KEMALİZM SOL DEĞİL

1908-1923: Türkiye Devrimi'nin Tarihi

Cem Uzun

marx-21

2. Baskı

marx-21

Kemalizm Sol Değil

Cem Uzun

Kemalizm Sol Değil

1908-1923: Türkiye Devrimi'nin Tarihi

Cem Uzun

2. Baskı

www.marx-21.net

iletisim@marx-21.net

/marks.yirmibir

/marx21_yayinevi

Kemalizm Sol Değil - 1908-1923: Türkiye Devrimi'nin Tarihi
2.Baskı, Marx21 Yayınları, İstanbul, Mart 2018

ISBN: 978-975-8442-19-5
Kapak taslak: Mustafa Çakır

Baskı-Cilt: Yön Matbaacılık
Davutpaşa Cad. Güven San. Sit. 75/2 B Blok 1. Kat No: 366 Topkapı/İstanbul
Tel: 0212 544 66 34 - Sertifika no: 12573

Bütün yayın hakları Uluslararası Akım Tanıtım Yayıncılık Tic. Ltd. Şti.'ye aittir

Adres: Yahya Kahya Mah. Aşıklar Meydanı Cad. No: 51/1 Beyoğlu/ İstanbul
Tel: 0212 297 94 50
E-posta: iletisim@marx-21.net

Demirden ve pirinçten olanlara..

İçindekiler

İkinci Baskı İçin Yayınevi Notu 5

İlk Baskının Önsözü 13

Giriş 17

Birinci Kısım - Devrim ve Diktatörlük

1. 1906-1909: Devrimci Dönem 37

Devrime Hazırlık 38

1908 öncesi devlet 38

1908 öncesi işçi sınıfı 39

Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıf mücadelesi 44

Osmanlı muhalefet partileri 46

Jön Türkler 48

Ermeniler 49

1905-1907: Osmanlı muhalefeti yeniden toparlanıyor 50

İsyan patlak veriyor 53

Muhalefetin 1907 kongresi 58

1908 Devrimi 60

1908 sonrası sınıf mücadelesi 66

İşçi mücadelelerinin doğası 68

Grevlerin yasaklanması 71

1908-09 politik mücadeleleri 72

1908 seçim kampanyası ve meclisin açılışı 74

1909 Darbesi 75

Darbeye direniş 77

1908-1909 Devrim Miydi? 84

1908-1909 Devrimi'ni kim yaptı? 88

1908-1909 bir burjuva devrimi miydi? 89

2. 1909-1918: Kapitalist Devletin Gelişimi **93**
1909-11 dönemi 94
1909'dan sonra sınıf mücadelesi 97
İstanbul'da sosyalist örgütlenmeler 101
Selanik Federasyonu 104
1911-14: Savaş, darbe ve baskı 108
İttihat ve Terakki dünya savaşına giriyor 110
Savaş 114
Sosyal ve ekonomik değişim 115
Ermeniler'in tasfiyesi 118
1909-18 bilançosu 122

3. 1918-1923: İşgal ve Direniş **125**
1918 sonunda dünya 126
Müttefikler birbirine düşüyor 130
1918-19: İşgale direniş 131
İlk çatışmalar 133
Emperyalist bölüşüm: Sevr 134
Direnişin başlangıcı 135
Bolşevikler ve Türkiye 142
Bakü Kongresi 146
Bolşevik desteğin askeri önemi 148
İşgale karşı silahlı mücadele 151
Yunanistan'daki savaş karşıtı hareket 153
Son perde: Savaş ve Britanya işçileri 166
Türkiye nasıl kazandı? 168
Yükselen sınıf mücadelesi 169
Bolşevikler, M. Kemal'i desteklemekte haklı mıydı? 172
1919-23 devrimci bir süreç miydi? 179
Kemalizmin alternatifi var mıydı? 182
1918-23 döneminin bilançosu 184

4. 1923-1931: Tek Parti İktidarının Kuruluşu **187**
Yeni rejim 188
Ekonomi 190
Milliyetçilik ve işçi sınıfı 194
Sendikaların yasaklanması 201
Kürtler, Şeyh Sait Ayaklanması ve sonrası 203
Din ve laiklik efsanesi 210

İzmir "suikastı" ve muhalefetin tasfiyesi 211
Kadın hakları 219
Menemen Olayı 222
1923-31 döneminin bilançosu 226

5. 1931 Sonrası 227
1930'lar - Kürtler'e yönelik baskılar 227
1940'lar - Varlık Vergisi 230
Tek parti iktidarının sonu 233
27 Mayıs 1960: Kemalizmin ikinci devrimi? 234
Mücadele ve Alternatif 238
15–16 Haziran 1970: İşçi sınıfı sokakta 238
1989 Bahar Eylemleri 243
28 Şubat: Direniş, kemalizm engeline çarpıyor 244
Sonuç 246
Bir alternatif var 248

İkinci Kısım: Türk Devrimi ve Fikirler

6. Türkiye Devrimi'nin Teorik Çerçevesi 253
Burjuva devrimi 254
Sürekli devrim 256
Aksayan sürekli devrim 259
Ulusal kurtuluş ve burjuva devrimi 262
Marksistler ve 1908 262
27 Mayıs ve aksayan sürekli devrim 265
Türkiye Devrimi üzerine sonuçlar 268

7. Diğer Kemalizm Eleştirileri 269
Fikret Başkaya: Kemalizm ve bonapartizm 269
Ulusal kurtuluş mücadelesi 270
"Orijinal bir bonapartizm" 271
Ulusal burjuvazinin yokluğu 273
Mete Tunçay: Komintern, leninizm ve stalinizm 275
Ellen Kay Trimberger: Yukarıdan devrim 279

Notlar 283
Kaynakça 291
Dizin 297

Sokrates'in yalanı

Sokrates, yurttaşlara verilecek eğitimin üç sınıf temelinde ("yöneticiler", "yardımcılar" ve "zanaatkarlar") olması gerektiğini söyler. Ona göre istikrarlı bir toplum için herkesin kendisine tahsis edilen statüyü kabul etmesi gerekir. Bunu sağlamak için mantıklı bir açıklama bulamayan Sokrates, bir efsane uydurur ve Glaucon'a utana sıkıla şöyle der:

> *[Bir şey] söyleyeceğim, ancak yüzüne nasıl bakacağımı ve bu küstah icadı nasıl dillendireceğimi bilemiyorum. Onlara (vatandaşlar) gençliklerinin bir hayal, bizden aldıkları eğitimin ise sadece bir dış görünüşten ibaret olduğu; aslında bütün bu zaman boyunca toprağın bağrında şekillendikleri söylenecek.*

Duyduğundan sarsılan Glaucon "*Söyleyeceğin yalandan utanmak için çok iyi bir nedenin var*" diye haykırır. "*Haklısın*" der Sokrates, "*Ama dahası var; sana sadece yarısını söyledim*" ve şöyle devam eder:

> *"Yurttaşlar" demeliyiz efsanemizde, "sizler kardeşsiniz, ancak tanrı sizi farklı yarattı. Bazılarınızın hükmetme gücü var; tanrı onların hamurunu altınla*

kardı. Bu yüzden de en büyük onur onlara aittir. Diğerlerini ise onlara yardımcı olmaları için gümüşten yarattı; başkalarını da zanaatkar ve çiftçi olmaları için demirden ve pirinçten ve bu soylar çocuklarla devam ettirilecek... Bir kahin der ki demirden veya pirinçten bir adam devletin başına geçerse o devlet yıkılır". Hikaye budur; yurttaşlarımızı buna inandırmanın bir yolu var mı?

Glaucon cevap verir:

Bugünkü kuşak içinde bunu başarmanın bir yolu yok; ama belki onların oğulları ve onların oğullarının oğulları ve onlardan sonra gelecek kuşaklar bu efsaneye inandırılabilir.[1]

Bu yalan, geçmişte her şeyi bizden daha iyi bilen ve bizi kurtaran büyük adamlar olduğunu anlatır. Yalana göre eğer *demir*den ve *pirinç*ten olan bizler, kendi hayatımızı kontrol etmeye çalışırsak bütün dünyamız yıkılacaktır.

Gerçek ise bu yalanları anlatanların, kendi iktidarlarını korumak için bizi savaşa ve yıkıma götürdüğü, kardeşleri birbirine düşürdüğü ve sayısız insanın ölümüne yol açtığıdır. Ama Sokrates'in aksine onlar, söyledikleri yalanlardan utanmıyorlar.

Yalanı açığa çıkarmak, özgürlüğe atılan ilk adımdır. Böyle bir yalana inanan hiçbir halk özgür olamaz.

Ancak sadece gerçeği bilmek ve yalanlara inanmaktan vazgeçmek bizi kurtarmayacaktır. Başka bir şeye daha ihtiyacımız var: Üzerimizdeki iktidarlarını korumak için bizi bölmeye çalışanlara karşı demirden ve pirinçten olan bizler kardeşçe bir arada yaşamalı; Kürt-Türk, kadın-erkek, Alevi-Sünni, eşcinsel-heteroseksüel ayrımlarını ortadan kaldırmalıyız.

Bu güven ve inanç mücadelede bir araya gelerek pratikte daha iyi bir dünya için birleşebileceğimizi göstermekten ve bu deneyimlerin sayısını artırmaktan geçiyor.

Bu yolda atacağımız ilk adım, yalanın "yalan" olduğunu bilmek ve yalana "yalan" demektir.

İkinci Baskı İçin Yayınevi Notu

Kemalizm: Başarılı bir "ideoloji"

Türkiye politik hayatındaki en garip öğelerden birisi; fikirleri, yaşam tarzları ve daha önemlisi mensup oldukları sınıfları birbirlerinden siyah ve beyaz kadar farklı bireylerin kemalizm ve onunla yakından ilişkili milliyetçi (ve milliyetçiliğin türevi-tamamlayıcısı) fikirlerde buluşabilmeleridir. Bu durum kritik anlarda işçi sınıfı ve ezilenlerin mücadelesini paralize ederek egemen sınıfa girdiği krizlerden kurtulma şansı tanımaktadır.

Marx, *ideoloji* kavramını olumsuz bir manada kullanıyordu. Ona göre ideoloji, ezilen ve sömürülen kitlelerin sisteme karşı yönelen (veya yönelmesi gereken) öfke ve mücadelelerini hedeften saptıran, onların kafalarını karıştıran fikirler bütünüydü; egemen sınıfın yalan, aldatma ve bilinç çarpıtma manzumesiydi. Bu "ideolojik" araçlar bizi cinsiyet, ırk, dini inanç ve/veya cinsel tercih bakımından parçalara ayırır; normalde çıkarları ortak olan kitlelerin bölünmesi, onların yönetilmesine imkan sağlar. Egemenlerin "ideolojik" araçlara ihtiyaç duyması son derece anlaşılır; zira çıkarlarının hilafına yönetmeye çalıştıkları kesimler, toplumun ezici çoğunluğunu oluştururken kendileri bir avuçtan

ibaret. Eğer "*yönetilenler eskisi gibi yönetilmek istemezlerse*" olacak olan kapitalist iktidarın yıkılmasından başka bir şey olmaz.

Her egemen "ideoloji", efsanelere dayanır. Bunlar ya dini, ya milli temellidir ya da ikisinin karması şeklindedir. Bunların ortak noktası masa başında imal edilmiş olmalarıdır. Yalanların veya aldatmacaların efsane haline gelmesi için genellikle o dönemin yaşanmışlığının üzerinden yüzyıllar geçmesi gerekir; efsane anlatıcısını yalanlayabilecek canlı hafızaya veya ilk elden duyumlara sahip insanların çok uzun zaman önce ölmüş olmaları şarttır.

Kemalizm ise çok da uzak olmayan bir geçmişe ait efsanelere dayanıyor. "Kurtuluş Savaşı"nın veya 1920'li, 30'lu yılların üstünden yüz sene bile geçmedi. Buna karşın bu topraklarda yaşayan insanların ezici çoğunluğu mutlak monarşinin ortadan kalkmasının ve "modernleşme"nin başlamasının ve/veya kurumsallaşmasının "tek adam"ın "yukarıdan devrimler"i sayesinde gerçekleştiğine inanıyor.

Türkiye Cumhuriyeti'nin üstüne kurulduğu Anadolu ve Doğu Trakya toprakları şunun şurasında yüz sene evvel çok kültürlü, çok dinli ve çok dilli bir yapıya sahipti. Bu yapıyı ortadan kaldırıp her şeyin "tek bayrak, tek dil" ve esasen "tek din"e indirgenmiş bir ülke yaratma çabası, M. Kemal ve onun takipçilerinin içinden çıktığı İttihat ve Terakki diktasıyla başladı. Kemalistler, ittihatçıların başladığı "tek"çi, kapitalist devlet yaratma işini, onların kullandığı araçları neredeyse harfiyen tekrarlayarak devam ettirdiler.

Oysa başlangıçta her şey bambaşkaydı. Çokça duymaya alıştığımız "bu milletten bir şey çıkmaz" lafının aksine bu topraklarda değişim, aşağıdan mücadele sayesinde başladı. Bugün birilerinin yere göğe sığdıramadığı Abdülhamit'in kimseye nefes aldırmayan, yaklaşık 30 yıl süren kirli istibdatı, 1908 Devrimi sayesinde yıkıldı. Bu devrim sayesinde bu topraklarda gerçek manada

ilk seçimler yapıldı, ilk gerçek meclis açıldı. Üstelik bu meclise girenler, tepedeki "tek adam"ların belirlemesiyle değil, özgür seçimler sayesinde belirlendiğinden vekiller de toplumu yansıtacak kadar çok dilli, çok dinli ve çok kültürlüydü. Bu devrim, padişahın elindeki tüm yetkileri elinden alıp padişahlığı basit bir simge haline dönüştürdü. Tekrar iktidar olabilmek için devrimi boğmaktan başka bir çaresi kalmayan Abdülhamit'in el altından desteklediği karşı-devrimi yine Türk'ü, Kürt'ü, Ermeni'si ve Rum'uyla omuz omuza mücadele eden bu halk durdurdu.

Peki ya sonra? Sonrasında yaşananlar, 1908 Devrimi'nin de parçası olduğu tüm burjuva devrimlerinin paylaştığı ortak trajediyi yansıtır: Burjuva devrimleri, kapitalist ilişkilerin önündeki feodal engelleri yıkar. Bunun sonucu "*katı olan her şeyin buharlaştığı*" kapitalist modernleşmedir. Elbette eski feodal yapının kaymağını toplumun bir avuç azınlığını oluşturan asillerin, beylerin, paşaların yemesi gibi yeni kurulan kapitalist yapının da kaymağını bir avuç yeni azınlık yer. Neticede burjuva devrimleri toplumun sınıflara bölünmüşlüğü durumunu değiştirmez; sadece sınıfları değiştirir.

Ancak 1789 Büyük Fransız Devrimi'ni yapan "baldırı çıplaklar"ın Bastille Kalesi'ni basarak devrimi başlatırkenki dertleri, toplumdaki eski ayrıcalıklıların yerlerine yenileri koymak değil; "eşitlik, özgürlük ve kardeşlik"ti. Tıpkı onlar gibi Osmanlı'nın başkenti İstanbul dahil Anadolu ve Avrupa'daki bütün büyük şehirlerdeki meydanları "hürriyet" nidalarıyla inleten Türk, Kürt, Ermeni, Rum ve diğerlerinin hedefi de ittihatçıların ve onların inkarcı mirasçılarının "Türk-müslüman sermayedar" yaratmak uğruna kuracakları otoriter, ırkçı ve tek tipçi kapitalist devlet yapılanması yaratmak değildi. Ancak ittihatçıların daha sonraki dönem yükselttikleri ırkçı histeriye karşı duracak, örgütlü ve sağlam bir yapılanma oluşturamadık.

"Ermeni'yi dövdürtmeyecektik"(*)

Burjuva devrimlerinin başarısının değerlendirilmesi sınıfsal farklılık gösterir. Eğer devrimlere aslında sadece adlarını ve fikirlerini veren burjuvaların penceresinden bakılırsa 1789 da 1908 de başarılıdır; neticede şu anda Fransa'da da Türkiye'de de tüm dünyada da hakim sistem kapitalizm. Ancak ortaya canlarını dahi koyarak o devrimlerin gerçekleşmesini sağlayan esas unsurlar olan dünyanın tüm baldırı çıplakları, şu soruyu sormakta haklıdırlar: Hani nerede "eşitlik, özgürlük, kardeşlik" veya "hürriyet"!

Bu anlamıyla tüm burjuva devrimleri yarıda kalmıştır. Bu, 1908 gibi geç kapitalistleşen ülkelerde gerçekleşen devrimler için özellikle geçerlidir. Zira toplumun "yeni" efendileri, devrimin yarattığı enerjiyi, devrimi yapan kitlelerin başlangıçtaki hedeflerinden saptırıp onu uluslararası kapitalist (=emperyalist) rekabette ayakta kalmak ve emperyalist hiyerarşide mümkün olduğunca yukarılara tırmanmak için kullanmaya çalışır. Bunun için her türlü çılgınlığa ve vahşete başvurabilirler. Osmanlı'nın yarı-sömürge durumundan kurtulması için bir emperyalist kampa yaslanıp ülkeyi Birinci Dünya Savaşı katliamına sürükleyen; en az Türkler ve diğerleri kadar bu memleketin insanı olan yüz binlerce Ermeni'yi ölüme gönderip onların elindeki toprağı ve sermayeyi "yerli ve milli" eşrafa dağıtan ittihatçılar bunun klasik örneğini oluşturur.

1915, sadece Ermeniler'in bu topraklardaki izlerinin silindi-

---

* Başlık, Sırrı Süreyya Önder'in anlattığı acıklı "fıkra"ya dayanıyor:
Bir Türk, bir Kürt ve bir Ermeni zengin bir Türk'ün bahçesine erik çalmak için girer. Bahçe sahibi bunları fark eder, yanlarına gelir. Önce Ermeni'ye döner. "Hadi bunlar benim din kardeşim; sen ne hakla benim eriğimi çalarsın" der ve Ermeni'yi döver; Türk ve Kürt ses çıkarmaz. Ermeni'nin işini bitirdikten sonra bahçe sahibi, Kürt'e döner: "Hadi bu benimle aynı milletten. Sana ne oluyor?" Kürt de bir araba dayak yer. En sonunda sıra Türk'e gelir: "Sen benle aynı millettensin, bunlara uymaya utanmıyor musun?" O da dayaktan nasibini alır. Üçü, eli yüzü yaralı bahçeden çıkarken Kürt sorar: "Bu adam üçümüzü birden nasıl böyle dövebildi?" Türk cevap verir: "Biz en başta Ermeni'yi dövdürtmeyecektik!"

ği yıl değil, bizim bugün bu ülkede yaşadığımız çoğu sorunun da başlangıcıdır. Anadolu'daki Ermeni varlığının yok edilmesi 1908 Devrimi'nin Anadolu'daki hafızasının sakatlanmasını ve yeni Türk büyük toprak sahiplerinin ve zenginlerinin (ki bunlar bir sonraki dönem kemalistlerin en önemli destekçileri arasında yer alacaklardı) ortaya çıkmasını beraberinde getirdi. Bu, devrimin hafızasını sakatlayan ittihatçıların ve onların mirasçılarının elini güçlendirdi.

1922'de savaş kazanıldıktan sonra kemalistler, ittihatçıların izlerini takip ederek Rumlar'ı ülkeden gönderdi. Bu, büyük şehirlerdeki işçi sınıfının militan kesiminin koparılıp atılmasıydı.

En sonunda ise sıra Kürtler'e geldi. "Tek"çi toplum yaratma önündeki son engel olan Kürtler 1925'ten başlayarak sürekli inkarcı baskı altında tutuluyor.

İttihatçılar ve onların içinden çıkan kemalistler, salam taktiği uygulayarak 1908 Devrimi'nin ve bu topraklardaki kadim kardeşliğin altını oydular. Mustafa Kemal ve onun takipçileri bu sayede 1908'in kurumsallaştırdığı dönüşümlerin (kendilerine mal ederek) üstüne konabildi.

Kemalizm: Egemen sınıfın ideolojisi

Okullarda okutulan "inkılap tarihi" kitapları, Türkiye'de devrim tarihini 1919'la başlatır. Ondan önceki dönem basitçe geçiştirilir. 1908 Devrimi başarısız ve yetersiz "ikinci meşrutiyet" olarak değerlendirilir. Dolayısıyla demokrasi ve özgürlüğün üstün yeteneklere sahip "tek adam"ların bahşettiği mesajı verilir. Mesaj, bazen açık bazen örtülü olarak kemalist iktidarın yaptıklarının doğruluğu ve kaçınılmazlığı fikrini aşılar. Böylece örneğin 1925'teki Şeyh Sait Ayaklanması karşı-devrimci ve gerici olarak damgalanır. Ayaklanmanın gerçek nedeninin savaş öncesinde ve sırasında Kürtler'e verilen özerklik sözünden savaş kazanıldıktan sonra vazgeçilmesi olduğu söylenmez. Veya "güneş

dil", "güneş ırk" gibi ırkçı saçmalıkların geri kalmış, uyuşuk bir halktan (yani sıfırdan) bir ulus yaratmak için şart olduğu sonucu çıkarılır. İkinci Dünya Savaşı sırasında salınan Varlık Vergisi'nin gayrimüslim azınlıkların elindeki sermayenin nihai olarak Türk zenginlerine geçmesi için değil, savaş zenginlerini cezalandırmak için uygulandığı söylenir (ve hatta bu ülkedeki bazı "komünistler" bunu açıkça tekrarlamakta beis görmez).

Solun kemalizm konusundaki çarpık tutumu, işçi sınıfı mücadelesinin sakatlanmasının en önemli politik nedenlerinden birisidir. Solun sosyal demokrat kesimi ve sosyalist solun bir kısmı, kemalizmi açıkça savunuyor ve kendilerine kaynak olarak gösteriyor. Devrimci solun önemli bir kesimi ise kemalizme sistematik ve eleştirel yaklaşma konusunda sorunlu. Böylece kritik dönemlerde sınıf mücadelesi felce uğruyor. Örneğin 28 Şubat darbesine karşı etkin bir duruş sergileyememiz, bugün yaşadığımız, dozu giderek artan otoriter baskının sorumlusu AKP'nin iktidara gelirken ve koltuğunu sağlamlaştırırken bol bol ekmeğini yediği, kullanışlı bir araç haline geldi. Ayrıca işçi sınıfının ve yoksulların laik-mütedeyyin "mahalleler"e hapsedilmesine, bölünmesine ve dolayısıyla zayıflamasına neden oluyor. Aynı şekilde Türk egemenlerinin savaş politikalarına sosyal demokrasi teslim olurken, solun geri kalanı birleşik bir savaş karşıtı mücadele örme refleksi gösteremiyor.

Kemalizm, bu ülkenin egemen sınıfının ideolojisidir. Egemen sınıf kendi iktidarını korumak için yeri gelir Kenan Evren gibileri elinde Kuran'la il il dolaştırarak "allahsız komünistler"e karşı 12 Eylül darbesini savundurur, yeri gelir 28 Şubat'ta olduğu gibi "gerici"lere karşı (hesapta) laik devleti öne çıkarır. Ama tüm dönemlerde uygulanan politikaların ortak paydası işçi düşmanlığı ve dışlayıcı-ötekileştirici milliyetçiliktir. Bunların hepsi kemalizm adına yapılır. Böylece her başı sıkışan "Gazi Paşa"ya dört elle sarılır; her ne kadar geçmişte ona karşı olduğunu söylemiş olsa da!

Kemalizmi savunmayı AKP, patronlar, generaller ve ergenekonculara bırakalım; bizim işimiz bu topraklardaki aşağıdan, birleşik mücadele geleneğine sahip çıkmaktır.

İkinci baskı hakkında

Elinizdeki kitap yazıldığında (ilk baskısı 2004'te yapılmıştı) dünyada 1999'da Seattle'da başlayan küresel direniş hareketi ve bu hareketin ve ABD'nin Afganistan ve Irak işgalinin üstüne şekillenen savaş karşıtı bir mücadele dalgası söz konusuydu.

Türkiye'de ise 28 Şubat darbesi sonrası islamcı hareketin içinden yükselen AKP, islami hareketin nispeten anti-kapitalist söylemlerini tamamen bir kenara bırakıp 2002'deki seçimleri kazanmıştı. AKP, ilk dönem kendi iktidarını "28 Şubatçı"lara karşı korumak ve güçlendirmek için demokrasi, özgürlük ve barış söylemlerine (yarım ağızla da olsa) sahip çıktı.

Kitabı ikinci baskıya hazırlarken bugün artık eskimiş hale gelen, kitabın bu dönemle ilgili kimi yerlerini değiştirip güncellemek istedik. Ancak bunların kitabın ana konusuyla doğrudan ilgisinin olmaması dolayısıyla bu çabadan vazgeçip çeşitli imla değişikliklerini yapmakla ve bazı küçük hataları düzeltmekle yetindik.

İlk Baskının Önsözü

Bu kitap için çalışmaya başlamadan önce 1919-23'te Türkiye'de bir burjuva devrimi yaşandığını düşünüyordum. Çalışmamın amacı da bu devrimin toplumsal kesimler açısından nasıl yaşandığını ve sonuçlarını analiz etmekti.

Ancak bu dönemde neler yaşandığını anlama mücadelesi verirken öğrendiğim gerçekler beni şaşırttı. Araştırma ilerledikçe gördüm ki her şey Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmadan çok önce başlamıştı. Devrim 1908'de yapılmıştı; 1923'te değil!

1908, bir burjuva devrimiydi. Türkiye, kapitalist bir devlet olma yolunda artık geri dönüşü olmayan bir eşik atlamıştı ve bu devrim, aşağıdan mücadelenin ürünüydü. Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar ve Türkler bu devrimi birlikte gerçekleştirmişlerdi. Demokratik, kapsayıcı ve heyecan verici bir devrimdi.

İttihat ve Terakki liderliğindeki bu yeni rejim, devrimin yapılmasında önemli roller üstlenen Türk olmayan kesimlere ilerleyen yıllarda sırtını döndü ve 1913'ten sonra bir diktatörlüğe dönüştü. Osmanlı, dünya savaşı katliamına ortak edildi. Savaştan zaferle çıkan güçler, dünyayı paylaşmaya girişti. Anadolu'nun Britanya sponsorluğundaki Yunanistan tarafından işgal edilmesi

de bu sürecin bir parçasıydı.

1923'te kurulan cumhuriyet esas olarak İttihat ve Terakki'nin 1908 Devrimi ile oluşturduğu rejimin bir devamıydı. 1908 Devrimi'nin başlangıcında oluşan demokrasi ve özgürlük ortamı ise kemalist rejimde hiç varolmadı. Diğer ırk ve dinlere saygısı olmayan bu "yeni" rejim anti-demokratikti.

Bize "devrim" ve "ulusal bağımsızlık savaşı" olarak anlatılan 1919-23'te yaşanan ise kurtuluş savaşı değil; emperyalist işgale karşı bir savunma savaşıydı! Halkın bu savaşa verdiği destek çok sınırlıydı. Askerden firar etme düzeyi TBMM'de üniformalar için yapılan harcamaları savunan Fevzi Paşa'ya "*efendiler, biz orduyu değil, milleti giydiriyoruz. Elbiseyi alan üç gün sonra firar ediyor*" dedirtecek kadar kitleseldi.

Emperyalistlerin yenilmesinin asıl nedeni Türkiye'deki direnişin gücü değil; bütün dünyaya yayılmış olan isyanlardı. Emperyalistler zayıftı. Britanya'daki işçilerin ve sömürgelerindeki halkların isyanları, Britanya'nın Türkiye ile doğrudan savaşa girmesine engel oldu. Yunanistan'daki büyük savaş karşıtı hareket ve grevler, Yunanistan ordusunu çok zayıflattı. Rusya'daki başarılı işçi devrimiyle kurulan rejim, işgalcileri yenmesi için Türkiye'ye çok büyük askeri ve mali yardım gönderdi.

Bu dönem ile kitabı yazarken yaşanmakta olan Irak işgali arasındaki paralellikler beni sarstı. ABD, tıpkı 1900'lerin başındaki Britanya gibi dünyanın süper gücü olmasına karşın Bush ve Blair'in dünyaya egemen olma planları işlemez hale geliyor. Bunun asıl nedeni ise karşısındaki askeri direnişin gücü değil; dünyanın bir çok yerinde sokakları dolduran savaş karşıtı milyonların gücü.

Bize inkılap tarihi derslerinde öğretilenler ile bu araştırmanın sonuçları çok farklı. Kitlelerin kendi eylemliliğine dayanan bir devrim bizlerden saklandı ve tarih sistematik olarak yeniden yazıldı. Bu nedenle kitaptaki her tarihsel verinin referansını ver-

meye dikkat ettim. Yine de bazı hatalar olduğundan eminim. Ancak ulaştığım temel sonuçların doğru olduğuna inanıyorum.

Bu sadece tarihsel bir tartışma değil; kemalizm, bugün Türkiye'de yaşanan YÖK, Kıbrıs, imam hatip, türban gibi her politik tartışmada yansımasını buluyor. Bu tartışmalardaki tarihsel temellerin dayanağı kemalist efsaneler.

Bu efsanelerden kurtulmadıkça tarihimizden bilinçli bir şekilde silinen 1908 ve o dönemdeki işçi hareketinin birleşik mücadele gücünü göremeyiz. Bu müthiş miras, daha iyi bir dünya için insanları bölmek yerine birleştirmek, yukarıdan değil aşağıdan mücadele etmek gerektiğini ve bunun bu topraklarda da mümkün olduğunu gösteriyor.

Giriş

Geçmişi kontrol eden geleceği kontrol eder; bugünü kontrol eden geçmişi kontrol eder **(George Orwell - 1984)**

Türkiye'nin tarihi, iktidarı ellerinde tutanların çıkarlarına uygun olarak yeniden yazılmıştır. Türkiye'de hemen her politik tartışmada bu resmi tarihe atıfta bulunulur. İlkokuldan üniversiteye kadar okutulan tarihin bu versiyonu, ordu ve hukuk tarafından korunup desteklenir. Bu nedenle resmi tarihin sadece bazı yönlerini sorgulayanlar bile çok ihtiyatla davranırlar.* Resmi tarihe göre modern Türkiye, tek adam liderliğindeki dar bir seçkin tabakanın Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasındaki çabasının ürünü oldu. Bu iddiaya göre, nüfusun büyük çoğunluğu en iyi ihtimalle pasif gözlemcilerdi.

Başka ülkelerdeki devrimlerin tarihi de sıradan insanın rolü-

---

* Kemalizmi daha korkusuzca eleştirenler bedel ödediler. **Fikret Başkaya**, *Paradigmanın İflası* adlı kemalizm karşıtı kitabı nedeniyle 20 ay hapiste yattı ve öğretim üyeliği görevinden atıldı. Ağustos 2003'te, Paradigmanın İflası'nın 8. baskısı nedeniyle açılan dava, AB '6. Uyum Paketi' çerçevesinde yapılan yasal değişiklikler nedeniyle düştü. Ancak Başkaya'nın farklı yasa maddelerinden yeniden yargılanmayacağının hiçbir garantisi yok. İsmail Beşikçi ise Kürtlerin tarihi üzerine yazdığı kitaplardan dolayı ömür boyu hapiste kalmasına neden olabilecek kadar çok ceza aldı.

nü sınırlamak üzere yeniden yazılmıştır. Tarihi yeniden yazanlar, İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini de sadece yönetici sınıf içindeki hizip savaşları olarak göstermeye çalışmışlardır.

Tarihin yeniden yazılmasındaki amaç, bugün neyin mümkün olabileceğine dair fikirlerimizi etkilemektir. İngiliz ve Fransız devrimlerinde kitlelerin rolünü inkar edenler, bizi toplumun devrimci dönüşümünün mümkün olmadığı fikrine ikna etmeye çalışıyorlar. Türkiye'nin resmi tarihindeki efsaneler de benzer bir işlevi yerine getirmeyi amaçlıyor.

20. Yy.ın başında Türkiye'de gerçekten de bir devrim oldu. Ancak bu bize derslerde öğretilen "cumhuriyet devrimleri" değildi. Devrim 1908'de yaşandı ve Türk toplumunu geri dönülmez bir şekilde değiştirdi. Geniş yığınların aktif katılımıyla gerçekleşti. Farklı dilleri konuşan, farklı dinlere mensup insanların mücadelede birleşmesi üzerine yükseldi. Politik örgütlenme alanında ve tartışmalarda bir patlama yaşandı. Birleşik mücadele sonucu kazanılan demokrasi ve özgürlükler görülmedik bir düzeye ulaştı.

Ancak yükseltilen Türk milliyetçiliği, devrimin gerçekleşmesini sağlayan birliği yok etti. Bunun anlamı, demokrasi ve özgürlüklerin de sona ermesiydi. Devrimci süreç boyunca yapılan ve cumhuriyet rejimine taşınan tercihler, Türkiye'yi şekillendirdi. Bizler hâlâ o dönemin tercih ve fikirleriyle cebelleşiyoruz. O dönemde yaşananları nasıl yorumladığımız bugün Türkiye'de neyin mümkün ya da tercih edilebilir olduğuna ilişkin fikirlerimizi biçimlendiriyor.

Kemalizm özgün bir kapitalist ideolojidir. Toplumun belirli bir kesiminin çıkarlarına dayanan fikirler bütünüdür. Başından itibaren subaylar, devlet erkanı ve aydınlardan oluşan belirli bir kesimin çıkarlarına hizmet etmiştir ve savunucularını da bu kesimler arasında bulmuştur.

Kemalizmin ideolojik temeli, değişimin aşağıdan mücadele yoluyla gerçekleştirilebileceğine dair her türlü fikri yok etmek

üzere Türk devrim tarihinin sistematik olarak yeniden yazımına dayanmaktadır.

Artık kemalizm kelimesi anlamını yitirmiş gibi görünebilir. Ne de olsa ılımlı islamcı AKP'lilerden MHP'nin faşistlerine, CHP'nin sosyal demokratlarından aşırı soldaki bazı gruplara kadar çok geniş bir kesim kendisini kemalist (veya atatürkçü)olarak tanımlıyor ve M. Kemal'i bir ilham kaynağı olarak referans gösteriyor.

Kemalizmin hâlâ ciddi bir önemi var. Türkiye'de politik gelişmeleri etkileyen özel bir güce sahip olmaya devam ediyor. Herhangi bir politik yapının Mustafa Kemal ile olan bağı, o yapının kimi desteklediği ve kim tarafından desteklendiği hakkında bir anlama sahiptir.

Eğer kemalizm kendi iddiaları üzerinden değerlendirilirse bir dizi çelişkiyle karşı karşıya kalınır: Anti-emperyalist, ancak yabancı kapitalistlerle sürekli olarak işbirliği içinde oldu; halkçı, ancak insani maliyeti çok yüksek olan uygulamalarla nüfusun büyük bir kesimini (Kürtler'i ve gayrimüslimleri) dışladı ve yabancılaştırdı.

Kemalizme karşı bir alternatif sunabilmek için tarihimize dikkatle bakmak zorundayız. Tarihimiz hakkındaki fikir ve teorilere de bakmalıyız. Bu kitabın yer yer akademik bir görünüme sahip olmasının nedeni, kemalist akıntıya karşı kürek çekmek için sağlam ve doğrulanmış veriler sunma zorunluluğudur.

Bu çalışma yer yer tozlu kütüphane raflarını çağrıştırabilir veya kılı kırk yarmak gibi görünebilir. Ancak bu tartışmalar son derece gerçek ve Türkiye'de sağlıklı bir mücadele ekseninin inşası açısından önemli. Daha iyi bir toplum yaratmamız mümkün mü? Kürt sorununu eşitlikçi ve adil bir şekilde çözebilir miyiz? Yolsuzluğa son verebilir miyiz? Hiyerarşik olmayan bir topluma ulaşabilir miyiz? Zengin ve yoksul arasındaki uçurumu kapatabilir miyiz?

Kemalist fikirler, bütün bu sorunlar konusunda bir şey yapmamızın mümkün olmadığını, herhangi bir değişim olacaksa da bunun "akıllı adamlar" tarafından yukarıdan dayatılacağını söyler.

Bir ideoloji olarak kemalizm, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetlerini meşrulaştırmak için 1920'lerde yaratıldı. Bu ideoloji ekonomik olarak geri ve bağımlı bir monarşiden modern kapitalist devlete ilerleyişin bütün prestijini Mustafa Kemal ve onun yakın çalışma arkadaşlarına vermektedir.

Kişilik kültü ile birlikte; a) yabancı düşman güçlerden cesaret alarak Türkiye'yi bölmek isteyenlerin, özellikle de Kürtler'in, b) Türkiye'yi ortaçağa götürmek isteyen dini gericilerin modern Türkiye'ye yönelik tehditler olduğu fikri işlendi. Her türlü baskı ve sansür, böyle tehditler olduğu varsayımı üzerinden haklı kılındı.

Bu, bir elitin ideolojisidir. Bu ideolojinin işlevi seçilmiş hükümetlerin rengi ne olursa olsun kemalist elitin yönetimini desteklemektedir. Bu elit günümüz Türkiyesi'nde "statüko" olarak tanımlanan devlet bürokrasisi, ordu, eğitim ve adalet sisteminin başındadır.

Bu fikirlere göre sıradan insanlar ya aptaldır ya da kolayca yönlendirilebilir. Elit, onları zararlı fikirlerden, dinci-gerici propagandadan, Türkiye'yi bölmek için kullanan yabancı güçlerden korur. Bu nedenle de neyin yazılıp neyin okunacağına onlar karar vermelidir.

Mustafa Kemal, cumhuriyet rejiminin kuruluşu sürecinde "gerçek amaçlarını sakladığı" için övülür. Efsaneye göre o, halkın psikolojisini anlamış ve kendi iyilikleri için onları yanıltmıştır. Tarihi ironilerden birisi de M. Kemal'in neredeyse kesin olarak o anki kendi gerçek fikirlerini ifade ettiği zamanlarda bile onun aslında "yalan söylediği"nde ısrar edilmesi ve bu "yalan"ı söylediği için övülmesidir. M. Kemal'in halifeliği savunmak için savaştığı yönündeki sözlerine ilişkin kemalist görüşler buna bir örnektir.

Tehditleri gerçek gibi göstererek yeniden yazılan Türkiye tarihi aracılığıyla haklı kılınan bu ideoloji, sömürücü-egemen sınıf olan kemalist eliti kurtarıcı gibi göstermeye hizmet etmektedir.

Bu nedenle tarihte gerçekte neler olduğu önemlidir. Gerçekte nelerin yaşandığını göstermek için de baskıcı Osmanlı rejimine karşı isyanın büyüdüğü 1900'lerin başını incelemek gerekiyor.

Devrim ve Diktatörlük başlıklı ilk kısımda bu tarihsel süreç ele alınıyor. Kitabın ikinci bölümünde ise bu tarihsel sürece ilişkin teorik çerçeve ve tartışmalara yer veriliyor.

1906-1909 Devrimi başlığını taşıyan ilk bölümde bu devrimi yapan güçler ve devrimin getirdiği değişimler inceleniyor.

Osmanlı İmparatorluğu, büyük emperyalist güçlerin egemenliği altında olan, ekonomik olarak geri bir mutlak monarşiydi. İmparatorluk, bir dizi farklı dil konuşan, farklı dinlere mensup bir halkı yönetiyordu. Günümüzün modern Türkiyesi'ni oluşturan Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezindeki topraklarda bile nüfusun %20'si gayrimüslimdi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalist işletmeler vardı. Bunların çoğunluğunun hem sahibi hem de işçisi gayrimüslimdi. Yabancı sermayedarların sahip olduğu, devlet tarafından kontrol edilen ulaşım sisteminde ise karma bir işgücü vardı. Mutlakıyetçi monarşi, kapitalist ekonomik gelişim önünde bir engeldi.

Osmanlı devleti, kapitalist dünya ile rekabet etme ihtiyacı nedeniyle orduyu ve merkezi yönetimi yeniden yapılandırmaya zorlandı. Ancak bu yeniden yapılandırma, Osmanlı toplumunun düşük verimlilik problemini çözemeyecekti. Yeniden yapılanmaya kaynak bulmak için sürekli arttırılan vergiler, isyanı tetikleyen nedenlerden birisi oldu.

Gelinen noktada kitleler artık toplumun eski haliyle devam etmesine tahammül edemez, egemenler de eski yapıyı sürdü-

remez durumdaydılar. Bu, toplumsal yapıda radikal bir değişim yaratarak toplumsal gelişmenin farklı bir yön çizmesine kapı aralayacak devrim için bir önkoşuldu.

1906 ve 1907, padişahı anayasal düzen ve seçimleri kabul etmeye zorlayan, silahlı isyanlarla taçlanan, farklı dil ve dinlere sahip kitlelerin aşağıdan yükselen isyanıydı. Türk ve müslüman olmayanlar, bu devrimde önemli bir rol oynadılar: Anadolu'da Ermeniler ve Rumlar, Avrupa'da Arnavutlar, Bulgarlar ve museviler.

1908 Devrimi'nin getirdiği politik özgürlük, işçi sınıfı mücadelesinde bir patlamaya yol açtı. İlk önemli sosyalist örgütlenmeler kuruldu. Burjuva mücadelesi yarı yarıya Türk ve müslümanlardan oluşurken, işçi sınıfı mücadelesi liderliğinin önemli kısmını oluşturanlar Türk ve müslüman değildi; Selanik'te museviler, Rumlar ve Bulgarlar; İstanbul ve İzmir'de Rumlar, musevi ler ve Ermeniler.

Eski düzenden çıkarı olanların 1909'daki mutlakıyeti geri getirmeye yönelik girişimleri farklı dil ve dinlere mensup kesimlerin birleşik ve kitlesel direnişi ile yenilgiye uğratıldı. Abdülhamit tahtan indirilerek yerine çok sınırlı yetkilere sahip yeni bir padişah getirildi. Politik sistem geri dönülmez bir biçimde değiştirilmiş ve Türkiye'de kapitalist gelişmenin önü açılmıştı.

1908 Devrimi, bir burjuva devrimiydi. Liderliğini ise devlet bürokrasisinin orta katmanlarıyla birlikte tüccarlar ve kent eşrafı üstlenmişti. Orta düzeyli subaylar ve erlerin desteğini kazanmışlardı. Büyük politik partiler ve tabandaki politik örgütlenmeler bu sürecin bir parçasıydı. Hareket, ordu ile sınırlı değildi.

Bu devrim varlıklılara politik, zenginlere ekonomik özgürlük getiren, ancak işçilere grev yasağı koyan, klasik bir burjuva devrimiydi. Bu konu başlığının sonunda 1908-1909'un İngiliz ve Fransız devrimleri geleneğinde bir burjuva devrimi olduğunu göstermeye çalışıyorum. Bu devrimlerin hiçbirinde bugünkü anlamda bir 'kapitalist sınıf'ın varlığı söz konusu değildi. Hepsinde

de kapitalist gelişme yolu burjuva devrimi tarafından açıldı.

Kemalist tarih 1908-1918 yıllarını "İkinci Meşrutiyet Dönemi", 1909 karşı-devrim girişimini ise "31 Mart Olayları" olarak tarif eder. Kitlesel ayaklanmaları hesaba katmaz ve padişah tahta kaldığı için 1908 Devrimi'ni önemsizmiş olarak gösterir. Ayrıca 1909 karşı-devrimi "islamcı gericilik öcüsü"ne bir örnek olarak ele alınır.

Kemalist tarihçilerin 1906-1909 döneminin önemini reddetmelerinin gerçekten de önemli nedenleri vardır. Bu dönemde farklı etnik veya dini grupların özgürlük mücadelesi için birleşmelerinin mümkün olduğu görülür. Türkiye'de neredeyse yarım yüzyıl boyunca bir daha yaşanmayacak bir demokrasi ve özgürlükler düzeyine ulaşılır. Ayrıca Mustafa Kemal, Osmanlı'daki muhalefet partilerine üye olmasına rağmen 1908'de önemli bir rol oynamamıştır. 1909'daki rolü ise küçüktür. O ve yandaşlarının daha sonra "kemalist devrim"e mal edecekleri birçok toplumsal değişim gerçekte bu dönemde başlamıştır.

Kapitalist Devletinin Gelişimi başlığı altında devrimin yarattığı düzenin sorunları irdeleniyor. Devrimi gerçekleştiren muhalefet hareketi, çelişkili fikirler ve hedeflerle doluydu. Aslında burjuva devrimleri genellikle böyle yaşanır. Toplumun bütünü, eski düzenin yıkılması için harekete geçer; ancak uzun vadede sadece bir azınlık, yeni yönetici sınıf kârlı çıkar. Kapitalistlerin demokrasiye bağlılığı çoğu zaman kısa vadelidir.

Osmanlı'da da böyle oldu. Yeni devlet hızla işçi sınıfı hareketine karşı saldırıya geçti. Kamu sektörü grevleri devrimden sonraki birkaç ay içinde yasaklandı. Bu devrim kapitalizmi kurmak içindi; herkese özgürlük için değil.

Trajik sonuçlara yol açacak bir başka çelişki de nüfusun Balkanlar'da olduğu gibi karışık olmasıydı. Hıristiyanlar ve müslümanlar, Rumlar, Ermeniler, Türkler, Kürtler ve başkaları aynı topraklarda birlikte yaşıyordu. Eski düzenin yıkılması için birli-

ğe ihtiyaç vardı ve bu sağlanmıştı. Ancak kapitalist gelişmenin önünü açmak isteyenler, tek piyasalı, tek dilli ve tek dinli üniter bir ulus-devlet yaratmak istiyorlardı.

Aşağıdan mücadelenin birliği cömert ve kapsayıcıdır. Oysa kapitalistlerin istedikleri üniter devletler tek bir dil, tek bir din ile yaratılır. Bunun için de diğerlerinin üstünde devlet baskısı kurulur. Nüfusun karışık olduğu Balkanlar'ın son yüzyıl boyunca savaşlarla darmadağın edilmesinin nedeni budur.

Yeni rejimde 1909'dan sonra Türk milliyetçiliği baskın çıktı. Türk milliyetçiliğine doğru dönüş ile demokrasiye sırt çevirme el ele yürüdü. Özgürlük mücadelesinin liderliğini yapan grubun işçi sınıfı ve gayrimüslim müttefiklerini dışlayan Türk milliyetçiliği diktatörlüğe giden yolu açtı.

Aşağıdan sağlanmış olan birliğin yenilmesi kolay olmadı. İşçi sınıfı fiziksel güç kullanılarak bölününceye ve gayrimüslim nüfus tasfiye edilinceye kadar birliğini korumak için mücadele etti.

Etnik ve dini olarak üniter bir devlet yaratılması vahşi bir şekilde gerçekleştirildi. Anadolu'daki gayrimüslim nüfusun ciddi bir kısmı şu ya da bu şekilde ortadan kaldırıldı (Ermeniler'in hemen hepsi ve çok sayıda Rum). Türkiye'de demokrasi için aşağıdan mücadele etme geleneğine sahip olanların sayısı çok azaldı. 1912 Balkan Savaşı'nda Osmanlı'nın yaşadığı toprak kaybı Arnavutlar'ı ve Selanik işçilerini bu sahneden çekmişti. Rumlar'ın göçü ve sınır dışı edilmesi Birinci Dünya Savaşı'ndan bile önce başlamıştı. Bir milyonu aşkın Ermeni'nin yok oluşu Anadolu'daki burjuva devriminin belkemiğini ortadan kaldırdı. Bu süreç geriye kalan son önemli gayrimüslim grubun da (Rumlar) Anadolu ve İzmir'den çıkartılması anlamına gelen 1923'teki nüfus mübadelesi ile tamamlanacaktı.

Dünya, "birinci emperyalist paylaşım savaşı"ndan önce (günümüzde de olduğu gibi) emperyalizmin egemenliği altındaydı. Yeni egemen sınıf, monarşiden devraldığı yarı-sömürgeci bağ-

larını aşacaksa emperyalist hiyerarşinin içinde kendine bir yer açmak zorundaydı. Bunu başarmak için büyük güçler ile ittifak kurması gerekiyordu. Tesadüflerin rolü olsa da Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nın insanlık dışı katliamına Almanya'nın müttefiki olarak katılmasının asıl nedeni buydu. Elbette insanlık değerlerine sahip hiç kimse savaş denen toplu katliamın herhangi bir tarafında yer almayı savunamaz.

Büyük güçlerle ittifakın sonuçlarından birisi gerçekten de kapitülasyonların (yabancı sermayeye tanınan ayrıcalıkların) son bulmasıydı. İttihat ve Terakki hükümeti, yabancıların sahip olduğu işletmeleri devletleştirdi ve kendi vergilerinin hepsini toplayabilir, dış ticareti kontrol edebilir hale geldi.

1913 sonrası kurulan fiili İttihat ve Terakki diktatörlüğü (seçimler oldu, ama bunlar özgür ve adil değildi) baskıcıydı; fakat yeni egemen sınıfın bakış açısından ilericiydi. Modern bir bankacılık sistemine sahip, sermayeye yatırım ve ekonomik gelişme teşvikleri sağlayan, bir düzeyde laik ve kadınlara (bazı) hakların tanındığı, modern bir toplum yaratıldı.

Aslında İttihat ve Terakki ile kemalistler arasında çarpıcı bir devamlılık söz konusudur. İttihat ve Terakki düzeni çirkin ve vahşi bir diktatörlüktü, ama 1923 sonrası kemalist diktatörlükten daha fazla değil. Kemalistlerin "Ermeni soykırımı" suçlamaları karşısındaki olağanüstü hassasiyetlerinin bir açıklaması da budur. Ermeniler'e ne yapıldıysa İttihat ve Terakki Hükümeti'nin emri ile yapıldı. Kemalist tarih anlayışı ise ittihatçılık ve kemalizmi birbirinden ayırmak için çok çaba sarf ediyor. Ancak kemalist yöneticiler fiili olarak İttihat ve Terakki'nin hem kadrosal hem de politik olarak devamcısıydı.

İşgal ve Direniş başlığı altında emperyalizmin Türkiye'yi bölme çabaları ve buna karşı mücadele ele alınıyor.

Türkiye resmi olarak değilse de fiili olarak işgal altındaydı. Bu döneme dair kemalist yorumlar, İttihat ve Terakki'nin ülkeyi

bir felakete sürüklediği, sonra da onu kaderine terk ettiği şeklindedir.

Britanya, Fransa ve müttefikleri, Almanya'yı (dolayısıyla da Osmanlı'yı) yenilgiye uğrattı. Kazananlar, ganimeti paylaşmak istiyordu. Ganimetlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu topraklarıydı. İttihat ve Terakki hükümeti, yeni Türk devleti olarak modern Türkiye ile aşağı yukarı aynı topraklara sahip bir alanı savunmak üzere hazırlanmıştı. Osmanlı Hükümeti'nin İttihat ve Terakki'li üyeleri kaçtı; ancak İttihat ve Terakki'nin politik örgütlenmesi silahlı bir şekilde yerinde duruyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri aslında kendilerini hiç de güvende hissetmiyorlardı. Savaşın basıncı Rusya ve Almanya'da devrimlere, Fransa ve Britanya'da da hükümetlerin düşmesine yol açmıştı.

Britanya askeri olarak dünyaya hakim olan, bir *süper güç*tü. Ancak bu üstünlük kendi ülkesindeki ve yurtdışındaki politik gelişmelere bağımlı ve kırılgandı. Britanya'nın devasa ordusunda Hindistan sömürgesinden gelen çok sayıda müslüman vardı ve Britanya'nın sömürgeci "böl-yönet" stratejisinin Hindistan'daki dayanağı müslüman azınlıktı. Britanya İmparatorluğu'nun her yerinde, özellikle de Mısır ve Hindistan'da isyanlar mayalanıyordu. Britanya'nın egemenleri, kendi evlerinde de isyanla yüz yüze geldiler ve askeri birliklerini hızla geri çekmek zorunda kaldılar. Britanya'nın askeri üstünlüğü dünya çapındaki kitlesel direniş karşısında güç kaybediyordu; tıpkı bugün Bush'un Amerikası gibi.

Savaştan galip çıkan güçler Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bölüneceği konusunda çekişmeye başladıklarında Britanya yönetici sınıfı hareket edemez durumdaydı. Bu nedenle Yunanistan Ordusu'nun Anadolu'yu işgalini teşvik etti ve destekledi.

Bu işgale karşı verilen askeri mücadele, resmi kemalist tarih tarafından "kemalist devrim" veya "kurtuluş savaşı" olarak tarif edilir.

Kemalist efsaneye göre işgalcileri kovan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sağlayan güçleri neredeyse tek başına Mustafa Kemal toplamıştır.

Gerçek ise farklıdır. Mevcut İttihat ve Terakki örgütü, "terk edilen" Rum ve Ermeni mülklerinden zenginleşenlerin desteğini de alarak direnişin belkemiğini oluşturdu. Ordudaki İttihat ve Terakki örgütlenmesi, M. Kemal'in ordunun tümünü silahları ve emir-kumanda zinciri ile birlikte neredeyse tek parça olarak devralmasını garantiledi.

Türkiye'de halkın savaşa desteği ise çok azdı. Ordudan firarlar çok yüksek bir düzeydi.

Ancak Rusya'daki bolşevikler, Britanya emperyalizminin yenilgisinin dünya dengelerinde yaratacağı etkinin önemini gördüler ve savaşta kemalist tarafa çok ciddi ve kritik öneme sahip askeri ve finansal destek sağladılar.

Yunanistan'da devasa bir savaş karşıtı hareket savaşın ortasında hükümeti düşürdü. Yunanistan savaş boyunca grevlerle çalkalanırken Yunanistan Ordusu savaş karşıtı ajitatörlerle doluydu.

Yunanistan Ordusu yenildikten sonra askeri olarak müdahale etmek isteyen Britanya Hükümeti, savaş karşıtı Britanya işçilerinin kitlesel protestolarıyla felç oldu. Bu, son darbeydi.

Böylece Türkiye, Britanya tarafından desteklenen bir kralın egemenliği altında yarı-sömürgeleştirilen ve Britanya Hava Kuvvetleri'nin Kürt halkı üzerinde kitle imha silahları denemeleri yaptığı Irak ile aynı kaderi paylaşmaktan kurtuldu.

Britanya destekli Yunanistan işgaline karşı M. Kemal'in zaferini mümkün kılan faktörler bunlardı.

Britanya tarafından yarı-sömürgeci bir düzenin yeniden yerleştirilmesine karşı direniş; ordu subayları, aydınlar ve azınlık

mülkleriyle zenginleşen ince bir toplumsal katmanın liderliğinde gerçekleştirildi.

Böylesi bir katmanın bu rolü oynayabilmesi ancak şu koşullarda mümkün olmuştu: a) Bu subaylar, fiili olarak liderleri kaçan İttihat ve Terakki'nin mirasçılarıydılar. b) Büyük emperyalist güçler, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkımı sonrası bir yandan devrimlerin (Rus ve Alman) bir yandan da kendi vatanları ve dünyada (Britanya) yaşanan isyanların etkisiyle sıkışmışlardı; Türkiye topraklarını bölme planlarını dayatacak askeri güçten yoksunlardı ve ordularını geri çektiler. c) Yunanistan ve Britanya'daki savaş karşıtı hareket, bu egemen sınıfların planlarını hayata geçirme kabiliyetlerini önemli ölçüde sınırlamıştı. d) Bolşevik Rusya önemli mali ve askeri yardımlarda bulunmuştu.

Böyle bir tabakanın bu rolü oynaması tarihteki tek örnek değildir. Bundan sonraki birçok kurtuluş mücadelesi benzeri bir sınıf karakteri taşıdı. Birbiriyle mücadele halinde olan emperyalist güçlerin zayıflığı böylesi bir katmanın direniş mücadelesine başarılı bir şekilde liderlik etmesine olanak sağladı.

Bolşeviklerin M. Kemal'e verdiği destek iki nedenden dolayı tartışmalıdır. Kemalistler bunu kemalizmin sol bir akım olduğunu ispatlamak için kullanmaktalar. Bazı sosyalistler ise bolşeviklerin M. Kemal'e verdiği desteğin bolşevik liderliğin Rus Devrimi'nin ilk yıllarında bile Rus dış politikasının çıkarları için komünistlere ve işçilere yönelik baskılara göz yummaya hazır olduğunu gösterdiğini tartışıyorlar. Mükemmel bir şekilde uygulanamamış olsa da bolşeviklerin politikası çok netti. Bolşevikler, M. Kemal konusunda hiçbir hayale kapılmadılar ve kemalist hareketin işçi sınıfının karşısında olduğu konusunda sürekli uyardılar. Bir süper gücün işgaline karşı küçük bir ülkenin direnişini desteklemek, direnişe liderlik yapanların bütün politikalarını onaylamak anlamına gelmek zorunda değildir. Bugün dünyadaki savaş karşıtı hareket Irak'ın ABD ve Britanya tarafından işgali-

ne karşı direnişin kararlılığını güçlendirmektedir. Kimsenin de direnişe liderlik edenlerin savaş karşıtı aktivistlerin beğeneceği bir düzen kuracaklarına dair bir yanılsaması yoktur. Ancak ABD'nin Irak'ta yenilmesi kuşkusuz bütün dünyada işçi sınıfı hareketi için bir kazanım olacaktır.

İstanbul'daki işçi sınıfı mücadelesi 1919-1922 yılları arasında dirildi ve fırsat bulduğu anda farklı din ve etnik kesimlere mensup sıradan insanların yaşam koşullarını iyileştirmek için birlikte mücadele kararlılığının "kurtuluş savaşı"nın ortasında bile kırılmadığını gösterdi.

1919-1923 mücadelesi, bağımsız bir ülkenin ve bağımsız bir yönetici sınıfın başarılı bir şekilde savunulmasıydı. Türkiye halkının ödediği bedel ise çok ağırdı. Ermeniler'e ve Rumlar'a etnik temizlik uygulanırken Türkler arasında bir katman onların mülkleriyle zenginleşti. Bu bir yandan demokrasi için mücadele etmiş önemli bir gücü ortadan kaldırmış, diğer yandan da demokrasiye karşı özel maddi çıkarları nedeniyle mücadele eden bir güç yaratmıştı.

Tek Parti İktidarının Kuruluşu başlığı altında 1923 sonrası yaratılan Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet yapısı incelenmektedir.

Yeni devlet dar bir tabana dayanıyordu ve anti-demokratikti. İşçi sınıfı örgütlenmesi hem yabancı sermaye hem de kemalist rejim tarafından yaratılan şiddet ortamı ve Türk milliyetçiliği aracılığıyla kırıldı.

Yeni Türk egemen sınıfı, devlet tarafından korundu ve teşvik edildi. Bunun karşılığında yeni kapitalistler de kurulan yeni rejimin toplumsal desteğinin belkemiğini oluşturdular.

Yeni devletin ekonomik ve sosyal politikalarının birçoğu ittihatçı rejim tarafından daha önce oluşturulan politikaların devamı niteliğindeydi. Bazen de ittihatçı politikalar yumuşatılarak uygulamaya konuldu.

Yeni devlet, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamında "laik" değildi. Aksine din, yeni devletin kontrolü altına sokuldu.

Yeni devlet kurulur kurulmaz Türk egemen sınıfı kendi hegemonyasını Kürtler'i şiddetle bastırarak yerleştirdi.

Yeni devlet, dünya kapitalist güçler hiyerarşisi içinde yer edinmeye çalıştı. Bunu da kendi askeri ve ticari gücünü geliştirerek ve büyük emperyalist güçlerle ittifaklar kurarak yaptı. Yabancı yatırımlara ve yabancı sermayeyle işbirliğine açıktı.

Kemalist ideoloji ve Türkiye'nin yakın tarihinin yeniden yazılması bu dönemde başladı. Kemalistler, yeni düzenin meşruiyetini sağlamak için sistematik bir şekilde "ittihatçılık" adında bir şeytan yarattılar. "İttihatçılar" Türkiye'yi bir felaketin eşiğine getirmişlerdi ve M. Kemal Türkiye'yi bu felaketten kurtarmıştı. Bu görüş, ittihatçıların yargılandığı 1926'daki göstermelik mahkemelerin kararlarıyla kurumsallaştı. "İttihatçılık"ı geri getirme çabası 1926'dan sonra idamla cezalandırılan bir suç olarak görülmeye başlandı. Mustafa Kemal'in TBMM'de 1927'de yaptığı önemli konuşma (*Nutuk*) hem 1926 idamlarını haklı göstermek hem de Türkiye tarihine yeni resmi bakış açısını ortaya koymak için tasarlanmıştı.

1931'e gelindiğinde baskıcı bir tek parti diktatörlüğü kurumsallaşmıştı.

Kemalistler, baskıcı tek parti diktatörlüğünün kurulmasını temize çıkartmak için bunun Türkiye topraklarını parçalamak isteyen "bölücüler"e (genellikle de bunun yabancı güçler tarafından desteklendiği iddia edilir) ve dini gericilere karşı bir zorunluluk olduğunu anlatırlar. Oysa kendi dillerini konuşması yasaklanan çok sayıda insanın bulunduğu ve politik fikirleri açıklama olanağı vermeyen baskıcı bir diktatörlükte direniş kaçınılmazdır ve böyle durumlarda muhalefet kendisini dini şekilde de ifade edebilir.

Bu kitabın konusu olan tarihsel kesitten sonraki dönemin kısa bir özeti ise *1931'den Günümüze Kemalizm* başlığı altında verilmeye çalışılıyor. Bu bölümde bugünün kemalizminin geçmişin kemalizminin devamı olduğunu göstermeye çalıştım. 1930'larda Kürtler, 1940'larda gayrimüslimler üzerine uygulanan baskılar, önceki kemalist politikaların bir devamıydı. 1950 seçimleri kemalistlerin göstermek istediklerinin tersine bir karşı-devrim, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi de kurtuluş değildi. Darbe, kemalist elit tarafından ordunun Türk politikalarına kalıcı bir şekilde yerleştirilmesiydi.

Efsaneler yaratılmaya devam ediyor. Kemalistler, bize kemalist devletin anti-emperyalist olduğunu söylüyorlar. Kemalizm anti-emperyalist değildir. Türkiye'nin NATO'ya üyelik başvurusu Demokrat Parti iktidarından önce gerçekleşti; ülke, üyeliğe kabul edildiğinde kemalistler bunu alkışladılar. 27 Mayıs 1960 darbesinin yaptığı ilk açıklama, NATO üyeliğinin sorgulanmadığını bildiriliyordu.

Birinci kısmın *Alternatif ve Mücadele* başlıklı bölümünde aşağıdan birleşik isyanların modern Türkiye'de de olabileceğini gösteren deneyimler olarak 15-16 Haziran 1970'teki işçi isyanı ve 1989 Bahar Eylemleri hatırlatılıyor. Ayrıca kemalist fikirlerin kitlesel bir hareketin önünde nasıl bir engel olarak çıkabileceğini göstermek üzere bir deneyim aktarılıyor: "Sürekli Aydınlık için Bir Dakika Karanlık" ve 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi.

Kitabın ikinci kısmında ise ilk kısımdaki analizlerin marksist teori içinde nereye oturduğu ve kemalizm eleştirisi yapan diğer yazarların görüşleri ele alınıyor.

Kemalizm sol değil! Bu kitabın her bölümünün bunu gösterdiğini umuyorum.

Bir alternatif var. Bu kitabın her bölümünün bunu da gösterdiğini umuyorum.

Bu topraklarda yaşayanların, bize dikte edilen bütün bölünmüşlükleri aşarak birleşebildiklerini ve birleştiklerinde, kafalarındaki ideolojik zincirlerden kurtulduklarında kazandıklarını gösteren örnekler tarihimizdeki altın damarlardır.

Bu kitap Türkiye'de etkili bir anti-kapitalist solun inşasına katkıda bulunabilmek umuduyla yazıldı. Amacım bölmek değil, birleştirmektir. Umarım üzerinde birlikte tartışır ve birlikte öğrenebiliriz ve yine umarım ki geleceği birlikte inşa edebiliriz.

İsimler üzerine bir not

"Türkiye", bazen modern Türkiye toprakları, bazen de geniş anlamda bütün Osmanlı İmparatorluğu için kullanılıyor. Metnin içeriğinden neyin kastedildiği anlaşılacaktır.

"Jön Türk" adı geniş anlamda Türk Osmanlı muhalefetinin tamamı için kullanılıyor.

Osmanlı döneminde hareket içinde yaşanan bölünmeler, çelişkiler ve değişimler isimlerin sürekli değişmesine yol açmıştır. "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin adı "Terakki ve İttihat Cemiyeti" olarak değişmiş, sonra yeniden ilk isme dönülmüştür. İsimdeki bu değişiklikler ile fikirsel çatışmalar arasında net bir ilişki olmadığından bu akım için "İttihat ve Terakki" ya da "ittihatçılar" adı kullanıldı. Detaylarla ilgilenen okurlar kaynakçada listesi verilen akademik çalışmalardan yararlanabilirler.

Bu kitapta sözü edilen kişilerin çoğu, bugün kullanılan soyadlarını soyadı yasası çıktıktan sonra aldı. Okuyucunun en çok bildiği düşünülen isimler kullanıldı.

1. Kısım

Devrim ve Diktatörlük

"*Meşrutiyet-i Osmaniye: Artık boynumdaki bu koca gülleyi taşıyamayacağım, ayağımdaki zincirleri de kıracağım!..*"
(Lahlak Dergisi, 7 Ekim 1909)

Osmanlı, yüzü ve saçı açık, geleneksel elbiseleriyle idealize edilmiş bir şekilde bir kadın tarafından temsil ediliyor. Zincirlerinin bir kısmını kırmış durumda. Ayağının çevresindeki küçük önemsiz erkeklerin her biri büyük emperyalist güçleri temsil ediyor. Kadının boynundaki gülle ve zincir kapitülasyonları, ayağındaki gülleler ve zincir ise cehaleti temsil ediyor.[2]

1906-1909: Devrimci Dönem

Bu, Türkiye'nin gizli, tarihin resmi versiyonunda görünmeyen devrimidir. Değişimin ancak büyük liderler tarafından gerçekleştirilebileceği fikrini kabul ettirmek isteyenler, bu devrimi bilerek tarihten silmişlerdir.

1906-1909 Devrimi, bu topraklarda yaşayanların kültür, din, milliyet, mezhep gibi bölünmüşlükleri aşarak daha iyi bir dünya mücadelesi için birleşebileceklerini göstermektedir. Bu topraklarda yaşayan sıradan insanların aptal veya koyun olmadığını anlatır.

Asırlarca varlığını sürdüren bir mutlak monarşiyi devirmek için olağanüstü kitlesel bir hareket tabandan örgütlendi. İnsanlar, birlik olmanın ne kadar yaşamsal olduğunu anladılar. Birbirlerinin din ve geleneklerine saygılı olmak ve eski rejimin ajanları tarafından yapılan provokasyonların birliklerini bozmaması için çok büyük bir dikkat gösterdiler. Aşağıdan yükselen hareketle eski rejimin etnik ve dini çatışmalar yaratma çabalarını defalarca boşa çıkarttılar. Çatışmalar yaşandığında bile birliğin hızla yeniden oluşmasını garantilemek için çalıştılar.

Bu devrim aynı zamanda potansiyel olarak çok önemli bir gücün de sahneye çıkmasına tanıklık etti: İşçi sınıfı. İşçi sınıfı

küçüktü, ama genel olarak düşünüldüğü kadar da küçük değildi. Bugünkü Türkiye'yi oluşturan topraklardaki toplam nüfus sadece 10 milyon, bütün imparatorluğun nüfusu ise 30 milyondu. Tahminen birkaç yüz bin kişiden oluşan, göz ardı edilemeyecek bir işçi sınıfı (ücret karşılığı çalışan, emek gücünü satan insan) vardı.

Ancak işçi sınıfı, nüfustaki oranına nazaran daha büyük bir öneme sahipti. İşçi sınıfı potansiyel olarak güçlüydü. Devrim sürecinde patlak veren grevler, yeni hükümeti felç etmeye yetmişti. Osmanlı muhalefetinin kalanı gibi işçi sınıfı da etnik ve dini olarak çeşitliydi. Ama işçi sınıfı bir açıdan muhalefetin diğer parçalarından farklıydı. Birlik, işçi sınıfı için daha yaşamsal bir öneme sahipti. İşçi sınıfının milliyetçilik yoluna sokulması ve bölünmesi daha zor oldu. Ezilen azınlıklara mensup çiftçi ve köylüler, daha iyi bir yaşama ancak kendilerine ait, bağımsız bir bölgeye sahip olarak ulaşacakları hayaline kapılabilirler. Aynı sendikadaki, aynı işyerindeki Rum, Ermeni ve Türk işçiler böyle bir şey hayal edemezler. Örneğin İstanbul Tramvay Şirketi ya da Şark Demiryolları işçileri, işletmeleri bölerek aralarında paylaşmayı düşünemezler. Eğer işçi sınıfı birlikte hareket etmiyorsa, hiçbir gücü yoktur.

Tarih, ulusal bölünmeye en sonuna kadar direnenlerin gerçekten de işçiler olduğunu gösteriyor.

Devrime Hazırlık

1908 öncesi devlet

1908'de Osmanlı İmparatorluğu mutlak bir monarşiyle yönetiliyordu. İmparatorluk 1870'lere kadar Balkanlar'dan Kuzey Afrika'ya kadar yayılmıştı. Teokratik (din erkine dayalı) devlet yapısı içinde padişah aynı zamanda halife, yani müslüman dünyanın başıydı.

Osmanlı İmparatorluğu devasa toprak genişliğine rağmen ekonomik olarak diğer güçlerin gerisindeydi. Avrupa'nın bü-

yük güçleri Osmanlı İmparatorluğu'nu yarı-sömürge denilebilecek bir konuma itmişti. 1877'de Rusya ile yapılan savaşın kaybedilmesinden sonra bu güçlerin müdahalesi daha da arttı. Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan ve Kıbrıs da dahil toprak kaybetmişti. Aynı zamanda kendi topraklarındaki egemenliği de zayıflamıştı. Kapitülasyonlar, Avrupa güçlerinin İstanbul'da kendi polis karakolları ve postanelerini açmalarını sağlamıştı. Devlet, gümrük vergilerini bile toplayamaz duruma gelmişti. Kağıt para basma hakkı bir Fransız-İngiliz ortaklığı olan *Osmanlı Bankası*'nın elindeydi. *Düyun-u Umumiye İdaresi* 1881'de Osmanlı devlet bonolarını ellerinde tutan Avrupalılar tarafından kontrol ediliyordu. Bu kurum, imparatorluğun dış borçlarına mahsuben Osmanlı'nın topladığı vergilere el koyuyordu. Bu kurumun son yıllarında beş bin kişi çalışıyordu. 1911-1912 mali yılında imparatorluktaki vergilerin üçte birini doğrudan bu kurum topladı. Kurumun topladıkları arasında tütün, alkol, ipek, tuz, balık ve demiryollarından alınan vergiler de vardı.[3]

Ancak koşullar, Osmanlı Devleti'ni bir parçasını modernleşmeye zorladı: Ordu. İmparatorluk, elindeki toprakları kapitalist dünyanın giderek daha gelişkin hale gelen ordularından korumak için askeri alanda rekabet etmeye mecbur kaldı. Yöneticiler 19. Yy. boyunca eski sistemle çatışarak iyi eğitilmiş, ücretli subaylar ve mecburi askerlik sistemiyle sağlanan erlerden oluşan modern bir ordu yaratmaya zorlandılar. Oluşturulan modern ordunun finansmanını sağlama sorunu, daha merkezi bir vergilendirme sistemi ve merkezi bürokrasi ihtiyacı yarattı.

1908 öncesi işçi sınıfı

Dünya standartlarına göre imparatorluk ekonomisi çok küçüktü. İmparatorluğun dünya ticaretinde 1880'de yüzde 0,74 olan payı, 1911'de yüzde 0,92'ye çıktı.[4] 1911 sonrasında ekonomik olarak önemli Avrupa topraklarının kaybedilmesi, bu rakamları daha da geriletti. Bu veriler, Osmanlı ekonomisinin ne denli

küçük olduğunu ve ne kadar yavaş büyüdüğünü gösteriyor.

1882-1896 yılları arasında bir dizi yabancı şirketin imparatorluk topraklarında inşa ettikleri demiryolları, doğrudan yabancı yatırımların üçte ikisini oluşturuyordu. Bağdat hattının yapımı için koyulan önkoşullar Osmanlı'nın ne kadar zayıf düştüğünü gösterir. Sözleşme, demiryolunun her iki tarafından 20'şer km genişliğindeki alanda çıkan bütün madenlere ilişkin hakları demiryolu şirketinin denetimine bırakıyordu.

Buna karşın imparatorluk sınırları içinde yerel sermaye de gelişiyordu. Fabrikalar kuruluyor, işçiler çalıştırılıyordu.

İmparatorluğun en sanayileşmiş kenti Selanik'ti. Yüzyılın sonuna doğru inşa edilen demiryolları Selanik'i İstanbul'a bağladı, batıda da Sırbistan üzerinden Avrupa'ya açtı. Selanik'te zaten varolan ve belli bir düzeye ulaşmış olan sanayi, demiryolları bağlantıları ile birlikte daha da gelişti. Selanik'teki fabrikaların modern ekipmanları ve buhar gücüyle çalışan makineleri vardı. Osmanlı ordusu, iç piyasa ve ihracat için yün ve pamuklu tekstil malları üretilen Selanik'te tütün, bakır, deri, metal işletmeciliği, sigara, un, gıda, tuğla, fayans, sabun, ayakkabı-bot üretimi, mobilyacılık ve matbaacılık da yapılıyordu. 20. Yy.'ın başında Selanik'te 20 bin imalat ve 5 bin ulaşım işçisi vardı. Bu sayı, Selanik'teki toplam nüfusun %17'sini oluşturuyordu; dolayısıyla Selanik gerçekten bir "proleter kent"ti. Selanik'te 5 bin tütün işçisinin yanı sıra, 120 km. ötedeki Kavala'da 15 bin, İskeçe'de de 5 bin tütün işçisi çalışıyordu. Bu iki kent bugün Yunanistan sınırları içinde. Selanik'teki fabrikatörlerin ve işçilerin çoğu museviydi. Musevi Allatini ailesi tütün işlemeciliği, tuğla yapımı ve yel değirmenlerine sahipti. Diğer fabrikalar ve yel değirmenleri Osmanlı Rumları'nın elindeydi. Genel olarak musevi kapitalistler musevi işçileri, Rum kapitalistler Rum işçileri sömürüyordu. Tuğla yapımı ve içki üretimi istisnaydı; bu alanlarda musevi patronlar hıristiyanları (tuğla üretimi için Rum, bira üretimi için Bulgar) tercih ediyorlardı; çünkü

bunlar *Sabbath*'ta (museviler, dini inançları nedeniyle cumartesi günleri çalışmazlar) izin istemiyorlardı.[5]

İmparatorluğun geri kalanında sanayi işçi sınıfı küçüktü. Hem sanayi burjuvazisi hem işçi sınıfı gayrimüslimlerden oluşuyordu. Bu olgu daha sonra devrim sürecinde önem kazanacaktır. Rougone'un[6] 1892'de İzmir'deki ticari hayatı tasvir eden çalışması, Türkler'in sahip olduğu tek bir işletmeden bile bahsetmez. Rougone'un raporu, patronların ve işçilerin aynı dini gruba mensup olduğunu açık bir şekilde gösteriyor; hıristiyanlar hıristiyanları, museviler musevileri sömürüyordu.

Bir başka kaynak, İstanbul'daki toptan ticaretin sadece %15'inin, perakendeciliğin ise %25'inin Türkler'in elinde olduğunu gösteriyor. Bankacılığın ve sigortacılığın % 95'i gayrimüslimlerin elindeydi.[7] Bu rakamların hiç birisi kesin sayılar vermek açısından çok güvenilir değil.

Bir kaynak 1908'de İstanbul, Selanik ve İzmir'de sanayi işçilerinin sayısını 100 bin olarak ifade etmektedir.[8]

1908 öncesinde fabrika ve çalıştırılan işçi sayısı hakkında resmi veri toplama çabası yok denecek kadar azdı. Dolayısıyla 1908'deki işçi sınıfının büyüklüğünü tahmin etmek için (Selanik ve Trakya'daki işçi sınıfı hakkındaki sağlam veriler dışında) 1908 sonrası rakamlara dayanmak zorundayız. 1908 sonrasında özel sermayede kesin bir büyüme yaşandı ve birçok limitet şirket kuruldu. 1912 sonrasında Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'nın etkisiyle ekonomik faaliyet daraldı ve Avrupa kıtasındaki ekonomik açıdan önemli bölgelerle irtibat kesildi.

İstanbul'da Rumca yayımlanan sosyalist *Ergatis* (Irgat/İşçi) gazetesi 22 Ağustos 1910'da İstanbul'da 40 sanayi dalında 32 bin işçinin, Selanik'te de 11 sanayi dalında 10 bin işçinin çalıştığını yazmıştır.[9] Aynı kaynak, işçilerin (dar bir tanımlama ile) toplam sayısını 50 bin civarında göstermektedir. Selanik için gerçeğin oldukça altında rakamlar veren bu kaynak büyük olası-

lıkla toplam işçi sayısını da olduğundan daha az göstermektedir.

Ama genel olarak sanayide işçiler ve patronlar Türk ya da müslüman değildi. Aşağıdaki rakamlar 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nda kapitalistlerin ve işçilerin etnik dağılımı konusunda yaygınca kullanılmaktadır. Bu rakamlar, Selanik ve diğer Avrupa bölgeleri imparatorluk sınırlarından çıktıktan sonrasını göstermektedir. Dolayısıyla Selanik, Kavala ve İskeçe'nin militan işçileri (çoğunlukla musevi ve Bulgar) artık genel toplama dahil değildir. Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı'nın ekonomideki etkileri de göz önüne alındığında rakamın düşük olması anlaşılabilir. Tablo 1'de gösterilen 1915'e ait rakamların 1913'tekinden daha düşük olması bunu ifade etmektedir.

Tablo 1: 1915'te Osmanlı'da sanayi[10]

Kent	Fabrika sayısı
İstanbul	149
İzmir	61
Diğer kentler	73

Fabrikaların % 80'i özel şahısların, % 10'u limitet şirketlerin, % 10'u da devletin elindeydi.

Tablo 2: 1915'te sanayide çalışanların etnik-dini gruplara göre dağılımı

Etnik-dini grup	Kapitalist oranı (%)	İşçi oranı (%)
Müslüman-Türk	15	15
Rum-Ortodoks	50	60
Ermeni	20	15
Musevi	5	10
Yabancı	10	-

Toplam işçi sayısı 1913'te 16.975, 1915'te 14.060'tı.

Bu rakamlar sadece imalat sanayinde çalışan işçileri ve devlet tarafından yapılan araştırmayı konu alan işletmeleri kapsamaktadır. Dolayısıyla işçi sınıfı olduğundan daha küçük görünmektedir. Bu araştırmanın kapsamında sadece 14 Aralık 1913'te yürürlüğe giren *Teşvik-i Sanayi Kanunu* çerçevesinde devletten destek alan işletmeler vardır. Bu işletmeler en az 10 işçi ve 5 beygir motor gücü kullanmak ve hammadde veya yarı mamulleri işlemek zorundaydı.

1910'da sosyalist *İştirak* gazetesi Bursa'da ipek fabrikasında çalışan 5 bin Ermeni kadın işçinin mektubunu yayımladı.[11] 5 bin işçi rakamı doğru ise yukarıda paylaştığımız imalat işçilerinin sayısı çok azdır. Batı Anadolu'nun bir kentindeki bir sektörde 5 bin işçi varsa bütün imalat sanayi işçi sayısının 15 bin civarında olması mümkün değildir.

Rakamların hepsi daha sonraki bir dönemden alınmış olsa da daha erken tarihlerde işçi sınıfının kompozisyonu ve liderliği hakkında biraz daha net bir bilgi edinmiş oluyoruz. İşçi sınıfı, nüfusun geneline oranla daha fazla gayrimüslimden oluşmaktaydı ve sınıfın politik liderliği Selanik'te musevi ve Bulgarlar'dan, İstanbul ve İzmir'de de Rumlar'dan oluşmaktaydı.

Türkiye işçi sınıfı tarihinde önemli bir rol oynayacak işçilerin çoğu demiryolları, telgraf, liman ve gemi yapım işçileriydi. Bunların hiç birisi yukarıdaki rakamlara dahil değildir. Daha ileri döneme ait raporlardan ulaşım ve hizmet sektörü çalışanlarının karışık, ama önemli bir kısmının da gayrimüslim olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

1922'de İstanbul'da yaşanan bir tramvay grevinden sonra işten atılan işçilerin üçte biri gayrimüslimdi. Kısmen sendika işlevi gören feodal loncalarda hamalların (8 bin), kürekçilerin (2 bin) ve tayfaların (bin) çoğunluğu Kürt ve Türk'tü. Ne var ki fırıncıların (4 bin) yarısı müslüman, diğer yarısı hıristiyandı.[12]

Liman işçileri loncasının 1.100 Rum, 900 Türk üyesi vardı.

Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın üye kompozisyonu, gayrimüslimlerin rolü hakkında bir fikir vermektedir. *Uluslararası Dünya İşçileri*'nin* fikirlerinden etkilenen bu örgütlenme üç ana sendikadan oluşmaktaydı: *Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı* (1.500 üyesinin 300'ü Türk), *Bina İnşaatı Beynelmilel İşçiler İttihat Sendikası* (2 bin üyesinin 500'ü Rum), *Beynelmilel Sanayi-i Haşabiye İşçiler İttihadı* (çoğunluğu Rum olan üyelerinin 250'si Türk). Beynelmilel İşçiler İttihadı, *Neos Antropos* (Yeni İnsan) adıyla bir gazete çıkartıyordu ve gazete Rumca yayımlanıyordu.[13]

Yarı-kamu sektöründeki (taşımacılık ve altyapı yabancı sermaye elindeydi, ama fiilen kamu sektörü olarak görülüyordu) işçilerin yüksek sayısı ile onların bakmakla yükümlü oldukları kişilerin sayısı birlikte ele alınınca işçi sınıfının etnik çeşitliliğe ve yüz binlerce üyeye sahip olduğunu görürüz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sınıf mücadelesi

İmparatorlukta işçi sınıfı oluşmaya başlar başlamaz sınıf mücadelesi de ortaya çıktı. İlk mücadeleler "makine kırma"lar biçiminde yaşandı. Bu yöntem, İngiliz işçiler tarafından da ilkel bir sınıf mücadelesi şekli olarak kullanılmıştı. Slevne'deki Dobrijokeslov fabrikası Balkanlar'daki ilk fabrikaydı. İki Çek usta başı ve 80 Bulgar kadın işçisi vardı. İşçiler 1839'da yeni gelen makineleri kırdılar; çünkü işsiz kalmaktan korkuyorlardı.[14] 1851'de balta ve sopalarla silahlanmış kadın işçiler, Samakov Tekstil Fabrikası'nı dağıtma tehdidinde bulundular ve ancak mekanik tekstil makinelerinin kullanılmayacağı sözünü aldıktan sonra yatıştılar.[15] En büyük makine kırma olayı ise Mart 1908'de Uşak'taki kadın halı dokuma işçilerinin isyanı sırasında yaşandı.[16] Uşak'taki halı dokumacılarının hepsi Ermeni ve Rum'du. Yüzyılın başında böl-

* *Uluslararası Dünya İşçileri* (IWW- International Workers of the World), çoğunlukla ABD'de örgütlü anarko-sendikalist bir yapıydı.

gede 2.500 Ermeni ve Rum aile, halı dokumacılığı yapıyordu.[17]

Bu ilk mücadelelerin üç ilginç ortak yönü vardı: 1) İsyan eden işçiler kadındı, 2) Müslüman ya da Türk değillerdi, 3) Patronları da onlar gibi müslüman ya da Türk değildi.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk ücret temelli ekonomik mücadele, ödenmeyen ücretler konusunda gerçekleşti. 1863'te Zonguldak madencileri greve çıktı. Telgraf işçileri 16 Şubat 1872'de bir günlük grev yaptı. Aynı yılın Temmuz ayında Beykoz Ayakkabı Fabrikası'nda da grev vardı.[18] 22-28 Şubat 1873'te 11 aydır ücretleri ödenmeyen 500-600 hıristiyan ve müslüman gemi yapım işçisi greve çıktı ve sadrazamın makamına yürüdü. Bu mücadelenin aynı tersanede çalışan vasıflı İngiliz işçilerce desteklendiği, hatta onların liderliğinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Bir hafta süren grevden sonra işçiler taleplerinin bir kısmını kazandılar.[19] Demiryolu yapımı ve telgraf hatlarının döşenmesi için getirilen yabancı işçiler, kendileriyle birlikte işçi örgütlenmesi konusunda yeni fikirler de getiriyorlardı.

İlk Osmanlı anayasası Temmuz 1876'da ilan edildi. 1876 ile Meşrutiyet'in kaldırıldığı 1880 arasında 13 grevin zaptı tutuldu.[20] Bu grevler, ekonomik savunma grevleri olmaktan ziyade saldırgan bir yapıya sahipti. İşçiler ilk kez ücret artışı talep ediyor ve kazanıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla savaştan yenik çıkmasının enflasyonu körükleyen etkisi, bu mücadeleleri tetikledi.

1880 sonrasında mutlak monarşinin tekrar kurulması, işçi sınıfı faaliyetlerini bir süre için durdurdu. 1895'te İttihat ve Terakki'nin desteğiyle *Osmanlı Amele Cemiyeti* kuruldu. Cemiyet bir yıl sonra devlet tarafından kapatıldı.[21]

Selanik proletaryası, Osmanlı işçi sınıfının öncüsü durumundaydı. Yükselen enflasyona karşı tütün çalışanları 1904'te greve çıktı. Aynı yıl ayakkabı fabrikası işçileri, 1905'te tekstil işçileri, 1906'da da Alattini Tuğla Fabrikası işçileri greve çıktı. Bu işçi

hareketi, ücret artışı konusunda önemli başarılar elde etti.[22]

1908 öncesi son önemli grev İstanbul'daki Reji Tütün işçilerinin Temmuz sonundan 14 Ağustos 1906'ya kadar süren grevi oldu. Grev, hükümet tarafından kırıldı ve grev liderleri tutuklandı.[23]

İşçi sınıfı mücadelesi ve politik örgütlenmesindeki gerçek patlama 1908 Devrimi sonrası yaşandı.

Osmanlı muhalefet partileri

Osmanlı muhalefeti kriz içindeki bir toplumsal yapının ürünüydü. Ekonomik ve sosyal gelişme tıkanmış durumdaydı. İmparatorluk yarı-sömürge durumuna düşmüştü. Osmanlı kapitalist dünyadan izole bir şekilde yaşayamazdı. Askeri düzeyde ve dolayısıyla ekonomik alanda rekabete zorlandı. Kriz, Osmanlı'nın kapitalist Avrupa ile karşılıklı ilişkisinin ürünü olarak çıktı. Krizin çözümü için politik fikirler de Avrupa'dan geldi.

Toplumsal değişim ihtiyacı Balkanlar'ın geri kalanında olduğu gibi Türkiye'de de devrimciler açısından ciddi bir sorun oluşturdu. Toplum nasıl değişebilirdi? Osmanlı İmparatorluğu'nu ıslah etmek mümkün müydü, yoksa devlet mutlak olarak yıkılmalı mıydı? Değişimin öznesi imparatorluk içinde miydi, yoksa Avrupa'daki büyük güçlerin müdahalesi mi gerekiyordu? En büyük soru ise nasıl bir modern devlet yaratmak gerektiği, hangisinin mümkün olduğuydu. Bu kadar farklı ulus ve dinin birlikte yaşadığı bir imparatorluktan homojen bir egemen sınıf yaratmak mümkün müydü?

Osmanlı İmparatorluğu devasa bir büyüklüğe ve etnik çeşitliliğe sahipti. Arap bölgelerinde en azından etnik-dini benzerlikler ve bir düzeyde homojenlik söz konusuydu. Ancak imparatorluğun merkezi bölgesi olan Anadolu'da Rumlar, Ermeniler, Kürtler ve Türkler birlikte yaşıyordu. Ekonomik olarak en ge-

lişmiş kesimler olan Rum ve Ermeniler azınlık durumundaydı. Anadolu ikinci, hatta daha büyük bir Balkan sorunu oluşturuyordu.

Kapitalizmin gelişmesi ekonomik olarak birleşik bir devlete ihtiyaç yaratıyordu. Bütün klasik burjuva hareketleri en azından ortak bir dili olan (ticaretin daha verimli olması için) bir devlet yaratmaya çalışmışlardır. Rekabet halindeki kapitalist ulus-devletlere bölünmüş dünyada dil ve din farklılıkları böylesi devletleri tehdit eder.

Ancak sorun bu üniter devlete nasıl ulaşılacağıdır. Bunu yapmanın bir yolu güçlünün zayıf üzerinde hakim olması, en güçlü etnik grubun kendi toprak sınırlarını oluşturarak dil ve din bütünlüğünü dayatmasıdır. Bu, Balkanlar'ın günümüze kadar savaş alanı olarak kalmasına neden olan rekabetçi kapitalizmin mantığıdır.

Buna karşın işçi sınıfının diğer uluslardan işçilerle rekabet etmekte hiçbir çıkarı yoktur; onun çıkarı, patronlara karşı başka ulusların işçileri ile birlik oluşturmayı gerektirir. Tabii ki bu, işçilerin otomatik olarak milliyetçi fikirlerden etkilenmediğini değil; sadece milliyetçiliğin işçilerin çıkarına olmadığını gösterir. Bunun anlamı, işçi sınıfının geçtiğimiz yüzyıl boyunca Balkanlar'ın başına bela olan felaketleri önleyebilecek bir güce sahip olduğudur.

Balkan işçi sınıfı büyümekteydi ve bir kısmı da Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşıyordu. Ancak işçi sınıfı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa dışında kalan bölgelerinde çok küçüktü ve Balkan işçilerinin sahip olduğu örgütlenme ve mücadele geleneğinden yoksundu. Dolayısıyla Türk Devrimi, ulusal sorunu zayıf bir işçi sınıfı ile çözmek durumundaydı.

Türk Devrimi'ne öncülük yapacak olan muhalefet partilerinin boğuştuğu nesnel ve politik sorunlar böylesi bir çetrefillik sergiliyordu.

Jön Türkler

Jön Türkler olarak tanınan muhalefet gruplarının isimleri, örgütsel yapıları ve fikirleri çok sayıda değişiklik geçirdi. Jön Türkler arasında yaşanan tartışmaların kaynağında üç ana sorunu çözme çabası vardı:

1. Değişim reform yoluyla mı, yoksa şiddetle mi elde edilecek?
2. Avrupa'nın büyük güçleri ilerici bir rol oynayabilir mi?
3. Bütün ulusal kesimleri kapsayan bir Osmanlı Devrimi mi, yoksa müslüman Türkler'in egemen olacağı bir Türk Devrimi mi?

Bu tartışmalarda ortaya çıkan taraflar sabit kalmayacak, üç konu kesişerek farklı saflaşmaların yaşanmasına ve genel olarak fikirlerin süreç içinde ciddi dönüşümler geçirmesine yol açacaktı.

Muhalefetin 1902 kongresi Paris'te yapıldı. Hareket, bu kongrede *Sabahattin Bey*'in liderliğindeki çoğunluk grubu ile *Ahmet Rıza*'nın liderliğindeki azınlık grubu olarak ikiye ayrıldı.

Çoğunluk, gayrimüslim kesimlerle, özellikle de Ermeniler'le ittifak arayışı içindeydi ve değişim yolunu Avrupa'daki büyük güçlerin (veya sadece Britanya'nın) destekleyeceği askeri bir darbe ile açmayı umut ediyordu. Azınlık, reform yolundan ilerlemeyi tercih ediyor ve Osmanlı padişahını devirme yoluna tümüyle karşı çıkıyordu. Anti-emperyalist ve Türk milliyetçisi olan azınlık, yabancı güçlerin müdahalesine karşıydı. Azınlık grubu içinde de iki farklı duruş söz konusuydu. Ahmet Rıza etrafındaki "pasifist" bir kesim tümüyle kamuoyu oluşturmaya dönük bir çalışma öngörürken "eylemciler", yüksek düzeyli bürokratlara suikast yapılmasını istiyorlardı.

Çoğunluk grubu 1903'te Britanya destekli bir darbe örgütleme girişiminde bulundu ve başarısızlığa uğradı. Bu girişime Britanya hükümetinin gerçekte ne kadar destek verdiği tartışmalıdır. Çoğunluk grubu, darbe girişiminin başarısızlığa uğramasın-

dan sonra çöktü.

Azınlık grubu ise Türk milliyetçiliği çizgisinde olan *Şura-yı Ümmet* (Halk Konseyi) gazetesi etrafında bir propaganda grubu kurdu.

Ermeniler

Ermeniler'in devrimci örgütlenmeleri de 1908'e giden yolda önemli roller üstlendi. Ezilen bir azınlık olan Ermeniler, 19. Yy'ın son döneminde Abdülhamit tarafından desteklenen katliamlarla karşı karşıya kaldılar. Bütün gayrimüslimler, ikinci sınıf vatandaş konumundaydı. Her kesimin içinde zenginler (hatta oldukça zengin olanlar) vardı. Ancak azınlık toplumları bir bütün olarak Türk ve müslümanlardan daha az haklara sahip olmalarına karşın daha fazla vergi veriyorlardı.

Ermeniler arasında iki örgüt önemli bir yer tutuyordu. Sosyal Demokrat *Hınçakyan Partisi* (Hınçaklar) 1887'de Cenevre'de, Ermeni Devrimci Partisi *Taşnakzutyun* (Taşnaklar) da 1890'da Tiflis'te kurulmuştu. Daha küçük olan Ermeni Sosyal Demokrat İşçi Örgütü, sosyalist görüşe yakın olmasına rağmen Ermeniler'in ayrı örgütlenmesi gerektiğini savunuyordu. Ermenistan'ın bağımsızlığına karşı çıkan ve bolşeviklere sempati duyan bir dizi yayın da vardı. Ancak bunlar önemli bir çekim gücü oluşturmuyordu.

Sözü geçen bütün partiler, sosyalist bir çizgide olduklarını ifade ediyorlardı. Taşnaklar resmi olarak 1907'de *İkinci Enternasyonal*'e üye oldular. Ermeni toplumunun yüzde 85'i köylülerden oluşuyordu. Taşnaklar, İkinci Enternasyonal'in 1896 Kongresi'ne şöyle bir mesaj gönderdi:

> *Fabrikalarımız da yok, burjuvazimiz de... Ama sizin insanlığın sosyalist geleceği hakkındaki görüşünüzü paylaşıyoruz.*[24]

Hınçak Partisi ise daha radikal bir duruşa sahipti. İlk Ermeni komünistleri Hınçak Partisi'nden çıkacaktı.

İki parti de Plekhanov, Kautsky gibi marksist düşünürlerin yanı sıra Jaures gibi sosyal demokratların eserlerini tercüme ettiler. Taşnaklar, Rus Sosyal Devrimcilerin eserlerini de kullandı.

Ermeni partileri ciddi bir etki alanına sahipti. 600 ayrı dergi, kitap ve gazete yayımlıyorlardı. Sadece Taşnaklar'ın 45 süreli yayını vardı. 1909'a gelindiğinde Taşnak Partisi'nin İstanbul'da çıkan *Azadamart* (Özgürlük Kavgası) adlı yayını 10-15 bin satıyordu.

1905-1907: Osmanlı muhalefeti yeniden toparlanıyor

1905'in son aylarında Jön Türk hareketinin her iki tarafında da bir dizi değişim yaşandı.

Azınlık koalisyonu gerilemişti. Grubun gazetesi Şura-yı Ümmet, yayımlandığı Kahire'de İngilizler tarafından kapatıldı. Osmanlı tahtının ikinci varisi Yusuf İzzetin Efendi'nin özel doktoru olan *Bahattin Şakir* Paris'e gitti ve grubu aktif politik bir örgütlenmeye dönüştürmek için çalışmalara başladı. Yaptıklarını şöyle anlatıyor:

> *Komite "evrimci" bir program gerçekleştirmeye çalışıyordu... Benim önerim, programa "devrimci ilkeler" eklenmesi oldu. Pasif aydınlatmadan aktif bir programa geçişin kabul görmesiyle komite, iş bölümü ilkelerine göre yeniden örgütlendi.*[25]

Bahattin Şakir ilk etapta Jön Türkler'i ve Ermeni örgütlenmelerini birleştirmeye çalıştı. Ancak koalisyonun Türk milliyetçiliği nedeniyle bu girişim başarısızlığa uğradı. Şakir bunun üzerine koalisyonu merkeziyetçi davranan, devrimci bir örgüte dönüştürmeye başladı.

Bu yeni yapı, belirli kuralları vurgulayan, üye sayısını arttırma ve şube kurma hedefleri olan, devrimci bir partiyi andırıyordu ve *Terakki ve İttihat* (İlerleme ve Birlik) ismini aldı. Bu ismi, Jön Türk geleneğinin devamcısı oldukları mesajını vermek üzere seçtiler.

Bahattin örgütte merkezi bir rol üstlendi. Bütün iletişim onun üzerinden sağlanıyordu. Şerif Mardin, Bahattin'in İttihat ve Terakki'deki rolünü Stalin'in Rus Komünist Partisi'ndeki pozisyonuna benzetir.[26] Bahattin daha sonra yeniden yapılanan *İttihat ve Terakki* içinde de aynı güçlü örgütsel rolünü oynamaya devam etti.

Bahattin'in kontrolü eline alması, hareketin Osmanlı topraklarında büyüme dönemiyle iç içe geçiyor. Bahattin'in ağırlık verdiği konu örgüttü; fikirler değil. Yeni komite, kendinden önceki komitenin programını olduğu gibi devraldı. Buna karşın örgütün propagandasında belirgin bir şekilde Türk milliyetçiliği vardı.

İttihat ve Terakki 1906-1907 döneminde hızlı bir büyüme sergiledi. Sadece imparatorluk sınırları içinde değil; Girit, Bulgaristan ve Kıbrıs'ta da şubeler açtı.

İttihat ve Terakki Ağustos 1906'dan itibaren Selanik'ten başlayarak imparatorluk topraklarında şube açma çalışmaları yürüttü. 1907'nin başında Paris'teki merkez ile irtibat halinde olan 17 şubeye ulaşılmıştı. Şubat ayında İzmir'de bağımsız bir şekilde kurulan gizli bir örgüt İttihat ve Terakki'ye katıldı. Paris'teki merkezden gönderilen mektuplarda İttihat ve Terakki'nin hedefinin Padişah Abdülhamit'i devirerek başka bir padişahı tahta oturtmak değil; politik özgürlük getirmek olduğu vurgulanıyordu. İttihat ve Terakki yayınları doğudan Charpan adındaki bir Ermeni tarafından ülkeye sokuluyordu. Charpan, Kars Posta İdaresi'nin müdürü olarak çalışıyor ve Rusya üzerinden kuryelik yapıyordu. Bu yolla dağıtılan yayınlar sadece İttihat ve Terakki'nin gazetesi değildi. 1905 Rus Devrimi zengin bir devrimci basın yaratmıştı.

Taze Hayat, *Terakki*, *Kafkasya'nın Sesi* gibi Azeri ve Ermeni yayınlar Bakü ve Tiflis'ten kaçak getiriliyordu.[27]

Osmanlı polis arşivleri Erzurum, Tiflis, Kars, Trabzon, İnebolu ve Samsun'da bulunan yabancı postaneler aracılığıyla Sabahattin Bey liderliğindeki cemiyetin de ülkeye kaçak yayın soktuğunu gösteriyor. Bu veriler, cemiyetin Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde ciddi bir örgütlülüğü olduğu anlamını taşıyor.

Sınırları kaçak olarak geçen sadece yayınlar olmadı. Cemiyet, Taşnakzutyun ile vardığı bir anlaşma sonucu Erzurum İsyanı sırasında önemli bir rol oynayacak olan cemiyet temsilcisi Hüseyin Tosun'un Anadolu'ya kaçak girmesini sağladı.

1902'nin çoğunluk grubunun lideri Sabahattin Bey de bu dönemde aktif politik yaşama geri döndü. Sabahattin Bey'in grubunun gazetesi *Terakki*'ydi, grubun ismi ise *Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti*. Bahattin Bey'in 1905'in sonlarında birlik için görüşmeler yapmaya başlamasıyla İttihat ve Terakki ile Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti arasındaki politik farklılıklar belirginleşti. Sabahattin Bey, birlik çağrısına imparatorluk topraklarında yaşayan çeşitli etnik ve dini toplumlara bir düzeyde kendi işlerini idare etme hakkı önerilmesinin zorunlu olduğuna inandığını bariz bir şekilde ortaya koyan politik bir programla yanıt verdi.

Sabahattin, ikili bir politika izlemeye başladı. Anadolu'da ciddi bir örgütlenme ("*Küçük Asya'nın batısından doğusuna kadar her yere büyük zorluklarla gönderilen ajanların kurduğu örgütsel bir ağ*"[28]) kurma kararı aldı. Aynı zamanda müdahale etmelerini sağlamak için Avrupa'daki büyük devletlerle görüşmeler yapmaya devam etti.

Eldeki veriler, cemiyetin de Terakki ve İttihat gibi devrimci parti benzeri bir örgüt şekillenmesini tercih ettiğine işaret ediyor. Cemiyet, Terakki gazetesinin dağıtımı ve raporlama etra-

fında örgütleniyor, yerel kampanyalar sürdürmeyi hedefliyordu. Politik olarak da farklı etnik ve dini kesimler arasında işbirliğine büyük önem veriyordu.

Cemiyetin Taşnakzutyun ile ittifak içinde olduğu düşünülüyor. İki örgüt, benzer çerçeveye sahip birleşik mücadele çağrıları yaptılar. Taşnaklar aynı zamanda Türk örgütlenmeleri de kurup Türkçe propaganda yaptılar.

Krizin derinleşmesi, Osmanlı muhalefet partilerinin artık kitlesel mücadeleler içinde yer alacağı ortamı hazırlıyordu.

İsyan patlak veriyor

Niyetimiz alnımızdan gel oku
Bakışlarımızda var mı korku
Gözümüzde ne rüya ne uyku
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar
Mazlumların aldık intikamını
Yüce ettik dadaşlığın namını
Kırdık zalimlerin ihtişamını
Hak yolunda serden geçtik dadaşlar

Harputlu Abdullah Cevdet Bey'in Erzurum İsyanı'na Ağıtı'ndan[29]

1908 Devrimi öncesinde çok yaygın bir toplumsal huzursuzluk söz konusuydu. İsyanları tetikleyen şey, hükümetin verigileri artırmasıydı. 1904'te İzmir'de yaşanan direnişten dolayı "temettü"nün (bir tür gelir vergisi) toplanması belirsiz bir tarihe ertelenmişti. 1905'te Midilli Adası'nda da aynı durum yaşandı. İsyanlar kendiliğinden çıkmış izlenimi vermesine rağmen muhalefet partileri tarafından şekillendiriliyordu. Muhalif liderliğin güçlü olduğu yerlerdeki isyanlar daha başarılıydı.

Yer yer yaşanan direnişlerin daha yaygın bir isyana dönüşmesinin nedeni 1906'da getirilen iki yeni vergiydi: Şahsi Vergi

(kişi başına sabit bir vergi) ve Hayvanat'ı Ehiye Rüsumu (çiftçiden yetiştirdiği hayvan başına alınan vergi). Zenginlerden çok, yoksul ve dar gelirlileri vuran bu tür vergiler büyük bir hoşnutsuzluk yarattı.

İlk isyan Kastamonu'da 21 Ocak'ta patlak verdi. Kastamonu halkı, İstanbul hükümetinden taleplerine yanıt alamayınca telgrafhaneyi işgal etti. Müslümanlar, Ermeniler ve Rumlar tarafından birlikte yürütülen isyan 10 gün sürdü ve Kastamonu'nun sevilmeyen valisinin görevden alınmasını sağladı. İsyan, öyle görünmesine rağmen tümüyle kendiliğinden gelişmedi. Kastamonu, muhalif aydın ve subayların sürgün yeriydi. İsyanın liderliği, ordu içindeki bağlantılarını kullanarak işgal başlamadan önce isyancılara karşı güç kullanımını engelledi.[30]

Sinop ve Musul da vergi isyanlarına sahne oldu. Ancak bunların en önemlisi Erzurum'da yaşandı. Şubat 1906'da başlayan ve Kasım 1907'ye kadar devam eden isyan sırasında ikili bir iktidar söz konusu oldu.

Erzurum isyanı *Can Veren* adında bir komite tarafından yönlendirildi. Telgrafhane işgal edildi. Can Verenler'den biri olan müdür, valinin özel telgraflarını ele geçirmişti ve valiyi İstanbul'a işgalin boyutu konusunda yanlış bilgiler vermekle suçladı.[31] Can Veren Komitesi'nin Sabahattin Bey'in cemiyetiyle bağları olduğuna dair kanıtlar vardır.

Hükümet geri adım atmak zorunda kaldı ve vergi toplamayı durdurdu. Ancak isyan daha da ileri gitti. Hükümetin attığı adım yetersiz bulundu ve Erzurum'da iktidar, devrimci komitenin eline geçti.

> *15 günden beri memlekette hükümet yok! Fakat Erzurum'da asayişin bu kadar istikrarlı olduğu bir zaman da olmadı. Her tarafta dükkanlar açık, ticaret serbest. Sokaklarda polis ve zaptiye gibi memurla-*

rın olmaması hiçbir şekilde dikkati çekmiyor. Bir tek müslüman veya hıristiyanın burnu bile kanamadı.[32]

Erzurum'daki alternatif hükümet daha da ileri gitti. Padişahın valisi bütün otoritesini kaybetmişti; komite, vergi topluyor ve malların tavan fiyatını belirliyordu. Ağustos 1907'de yaşanan tahıl sıkıntısı sırasında komite valiye karaborsacılarla başa çıkması konusunda bir ültimatom verdi. Vali gerekli önlemi almayınca biri müslüman, diğeri Ermeni iki karaborsacı linç edildi. Yerel vergi müdürü Uzun Osman "*8 aydır hükümet yok*" açıklamasında bulundu.[33] İsyana daha az sempati duyan bir başka yazar ise şöyle diyordu:

Ama halk, vergi affında ısrar ederek siyasi gücünü kaybeden hükümete karşı da tahakküme başladı. Bu defa da çeteler yönetiyordu. İstediklerini hapse atıyor, katil bile olsa istediklerini de serbest bırakıyorlardı. Mahkemeleri parmaklarında oynatıyorlardı.[34]

Erzurum'daki isyan Trabzon, Bitlis ve Samsun'a yayıldı. Bitlis'te bir polis müdürü öldürüldü. Samsun'da her gün ölüm olayları yaşandı. İsyan haberinin yayılmasını önlemeye çalışan yerel yönetim kimseyi, özellikle de Ermeniler'i telgrafhaneye yaklaştırmıyordu.

Bu isyanların ortak özelliği müslüman ve hıristiyanların birlikte hareket etmesi, hükümetin bu güç karşısında geri adım atması, tepki çeken valileri görevden uzaklaştırması, yolsuz idarecileri işten atmasıydı. İsyanlar yatıştıktan sonra bile hükümet vergi toplayamadı. İsyanın yaygınlaşmasıyla birlikte isyanı bastırmak için orduya güvenilemeyeceği de anlaşılmıştı. Subaylar, isyanlara sempatiyle yaklaşıyor, hatta yer yer destekliyorlardı. İsyanların bir başka ortak özelliği ise devrimcilerin örgütleme gücünün giderek daha belirgin hale gelmesiydi.

Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti'nin üç

üyesi, Erzurum İsyanı'nda öncü rol oynamaları üzerine tutuklandılar. Hüseyin Tosun ve Sıtkı Efendi Mart 1907'de, Durak Bey ise Kasım 1907'de tutuklandı. Cemiyetin gazetesi olan Terakki, Erzurum'da bulunan muhabirleri aracılığıyla ayrıntılı haberler veriyordu. Erzurum İsyanı'nın şarkısı, cemiyet sempatizanı Abdullah Cevdet Bey tarafından yazıldı.

Eylül 1906'da İzmir'de yedi Ermeni devrimci "yurtdışındaki devrimcilerle ilişki kurmak" suçundan tutuklandı. Çok sayıda Türk, Rum, musevi ve Ermeni'nin devrimci faaliyetlerden dolayı tutuklandığı haberleri yayılıyordu.

Ancak tutuklamalar, hareketi dizginlemeye yetmedi. 1906'nın sonbaharında isyanlar yeniden başladı. Erzurum İsyanı'na karıştıkları gerekçesiyle 60 müslüman hakkında İstanbul'dan tutuklama emri gelince silahlı bir direniş başladı. Vali camiye hapsedildi; askerlerin direnişe hoşgörü ve sempatiyle yaklaştığı açıkça görüldü. Subaylar isyanın bastırılması için İstanbul'dan gelen emirlere uymayı reddediyorlardı.

Aşağıdaki metin Trabzon'da yerel devrimciler tarafından hazırlanarak İttihat ve Terakki'nin Paris'teki merkezinden gönderilen afişlerin yanına asıldı, ayrıca doğrudan vali ve kumandana gönderildi:

Ey, kendini bir şey zanneden hayvanlar!
Artık boynunuza takılı duran saman torbalarını çıkarın. Arsız çocuklar gibi bir iki cicili bicili üniformaya aldanıp milleti ilerletmeye çalışan halkı mahvetmeye kalkışmayın. Yanlış istihbaratınızla zannettiğiniz işleri yapmayan kişilere zorbalık etmeyin. İktidarınız varsa bu mektubun sahibini arayıp bulun. Anlayın, ne kadar iktidarsız olduğunuzu ki sizin para için hayvanlar gibi aradığınız ve muzır evrak dediğiniz şeyleri işte size ben gönderdim. Bunların hepsini ya-

pan benim. Gücünüz varsa beni bulun.[35]

Bu not, hareketin ne kadar özgüvenli ve var olan rejimi aşağılayan bir devrimci bilince sahip olduğunu gösteren örneklerden sadece birisi.

İsyan giderek ilerliyordu. İttihat ve Terakki, parlamenter bir düzen için ajitasyonunu artırdı. Cemiyet ve Taşnaklar da Trabzon'da bulunan şubeleri aracılığıyla faaliyet yürütüyorlardı. Bitlis'te polis müdürü ve düzenin destekçileri linç edilerek bedenleri sokaklarda sürüklendi.

Van'da bir fedainin (militan) tutuklanmasından sonra iki topla silahlanmış bin Türk, valinin güçlerine karşı koydu. Vali geri çekilmek zorunda kaldı. Bu durum genelleşti. Askerler isyancılara ateş açmak istemiyorlardı. Türk ve Ermeni devrimcilerinin birleşik gücü karşısında zayıf hissediyorlardı. Taşnaklar, Van Valisi'ni Türk devrimcilere karşı askeri operasyonlara son vermediği takdirde öldürmekle tehdit etti. Buradaki Türk devrimci güç, cemiyetten ziyade İttihat ve Terakki idi. İttihat ve Terakki, valiye mektup yazarak Bitlis'te olanları ona hatırlatıyordu. Ermeniler sözlerinde durdular ve valiyi tuzağa düşürerek öldürdüler.[36]

İttihat ve Terakki, Van ve başka yerlerde kendisi dışındaki devrimci örgütlerle ortak toplantılar yapıyordu. Erzurum İsyanı'nın sonuna doğru dağıtılan bir bildiri "*her dinden Osmanlı tebaası*"nı verili düzene karşı isyana çağırıyordu, "*çünkü başka bir çözüm yok*"tu.[37] Farklı din ve ırka mensup kesimlerin birlikte isyan ettiğini ifade eden bildiride anayasa, adalet, özgürlük ve bir kurucu meclis talep ediliyordu. 1907'ye gelindiğinde hareketin taleplerinin vergiler meselesinin çok ötesine geçip açık politik bir karakter kazandığı görülüyordu.

Hükümet, hareketin büyümesini yaygın tutuklamalarla durdurmaya çalıştı. Ekim 1907'de Erzurum'da 170 kişi tutuklandı. İki tutuklunun işkence sonucu öldüğü haberi yayılınca Erzurumlu

kadınlar ellerinde balta, sopa ve bıçaklarla sokağa döküldü. Polis, 80 tutukluyu serbest bırakmak ve işkenceleri durdurmak zorunda kaldı. İzmir'de de özellikle Ermeniler arasında yaygın tutuklamalar yaşandı. 30 kilo dinamit, 150 kilo barut ve mermi ele geçirildi.

Diyarbakır'da Türkler ve Ermeniler, Kürt aşiret lideri İbrahim Paşa tarafından yönetilen birliklerin baskılarına karşı isyan etti. İstanbul'a yapılan çok sayıda başvuruya rağmen Abdülhamit, İbrahim Paşa'yı görevden almayı reddediyordu. İbrahim Paşa kenti 16 bin askerle kuşattı. Kent halkı vali konağını ve telgrafhaneyi işgal etti. 400 kişilik bir milis, ordu birliklerinin telgrafhaneyi almasını engelledi. Vali, bir konsolosluğa sığınmak zorunda kaldı.

1907 sonuna gelindiğinde isyanlar, imparatorluğun her köşesine yayılmıştı. Vergi yükü ve tahıl sıkıntısı kendiliğinden isyanları tetikliyordu. Rus ve İran devrimleri, tiranlara karşı koymanın mümkün olduğunu gösterdi. Türk ve Ermeni devrimcileri kendi iletişim ağlarını kullanarak isyan haberlerini yayıyor, isyanlar arasında koordinasyon sağlıyorlardı. İttihat ve Terakki, bütün önemli kentlerde örgütlenmişti. Cemiyet, Anadolu'da bir propaganda etkisine sahipti, ama güçlü bir örgütlenmeden yoksundu. Cemiyetin var olan örgütlülüğü de Erzurum İsyanı'nın bastırılmasıyla kırıldı.

Yaşanan isyanlara ordunun müdahale etme isteği ve becerisi her geçen gün azalıyordu. Ordunun alt kademelerinde büyüyen bu itaatsizlik, devrimde önemli bir rol oynayacaktı.

Muhalefetin 1907 kongresi

İttihat ve Terakki, cemiyet ve Taşnaklar'ı bir araya getiren ortak kongre, 1906 ve 1907'deki birleşik mücadelelerin ürünüydü. Anadolu'yu baştan sona saran isyanların yükselttiği umut atmosferinde birlik ihtiyacı açık bir şekilde görülüyordu. İttihat ve Terakki ile cemiyetin bürolarında dönüşümlü olarak toplanan kongre 27-29 Aralık 1907'de Paris'te yapıldı.

Kongre hazırlıkları, üç örgütün oluşturduğu bir alt komite tarafından yürütüldü. Katılım koşullarını bu komite belirledi. Bu koşullar arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün tanınması ve tahtın babadan oğla geçişinin devamlılığını kabul etmek de vardı. Birleşik muhalefetin hedefi, ulusal bir meclisin kurulması olarak belirlendi. Bu amaca ulaşmak için mücadele yönteminin *yasal* ve *devrimci* olması üzerine anlaşıldı. Propaganda faaliyetinde farklı toplumsal kesimlerin verili hükümeti sonlandırma isteğine vurgu yapılacaktı. Yabancı güçlere müdahale çağrısı ve kolektif terörizm reddedildi. Örgütler kendi etki alanlarına sahip olacaktı. Ermeniler de İttihat ve Terakki'nin onayı olmaksızın Erzurum'a müdahale etmeyeceklerdi.[38]

Kongreye başka örgütler de davet edilmişti. Ermeni Hınçaklar özerklik istedikleri için katılım koşullarını kabul edilebilir bulmadılar. Makedon VMRO "yurtiçi teşkilatı" da benzeri nedenlerden dolayı katılmayı reddetti.

Kongre hazırlık tartışmaları sürecinde Taşnaklar, mücadele taktikleri için bir liste sundular. Bu listede vergi ödemeye ve askere gitmeye direniş, silahlı birliklerin oluşturulması, ayaklanma, kolektif ve bireysel terörizm ve polis, posta, demiryolu işçileri ile hükümet görevlilerinin genel grevi de vardı. Askere gitmeye direnmeye "ülkenin düşmanlarla çevrili" olduğu gerekçesiyle karşı çıkan İttihat ve Terakki, silahlı birliklerin merkezi kontrol altında olmasında ve terörizmin bireysel suikastlarla sınırlı tutulmasında ısrar etti.[39]

Kongrede şu kararlar alındı:

1. Abdülhamit'i tahttan inmeye zorlamak.
2. Verili düzende ciddi değişikliklere gitmek.
3. Meşveret (danışma) sistemi getirerek anayasal bir hükümetin kurulması.

Silahlı direniş, grev, vergi ödememe, ordu içinde propaganda, genel isyanlar, "*olayların gelişiminin ihtiyaç duyduğu her*

türlü mücadele aracı"nın[40] kullanımı mücadele araçları içinde yer alıyordu.

Ordu içinde ajitasyon yapma çağrısı kongre öncesi sunulan önerilere eklenen en önemli yeni maddeydi.

Kongre ayrıca 1906 Devrimi sonucu oluşan yeni İran parlamentosunu selamladı ve işbirliği önerisinde bulundu.

Bu kongre Türk ve Ermeni devrimciler arasındaki ittifakın başlangıcı olarak değerlendirilmemeli; bu zaten son iki yıldır tabanda fiilen gerçekleşiyordu. Kongre, bu işbirliğini tanıdı. Ancak kongre öncesindeki tartışmaların yarattığı gerilim, yani İttihat ve Terakki'nin Türk milliyetçiliğinin yanı sıra Hınçak ve Makedonlar'ın kongreye katılmaması devrim başarıya ulaşır ulaşmaz ortaya çıkacak sorunların işaretleriydi.

1908 Devrimi

1908 Yazı'nda yaşanan isyan genelde Makedonya'daki bir asker ayaklanması olarak tarif edilir. Halbuki bu politik bir hareketti ve subaylar bunun sadece bir parçasıydı. İttihat ve Terakki orduda önemli bir örgütlenme sağlamıştı; ama isyanın kendisi coğrafi olarak yayılmış ve hem ordu içinde hem de dışında derin kökler salmıştı. İttihat ve Terakki'nin önde gelenlerinin çoğu asker değildi. Örneğin 1913 sonrasındaki yönetimde bulunacak olan Talat, bir posta memuruydu. Selanik İttihat ve Terakkisi'nin 505 üyesinin % 40'ı sivildi.*[41] Dahası 1906 ve 1907'de Anadolu'yu saran vergi ayaklanmaları olmasaydı 1908 İsyanı'nı başlatanların bu güvene sahip olacağı düşünülemezdi.

1905 Rus ve 1906 İran devrimlerinin etkileri de önemliydi. Devrimci propagandanın Rusya'dan Anadolu'ya doğru geldiğini

* 319 subay, 186 sivil. Ama bu rakam askerlerin rolünü abartmaktadır; çünkü subayların çoğu yedek subaydı. Örneğin Selanik örgütünün 10 kurucu üyesinden biri olan Naki Bey Fransızca öğretmeniydi ve yedek subaydı. Ama yukarıdaki rakamlarda asker olarak yer almaktadır.

daha önce görmüştük. Daha da önemlisi sarsılmaz görünen iki otokrasinin sarsılabildiğini ortaya koyan iki örneğin yaşanıyor olmasıydı. Birisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel düşmanı Rusya'ydı. Diğeri, tıpkı Osmanlı İmparatorluğu gibi büyük güçler tarafından parçalanmak ve kaynakları paylaşılmak istenen, yarı-sömürgeleştirilmiş İran'dı.

Jön Türkler'in devrimci örgütlenme kurmaya yöneldikleri dönemin arka planında bu gelişmeler vardı. Tutuklama zabıtları, İttihat ve Terakki ajitasyonunun ülkedeki yaygınlığını gösteriyordu. 1907 sonu ve 1908 başında İttihat ve Terakki'nin bir dizi lideri gizlice Selanik'e taşındı. Selanik'teki Rum devrimciler Nazım Bey'in Paris'ten gelmesi için kaynak sağladılar. Talat, Cavit ve Rahmi'nin de aralarında olduğu İttihat ve Terakki militanları, toplantılarını devrimci Rum doktor Zannas'ın evinde yapıyordu.[42]

İttihat ve Terakki, bütün Selanik postane çalışanlarını örgütledi. Devrimci gazeteler Selanik'e "Abdülhamit" adına gönderiliyor, oradan da gerçek okuyucularına ulaştırılıyordu. İttihat ve Terakki Yunaninstan Konsolosluğu'ndan da destek talebinde bulundu. Ancak Yunanistan Dışişleri Bakanlığı 27 Haziran 1908'de bütün konsolosluklarına bir uyarı mektubu yazarak İttihat ve Terakki'nin Rumlar'a sadece felaket getirebileceğini ve Osmanlı monarşisinin yıkılmasının Yunan ulusal çıkarlarına hizmet etmeyeceğini bildirdi. Yunan egemen sınıfı kendi kapısında bir devrim istemiyordu.[43] Arnavutlar ve Makedonlar ise anayasal harekete açıkça destek veriyorlardı.

İmparatorluğun her tarafındaki ordu birliklerinde huzursuzluk yaygınlaşıyordu. Maaşların geç ödenmesi erler arasında hoşnutsuzluğa neden oluyordu. Doğuda İskenderun'dan, batıda İskeçe'ye kadar Bitlis, Erzurum, Trabzon, Elazığ, Diyarbakır, İzmir de dahil bir dizi vilayette asker ayaklanmaları başgösterdi.

Bazı ayaklanmaların politik liderliğini Sabahattin Bey'in cemiyeti gerçekleştirdi. Bu ayaklanmalarda da ordunun isyancılara

ateş açmak istememesi önemli bir rol oynadı. İttihat ve Terakki için Selanik'teki Üçüncü Ordu'nun desteğini kazanmak kritikti. Ordudaki propaganda çalışması giderek daha fazla sonuç veriyordu. Ordu birliklerinde isyan ve itaatsizlik yaygınlaşıyordu.

Bütün bunlar olurken Avrupa büyük güçlerinin attıkları bir adım İttihat ve Terakki'yi ayaklanmaya itti. Britanya Kralı ve Rus Çarı 10 Haziran 1908'de Reval'de buluşarak Kosova, Manastır ve Selanik vilayetlerini Avrupa güçlerinin atadığı bir valinin kontrolüne vermek üzere anlaştılar. Bu, İttihat ve Terakki'nin mutlak monarşiye karşı isyan etmesinin bir diğer nedeni oldu.

Ayaklanma, Arnavut kökenli bir Osmanlı subayı ve İttihat ve Terakki üyesi olan Niyazi Bey tarafından başlatıldı. Niyazi Bey, eşkıyaları etkisiz hale getirmek üzere bölgeye İttihat ve Terakki'nin etkisiyle atanmıştı. Niyazi Bey konumunu kullanarak İttihat ve Terakki için ilişkiler geliştirdi. 3 Temmuz'da 100 asker ve bir dizi sivil memurla dağa çıktı. 800 silahlı sivil,* "*İttihat ve Terakki Resen Birliği*"ne[44] katıldı. Birlik, Manastır vilayetindeki Arnavut bölgelerine yöneldi ve hızla bir dizi kenti kontrolü altına aldı. Gittikleri her yerde Arnavut milisler oluşturarak kentte güvenliği ve padişaha bağlı birliklere karşı direnişin örgütlenmesini sağladılar. Dağa çıkmış Arnavut direniş gruplarını ayaklanmaya katılmaya çağırdılar. Şemsi Paşa, ayaklanmayı bastırmak için 7 Temmuz'da iki müfrezeyle Mitrovice'ye geldiğinde İttihat ve Terakkili bir subay tarafından öldürüldü.

Ayaklanma Skopje'ye yayıldı. Ayaklanmayı bastırmak üzere 14 Temmuz'da İstanbul'dan Şükrü Paşa gönderildi. Ama varır varmaz kentten kovuldu. 17 Temmuz'da bir başka general, Hüseyin Remzi Paşa kente geldi. O da ayrılmaya zorlandı. Birlikler onu resmi törenle tren istasyonuna götürürken kent halkı ve subaylar "*padişahım, çok yaşa*" yerine "*özgürlük*" ve "*terakki*"

* Kaynaklarda birbirine yakın, ama biraz farklı sayılar verilmektedir. Ama bütün kaynaklar, bu gücün bariz biçimde asker olmayan büyük bir çoğunluğu kapsayan İttihat ve Terakki'nin bir politik hareketi olduğunda ortaklaşıyor.

diye bağırıyordu.

Ayaklanmayı bastırmak üzere İzmir'den bölgeye gönderilen iki bölük asker, devrimci propagandanın etkisi altındaydı. Askerler Manastır'a vardıklarında çatışmaya girmeyi reddederek İttihat ve Terakki'ye karşı değil, despotlara karşı savaşacaklarını ilan ettiler.

Selanik İttihat ve Terakkisi Makedonya'da kent kent dolaşarak anayasal düzen ilan edeceğini açıkladı.

İlk kent Manastır'dı. On binlerce hıristiyan ve müslüman, İttihat ve Terakki temsilcilerinin, imamların ve Rum Ortodoks Piskoposu'nun konuşmalarını dinledi. Öğleden sonra hapishanenin kapıları açılarak hıristiyan ve müslüman politik ve adli tutuklular serbest bırakıldı. Kutlamalar üç gün üç gece sürdü.

Haber Selanik'e ulaştığında İttihat ve Terakki, ayaklanmayı bütün Makedonya'ya yaydı.

Selanik'te subaylar ve Türk, musevi, Rum ve Bulgar siviller bildiri dağıtıp bayrak astı. Toplantılar ve konuşmalar yapıldı, kent halkı sabahlara kadar sokaklardaydı. Sabaha karşı padişahın bir telgraf gönderdiği haberi yayıldı.

Sabah 9'da 15 bin kişi padişahın telgrafını dinlemek üzere Müfettişlik Binası'nın önünde toplandı. Padişah, meşrutiyeti ilan etmeyi kabul etmişti. Telgraf şu sözlerle bitiyordu: "*Padişah, halkın isteklerini kabul ettiğine göre artık İttihat ve Terakki'ye ihtiyaç kalmamıştır*". Bir konuşmacı hemen yanıt verdi; halk, haklarını kendi özgür iradesiyle almıştı ve meclis açılıncaya kadar politik örgütlenmelerini koruyacaklardı.

Devrim, işçilerin de bayramı oldu. Musevi bir işçi önderi olan *Abraam Benaroya*, o günleri şöyle anlatıyor:

> *Günlerce ve haftalarca Sabri Paşa Caddesi ve Beyaz Kule Bahçeleri bayraklar, kutlamalar ve Türkiye'nin*

kurtuluşu şarkılarından başka bir şey görmedi, duymadı. Bütün konuşmaların ortak bir temposu, ortak bir motifi vardı: "33 yıl boyunca 30 milyon insan, despot bir padişahın ve onun 300 hizmetkarı ve ajanlarının baskısı altında inledi. 30 kahraman, devrimin bayrağını yükseltti ve despot düştü; özgürlük gelmişti. Türkler ve hıristiyanlar; herkes için özgürlük. Şimdi hepimiz kardeşiz. Müslümanlar, hıristiyanlar, museviler, Türkler, Arnavutlar, Araplar, Rumlar ve Bulgarlar, anavatan Osmanlı'nın özgür vatandaşlarıyız".[45]

Devrim aynı zamanda VMRO içindeki Makedon milliyetçilerini de etkiledi. Iane Sandanski liderliğinde Selanik'e yürüdüler ve silahlarını Jön Türkler'e teslim ederek "*İmparatorluktaki Bütün Uluslara Deklarasyon*"larını açıkladılar:

Türk yurttaşlarımıza!
Siz halkın büyük bir çoğunluğunu temsil ediyorsunuz ve bu nedenle de ortak düşmanımızın baskısının büyük ağırlığını taşıdınız. Türk imparatorluğunuzda hıristiyan eşitlerinizden daha az köle değildiniz.
Sevgili hıristiyan yurttaşlarımız!
Çektiğiniz acıların bütün Türk halkı tarafından yaratıldığı inancıyla acımasızca aldatıldınız.
Sevgili arkadaşlarımız!
Türk halkıyla birlikte ortak mücadelemizin ve bunun barışçıl bir şekilde sürmesinin altını oymak üzere Bulgaristan tarafından yapılması muhtemel ajitasyonun etkisi altında kalmayın.[46]

Mustafa Kemal, devrim sırasında Selanik'teydi. Ona sempati duyan bir biyografi yazarı, Mustafa Kemal'in olaylara uzaklığını şöyle ifade ediyor:

Bu devasa olaylarda Mustafa Kemal hiçbir rol oynamadı. Selanik'teki otelin balkonunda Enver Paşa'nın arkasında sadece bir gölgeydi.[47]

Sarayın burnunun dibinde, Osmanlı başkentinde uygulanan baskının düzeyi, hareketin İstanbul'da yavaş gelişmesine neden oldu. Ancak 25 Temmuz'da meşrutiyet ilan edilir edilmez **50 bin** Türk, Rum, Ermeni ve musevi, iki bando eşliğinde birlikte gösteri yaptı. Ertesi gün **100 bin** Türk, Rum, Ermeni, musevi ve Bulgar, Beyazıt Meydanı'ndan Yıldız Sarayı'na yürüdü.

Bütün politik tutuklular serbest bırakıldı. Genel af, sürgündeki 80 bin Ermeni ve 60 bin müslümanın eve dönmelerini sağladı. Kutlamalar bütün imparatorluğa aynı şekilde yayıldı. Erzurum'da 1906-07 vergi ayaklanmaları nedeniyle ömür boyu hapse mahkum edilen 92 (60 Ermeni, 32 Türk) tutsak hemen serbest bırakıldı. Şubat 1908'de hüküm giyen son 71 mahkum da serbest kalınca önce Katolik, Rum Ortodoks, Ermeni Ortodoks kiliselerine uğrayan 20 bin müslüman ve hıristiyan, hükümet konağına giderek burada Ermeni Piskopos Saadetiyan ve bir subayın konuşmalarını dinledi.[48]

İstanbul'da 13 Ağustos'ta *Ermeni Devrimci Federasyonu* ve Türk devrimcileri ortak bir gösteri düzenlediler. Balık Pazarı'ndaki Ermeni Kilisesi'nde özgürlük ve adalet yolunda ölen müslümanlar için bir ayin düzenlendi. Ermeni Başpiskopos'un konuşmasından sonra hıristiyanlar ve müslümanlar birlikte Taksim'e yürüdü.

Benzeri kutlamalar Edirne, İzmir, Aydın, Samsun, Bursa, Adana, Kayseri, Mersin, Trabzon, İskenderun'da da düzenlendi. *Bu gösterilerin ortak özelliği büyük olmaları ve farklı dinlerden insanları bir araya getirmeleri*ydi.

*Temmuz 1908 çeşitli etnik yapıların özgürlük için ortak mücadelesi*ydi. Bu mücadeleyi tetikleyen şey, ordu subaylarının

liderlik yaptığı, iyi örgütlenmiş bir ayaklanma olabilir. Ancak *devrimin özü, Temmuz 1908 öncesindeki ayaklanmalar ve sonrasındaki kutlamalarda açıkça görüldüğü gibi aşağıdan yükselen mücadele*ydi.

1908 sonrası sınıf mücadelesi

Devrimler, dönüm noktalarıdır, ancak hiçbir toplum bir gecede değişmez. Politik erkin değişmesinin ertesi günü ekmek hala aynı yöntemle pişirilir, fırının sahibi yine aynıdır ve daha da önemlisi fırıncı, fırın işçisi ve ekmeği alan müşterinin kafasındaki fikirler hemen hemen aynıdır. Birden bire yeni olasılıklar dünyasına kapılar açılmıştır, ama bu olasılıklar ancak bir mücadele süreci sonucunda gerçekleşebilir. Devrim, bu sürecin başlatılmasıdır.

Kemalist tarihçiler 1908'i "devrimciler ne istediklerini bilmiyorlardı" diye eleştirirler ve 1908'i monarşiyi yıkmadığı için küçümserler. *İngiliz ve Fransız burjuva devrimlerini yapanlar da kralın kafasını kesmek üzere yola çıkmamışlardı.* Bu amaçla yola çıksalardı büyük bir olasılıkla daha işe girişemeden kendi kafalarını ellerinde bulurlardı. Her iki devrimde de kralın kafasının kesilmesi, devrimin ilk aşaması üzerine gelişen krize bir yanıt şeklinde yaşandı.

Büyük burjuva devrimlerine ilk adımları atanlar ne yaptıkları konusunda çok net değillerdi. Büyük İngiliz Devrimi'nin lideri *Oliver Cromwell*, kendi mücadelesi hakkında şunları söylüyordu: "*Nereye gittiğini bilmeden yola çıkarsan, başka türlü ulaşamayacağın kadar ileri gidersin*".[49]

23 Temmuz 1908, bir mücadele patlamasının kapısını araladı. Devrim öncelikle eski düzenin destekleyicilerine karşı yaşam mücadelesi vermek zorundaydı. Monarşistler ve sadık subaylar 24 Temmuz'da yok olmadı. Kaybettikleri mevzileri geri kazanmak için mücadele ettiler.

İkinci mücadele, devrim hareketinin önemli bir parçası olan gayrimüslim ve Türk olmayan toplumların geleceğine dair yaşandı.

Son olarak 1908 Devrimi'nde bağımsız bir rol oynamayan, küçük işçi sınıfı yeni özgürlükleri kullanmak için harekete geçti. Abraam Benaroya 1908'de Selanik'teki atmosferi şöyle anlatıyor:

> *Türkler ve Rumlar nefes alabiliyor. Hükümet ajanlarından artık korkmuyorlar. Her şey hakkında herkesle yüksek sesle konuşuyorlar. "Cemiyet" ve birlikler mantar gibi her yerde bitiyor: Rumlar'ın politik klüpleri, Musevi Birliği, Bulgar Merkezi, Anayasal Demokratlar, Osmanlı Demokratları. Ve birden bire de işçiler uyandı. Kentin her dar sokağında davullu zurnalı grevci işçilere rastlayabilirsiniz. Kentte konuşulan her dilde özgürlük ve Jön Türkler'e destek için seslerini yükseltiyorlar. Bu büyük olayı kutlamak için grevdeler. Ama aynı zamanda bu grevle ücretlerini artırmak için yeni özgürlüklerini deniyorlar.*[50]

Yeni anayasa *burjuva sınırları içinde* demokratikti. Oy kullanma hakkı sadece 25 yaş üzeri erkeklere tanındı. Vergisini ödeyemeyecek kadar yoksul olanların oy kullanma hakkı yoktu. Bunun anlamı işçilerin çoğunluğunun oy hakkı olmamasıydı; çok sayıdaki kadın işçi oy sürecinden uzak tutulmaktaydı. Bu, mülk sahibi erkeklerin demokrasisiydi.

Devrim, özel kapitalist şirketlerin önünü ciddi olarak açtı. 1920'de faal olan 352 limitet şirketin % 76'sı, 1908 sonrasında kurulmuştu.[51]

Şirket sayısındaki patlamayla birlikte grevlerde de ciddi bir artış yaşandı. Ağustos 1908'den yıl sonuna kadar tutanaklara 111 grev geçti. Daha ayrıntılı bilginin bulunduğu 30 greve 42.728 işçi[52] katılmıştı. Bu rakama tramvay ve demiryolu grevleri da-

hil değildir. Sadece İstanbul tramvay işletmesinin 2.500 işçisi bulunuyordu. Avrupa demiryollarında 3 bin, Bağdat hattında da 7 bin işçi çalışıyordu. Diğer demiryolu şirketleri benzeri rakamlarda işçi istihdam ediyordu. Bu işçilerin hepsi 1908'de (bazıları birden fazla kez) greve çıktı. Bütün Osmanlı işçi sınıfını ayağa kaldıran dev bir grev dalgası yaşanıyordu.

Grevlerin çoğu sendikaların tanınması ve ücretler etrafında gerçekleşiyordu. Diğer talepler arasında çalışma saatlerinin azaltılması, koşulların iyileştirilmesi, ikramiyeler ve tepki alan yöneticilerin işten çıkarılması vardı. Grev dalgası etkili oldu. 1908 sonunda ücretler 1905'tekinden %15 daha yüksekti. İzmir liman işçileri yaptıkları grev sayesinde %100'lük bir ücret artışı elde ettiler; Beyrut-Şam-Hama demiryolu işçileri %50'lik ücret artışı kazandılar. İzmir-Kasaba demiryolu işçileri ise düşük ücretliler için daha yüksek zam talep ettiler.[53] İstanbul ve Selanik'teki Orosdi-Back perakende mağazalarında çalışan 1.500 işçinin on günlük eş zamanlı grevi, hatırı sayılır bir örgütlenmeye gereksinim olacak türdeki mücadelelere bir örnektir.

İşçi mücadelelerinin doğası

İşçi mücadelelerinin hedefinde yabancı sermaye mi vardı?

Bu dönemdeki işçi mücadeleleri hakkında yazılan tarih, yabancı sermayeye karşı anti-emperyalist bir mücadeleden söz eder. Bu yanıltıcıdır. Ulaşım gibi önemli bir sektörün yabancı sermayenin elinde bulunduğu doğrudur. Bu da grevlerin önemli odaklarından birisini oluşturmuştur. Demiryolları, yabancı sermayenin elinde olmasına rağmen hükümet ve yabancı şirketler arasında yapılan sözleşme, hükümetin grevlerin faturasını ödemesini garantiliyordu. Hükümet bu nedenle demiryolu grevlerine devlet kurumlarında yapılmış grev muamelesi yaptı. 1908'deki 111 grevin 19'u demiryolları veya tramvayda gerçekleşti. Grevlere katılan işçi sayısı, diğerlerinden daha yüksekti. Talepler ise ekonomik içerikliydi. Bir Alman şirketinin elinde

olan Bağdat demiryollarında örgütlü *Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti Uhuvvetkarısı*'nın talepleri şunlardı:

- *İşçi derneğinin tanınması;*
- *Şube müdürleri erkanından başka bütün memurlara bir aylık tutarında ikramiye verilmesi, aynı zamanda memurlara kıdemleri oranında zam yapılması;*
- *Yol işçileri gibi her dereceden işçilere günde 3 kuruş zam;*
- *Gündelikçi memurlara ve uzman işçilere 4 kuruş zam yapılması ve iş süresi dışında çalıştırılmamaları;*
- *Geceleri çalışanlara iki kat gündelik verilmesi;*
- *Hasta olan memurların işten çıkarılmaması;*
- *Memur tüzüğünün değiştirilmesi, aylığından %1,5 kesilen her memur ve ailesinin parasız tedavi edilmesi, masrafların şirkete ait olması.*[54]

Bu taleplere daha sonra şirket müdürünün işten atılması da eklendi.

Bu grev, 1908'in en önemli grevlerinden biriydi. Grev o kadar etkili oldu ki hükümetin grevleri yasaklayan yasal düzenlemeler yapmasını tetikledi.

Sendikanın başkanı Doktor *Archangelos Gabriel* Türk ya da müslüman değildi. Demiryollarında 16 yıldır doktor olarak çalışmaktaydı. Grev sırasında sendika büyük bir olasılıkla Gabriel tarafından kaleme alınmış, ancak Haydarpaşa İstasyon Komitesi'nin imzasını taşıyan Fransızca ve Osmanlıca bir broşür yayımladı. Broşürde İsviçreli demiryolu müdürü Edouard Hugue hakkındaki şikayetlere yer verilmektedir. Bununla birlikte sendikanın hedeflerindeki sınırlar ve sahip olduğu illüzyonları da

ifade etmektedir:

> *Hükümet, bizim büyük bir vatanseverlikle demiryollarının ülkemiz açısından, özellikle günümüz koşullarında ne kadar vazgeçilmez olduğunu anladığımızı bilmek zorundadır...Hükümet aynı zamanda Osmanlı ya da değil, kapitalistlerin mülkiyetini kutsal saydığımızı bilmeli, mülkiyetlerinin bir tek atomunun bile kaybolmayacağı güveni içinde olmalıdır.*[55]

Grevcilerin somut talepleri çelişkili bir bilincin varlığına işaret etmektedir. Bu işçiler 30 yıllık bir baskı döneminden sonra giderek yayılan, fiili bir genel greve adım attılar. Sadece Selanik işçileri 1908 öncesi kayıtlara geçen mücadeleler yürütmüşlerdi. Bu nedenle işçiler bazen 1908 öncesinde tek yasal işçi örgütü olan loncaların yalvaran dilini kullanıyorlardı. Bazen,geçici de olsa örgütlenme özgürlüğü getiren Jön Türk Devrimi'ne bağlılık ifade ediyorlar, bazen de enternasyonalizmin militan diline başvuruyorlardı. Bütün bunları tek bir mektupta bile bulmak mümkündür.

Bursa'da ipek fabrikasında çalışan Ermeni kadınların yazdığı, Türkçe'ye çevrilen ve *İştirak* gazetesinde 1910'da yayımlanan mektup şöyle başlıyor:

> *Bizler yoksul, talihsiz kadınlarız. İnsanlığın dikkatinin uzağındayız ve yoksulluk içindeyiz... Hiç kimse bize ve içinde bulunduğumuz duruma acımıyor.*

Ancak şöyle bitiyor:

> *Dolayısıyla hepimiz; Türk, Rum, Ermeni, musevi işçiler bu koşullara bir son verilmesini istiyoruz. Gece mesaisinin durdurulması hakkımızdır.*[56]

Osmanlı'daki işçiler, sosyalist geleneğin her zaman vurgu yaptığı mücadelede birliğin önemini hızla öğreniyorlardı.

Grevlerin yasaklanması

Anadolu ve Bağdat, Rumeli, Aydın, Beyrut, Şam-Hama demiryollarında Eylül 1908'de yaşanan grev, Osmanlı ulaşım sistemini tümüyle felç etti. Göreceli olarak küçük bir işçi grubunun ne kadar güçlü olabileceği görülüyordu. İttihat ve Terakki'nin Selanik'teki merkezi ve İstanbul arasındaki iletişim de kopmuştu.

Osmanlı hükümeti 15 Ekim 1908'de meclisin açılmasını bile beklemeden *Tatil-i Eşgal Kanun Layihası*'nı[57] çıkararak sendikaları yasakladı ve "*demiryolları, tramvaylar, limanlar, elektrik üretimi ve kamuya hizmet veren diğer şirketlerde*" grev yapılmasını ciddi bir şekilde sınırladı. Yasa, ticaret bakanlığı başkanlığında üç işçi ve üç şirket temsilcisinden oluşan, bağlayıcı bir arabuluculuk sistemi getirdi. Yasa, bir anlaşmaya varılmadığı taktirde greve izin veriyor (savaş ve savaş tehdidi dönemleri hariç), ama her türlü gösteriyi yasaklıyordu. Getirilen cezalar (grev yapmak için bir hafta, başkalarını işten alıkoymak için bir yıl hapis cezası), grev konusunda caydırıcı bir etkiye sahip oldu. Grevler hızla azaldı.

Kanunun etkileri hemen hissedildi. 1908'in 111 grevinin sadece 8'i 4 Ekim tarihinden sonra gerçekleşti; bunların altısı da garsonların küçük çaplı grevleriydi. Bazı grevlerse devam etti. 2 Kasım 1918'de biten İttihat ve Terakki döneminin sonuna kadar 35 bin işçinin katıldığı 46 grev yapıldı. Bunların 20'si grevlerin yasak olduğu kamu sektöründe gerçekleşti.

1908 Kanunu "sendikasız grevler" öngörüyordu. Buradaki amaç ve yaratılmak istenen etki, günümüz Türkiyesi'ndeki "grevsiz sendika" ile aynıdır. Bu yasalar, demokrasi maskesi altında işçilerin etkin bir şekilde örgütlenmesini sınırlandırmaktadır.

1908-09 politik mücadeleleri

1908 sonrası dönem hem meclis içi hem de meclis dışı yoğun bir mücadeleye tanık oldu. İşçi mücadeleleri bu dönemin kısa bir aralığında yoğunlaşmış ve Türkiye'de sosyalist hareketin tohumlarını atmıştır. Buna karşın grev yasağından sonra işçi mücadelelerinin toplumun geri kalanı üzerinde etkisi görece az olmuştur.

İlk önemli mücadele anayasal düzenin sürüp sürmeyeceği üzerine gerçekleşti. İkinci ise ne tür bir ülkenin kurulacağına dairdi. Ulusal sorun çözülmek zorundaydı.

Mücadele çok çetin geçti ve uzadı; çünkü taraflardan hiç birisi üstün çıkamıyordu. Hem yeni hem de eski düzen kendi yönetimlerinin meşruiyetini oluşturamıyor, toplumun çoğunluğunun desteğini aldığını kanıtlayamıyordu.

İttihat ve Terakki'nin monarşiyi kaldıramamasının nedeni buydu. Padişaha sadık köylü kesimin ağırlığı ve eski düzene bağlı geniş bir bürokrasi katmanı İttihat ve Terakki'yi radikal adımlar atmaktan alıkoyuyordu. İttihat ve Terakki, kendi meşruiyetini koruyarak gidebileceği kadar gitmekte kararlıydı. 1909'da Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle sonuçlanan anayasa savunusu bu kararlılığı gösteriyor.

Devrimin toplumsal tabanını 1908'deki devrimci mücadeleye katılanlar göstermektedir: Esnaf ve zanaatkarlar, kentli toplumun alt kesimlerinin oluşturduğu orta katmanlar, eski rejimin kendilerine gösterdiği güvensizliğe öfkeli, eğitimli orta kademe subay ve devlet görevlileri. Hem sivil hem askeri gruplar, eski düzene geriye dönüşü engellemekte kararlıydı.

Devrim karşısındaki kamp ise iki gruptan destek görüyordu. İlk grup içinde eski rejimin bürokratları ve padişah tarafından güvenilir bulunarak tercih edilen alaylı subaylar ve eski düzenle olan ilişkilerinden karlı çıkmış Türk-müslüman üst sosyal

katmanlar vardı. Gayrimüslim elitler, devrime muhalefet eden ikinci grubu oluşturuyordu. Gayrimüslimler bütünsel olarak Abdülhamit döneminde ikinci sınıf konumundaydılar; toplumsal hayata tam katılım sağlayamıyorlardı ve ayrımcı vergilere maruz bırakılıyorlardı. Ermeniler, ayrıca Abdülhamit saltanatının son döneminde katliamların hedefi oldu. Rejim, azınlıkları günah keçisi haline getirerek toplumsal memnuniyetsizliğin kendisini hedef tahtasına koymasını engellemeye çalıştı. Eski düzen kendi devamını garanti etmek için gayrimüslim elitlere, piskoposlara ve cemaat liderlerine bazı ayrıcalık ve haklar da tanıdı. Osmanlı Darphanesi'nin müdürü bir Ermeni'ydi. Tanınan bu ayrıcalıklar "*bu toplumsal kesimlerin bireylerini sıkı bir şekilde kontrol altında tutmak, cemaat liderleri üzerinde baskı kurmak, etnik ve dini grupların üyelerine bireysel özgürlüğü yasaklamak üzere kullanılıyordu*".[58] Gayrimüslüm elitlerin monarşiye verdiği bu destek, eski düzenin yeniden geri getirilmesi için de sürdü.

Sınıf farklılığı, etnik ve dini ayrımların üzerine çıkıyordu. Devrim taraftarları arasında da devrim karşıtı kampta da Türkler'i, Rumlar'ı, Ermeniler'i, Bulgarlar'ı, musevileri, müslümanları, hıristiyanları bulmak mümkündü.

> *Jön Türk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çoğu etnik ve dini grup elitlerinin örgütlenmesinde ciddi bir değişiklik yarattı. Örneğin 1908 öncesi kendi geleceklerini imparatorluk sınırları içinde Osmanlı'dan daha fazla ayrıcalık elde etme etrafında şekillendiren tüccar, zanaatkar ve memurlardan oluşan Ermeni elitlerinin yerini Taşnaklar aldı. Abdülhamit rejiminden padişaha bağlılıkları için ödüllendirilen müslüman Arnavut elitinin yerini milliyetçi aydın bir elit aldı. Bunların arasında Bayram Curri, Necip Draga ve Müfit Libohova farklı dinlere*

mensup Arnavutlar'ı Skenderbeu bayrağı altında birleştirmeyi hedefliyor ve Arnavutlar yararına reform talebinde bulunuyorlardı. Museviler gibi bazı azınlıklarda da Jön Türkler'i taklit eden, genç, reformist gruplar, muhafazakar egemen eliti ekarte ederek yerine yeni, reformist bir eliti geçirdiler.[59]

1908 seçim kampanyası ve meclisin açılışı

Osmanlı tarihinde ilk kez gerçekten özgür bir seçim yapılacaktı. Seçim özgürlüğü burjuva demokrasisiyle sınırlıydı. Kadınlar, 25 yaşından küçükler ve vergisini ödememiş olanlar oy kullanamıyordu. Dolayısıyla nüfusun yarısından fazlası ve işçi sınıfının büyük kısmı için demokrasi yoktu.

Ancak açık bir politik tartışma ortamı vardı. Bu tartışma toplumsal gidişatı etkileyecek bir seçimle taçlandırılacaktı. Tartışmayı yürütme hakkı devrimci mücadeleyle kazanılmıştı. İşçilerin kısa bir süre için de olsa örgütlenme özgürlüğüne sahip olmaları seçime yansıdı. 1908'de seçilen mecliste kendilerine açıkça sosyalist diyen 6 milletvekili vardı. Bunların ikisi bolşevizmin etkisi altındaydı. Türkiye tarihinde kendisini sosyalist olarak tanımlayan bu kadar çok milletvekilinin seçilebilmesi bir daha ancak Ekim 1965 seçimlerinde mümkün oldu. TİP, bu seçimlerde 15 vekillik kazanacaktı.

Dahası devrimin kazanımı olan 1908 seçimleri 1950'lere kadar burjuva sınırları içinde bile olsa demokratik olarak tarif edilebilecek tek seçimdi.

Meclisin 17 Aralık 1908'deki açılışı imparatorluğun her yanında kitlesel gösterilerle kutlandı. İstanbul sokakları heyecanlı kalabalıklarla doluydu ve dev bandolar meşrutiyet marşı çalıyordu. Aya Sofya'nın çatıları kutlamayı daha iyi bir yerden görebilmek için tırmanan, heyecanlı seyirciler nedeniyle simsiyah görünüyordu.

Erzurum'da 30 bin kişi, hükümet konağı önünde toplandı. Trabzon, Adana, Bursa, İzmit ve Bandırma'da da gösteriler yapıldı.[60] Selanik, Kavala ve Drama gibi imparatorluğun Avrupa bölgelerinde de halk sokaklara dökülmüştü.

Hareket ilk zaferini kazanmıştı ve bunu kutluyordu. Meclisin kompozisyonu, devrimi gerçekleştiren güçleri tam olmasa da yansıtıyordu. Artık hareket nasıl bir toplum, nasıl bir ulus sorularıyla karşı karşıyaydı.

1909 Darbesi

1908 Devrimi anayasal bir düzen getirmiş, ancak padişahı tahtında bırakmıştı. Devrimciler, hükümete katılmamış, sahne arkasından çalışmayı tercih etmişlerdi.

Düzendeki değişiklikten kazananlar ve kaybedenler oldu. Ancak kaybedenler (padişahın yakın çevresi, bazı general ve bürokratlar, zengin gayrimüslimler) tam olarak yenilmemişti. Modernleşme hareketi yurtdışında eğitilmiş, profesyonel yeni subay kadrolarının orduya katılmasını sağladı. Modern askeri eğitim beraberinde modern politik fikirler de getirmişti. Padişah monarşiye bağlılığından kuşku duyduğu bu subaylar yerine alaylı subayları öne çıkartıyor ve onlara ayrıcalıklar tanıyordu.

Bu durum orduda gerginlik yarattı. 1908'deki yönetim değişikliğinden sonra iş başına gelen yeni savunma bakanı, orduda yeniden yapılanmaya gitti. Devrimden 3 hafta sonra 15 Ağustos'ta İmparatorluk Yüksek Askeri Teftiş Kurulu ve padişahın muhafız alayı ortadan kaldırıldı. Almanya'da eğitim gören İzzet Paşa ve Mahmut Muhtar Paşa gibi profesyonel subaylar üst görevlere getirildiler. Bu değişiklikler alaylı subaylar arasında huzursuzluk yarattı ve önemli bir kısmı ordudan atıldı.

Padişahın kendisine bağladığı gayrimüslim elitler de kaybettiklerini geri almanın yolunu arıyorlardı. Bir karşı-devrim fikri ordunun bir kısmında, bazı eski general ve alaylı subaylar arasında, devlet bürokrasisinin bir bölümünde, servetini monarşiye borçlu olan zenginler ve gayrimüslim nüfus içindeki elitler arasında destek buluyordu.

Nisan Darbesi'nin örgütlenişi hakkında çok net bilgiler olmamakla birlikte ordu hiyerarşisinin bazı bölümlerinin bu işe karıştıkları açıktır. Monarşist komutanlar, meşrutiyet karşıtı birliklerin İstanbul'a nakledilmesini sağladı. Askeri darbe İstanbul'a yeni nakledilen Tüfek Birliği'nin 13 Nisan sabahı ayaklanmasıyla başladı.

> *Arnavut bir onbaşı ve Hamidiye Alayı'na mensup bir Kürt imamın liderliğinde padişah ve şeriat lehine sloganlar atarak kışlalarından Sultanahmet Meydanı'na yürüdüler. Çok sayıda cüppeli, devrim sonrası yapılan reformlar nedeniyle işini kaybeden eski subay, askeri üniformalarıyla ayaklanan askerlerle birlikte yürüdü. Bu isyanın önceden planlandığı ve örgütlendiği açıktı; spontane bir durum değildi. Öğlene doğru hükümet konağı silahlı 5-6 bin asker tarafından çevrilmişti.*[61]

Abdülhamit, darbe yenilgiye uğratıldıktan sonra bununla hiçbir ilişkisi olmadığını açıkladı. Ama isyan eden askerler, gemilerinin kaptanı meşrutiyetçi yüzbaşı Ali Kabuli Bey'i sarayın bahçesindeki bir ağaca asarken Abdülhamit "*onaylayan bir şekilde seyrediyordu*".[62] Öğleden sonra saat ikide Abdülhamit, isyan eden askerleri affederek darbeyi meşrulaştırmaya çalıştı.[63]

Darbe, ordu hiyerarşisinin bir kesimi tarafından da des-

tekleniyordu. Tevfik Paşa liderliğinde yeni bir hükümet kuruldu; ama gerçek erkin padişahın eline geçtiği netleşmişti. İstanbul'da İttihat ve Terakki bürolarına saldırı düzenlendi. *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerinin matbaaları yok edildi. Meclisin İttihat ve Terakkili üyeleri İstanbul'dan kaçtı. Can güvenlikleri için kaygılanmaları anlaşılırdı; çünkü isyancı askerler iki milletvekilini asmış (yanlış kişileri öldürmüşlerdi; ancak hedeflerinin İttihat ve Terakki olduğu belliydi) ve Savunma Bakanı'nı yaralamışlardı.

Darbeye direniş

Liderliğin büyük bir kısmı İstanbul'da saklanmasına rağmen İttihat ve Terakki hızla harekete geçti. İttihat ve Terakki temsilcileri vilayetlere dağılarak darbenin sadece kendilerine değil, bütünüyle meşrutiyete karşı yapıldığını anlattı. Hükümet, darbenin sadece İttihat ve Terakki'yi hedef aldığını iddia ediyordu. İttihat ve Terakki, telgrafhanelerdeki ve bürokrasi içindeki ilişkilerini kullanarak hükümetin yalanlarından önce kendi propagandasının yayılmasını sağladı. Çoğu kez de hükümet açıklamalarının yerine ulaşmasını engelledi.[64]

Darbeye karşı halk hızla harekete geçti. Selanik'te 30 bin kişi, meşrutiyeti savunmak için gösteri yaptı. Çok sayıda insan darbeye karşı savaşmak üzere gönüllü oldu. Abraam Benaroya Selanik'teki durumu şöyle betimler:

> *Selanik'teki ordu, Makedonya ve Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki Arnavut gönüllüleri tarafından güçlendirildi. Komitenin kahramanları Enver ve Niyazi, başkente hareket ettiler. Gönüllüler arasında çok sayıda Rum ve Bulgar, bir miktar da musevi bulunuyordu.*[65]

İttihat ve Terakki, imparatorluğun çoğu kentinden İstanbul'a telgraf çekme kampanyası başlattı. İttihat ve Terakki komiteleri, sıradan insanlar, askeri klüpler ve hatta taşra bürokrasisi telgraf kampanyasına katılanlar arasındaydı.[66]

İstanbul dışındaki isyanlar da 13 Nisan olaylarının sıradan askerlerin dini tepkisinin ötesinde olduğunu gösterir. 12-13 Nisan gecesi Erzincan'daki ayaklanma 4. Kolordu Komutanı İbrahim Paşa tarafından bastırıldı. Erzurum'daki darbe girişimi 15 bin müslüman ve hıristiyanın kitlesel eylemiyle durduruldu. 20 Nisan'da Yusuf Paşa'nın darbe girişimi de telgrafhanelerdeki İttihat ve Terakki destekleyicilerinin yardım çağrısıyla durduruldu. Yusuf Paşa daha sonra tutuklanarak mahkemeye çıkarıldı.[67]

Darbecilerin bir başka ve daha karanlık taktiği, Ermeniler'e karşı provokasyonlar düzenlemekti. Bunun en vahşi örneği 14-16 Nisan'da Adana'da yaşandı; 17 bin Ermeni öldürüldü. Çıkan çatışmalarda vahşi saldırganların 1900'ü öldürüldü. Adana'nın çoğu yakılıp yıkıldı. Dolaylı kanıtlar Abdülhamit'in bu olaydaki parmağına işaret ediyor. Padişahın özel muhafızlarından birisi katliamdan birkaç gün önce Adana'ya gitmişti.[68] Abdülhamit daha önce de halk öfkesinin hedefini saptırmanın bir yolu olarak Ermeni katliamlarını kullanmak istemişti.

Katliamın olduğundan daha büyük bir boyuta ulaşması yerel müslüman dini liderlerin Ermeni Kilisesi lideriyle el ele vererek katliamı kınaması ve kurbanlarla dayanışma göstermesiyle önlendi. Bu da katliamın dışarıdan örgütlendiğine ilişkin başka bir kanıttır.

Ermeniler Mersin, Tarsus, Kozan ve Maraş'ta saldırılara uğradı. İttihat ve Terakki subaylarının müdahaleleri birçok başka yerde katliam yaşanmasını engelledi. İttihat ve Terakki destekçileri provokasyonların önünü almak için Abdülhamit'in tahtan

indirildiğine dair sahte telgraflar bile gönderdiler.[69]

Konya'daki katliam aşağıdan yükselen eylemlerle durduruldu. Katliamı kışkırtan imam, yerel halk tarafından kentin camisinde tutuklandı. Mevlevi dervişlerinin başı Çelebi Efendi bir konuşma yaparak herkesin Allah'ın çocuğu olduğunu söyledi ve Türkler'in kardeşlerine el kaldırmamaları çağrısında bulundu.[70]

Aşağıdan yükselen direniş, darbenin sınıf doğasını da açığa çıkarıyor. Darbe, orta kademeli ordu subaylarının direnişi ile çökertildi. İstanbul 1. Ordu Komutanı Nazım Paşa darbeyi desteklemişti. Selanik'teki 3. Ordu, İttihat ve Terakki'nin kalesiydi ve darbeye karşı çıktı. Edirne'deki 2. Ordu'nun beklenmedik bir şekilde darbeye karşı çıkması, İstanbul'u batıya karşı savunmasız bıraktı. Erzincan'daki 4. Ordu'nun komutanı İbrahim Paşa telgrafla meşrutiyeti desteklediğini açıkladı ve İstanbul'a yürüme tehdidinde bulundu. Dolayısıyla darbe ne doğudan ne de batıdan taraftar bulabildi. 16 Nisan'da meşrutiyetçi 15 bin asker İstanbul'un 72 km. ötesindeki Çatalca'ya ulaşmıştı. Asker sayısı da giderek artıyordu.

Meşrutiyeti savunmak üzere orduların toplandığı gerçeği İstanbul'da yaygınca bilinmiyordu. İstanbul'un Ermeni asıllı vekillerinden olan Krikor Zohrab, 1,2,3,4,5,6 ve 7. kolordularına bağlı binlerce askerin imzasını taşıyan ve darbeyi destekleyen metni mecliste okuyordu.[71]

Bu imza metni, darbenin ne kadar iyi hazırlandığının bir başka kanıtıydı. Metnin okunduğu saatlerde Adana'da Zohrab'ın dindaşları kılıçtan geçiriliyordu.

İstanbul, Temmuz 1908: Balıkpazarı'ndaki Üç Horon Kilisesi'nde yapılan ayin sonrası Müslümanlar ve Ermeniler özgürlük kutlaması için hep beraber Taksim'e yürüyorlar.[72]

Darbeye karşı mücadele için İzmit'ten gelen Ermeni gönüllüler[73]

İstanbul, Nisan 1909: Darbeye karşı direniş[74]

Adana, Nisan 1909: darbe sırasında gerçekleştirilen katliamlar sonrası hayatta kalan Ermeniler çadırlarda[75]

Zohrab'ın konuşma yaptığı meclis artık işlevsizdi. İttihat ve Terakkici çoğunluk İstanbul'dan kaçmıştı. Darbecilerin orduya güvenemeyeceğinin ilk işareti, iki milletvekilinin de içinde olduğu Çatalca'ya gönderilen heyetin meşrutiyetçi ordu tarafından tutuklanması ve geri dönmelerine izin verilmemesidir.

17 Nisan'da imparatorluğun her tarafından gönderilen mesajlar mecliste okundu. Hepsi darbeyi mutlakıyete dönüş olarak görüyor ve lanetliyordu. Savunma bakanlığına ordu birlikleri tarafından gönderilen benzeri telgraflar yağıyordu.

20 Nisan'a gelindiğinde fareler batmakta olan mutlakıyetçi darbe gemisini terk etmeye başlamışlardı. Trenler kendisini cüppelerle kamufle etmeye çalışan askerlerle doluydu. Darbe sonrası meclis tarafından başkan seçilen İsmail Kamil Bey Britanya Elçiliği'ne sığındı.

İttihat ve Terakkici vekiller 22 Nisan'da Yeşilköy'de toplandı. Artık Abdülhamit'i tahttan indirmenin gerektiğini tartıştılar. Padişah ise tahtta kalmak için her şeyi yapmaya hazır olduğunu gösteriyordu. Abdülhamit darbeyle ilişkisi olduğu iddiasıyla 543 kişilik bir liste hazırladı. Listedeki isimler arasında kendi yakın arkadaşları bile bulunuyordu. Bu isimlerin 35'i gazetelerde yayımlandı.

23 Nisan'da "*mutlakıyetçi paşalar ve aileleri ile darbeyi desteklemiş olan zengin Rum ve Ermeniler'den oluşan nüfusun kaçışı ivme kazandı. Limandan çıkan her gemi kapasitesinin üstünde insan taşıyordu*".[76] Devrim ve karşı-devrim arasındaki mücadelenin milliyet ve din boyutunu aştığının bir başka kanıtını kaçanların kompozisyonundan da anlayabiliriz.

25 Nisan'da meşrutiyetçi birlikler İstanbul'a girdi. Taksim ve Taşkışla'da yaşanan çetin çatışmalarda 97 meşrutiyetçi, 297 de mutlakıyetçi öldü. Başka yerlerdeki direniş daha zayıftı ve öğleden sonra padişah teslim oldu. Olağanüstü hal ilan edildi ve darbeciler tutuklanmaya başlandı. 5 bin darbeci tutuklandı. İstanbul'da 27 Nisan'da toplanabilen meclis, Abdülhamit'i taht-

tan indirip yerine Mehmet Reşat'ı geçirme kararı aldı.

Abraam Benaroya Selanik'teki tepkiyi şöyle ifade ediyor:

> *Selanik sokakları bir kez daha Jön Türkler'in zaferini kutlayan gösterilerle doldu taştı. Bir kez daha sloganlar, marşlar, tartışmalar ve zafer nutukları dinledik.*[77]

Darbenin bastırılmasından sonra bir dizi alaylı subayı ölüme mahkum eden askeri mahkemeler süreci başladı. Mutlakıyetçi generaller gibi daha üst sınıflara mensup komplocular sürgüne gönderildi; diğer ordu subayları da ya görevden alındı ya da rütbeleri düşürüldü. Karşı-devrimciliğin cezaları bile sosyal sınıf temelinde veriliyordu.

Abdülhamit, iki karısı ve birkaç yardımcısıyla Selanik'e gönderildi. Selanik, devrimin merkezi olduğu için orada yeni bir karşı-devrim girişiminde bulunma şansı daha azdı. Musevi kapitalist Allatini'nin deniz kenarındaki malikanesine yerleşti.

Başarısız darbeyi kabinede kimlerin yer alacağına dair uzun süren tartışmalar izledi. Çünkü mutlakıyetçiler hâlâ etki için mücadele ediyorlardı.

Abdülhamit'in darbeyi destekleyip desteklemediği konusu çok tartışıldı. Ancak asıl mesele bu değil. Abdülhamit, iddia ettiği gibi darbenin organizasyonunda parmağı olmasa ve darbeye karşı çıkmış olsa da hareketin hedefleri tartışılmayacak kadar açıktı. Mutlakıyetçi bürokratlar, sarayla ilişkileri iyi olan her dinden zengin kesimler ve rütbeleri düşen alaylı subaylardan oluşan bir sosyal grubun çıkarı, eski rejimi geri getirmekten geçiyordu. Padişah bulunduğu konum itibariyle ya mutlakıyetçi bir yönetimin ya da meşrutiyetin başında olmayı tercih edebilirdi. Padişah bir semboldü; rejimin kendisi değil. Abdülhamit, darbeyi desteklememiş olsa bile hedefi mutlakıyeti geri getirmek olan darbenin doğası değişmeyecekti. Padişah, darbe başarısız

olunca darbecilerin hedeflerine sırtını dönebileceğini mükemmel bir biçimde sergiledi. Abdülhamit, komplocuların isimlerini vererek sonuna kadar tahtta kalmak için debelendi.

Resmi tarih, bu darbeyi kendiliğinden gelişen gerici ve tümüyle dini bir hareket olarak göstermeye çalışır. Modern Türkiye'deki politik çatışmaları da benzeri bir çerçevede sunmayı tercih edenler tarihin bu versiyonuna yöneliyor.

Darbe, politik düzenin doğası üzerine mücadele eden iki farklı sosyal tabana sahip, iki farklı çıkar grubunun politik mücadelesiydi. Bir başka deyişle bu bir sınıf mücadelesiydi.

Darbenin yarattığı kriz, devrimin dönüm noktası oldu. Devrim, mutlakıyetle hesaplaşmaya itildi. İttihat ve Terakki, hükümete daha fazla ve daha açık katılıma zorlandı.

1909'a gelindiğinde yaşanan değişim süreci artık geriye çevrilemez bir hale gelmişti. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi, mutlakıyetin meşru yollarla geri getirilmesinin yollarını kapattı. Ancak çok sayıda soru özellikle de ulusal sorunlar hâlâ çözüm bekliyordu.

1908-1909 Devrim Miydi?

Kemalist düzenin 1930'larda sağlamlaşmasıyla daha önce bayram günü olarak kutlanan 1908 Devrimi'nin yıl dönümü 23 Temmuz resmi tatil olmaktan çıkarıldı. Son kutlama 1934'te yapıldı.

Bu, cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleştirilen tarihi yeniden yazma işinin bir parçasıydı. 1908'de öne çıkan isimler daha sonra Mustafa Kemal'in hışmına uğradı. Yeni düzenin Mustafa Kemal'in etrafında şekillendirilmesi 1908'in ve öneminin tarihten silinmesini gerektiriyordu. Mustafa Kemal 1908'de hiçbir önemli rol oynamamıştı. O, kendi *Nutuk*'unda 1908'e dair kendisiyle ilgili herhangi bir iddiada bulunmamaktadır. Mustafa Kemal'e yakın bir biyografi yazarı 1909 Darbesi'ne karşı direnişteki rolünü de "*sınırlı ve kısa süreli*" olarak tarif etmektedir.[78]

1908 gerçek bir devrim *başlangıcı*ydı. Padişah; meşrutiyet ve seçimleri kabul etmek zorunda kaldı. Orduda ve devlet aygıtında radikal değişiklikler yapıldı. Daha da önemlisi bütün bunlar aşağıdan gelen bir hareket tarafından dayatılmıştı. Sınıf mücadelesi yükselişe geçti. 1909'da karşı-devrimci bir darbe girişimi şiddetli bir direnişle karşılaştı ve Abdülhamit iki hafta içinde tahttan indirildi.

1908-18 dönemi resmi tarihte *İkinci Meşrutiyet Dönemi* olarak geçmektedir. 1908, Osmanlı yönetimindeki yeni bir politik hat olarak sunulmaktadır; halbuki 1908-09'da Osmanlı'daki güç dengelerini değiştiren ve kapitalist sosyal düzenin gelişmesinin önünü açan bir devrim yaşandı.

Avrupa ve Türkiye'deki bütün basın, Türkiye'de dramatik bir değişimin gerçekleştiğini kabul etti. 1908 sonrası Türkiye'de mantar gibi biten yeni yayınların hepsinde geleceğe ilişkin umutlar dile getiriliyordu.

Bu umut, aynı zamanda Türk Devrimi'nin yalnız olmadığı gerçeği üzerine yükseliyordu. 1905-6 kışında Rus işçileri çarlık rejimini sallayarak dünyadaki ilk işçi konseylerini (Sovyet) kurmuşlardı. İran'da devrim olmuştu. İmparatorun 1911'de devrileceği Çin'de de devrim mayalanıyordu.

Dönemin marksistleri 1908'in bir devrim olduğu görüşündeydiler.[79] 1908, devrimci bir dalganın parçasıydı. Rusya'daki 1905 Devrimi'nin temelinde kısmen Rusya'nın 1904 Rus-Japon Savaşı'ndaki yenilgisi vardı. 1908 devriminin temelinde de Rusya ve Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmak üzere harekete geçmesi vardı. 1905 Rus ve 1908 Türk devrimleri ortak nedenlere sahipti.

1905 Rus Devrimi'nin yarattığı devrimci fikirler Türkiye'deki hareket üzerinde doğrudan ve ciddi etkilere sahipti.

1909'un ortalarına kadar kitlesel hareket Osmanlı'daki politik güçler dengesini geri dönülmez bir şekilde değiştirdi. Yeni bir sınıf iktidardaydı. Bu bir devrimdi.

1908: Yaşasın anayasa! (padişahın tahttaki ömrü uzun olmayabilir) [80]

1909: Padişahlar geçici; devrim süreklidir [81]

Niyazi ve Enver'in arasında 1908'de Padişah Abdülhamit, 1909'da Padişah V. Mehmet Reşat var.

1908: Seçim sandıklarını götürenler Ermenice ve Türkçe şarkılar söylüyor[82]

Meclis açılışı, 17.12.1908: İstanbul sokakları heyecanlı kalabalıklarla dolu. Aya Sofya'nın çatıları kutlamayı daha iyi bir yerden görebilmek isteyen heyecanlı seyircilerin akınına uğramıştı.[83]

1908-1909 Devrimi'ni kim yaptı?

1908 Devrimi tabandan yükselen (veya en azından aşağıdan çok güçlü destek alan) bir devrimdi; resmi tarihte anlatıldığı gibi yukardan bir reform hareketi değil.

Devrim, ordunun bir bölümünün katılımıyla gerçekleşti; ancak liderlik ordunun kendisinde değildi. Devrime İttihat ve Terakki ile gayrimüslim devrimciler yön verdi.

Musevi, Ermeni ve Rumlar'dan oluşan gayrimüslimler ile Arnavutlar gibi Türk olmayan müslümanlar, devrimde önemli rol oynadılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimler ikinci sınıf vatandaşlardı. Orduya alınmıyorlardı; ekstra vergiler ödemek zorundaydılar. Yine de "*etnik azınlık*" değillerdi. Osmanlı rejimi açısından en önemli faktör dindi, milliyet değil.

Devrim bilinçli bir kitlesel desteğe sahipti. 26 Temmuz 1908'de 100 bin kişi gösteri yaptı. İstanbul'un o dönemdeki nüfusu 1 milyondan azdı. Gösteri, yetişkin erkeklerden oluşuyordu. Dolayısıyla yetişkin erkek nüfusun yarısının sokağa çıktığı söylenebilir. Politik bilincin düzeyi ise yapılan konuşmalardan ve farklı dinlere mensup kişilerin birlikte hareket etmesinden çıkarılabilir. Bu manzara, Türkiye Devrimi'nin daha ilerdeki bir aşaması ile tezat oluşturacaktı.

1908'e hangi sınıfların liderlik ettiği, vergi ayaklanmalarından sonra tutuklananların sosyal statü ve mesleklerinden, hareketin liderliğinde kimlerin yer aldığından anlaşılabilir. Bunlar arasında doktorlar, öğretmenler, memurlar öne çıkmaktadır. Bunlar Anadolu eşrafıdır. Erzurum vergi ayaklanmasını başlatan 15 kişilik komitenin hepsi "*tüccar ve büyükbaş hayvan ticareti yapanlar*"dan oluşuyordu. Komite başkanı Hacı Akif Ağa ise Kapalıçarşı'da bir kuyumcuydu.[84] Bir başka kentte ise ayaklanmaya "*kentin en zengin adamı*" liderlik etti. Tutuklananların tam listesinde ise "*perdeciler, fırıncılar, kasaplar, hamallar, marangozlar ve hatta işsizler*" bulunuyordu.[85] Hanioğlu,

bu listeyi 1908'in bir burjuva devrimi olmadığına dair bir kanıt olarak sunuyor ve "*alt-orta sınıflarının aktif katılımı bu tezi çürütüyor*" diyor.[86] Halbuki bu tür listeler, bu isyanların Avrupa klasik burjuva devrimlerine ne kadar benzediği gösterir. Bunlar burjuvazinin - daha doğrusu küçük burjuvazinin - liderlik ettiği, ama daha alt tabakaların kitlesel desteğini alan devrimlerdi. Ne *Robespierre* ne de *Cromwell* zengin adamlardı. Aşağıda tartışacağımız üzere bir devrimin burjuva olup olmadığına sadece liderliğinin sosyal konumuna bakarak karar veremeyiz.

Küçük olan işçi sınıfının 1908'e giden süreçte bağımsız politik bir faaliyet sürdürdüğüne dair hiçbir kanıt yoktur.

1908'i irdeleyen birçok yazı hareketin liderliğinin Selanik'teki ordu subayları tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmektedir.[87] Ancak Anadolu'yu 1908 öncesinde saran isyanlar bu iddia ile çelişir. Niyazi Bey ile birlikte dağa çıkan 100 (bazı kaynaklara göre 200) askerin yanında 800 silahlı sivil bulunmaktaydı. İsyanın çok daha geniş bir sosyal tabanı olduğu buradan da görülebilir. 1908 Devrimi sırasında ordu subaylarına atfedilen önem subayların 1919-1922'de öne çıkmaları ışığında tarihi yeniden yazma eğiliminin bir sonucudur.

1908-1909 bir burjuva devrimi miydi?

Bazı yazarlar, burjuva devrimini idealize ederek hangi devrimin burjuva karakter taşıdığı konusunda kriterler çıkarırlar. Ancak gerçek burjuva devrimlerinin çoğu bu kriterlere uymaz.

Burjuva devrimleri farklı tarihlerde, farklı yerlerde, farklı biçimler almış ve farklı sosyal gruplar tarafından gerçekleştirilmiştir. Hepsinde ortak olan sadece tek bir şey var: Kapitalist sınıfın ve kapitalizmin gelişmesi önündeki engellerin kaldırılması.

Bazı burjuva devrimleri gerçekten de standart dışı bir şekilde yaşandı. Örneğin Japon burjuva devrimi, *Meiji* monarşisinin restorasyonu biçiminde gerçekleşti. Burjuva devrimleri sorunu-

nu daha detaylı olarak kitabın ikinci kısmında ele alacağım.

1908 Devrimi, 1649 ve 1789 klasik burjuva devrimlerinden çok farklı bir dönemde gerçekleşti. Artık kapitalizm Avrupa ve Amerika'da egemendi. Yabancı sermaye Osmanlı ekonomisinde önemli bir rol oynuyordu. Güçlü bir orduya olan ihtiyaç subayların eğitim için Avrupa'ya gönderilmesini gerektiriyordu. Eğitime yollanan subaylar Avrupa'da kendi durumlarında olan insanların toplumda daha fazla söz sahibi olduğunu ve daha yüksek bir statüde bulunduklarını gördüler. Kendilerini aşağılanmış hissederek kendi toplumlarının ilerlemesini istediler.

Bu durum, alt kademe ordu subaylarının 1908-9'da neden dikkate değer bir rol oynadıklarını anlamamıza yardım ediyor. Ancak devrim sırasında bir kitle hareketinin temsilcileri gibi davrandılar. Bu devrim, subayların zekice bir komplosu değildi; devrim, imparatorluğun her tarafındaki kitlesel hareketlere, tüccarların, zanaatkarların, devlet bürokrasisinin ve 1908 sonrasında da işçilerin aktif katılım ve desteğine dayanıyordu.

Dolayısıyla 1908 Devrimi, herhangi bir başka modelden çok, klasik bir burjuva devrimine benzer. Bu devrim net bir şekilde kapitalist gelişmenin kapılarını araladı; otokratik düzene son verdi. Limitet şirketlerinin sayısında bir patlama yaşandı. Mustafa Kemal'e atfedilen çok sayıda reform 1908-19 döneminde başlatıldı. Şeriat mahkemeleri 1916'da feshedildi. Büyük güçlere verilen *kapitülasyon*lar 1914'te kaldırıldı. Hatta dilde reform bile başlatıldı. Bu devrim, ordu subaylarının önemli bir rol oynadığı bir koalisyon tarafından gerçekleştirilmişti. Ama net olarak bir burjuva devlet kurmayı hedefleyen oldukça önemli bir sivil toplumsal hareket vardı.

Bu hareketin canlı ve örgütlü bir politik hayatı vardı. 1907 sonunda Paris'te buluşan muhalefet, iki önemli Ermeni devrimci örgütünü Türk muhalefet gruplarıyla, özellikle İttihat ve Terakki ile bir araya getirdi. İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Bahattin

Şakir 1909'da gururla şöyle yazıyordu:

> *İttihat ve Terakki ülke çapında bulunan 360 şubesi ve 850 bin üyesiyle meclisteki çoğunluğu ve hükümetle birlikte "Osmanlı kamuoyu"nu oluşturmaktadır.*[88]

İttihat ve Terakki'nin bir devrime liderlik ettiği, 30 yıl hüküm sürmüş bir padişahı tahttan indirdiği ve sarayın Osmanlı politikalarındaki rolünü çok azalttığı göze alınırsa Bahattin'in özgüveni şaşırtıcı değildir. Bu gerçekten de devrimci bir değişimdi ve konuşmaların tonundaki özgüven, devrimin güçlü köklere sahip olduğunun bir göstergesiydi.

1908-9 düşünülebilecek her açıdan bu toprakların burjuva devrimiydi.

1909-1918: Kapitalist Devletin Gelişimi

Patlayan devrimin özgürlükçü ortamından sonra Marx'ın deyişiyle "*bütün eski pislikler*" geri döndü. Milliyetçiliğin yükselişi Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Kürtler için demokrasiyi yok etti. Bu süreçten kazançlı çıkan tek grup, zorla "yeri değiştirilen" halkların mülklerine el koyan egemen elit oldu. Dini veya etnik kökeni ne olursa olsun çoğunluk kaybetti; kimileri hayatını da!

Devrim, kapitalizmin gelişimi yolunu açan bir burjuva devrimiydi. Buna karşın varolan özel sermayenin çoğunluğu gayrimüslim kapitalistlerin elindeydi. Farklı kapitalist sınıflar üzerinde - Balkanlar'ın geri kalanında olduğu gibi - kendi homojen ulusal pazarlarını yaratma basıncı vardı.

Türk aydınlar ile İttihat ve Terakki hükümetini belirleyen subaylar, kendi "*kapitalist*" sınıflarını yaratmak istediler. Aynı basınç, Balkanlar'ı savaşa doğru sürüklüyordu. Osmanlı İmparatorluğu sanayisinin çoğunluğu ve işçi sınıfının önemli bir bölümü 1912 Balkan Savaşı ile imparatorluktan kopacaktı.

Hiyerarşik dünya kapitalist sisteminde bir yer edinme çabası, Osmanlı'nın yeni yöneticilerini dünya savaşı barbarlığının bir parçası olmaya yöneltti. Savaşa girdiler; bunun nedeni (daha sonra

kemalistlerin iddia edeceğinin tersine) İttihat ve Terakki'nin tuhaf bir yetersizliği değildi. Savaşa girişin nedeni onların kapitalist milliyetçiler olmasıydı. Savaş ve etnik temizlik, ulus-devletler üzerine yükselen kapitalizmin mantıksal sonucudur.

Kemalistler bu dönemin barbarlıklarını İttihat ve Terakki'nin suçu olarak göstermek istiyorlar. Ancak sonradan kemalist olan ittihatçılardan hiç birinin bu sürece muhalefet ettiği ya da herhangi bir alternatif sunduğuna ilişkin kanıt yoktur. Aslında Osmanlı'nın dünya savaşına katılmasına karşı çıkan en tanınmış İttihat ve Terakki muhalifi Cavit 1926'daki göstermelik mahkemelerde "ittihatçı" olmakla suçlanarak kemalist rejim tarafından asıldı.

Bu dönemde içeride bazı reformlar da gerçekleştirildi. Şeriat mahkemeleri kaldırıldı, kadınlara boşanma hakkı verildi ve çalışmaları teşvik edildi, banka sistemi ve kent alt yapısında iyileştirmeler yapıldı. Bu, kapitalizmin diğer yüzüydü. Bütün bunlar, Türk kapitalist sınıfının gelişiminin çıkarları için yapıldı. Kemalistler daha sonra bütün bu reformları kendilerinin yaptığını iddia ederek 1908 sonrası reformların prestijine sahip çıktılar.

Kemalist efsane üreticileri, bu dönemin kapitalizmi geliştiren reformlarını daha sonraki kemalist hükümetin işi, barbarlığını ise "ittihatçılar"ın işi olduğunu iddia ettiler.

Her şey karanlık değildi. Koşullar elverdiği sürece işçiler direnmeye, birlikte direnmeye ve demokrasi için mücadele etmeye devam ettiler. Ta ki ağır baskı koşulları onları susturuncaya kadar.

1909-11 dönemi

Eski düzenle bir kopuş yaşanmıştı. Padişah, meşrutiyetin ve devletin başı olarak sadece bir semboldü. İttihat ve Terakki geri planda kalmayı ve kabineye girmemeyi tercih etti. Bakanlıklar eski elitin elindeyken İttihat ve Terakki'nin istediği politikaları uygulaması mümkün değildi. İttihat ve Terakki bakanlıklara yerleşmek, bir burjuva hükümeti gibi artık yönetimi ele almak du-

rumundaydı. *Talat Bey* 9 Ağustos 1909'da İçişleri Bakanlığı'nı alarak İttihat ve Terakki'nin ilk bakanı oldu. Diğer bakanlıklar da bu mücadelenin parçası olarak değiştirildi. Tarım, Madencilik, Ormancılık Bakanı Rum Dimitri Mavrocordato Mayıs ayında yerini İzmir vekili Rum Alisditi Paşa Yorgancıoğlu'na bıraktı. 7 Eylül'de Ticaret ve Bayındırlık Bakanı Ermeni Gabriel Mouradunghian istifaya zorlandı. İttihat ve Terakkici Ermeni Bedros Haladjian onun yerine geçti.[89] Bu, politik bir mücadeleydi. Taraflar dine ya da milliyetlere göre değil, toplumsal konumlanışa göre oluşmuştu. Bu durum, Türkiye burjuva devriminin yaşamı için verilen sınıf mücadelesinin bir yansımasıydı.

Aralık 1909'da yaşanan "Lynch Olayı" mücadelenin sınıf karakterini ifade eder. Mutlakıyet, yabancı sermayeye bağımlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yarı-sömürgeye dönüştüren büyük Avrupa güçleri, monarşiyi ayakta tutacak ve çevresini zenginleştirecek kaynakları sağlıyordu. Britanya menşeli Fırat ve Dicle Buharlı Gemi Taşımacılığı Şirketi (Lynch Şirketi) 1834, 1841 ve 1862'deki imparatorluk kararlarıyla Fırat ve Dicle üzerinde taşımacılık haklarını elde etmişti.

İttihat ve Terakki, Lynch Şirketi'ni Hamidiye adındaki devlet kuruluşu ile birleştirmeye çalıştı. Bu, şirketin kısmen devletleştirilmesiydi ve tam devletleştirmeye giden yolu açıyordu.[90] Bu değişiklik mecliste sert bir kavgaya neden oldu. Bazı İttihat ve Terakkiciler bu değişimin Britanya şirketine hala fazla hak tanıdığını söyleyerek muhalefet ettiler. Alman kapitalistlerine daha yakın olan ve Bağdat demiryolu hattının inşası görüşmelerini sürdüren İttihat ve Terakki karşıtı vekiller, İttihat ve Terakki içindeki bu bölünmeyi kendi çıkarları için kullanmaya çalıştılar. Proje, Irak kökenli vekillerin de tepkisini aldı; çünkü bölgede Britanya'nın etkisinin artmasından korkuyorlardı. İttihat ve Terakki, imparatorluk için bağımsız bir ekonomi politikası geliştirmeye çalışıyordu. Ne var ki yabancı sermayeye karşı kendi tabanının radikal taleplerini yerine getiremiyordu.

İttihat ve Terakki karşıtları, yabancı sermayenin çıkarlarını savunurken İttihat ve Terakki, yabancı sermayeyi kısıtlamak ve yerli ekonomiyi korumak için gümrük vergilerini artırmaya çalışıyordu. Ahmet Ferit ve Krikor Zohrab, gümrük vergilerini % 4 artırmak gibi yabancı sermaye aleyhine olan hükümet kararlarını sürekli eleştiriyorlardı.

Meclisteki tartışma eski ve yeni düzen arasındaki bölünmenin egemenliği altındaydı, işçi sınıfının sesi ise ara sıra duyuluyordu. 7 Aralık 1910'da Erzurum'un Ermeni sosyalist vekili Vartkes Serengulyan ve Sırp asıllı Selanik vekili Dimitri Vlachoff grev yasağını eleştirdiler. Vlachoff, hükümetin toprak sorunu konusunda adım atmamasını da eleştiriyordu.[91]

Bu süreçte başka politik eğilimler de belirginleşmeye başladı. İttihat ve Terakki giderek daha otoriter bir eğilim sergiliyordu. Politikalarında ise Türk milliyetçiliği ağır basmaya başlamıştı. İttihat ve Terakki'deki değişime karşı muhalefet dağınık bir durumdaydı. Komünist işçiler kendilerini bazen Abdülhamit destekçileri ile yan yana buluyorlardı. Politik fikirler de değişkendi. Krikor Zohrab 1909 Darbesi'ni desteklemişti; ancak grev yasağına karşı mecliste muhalefet ediyordu. İleride ise daha radikal bir çizgi izleyecekti.

Jön Türk hareketinin tarihine bakıldığında bu kafa karışıklığının pek şaşırtıcı olmadığı görülür. Hareket bir dizi çelişki üzerine kurulmuştu: Barışçıl-şiddet içeren yöntemler, etnik birlik-Türk milliyetçiliği, yabancı güçlere dayanmak-yerel bir hareket oluşturmak, demokrasi-diktatörlük. Devrimi yapan koalisyon dağılma sürecine girmiş, İttihat ve Terakki de otoriter bir Türk milliyetçiliği hattını izlemeye başlamıştı. İttihat ve Terakki'nin bu yönelimine muhalefet eden gruplar arasında çok ilginç ittifaklar yaşanacaktı.

Örneğin Musevi işçi lideri Abraam Benaroya 1908 Devrimi'nin ve 1909 Darbesi'ne karşı direnişin hararetli bir savunucusuydu. Benaroya, 1912 genel seçimlerinde Hürriyet ve İtilaf

Partisi (Entente Liberale) adayı oldu. Daha sonra ise Yunan Komünist Partisi'nin kurucusu olacaktı.

1909'dan sonra sınıf mücadelesi

Mayıs 1909'da meclise grev yasağına benzer yeni bir önerge geldi. İçişleri Bakanı Ferit Paşa, grevci işçilerin yabancı sermayeye hizmet ettiği gerekçesiyle bu önergeyi 26 Mayıs 1909'da meclise sundu. Meclisteki tartışma, Osmanlı kimliğinden ziyade Türk milliyetçiliğinin öne çıktığını gösteriyor ve geleceğe dair tehlike işaretleri veriyordu:

> *Sendika teşkil etmeye burada izin veremeyiz. Bu gibi sendikalar burada teşkil eder etmez, Avrupa'daki sendikalarla müzakereye başlayacaklar. Bizim memleketimizin orada hayata geçirilen teorilere tahammülü yoktur. Bu öneri - sendika teşkil meselesine izin vermek - burada memleketi daima tehdit altında bulundurmak için bir hiledir. Alelhusu İşçiler gazetesi elime geçti. Onun için bir şey yazdım. Buraya gelmeme sebep budur. Burada bir işçi gazetesi vardır. O gazetede son dönem yazılan bir makalede diyor ki: "Karşılıklı dayanışma ilkesine dayanarak biz Osmanlı işçileri henüz yurtdışındaki kardeşlerimizle bir sendika kurmamıza rağmen kalbimizde her zaman Avrupa'daki yoldaşlarımızla birlikteyiz. Yakın gelecekte Osmanlı işçileri Avrupa işçi ordusunun öncülüğünü yapacaktır". Bu gazeteler her tarafta böyle neşrolunur. Bunlar yeni bir broşür, yeni bir düstur neşretmişlerdir. Birliğe davet ediyorlar. Avrupa amelesi bundan birkaç gün evvel (herkesin hatırındadır ki) Rumeli Demiryolları'nı kaybetmemize birinci sebeptir. Grevi takiben Bulgaristan Demiryolları'na el koydular. Avrupa tarafında bulunan demiryollarımı-*

za el koydular. Sonra Bulgar hükümeti dedi ki: "Ben emin değilim, bu demiryollarının işletileceğinden, bunun için bunlara el koyduk". Bu nedenle burada sendikalar teşkil etmek alenen yabancıların buraya gelip birleşmesine ve Avrupa'da bulunan sosyalistlerle bunların görüşmelerde bulunmasına meydan vermeğe, bence memleketin durumu müsait değildir. Bunun için ertelemek lazım gelir. Oralarda uygulamaya konulan doktrinden dolayı Fransa da bunun altında eziliyor bugün. Çünkü üç gün evvel Posta ve Telgraf Nezareti çalışanları birden greve çıktı. Onun için Fransa Hükümeti bunun altında eziliyor. Biz henüz ecnebi sermayesini memlekete getirmeye çalışıyoruz. Açıkça şimdi burada sendikalar teşkil etmek, kanunlar yapmak pek doğru değildir, zannederim.[92]

Talat Bey araya girer:

Ben sadece bir gözlemimi ekleyeceğim. Bizim işçimizin çoğu yabancıdır. Bunda siyaseten ciddi bir tehdit vardır...

1913'ten sonra Türkiye'yi yöneten İttihat ve Terakki üçlü yönetiminde bulunacak olan Talat Bey, "yabancı" ve "gayrimüslim" kavramları arasında özellikle kargaşa yaratmaktaydı.

Talat'ın müdahalesinden daha da yüreklenen Ferit Paşa şöyle devam eder:

Talat Beyefendi'nin buyurdukları pek doğrudur, fakat başka bir şey de vardır. Bu grevi yapan ecnebiden gelen ameledir. Burada gayet sakin kalmalıdır. Şimdi, bunları açıktan açığa hükümeti vurmak için hariçten gelen ameleye müsaade olunur da buralar-

da, oralarda yaptıkları şeyin aynını da yaparlarsa bunlar kabil-i kabul şeyler değildir.[93]

En azından Avrupa bölgelerinde ve Selanik'te bulunan işçiler Ferit Paşa'nın Türk milliyetçiliğini işçilere karşı kışkırtma girişimine sert bir tepki gösterdiler. 6 Haziran 1909'da Selanik'te yasa önergesine karşı gösteriler yapıldı. Gazeteler 5-6 bin kişinin katıldığı gösterilerde Türkçe, Bulgarca, Rumca ve Ladino dillerinde konuşmaların yapıldığını yazıyordu. Beş dilde yayımlanan bildiride:

Ferit Paşa'nın ve diğer vekillerin işçilerin Osmanlı Devrimi ile alınan ve anayasada tanınan haklarını geri almalarını ve kullandıkları dili protesto ediyoruz. Sendikalı ya da sendikasız bütün işçileri haklarını savunmaya ve örgütlenmelerini güçlendirmeye çağırıyoruz.[94]

Benaroya, Selanik gösterisini şöyle anlatıyor:

Gösterinin yapıldığı gün Selanik'teki ordunun tümü hazır oldaydı. Meydan süvarilerle çevrilmişti. Buna rağmen eylem başarılıydı. Bir insan seli sadece meydanı değil, aynı zamanda yan sokakları da doldurmuştu. Süvariler, göstericilere yer açmak için defalarca geri çekilmek zorunda kaldı. Gümrük idaresinin karşısındaki iki büyük bina, sendika pankartları ile sarılmıştı. Sosyalistlerin kızıl bayrakları, hilalli kırmızı Türk bayrakları, Yunan bayrakları ve başka her türlü sembol ve slogan taşıyan bayraklar vardı. Konuşmacılar arasında İstanbul'dan gelen bir Ermeni gazeteci, bir Türk öğretmen, bir Sırp demiryolu işçisi, Tomov, Benaroya ve iki Rum işçi bulunuyordu. Yasaklara rağmen mitingden sonra kitle, deniz kenarı-

na doğru sendika pankartlarının asılı olduğu binaya girdi. Buradaki pankartlar sendikaları ve farklı uluslarıyla bütün işçi sınıfını temsil ediyordu.[95]

Selanik gösterisi bütün ülkeye yayıldı. Başka kentlerde de gösteriler yapıldı.[96]

Avrupa bölgelerinde bir gösteri dalgası yaşandı. 1 Temmuz 1909'da İstanbul'daki bir gazete şöyle haber geçti:

Selanik ve Edirne Demiryolları amelesi ile memurlarının grev yapma teşebbüs ve hazırlığında bulundukları ve mitingler tertib ile grev kanunu aleyhinde konuşmalar yapma ve ameleyi iş bırakmaya teşvik eyleminde oldukları anlaşıldığından bunlar hakkında Meclis-i Mebusan ve Ayanca tasdik, neşir ve ilan olunan kanun ve kararnamelerin tatbiki lüzumu vilayetlere bildirilmiştir.[97]

Meclisteki tartışmalar işçi sınıfı eylemlerinin yarattığı basıncı yansıtıyordu. Ermeni vekil Krikor Zohrab, grev yasaklayan yasaların en inatçı muhalifiydi. 1909 Darbesi'nin başarısızlığından sonra çarpıcı bir şekilde sola kaymıştı. Ferit Paşa'nın provokatif konuşmasına şu yanıtı verdi:

Grevlerin nedeni nedir? Günde 16 saat, 18 saat çalışan adamlara 6 kuruş, 8 kuruş; bu gibi gayet ucuz hiçbir adaletin, hiçbir insafın kabul etmeyeceği derece ücretler verilirdi. Çünkü bu adamlar bu işten ihraç edilse yiyecek ekmek bulamazlar. İster istemez bu yükün altında ezilecekler. Bunlar hürriyeti anlar anlamaz insaniyetin hukukunu kullanarak biz çalışmayız diyorlar. Bu hakkı kim gasp edebilir?[98]

Temmuz grevleri sırasında İçişleri Bakan Yardımcısı Ali Bey tarafından yapılan konuşma daha ılımlı bir dille de olsa kendine güvenli bir burjuvazinin bütün toplumu temsil ettiği inancını yaymaktadır:

*Ben amele tanımam, sermayedar tanımam, yalnız vatanımın menfaatini düşünürüm. Ben vatanımın, aziz vatanımın saadeti için sermayedarı da işçiyi de birbiriyle uzlaştırmaya çalışıyorum. (Alkışlar) Binaenaleyh onları ayrı bir tarafa çekerim, birbirlerine düşman olmasına çalışmam. Zaten bizim sendika kurulmasının yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece işçiyi koruma amacıyladır. Yoksa sermayedarları himaye maksadıyla değildir. Çünkü emin olunuz ki sendikaların elinde işçi, esir olacaktır. Sendikalar – Zohrab Efendi'nin söylediğine rağmen – esnaf loncalarından başka bir şey değildir.** [99]

Yeni yasa 9 Ağustos 1909'da yürürlüğe girdi.[100]

İstanbul'da sosyalist örgütlenmeler

Özgürlükler alanında ve işçi sınıfı mücadelesinde yaşanan patlama açık sosyalist örgütlenmelerin kurulmasını mümkün kıldı. *Ergatis* (Irgat/İşçi) gazetesi 1910'da İstanbul'da yayına başladı.[101] Gazete, *Türkiye Sosyalist Merkezi* ile ilişki halindeydi. 8 Ağustos 1910 tarihli Irgat'taki *Gazetemiz* başlıklı yazıda şöyle deniyor:

Bu gazete Türkiye sosyalistlerini bir araya getirmek ve burada uluslararası bir sosyalist parti kurmak – "uluslararası"; çünkü Türkiye'de başka türlü sosyalizm

* Türkiye tarihinde işçileri sömürdüğü suçlamasıyla sendikal örgütlenmeye saldırılmasına ve işçilerle patronların aynı gemide olduğu, devletin her iki sınıfa eşit mesafede olduğu söylemlerine sık sık rastlarız

olamaz – ve onun sözcüsü olmak için yayımlanıyor. Sonuçta bize katılmak isteyen hiçbir Türk'ü, Bulgar'ı, museviyi sosyalist ise aramıza almamazlık etmiyoruz. Fakat grubumuzun üçte ikisinin Rumlar olması doğaldır; çünkü İstanbul nüfusun en geniş kesimini Rumlar oluşturmaktadır. Ergatis'i Rumlar çıkartıyor ve yayın kurulu aracılığıyla onu denetliyor.[102]

Türkiye Sosyalist Merkezi'ne gelen ziyaretçiler arasında 1908 Devrimi'nin özgürleştirici potansiyeli konusunda hayalleri olan *Christian Rakovsky* ve İttihat ve Terakki ile yakın ilişkisi olan, politik faaliyeti kendi cebini doldurmak için kullanan Parvus (Alexander Helpland) da vardı.

Türkiye Sosyalist Merkezi, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından 1911'de kapatıldı (1912'de kısa bir süre için yeniden açılmasına izin verilecekti). Örgüt Selanik'te faaliyetlerini sürdürebilen sosyalistlerin aksine işçi sınıfı içinde köksüz olması nedeniyle kapatmaya direnemedi.

Hüseyin Hilmi, *Osmanlı Sosyalist Fıkrası* ve 26 Şubat 1910'da yayın hayatına başlayan haftalık *İştirak* gazetesi'ni kurdu.[103]

İştirak partide fikirsel bir kafa karışıklığı olduğunu gösteriyordu. Gazetede bir yandan İslam-sosyalizm sentezi çabaları, diğer yandan da Rum ve Ermeni işçilerin sosyalist makaleleri yayımlanıyordu. İşçilerin sendikalaşma hareketlerini destekleyen gazetenin bu alanda çok başarılı olduğu söylenemez.

Hilmi sık sık tutuklanıyor, kısa süreli sürgünlere gönderiliyordu. 1911'de yayımlanamayan İştirak Haziran 1912'den sonra tekrar çıkmaya başladı. Genel seçimlerden sonraki politik istikrarsızlık ve mutlakıyetçi unsurların orduda erki ele geçirmeleri, sosyalist faaliyet açısından bir kapı araladı. Ancak gazetenin politik karakteri değişmişti. İşçi sınıfı mücadelelerinden bahsedilmiyor, Balkan Savaşları milliyetçi bir pencereden rapor ediliyordu. "*Osmanlı geri değil, ileri hicret eder*" türü başlıklara rastlanmaya başladı.[104]

ΧΡΟΝΟΣ Α'.—Αριθ. 2. 10 ΠΑΡΑΔΕΣ ΚΥΡΙΑΚΗ, 11 Ἰουνίου 1910

Η ΣΥΝΔΡΟΜΗ

ΣΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ ΓΡ. 20
ΣΤΟ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΦΡ. 0

Ο ΕΡΓΑΤΗΣ

ΦΥΛΛΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ

ΒΓΑΙΝΕΙ ΔΥΟ ΦΟΡΕΣ ΤΟΝ ΜΗΝΑ

ΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ

ΕΚΚΛΗΣΙΕΣ

«Θὰ μᾶς πάρουν τὶς ἐκκλησίες», μᾶς ἔλεγε προχθὲς μὲ πόνο ἕνας ἐργάτης. Τοῦ εἴπαμε πὼς τὸ ζήτημα αὐτὸ τῶν Ἐκκλησιῶν, οἱ ἐργάτες δὲν πρέπει νὰ τὸ βλέπουν μὲ τὸ ἴδιο μάτι ποὺ τὸ βλέπουν οἱ ἄλλοι.

Τὸ ζήτημα αὐτὸ φανερώνει ἀκριβῶς πόσο οἱ παπάδες εἶναι ἀνίκανοι νὰ μᾶς διοικοῦν. Οἱ ἐκκλησίες χάνονται ἀπὸ τὸ κεφάλι των. Δὲν ἐφρόντισαν τὴν ὥρα ποὺ ἔπρεπε. Ἐὰν τώρα σηκώνωνται καὶ φωνάζουν τοὺς Τούρκους μὲ ἐθνοσυναλλούσες καὶ ὑπομνήματα πρὸς τὴν Εὐρώπη, τὸ κάμουν ἁπλούστατα γιὰ νὰ γίνεται θόρυβος, νὰ ἀπατοῦν τὸν λαὸ πὼς ἐργάζονται, κ' ἔτσι νὰ τοὺς κρατῇ πάντα κυβερνῆτες του.

Μά κι' ἂν ἀκόμη ἐννόησαν πὼς πρέπει γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς Ἱεραρχίας των καὶ θελήσουν νὰ ἀγωνισθοῦν αὐτοί, τὴ φορὰ μέχρι θυσίας τοῦ ἑαυτοῦ των, πάλι νὰ εἶσθε βέβαιοι πὼς τίποτε δὲν θὰ κατορθώσουν. Τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα πολεμοῦν εἶνε παμπάλαια: Μὲ ἱστορικὰ δικαιώματα καὶ μὲ σουλτανικὰ πρενόμια δὲν καταργοῦνται νόμοι συνταγματικοί.

Ἡ Εὐρώπη θὰ γελάσῃ γιὰ τὸ ὑπόμνημα αὐτό, κι' ἂν τὸ προσέξῃ εἶναι φυσικὸ νὰ δικαιώσῃ τοὺς συνταγματικοὺς κατ' αὐτὴν Τούρκους παρὰ τοὺς φεουδάλους παπαδοκρατουμένους Ἕλληνες. Ἄλλως τε, τὸ πόσο ἠμποροῦν νὰ βοηθήσῃ ἡ Εὐρώπη, τὸ εἴδαμε στὸ Κρητικὸ ζήτημα.

Ὅσο γιὰ τοὺς Τούρκους, αὐτοὶ θὰ πάρουν τὸ ὑπόμνημα γιὰ προδοσία καὶ θὰ πεισματωθοῦν περισσότερο. Οἱ Τοῦρκοι ποτὲ δὲν θὰ μᾶς λογαριάσουν γιὰ κάτι, ἐνόσῳ βλέπουν νὰ μᾶς διοικοῦν οἱ παπάδες.

Κι' ἀλήθεια, οἱ μόνοι ποὺ δὲν καταλάβαμε τὸ Σύνταγμα εἴμεθα ἐμεῖς. Ἐξακολουθοῦμε τὴν παλιά μας τακτική. Ἀφίνομε τὶς μητροπόλεις νὰ διοικοῦν τὸν Ἑλληνισμὸ τῆς Τουρκίας καὶ δὲν τὸν ὀργανώνομε μὲ συνθέσμους πολιτικούς. Ἐκάναμε βουλευτὲς καὶ δὲν καταλάβαμε πὼς μετὰ τὸ Σύνταγμα νόμιμη πολιτική μας ἀρχὴ εἶναι αὐτοί, καὶ πὼς ὁ πατριαρχικὸς θρόνος ἔχασε τὴν πολιτική του σημασία. Ἀντὶ νὰ πολεμοῦμε μὲ συνταγματικὰ μέσα, ζητοῦντας δικαιώματα συνταγματικά, ἀντὶ νὰ βασισθοῦμε στὴ δύναμί μας τὴ μεγάλη καὶ μ' αὐτὴ νὰ ἐπιβληθοῦμε, ἐμεῖς τρέχομε καὶ γυρεύομε βοήθεια ἀπὸ τὴν Εὐρώπη!

Ἴδεὸ σὲ τί χάλια μᾶς ἔφεραν οἱ κληρικοκρατία.

ΤΙ ΘΕΛΟΜΕ

ΕΜΕΙΣ ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ

Θέλουμε νὰ γίνουμε ἀνεξάρτητες καὶ ὑπεύθυνες· θέλουμε νὰ μᾶς δώσουν τὴν ἀπαιτούμενη μόρφωση νὰ καταλάβουμε τὸν κόσμο καὶ τὴ ζωή. Νὰ μᾶς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὸ φορτίο τῶν παλιῶν προλήψεων ποὺ μᾶς περιορίζει τὸ νοῦ καὶ μᾶς στενεύει τὴν καρδιά. Δὲ θέλουμε πιὰ νὰ εἴμαστε τὸ χαϊδεμένο παιδὶ τῆς κοινωνίας ποὺ προστατεύουν ὅλοι σὰν ἕνα κατώτερο δυστυχισμένο πλάσμα, ποὺ δὲν εἶνε σὲ θέσι οὔτε γιὰ τὸν ἑαυτό του νὰ σκεφθῇ.

—Δὲ θέλουμε νὰ μᾶς φιλοδωροῦνε μὲ τόσα θράλια κομπλιμέντα. Μᾶς ὀνομάζουνε «θράλο φύλλο». Καὶ ποιὰ καταλληλότερη ὀνομασία μποροῦσανε νὰ βροῦν οἱ ἄνδρες γιὰ νὰ μᾶς χαρακτηρίσουν ὅπως αὐτοὶ μᾶς θέλουν: μηχανικὲς κοῦκλες ποὺ αὐτοὶ νὰ κουρνιζουν στὴν κάθε σκέψη, στὴν κάθε ἐπιθυμία τους. Θέλουν ὅλη ἡ πνευματική, ὅλη ἡ ἠθική μας δύναμη νὰ γείνῃ μιὰ λατρεία γιὰ αὐτοὺς καὶ μόνο, μᾶς θέλουν ἀδύνατες, ἀγράμματες, ἀνόητες, ἀλλὰ χαϊδευτικές, τρυφερές, ἀξιαγάπητες.

Κάθε καρδιοκοπία ὅμως ἀργὰ ἢ νωρὶς πληρώνεται.

Οἱ γυναῖκες ἔμειναν ἀγράμματες, ναί, μέσα στὴν ταπεινωτική τους ὅμως δουλεία διατήρησαν τὸ μόνο ὄπλο ποὺ τὶς ἔμεινε: τὸ δόλο καὶ τὴν ὑποκρισία!

Δυστυχισμένοι ἄνδρες!

Οἱ γυναῖκες σᾶς ἐμεταλλεύονται. Θέλετε ὡραιότητα;—Ὅλη μας τὴ ζωὴ μεταβάλαμε σὲ ἕνα ἐργαστήριο καλλονῆς. Τὰ χρυσᾶ μας μαλλιὰ εἶνε ψεύτικα, τὰ ὡραῖά μας μάγουλα εἶνε βαμμένα. Θέλετε τρυφερότητα, ἀγάπη, ἀφοσίωση;—Ἀπὸ μικρὰ παιδιὰ μᾶς δίδαξαν τὴν τέχνη τὰ σᾶς πουλοῦμε ψεύτικα ἰσοδύναμα. Τὸ 15 χρονῶν κορίτσάκι ξέρει ὅτι κάποιον πρέπει νὰ μαγέψῃ μὲ τὴν ὁμορφιά του, νὰ τὸν γελάσῃ μὲ ψεύτικες ἐρωτικὲς ματιὲς γιὰ νὰ τὸν κάνῃ σύζυγο. Ἐκεῖνος, ἂν εἶναι βλάκας θὰ τὰ πιστεύῃ ὅλα αὐτὰ καὶ θὰ γίνῃ σκλάβος ἐκείνης πιὸ αἰώνια θὰ τὸν καροϊδεύῃ. Ἂν εἶναι πρακτικός, θὰ περιφρονήσῃ τὴν ὑποκρισία καὶ θὰ προτιμήσῃ μιὰ καλὴ προῖκα ποὺ θὰ πλουτήσῃ κάτι μὲ τὴν ἐντιμία του.

Εἶνε καιρὸς νὰ καταλάβουμε ὅτι μᾶς ταπεινώνουν, οἱ ψεύτικες καὶ μᾶς ἐκμηδενίζει ἡ καρδιοκοπικὴ σκλαβιά.

Τὸ πρότυπό μας πρέπει νὰ εἶναι ἡ χειραφετημένη, ἡ ἀνεξάρτητη γυναῖκα τοῦ μέλλοντος. Ἡ γυναῖκα ποὺ δὲ λέει ψέμματα, γιατὶ δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τὰ πῇ. Εἶναι ἔξυπνη, μορφωμένη, ἐλεύθερη. Δὲν εἶναι ἀναγκασμένη νὰ παντρευτῇ σᾶν τὰ ἀδύνατα, τὰ ἄοπλα σημερινά μας κορίτσια· ἐργάζεται καὶ καρδίζει ὅπως οἱ ἄνδρες. Δὲν θᾶς πέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸ νοῦ νὰ παντρευτῇ μὲ τὸν πρῶτο ποὺ τὴν παίρνει ὅτι πρέπει δηλ. νὰ παίξῃ κομπρόδια τοῦ ἔρωτος μὲ κείνονα ποὺ ἔχει τὴν καλοσύνη νὰ ἀναλάβῃ τὰ ἔξοδά της καὶ νὰ πληρώνῃ τὶς τουαλέτες της. Δὲν θᾶς πέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸ νοῦ νὰ δώσῃ προῖκα· ξέρει τί εἶναι ἀληθινὴ ἀγάπη καὶ πῶς δὲν ἀγοράζεται μὲ ὅ,τι μὲ περισσότερες χιλιάδες λίρες. Ἡ γυναῖκα αὐτὴ θέλει καὶ ξέρει νὰ ἀγαπήσῃ ἀληθινά. Εἶναι εἰλικρινὴς καὶ ἐλεύθερη νὰ ἀγαπᾷ μὲ ὅλη τὴν τρυφερότητα, μὲ ὅλη τὴν λεπτότητα τῆς γυναικείας ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ μ' ὅλη τὴν ἐκτίμηση τῆς τῆς φωτισμένης καρδιᾶς. Δὲν εἶναι ἡ τυφλὴ ἀγάπη ποῦ μαραίνεται μέσ' τὸ σπιτάκι της, εἶναι ἡ φωτισμένη ποῦ ζῇ γιὰ πάντα.

Ξέρει πῶς σήμερα οἱ ἄνδρες δὲν εἶναι ὅλοι σὲ θέση νὰ συντηρήσουν οἰκογένειαν. Αὐτὸ δὲν τὴν τρομάζει. Θὰ μοιρασθῇ τὴν εὐθύνη μὲ κείνονα ποῦ ἀγαπᾷ, θὰ ἐργάζεται ἀντὶ νὰ γρινιάζῃ. Ἡ ἐργασία εἶναι ἡ δύναμις τῆς γυναικὸς στὸ μέλλον· ἡ γυ-

Ergatis'in 11 Haziran 1910 tarihli ikinci sayısı: İki yazıdan birincisi Rum toplumunun papazların etkisinden kurtulma ihtiyacı hakkındayken, diğeri *Biz Kadınlar Ne İstiyoruz*" başlığı taşıyor. Bu yazı "*Bağımsızlığımızı istiyoruz…*" diye başlıyor. İmzasız olarak yayımlanan bu makalenin yazarı, Osmanlı Rum sosyalisti Athina Gaitanou'dur.[105]

İttihat ve Terakki Ocak 1913'teki *Bab-ı Ali Darbesi*'yle iktidarı yeniden ele geçirdi. Haziran 1913'te aralarında Hüseyin Hilmi'nin bulunduğu 200 muhalifi tutuklayarak Sinop'a sürgüne gönderdi. Baskının düzeyi 1913'ten İttihat ve Terakki hükümetinin düştüğü 1918'e kadar görünür bir sosyalist çalışma ya da işçi sınıfı faaliyetine izin vermeyecek düzeydeydi. Britanya'nın işgali ironik bir şekilde sınıf mücadelesine bir alan açtı.

Selanik Federasyonu

Selanik Federasyonu, Osmanlı topraklarındaki en büyük ve en radikal işçi sınıfı örgütlenmesiydi. Selanik etnik açıdan zengin bir işçi kentiydi.*

Federasyon kısa süre için de olsa işçi sınıfının birliğini sağlamayı başardı. Federasyonun mücadeleleri ve politik tartışmaları zengin bir gelenek yarattı. Selanik, Yunanistan topraklarına dahil olduktan sonra federasyon, sendika federasyonu *GSEE* ve Yunanistan Sosyalist Partisi *SEKE*'nin kurulmasında kritik bir rol oynayacaktı. SEKE daha sonra *Yunanistan Komünist Partisi*'ne dönüştü.

Abraam Benaroya, federasyonun kurucu üyelerindendi. Artık Bulgaristan sınırları içinde yer alan topraklarda doğan Benaroya, musevi kökenliydi. Plovdiv İlkokulu'nda öğretmenlik yaptı. Kendisine "dar" diyen Bulgaristan Sosyalist Partisi'ne katıldı. Parti 1908'de bölündüğünde dar tarafından anarko-liberal olarak nitelendirilen *Proleterler* grubuna geçti.

Benaroya 21 yaşındayken Temmuz 1908 Devrimi'nin sosyalist faaliyetler için yarattığı fırsatı değerlendirmek üzere Selanik'e taşındı. Örgütlenme olanaklarının daha geniş olduğu büyük bir kentte yaşamak istiyordu. Benaroya Eylül 1908'de

* 1910'da Selanik'te 60 bin musevi, 20 bin müslüman, 20 bin sabetay (musevi kökenli müslüman), 40 bin Rum, 5 bin Slav ve 3 bin Avrupalı yaşıyordu.

Selanik'te bir musevi sosyalist grup kurmuştu. Kentin Bulgar sosyalistleriyle de ilişki halindeydi. Proleterler grubunun lideri olan Karlakoff da Selanik'e taşınmıştı. Glavinov ve Angel Tomov gibi Bulgar sosyalistleri de Selanik'teydiler. Bulgar solunun hizip savaşları federasyonun gelişimini etkileyecekti.

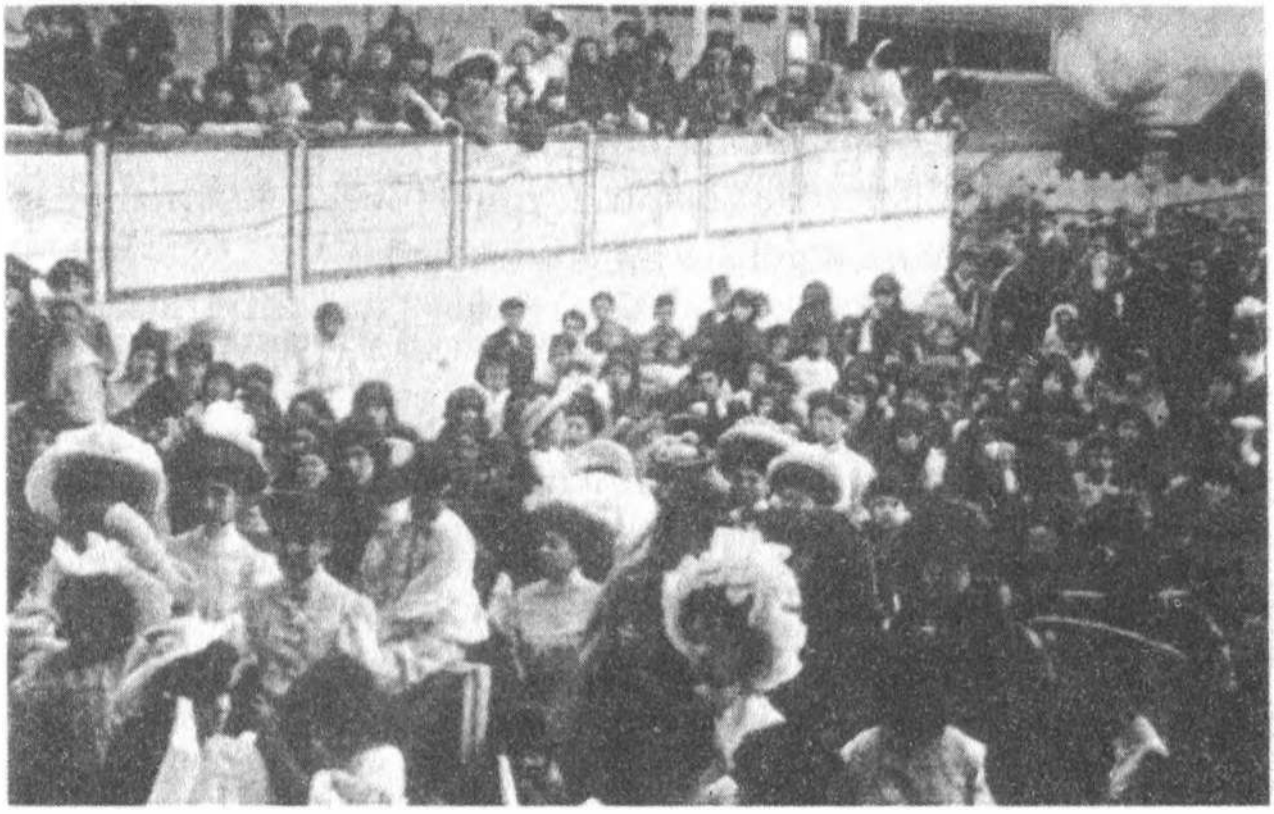
Federasyon Haziran 1909'da grev yasağı yasasına karşı yapılan gösterileri örgütledi.

Temmuz 1909'da Benaroya'nın musevi grubu, iki Bulgar sosyalist grupla birleşti. Glavinov'un "dar" ile bağlantılı olan grubu birlikte sadece iki ay kaldı. Velikoff, ayrılan Bulgar grup adına şöyle bir deklarasyonda bulundu: "*Tümüyle reformist olan federasyonun bir-iki yıl içinde dağılacağını düşünüyoruz*".

Federasyon ise büyüdü, Makedonlar gibi yeni etnik gruplar için çekim gücü oluşturdu. Katılanlar arasında 1908 Osmanlı Meclisi'ne seçilen Dimitar Vlachoff da bulunuyordu. Federasyon içinde küçük Türk ve Rum grupları da oluşturuldu.

Federasyonun politikaları tartışmasız bir şekilde bulanıktı; giderek büyüyen, içinde birçok yönelimi barındıran bir hareketti. Ancak Bulgar "dar"cılarının iddia ettiği gibi ne açıkça reformistti ne de hızla çöktü. Gerçekten de federatif bir yapıya sahipti. İş gücü etnik bir bölünmüşlüğe sahip olduğu için bir sanayi sektöründe museviler egemenken bir başka etnik grup da diğer bir sektörde öne çıkıyordu. Federasyon aynı zamanda etnik bir federasyondu. Farklı dilleri konuşanlar ayrı örgütleniyordu. Sendikayla parti arasında bir yapıya sahip olan federasyon Kasım 1909'da İkinci Enternasyonal'e katılmış, 1910 Kopenhag Konferansı'na tezlerini sunmuştu.

Federasyon 1908 Devrimi'nin birinci yıldönümü nedeniyle *Özgürlüğün Festivali* adıyla kutlama çağrısı yaptı. 1909'da Selanik'te büyük bir gösteri örgütledi. İttihat ve Terakki, gösteriyi birlikte yapmak için federasyonla görüştü. Federasyon ise meclisten grev ve sendika yasaklarını geçirenlerle ortak bir gös-

Selanik'teki politik toplantılara başı açık ve kapalı çok sayıda kadın katılıyordu.[106]

teri yapmak istemiyordu. Selanik'teki Rum milliyetçileri ise Jön Türklerle birlikte yürümeyi kabul etti. Gösterilere binlerce işçi katıldı.[107]

Selanik'teki 1 Mayıs 1911 gösterileri üç yıllık örgütlenmenin etkisini gösteriyordu:

> *Selanik ve bütün Avrupa bölgelerinde 1 Mayıs büyük gösterilerle kutlandı. Gösterilerde sadece musevi ve Bulgarlar değil çok sayıda Rum ve Türk de bulunuyordu. Konuşmacılar; Vlachoff, Papathomas, Arditti, Türk tütün işçisi İhsan ve Benaroya idi. Binlerce göstericiyle birlikte dört bando takımı yürüdü. Pankartların hepsi kızıldı ve sosyalist marşlar farklı dillerde söyleniyordu. 12 bin işçi grevdeydi, bunların 7 bini ise gösterideydi. Sosyalistlerin etkisi tartışılmazdı.*[108]

Federasyon 1911'de gerçek bir etnik çeşitliliği olan bir ör-

güt haline gelmişti. Üye sayısı Selanik dışında da artan federasyon, İttihat ve Terakki hükümetine direnecek kadar güçlendi.

İttihat ve Terakki hükümeti ise federasyon faaliyetlerine artık tahammül edemiyordu. Hükümet, padişahın Makedonya ve Arnavutluk ziyaretlerini bahane ederek Federasyon'un ofisini kapattı; Tütün İşçileri Sendikası'ndan Samuel Gonia'yı, Sabbetai Levi'yi, Türk Tütün İşçileri Sendikası Genel Sekreteri İhsan'ı ve Benaroya'yı tutukladı. Benaroya İstanbul'a sürüldü.

Tütün İşçileri Sendikası'nın malvarlığına ve arşivlerine el konmasına ve liderlerinin yasadışı faaliyet gerekçesiyle tutuklanmasına karşı protesto gösterileri yapıldı.

Protesto kampanyası Makedonyalı sosyalist Dimitar Vlachoff ve Osmanlı Meclisi'ndeki Ermeni sosyalist grubu tarafından destekleniyordu. Selanik'te Papaziyan (Ermeni vekil), Vlachoff, Ermeni gazeteci Sakarian ve Arditti'nin konuşmacı olarak katıldığı kitlesel bir gösteri yapıldı. Avrupa çapında uluslararası bir dayanışma kampanyası da yapılıyordu. Sonunda hükümet geri adım attı, padişahın ziyareti bittikten sonra sendikacılar serbest bırakıldı ve federasyonun yasal olarak faaliyetlerini sürdürmesine izin verildi. Benaroya da serbest bırakılmıştı, ama sürgünü devam etti.

Benaroya şöyle anlatıyor:

> *Mahkeme büyük kitlelerin önünde yapıldı. Avukatlar İstanbul'dan getirilmişti. Duruşma bütün gün sürdü. Beraat kararı açıklandığında çok sayıda işçi mahkemenin yapıldığı yerden federasyonun merkezine, oradan da Tütün İşçileri Sendikası'na yürüdü. Kutlamalar bütün gece sürdü.*[109]

Buna karşın hükümet daha zayıf olan İstanbul'daki Türkiye Sosyalist Merkezi'ni kapatmayı başardı. *Ergatis*'in Rum editörü

N. Giannios, Yunanistan'a göçe zorlandı ve gazete kapatıldı. Türk *İştirak* gazetesi de kapatılmaktan kurtulamadı.

Federasyonun tek sorunu hükümetin baskısı değildi. Bütün Balkan sosyalistlerinin çözmek zorunda olduğu politik sorunlarla karşı karşıyaydılar. 1908 Devrimi konusunda nasıl bir tavır koyacaklardı, Balkanlar'daki ulusal sorunu nasıl çözeceklerdi, musevi sorunu konusunda ne yapacaklardı?

Glavinov'un grubu, federasyonu Jön Türkler'e fazla yakın olmakla suçlamıştı; hatta Nisan 1909 karşı-devrimini engelleme mücadelesinde Benaroya'nın "gönüllü" olduğu yönünde asılsız bir iddiada bulundu. Benaroya, karşı-devrimi engellemek için mücadele eden gönüllüleri kesinlikle savunmuştu; bu da çok anlaşılır bir tutumdu. Karşı-devrimin zaferi, Osmanlı işçi sınıfını 30 yıl ezen baskıların geri dönüşü anlamına gelecekti. Ekim 1908'deki grev yasağı İttihat ve Terakki'nin işçi sınıfına ilişkin yaklaşımını ortaya çıkarmıştı; ancak mutlakıyete dönüş, işçi sınıfı faaliyeti için hiçbir alan bırakmayacaktı.

1911-14: Savaş, darbe ve baskı

Savaş ve savaşın gelişmekte olan burjuva düzenine yaptığı etkiler, 1911-14 dönemine damgasını vurdu. Rejim bu dönemde milliyetçi politikalar eşliğinde otoriterleşti.

İtalya'nın 1911 Sonbaharı'nda Libya'yı işgal etmesi Osmanlı'da yeni bir hükümet krizi doğurdu. Hükümet istifa etti. Yeni kurulan *Hürriyet ve İtilaf Partisi* (Entente Liberal) yapılan ara seçimde mecliste bir koltuk kazandı. İttihat ve Terakki 1912 Baharı için seçim çağırdı. İttihat ve Terakki'nin istediği sonucu almak için kullandığı baskının düzeyi nedeniyle 1912 seçimi tarihe *Sopalı Seçim* olarak geçti.

Abraam Benaroya Selanik'teki seçim atmosferini şöyle anlatıyor:

Özgürlükçü Jön Türkler tiranlaştı, diktatörleşti. Selanik'te federasyon, Türkler'in muhalefet partisi Hürriyet ve İtilaf ve farklı ulusların örgütlerinden oluşan ortak bir cephe kuruldu. İttihat ve Terakki ise boş durmadı. Her sosyalist örgütlenme ile kanlı çatışmalara girdi. Onlarca kişi (Türkler ve museviler) Trakya'nın değişik yörelerine polis eşliğinde sürgüne gönderildi. Farklı ulusal gruplara karşı baskı yapıldı. Bütün bunlar muhalefet bloğunu terörize etmek ve güvensizleştirmek üzere yapıldı.

Federasyon bu dönemde hükümetin terörizmine karşı durmak ve sosyalist bir programı izah ederek alternatif sunmak için Türkçe sosyalist bir gazete yayımlama kararı verdi.

Bütün terörizasyona rağmen muhalefet bloğu ön seçimleri kazandı. Seçilenler arasında sosyalistler de bulunuyordu. Ön seçimi kazananlar, vekilleri seçecekti. İttihat ve Terakki ise bu seçim sonucunu değiştirmenin bir yolunu buldu; ön seçimi kazananlar başka kentlere sürüldü: Benaroya İstanbul'a; Gionas, Levi ve Amon İskeçe'ye. Arditti saklanmaya zorlandı. Federasyona karşı saldırılar planlanıyordu. Ancak üyeler (özellikle de Bulgarlar) silahlanarak federasyon binasını gece gündüz koruma altına aldı. İttihat ve Terakki komitesine de anayasal hakları çiğnendiği taktirde direneceklerini bildirdiler. Saldırılar önlenebildi; ama seçimler kaybedildi. Jön Türkler beklendiği gibi kazandılar.[110]

1908'de Selanik ve çevresinden seçilen 12 vekilin 2'si (Selanik'ten Vlachoff, Serez'den Datcheff) sosyalisti. Aradan geçen zaman içinde sosyalist hareket büyümesine rağmen 1912 seçiminde hiçbir sosyalist meclise giremedi.

Seçimlerden kısa bir süre sonra, Mayıs 1912'de muhalefet bloğunun parçası olan bir grup "kurtarıcı subay", İttihat ve Terakki hükümetini düşürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun neredeyse bütün Avrupa bölgelerini kaybettiği 1912 Balkan Savaşı boyunca yaşlılar heyetinden oluşan bir hükümet iş başındaydı. Edirne'nin de Bulgaristan tarafından fethedileceği belli olunca İttihat ve Terakki *1913 Bab-ı Ali Darbesi*'ni tertipledi. Enver, Cemal ve Talat'tan oluşan üçlü 1918'e kadar iktidarı elinde tuttu.

Artık bir İttihat ve Terakki diktatörlüğü söz konusuydu. Enver'in yönetimindeki gönüllü bir gruptan oluşan *Teşkilat-ı Mahsusa* Selanik'te işçilerle çatışan bir örgüttü. Teşkilat-ı Mahsusa, İttihat ve Terakki diktatörlüğünün "vurucu gücü"ne dönüştü. Ermeni ve Rumlar'ın mülklerine el koyanlar üzerinden yükselen bu özel güç 1915'te Ermeniler'in kaderinin çizilmesinde rol oynayacaktı. Daha sonra ise Britanya destekli Yunanistan işgaline karşı direnişin başlangıcında yer alacaktı.

Balkan Savaşları'nda Osmanlı 150 bin km² toprak ve 4 milyon insan kaybetti. Sanayi ve kültür açısından en gelişmiş bölgeler artık yoktu; Selanik, Kavala ve İskeçe, fabrikaları ve militan işçileriyle birlikte artık sınırın öbür tarafındaydı. Selanik, İttihat ve Terakki'nin kalesiydi. Ordu subaylarının İstanbul'da, işçilerin ve demokrasi için mücadele eden diğer güçlerin Selanik'te kalması Türkiye'deki insan hakları ve demokrasinin geleceği açısından son derece talihsiz bir gelişme oldu.

İttihat ve Terakki dünya savaşına giriyor

İttihat ve Terakki'nin Birinci Dünya Savaşı'nın başında yaptığı manevralar, Osmanlı kimliğini bir kenara bırakıp giderek Türkleşen egemen sınıfın ekonomik bağımsızlık kazanma kararlılığını gösterir. Ancak bu bağımsızlık, büyük güçlerden birisi ile askeri bir ittifaktan geçiyordu. Türkiye'nin sınırlı üretim kapasitesiyle askeri rekabeti sürdürmesinin ve ekonomik bağımsızlık için gerekli düzeye ulaşmasının hiçbir yolu yoktu. İttihat ve Te-

rakki, kapitülasyonlara son vermek ve demiryolu ağını yabancı sermayenin eline bırakmadan geliştirmek istiyordu. Ama demiryolları yabancı teknolojiye bağımlıydı.

Ekonomik bağımsızlık kazanmak için büyük bir güce bel bağlamak çelişki gibi görünebilir. Ancak bu çelişki, kapitalist gerçekliğin ta kendisidir. Emperyalist güçler tarafından bölüşülmüş bir dünyada zayıf bir egemen sınıf, emperyalist hiyerarşi içinde kendine bir yer açarak göreceli bir bağımsızlık elde edebilir. En güçlü ülkeler bile başka ülkelerle ilişkilerine bir ölçüde bağlıdır ve ittifak kurmak zorundadır.

İttihat ve Terakki ile kendinden önceki mutlakıyet arasında bir fark vardı. Monarşik düzen, yabancı sermayeye mutlakıyetin desteklenmesi karşılığında istediği her şeyi veriyordu. Burjuvazinin çıkarlarını temsil eden İttihat ve Terakki iktidarı ise bir ölçüde ekonomik bağımsızlık ve kalkınmayı sağlamak için mücadele ediyordu.

İttihat ve Terakki İtalya'nın Osmanlı'ya saldırdığı 1911 sonrasında büyük güçlerden birisiyle ittifak arayışına girmişti. Maliye Bakanı Cavit, Britanya'ya kalıcı bir ittifak önerdi, fakat reddedildi. İttihat ve Terakki, Mayıs-Temmuz 1914 arasında bir ittifak kurmak için gizlice Fransa, Rusya ve Almanya'yla ilişkiye geçti. Savunma Bakanı Enver Paşa, Alman Büyükelçi Hans von Waggenheim'a yapılan reformların başarıya ulaşabilmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun "*dışardan bir saldırıya karşı korunması*"na bağlı olduğunu anlattı.[111]

İttihat ve Terakki'nin bütün ittifak arayışları sonuçsuz kaldı. Bu durumun nasıl değiştiği kesin olarak bilinmemekle birlikte Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında 1 Ağustos'ta gizli bir anlaşma imzalandı. Anlaşmanın dördüncü maddesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü garanti ediyordu: "*Almanya, Osmanlı toprakları tehdit altında kalırsa, gerekirse Osmanlı topraklarını silahla savunacaktır*".[112] Enver Paşa, Al-

man Büyükelçi ve İstanbul'daki Ateşe Otto Liman Von Sanders ile gizli görüşmeler yürütüyordu.[113]

Enver'in Osmanlı ile Almanya arasında ittifak kurulmasını sağlamak için bir dizi yalana ve hileye başvurduğu düşünülmektedir. Enver, Britanyalılar'ın *Padişah I. Osman* ve *Reşadiye* adındaki dünyanın en modern iki büyük savaş gemisine el koymak üzere olduğunu biliyordu. Gemiler Britanya tersanelerinde Osmanlı Donanması'na teslim edilmek üzere hemen hemen tamamlanmıştı. Enver artık bu gemileri alamayacağını bile bile ittifak karşılığında gemileri Almanya'ya önerdi. Enver'in Britanya tersanelerindeki gemileri Almanya'ya vermeyi teklif ettiğini Fromkin iddia eder.[114]

Enver, ittifakın imzalanmasından sonra Almanya'nın Akdeniz filosundan iki gemi istedi. Enver'in Padişah I. Osman ve Reşadiye'nin doğrudan Almanya'nın Baltık'taki filosuna katılacağına söz verdiği sanılmaktadır. İki Alman gemisi yola çıktığında (Britanya savaş gemileri takipteydi) Enver'in hükümete danışmadığı ortaya çıktı. Bu gemilerin varışı Osmanlı'nın tarafsızlığına son verecekti. Osmanlı hükümeti gemilerin İstanbul'a girmemesi talebinde bulundu. Alman Amiral Wilhem Souchon geri dönmesi için verilen muğlak bir emri görmezden geldi. Savaşın mantığı işlemeye başlamıştı. Alman gemileri, Osmanlı İmparatorluğu tarafından kontrol edilen Çanakkale Boğazı'na dayanmıştı. Gemiler, takipteki Britanya gemileriyle Çanakkale Boğazı arasında sıkıştı. Hükümet, Alman gemilerine Çanakkale Boğazı'ndan geçiş izni verme karşılığında Almanya'ya 6 koşul koydu. Bunların arasında kapitülasyonların sonu ve Almanya savaşı kazanırsa elde edilen "ganimet"ten pay almak da bulunuyordu. Almanya kabul etmek zorunda kaldı.

Anlaşma gizli yapıldığı için ve Osmanlı'nın sözde tarafsızlığı nedeniyle Alman savaş gemilerinin Osmanlı sınırlarından çıkarılması gerekiyordu. Bu sorunu çözmek için İttihat ve Terakki, Alman hükümetine iki gemiyi satın alıyormuş gibi yaparak gemi-

lere Türk bayrağı çekmeyi teklif etti. Almanya reddetti. İttihat ve Terakki hükümeti bunun üzerine (sahte) bir kamuoyu açıklaması yaparak Almanya'dan 80 milyon mark karşılığında iki gemi satın aldığını duyurdu. Hükümetin, Britanya'nın iki gemiye el koymasına karşı yaptığı kampanyayla oluşan kamuoyu tepkisi, Almanya'dan iki geminin satın alındığı açıklamasıyla kutlamalara dönüştü. 1 Ağustos'ta Alman Büyükelçi, bu "satış senaryosu"nu kabul etmek durumunda olduklarını kendi hükümetine bildirdi. Gemileri kullanacak düzeyde yetişmiş mürettebat olmadığı için Amiral Souchon ve tayfası Osmanlı üniforması giyip fes takarak Osmanlı Donanması'na katıldılar.

Bu noktaya kadar olay, İttihat ve Terakki hükümetinin durumu kendi lehine maniple etmesi olarak algılanabilir. Yalan ve sahtekarlık Marx'ın "*düşman kardeşler*" diye tanımladığı egemen sınıflar arasındaki uluslararası ilişkilerin normal birer parçasıdır.

Egemen sınıflar savaşa doğru adım atınca askeri çatışmanın gerekleri ve mantığı bütün katılımcıları öngöremedikleri pozisyonlara sürükledi. Savaşın kendine özgü yıkıcı ve delice bir mantığı vardır. Türkiye egemen sınıfı, haklı olarak korktuğu bir savaşa dahil olmadan ulusal bir başarı elde etmişti; ancak savaşın mantığından kaçamayacaktı.

Hükümet savaş konusunda bölündü. Enver, Talat, Halil ve Cemal'den oluşan savaş taraftarı hizip, Alman hükümetini Türkiye'nin savaşa katılımı için 2 milyon altın lira göndermeye ikna etti. Altın ellerine ulaştığında Talat ve Halil fikir değiştirerek Osmanlı hükümetinin altını elinde tutmasını, ama savaşta tarafsız kalmasını önerdiler.

Osmanlı İmparatorluğu yine de bilinçsizce savaşa itildi. Enver ve Cemal, Amiral Souchon'a "yelken açma" emri verdi. Souchon emirleri aşarak gidip Rus sahillerini topa tuttu. Artık Rusya ve ardından Britanya'nın Osmanlı'ya savaş ilan etmeleri

kaçınılmazdı. Çanakkale Boğazı Eylül ayı sonunda mayınlanmıştı. Rusya'nın tahıl ihracatı ve silah ithalatı yapabileceği, yıl boyunca açık tek deniz yolu böylece kapanmış oldu.

Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na destek veren yüz yıllık politikasının geçersizleştiği bu üç aylık dönem hem İttihat ve Terakki'nin göreceli bağımsızlığını hem de nihai olarak büyük güçlere bağımlılığını sergilemektedir. Uluslararası emperyalist rekabette daha küçük bir güç olan Osmanlı, büyük güçleri birbirine karşı kullanabilecek kadar özgürlüğe sahipti; ancak hedefi hâlâ büyük bir güç ile ittifaktı. Hükümet, diğer kapitalist güçler gibi savaşa doğru gidişi kontrol edebilecek durumda değildi.

Britanya da Türkiye ile savaşa sürüklenmişti. Britanya yönetici sınıfı bu konuda bölünmüştü. Lloyd George, Churchill'i Osmanlı savaş gemilerine el koyarak savaşı kışkırtmakla suçladı. Ama ilan edilmesiyle birlikte savaşın mantığı işlemeye başladı. Osmanlı İmparatorluğu düşman haline geldiyse Osmanlı toprakları, Britanya tarafında savaşa girmeleri karşılığında Balkan devletlerine ve İtalya'ya önerilebilirdi. İtilaf devletleri (Britanya, Fransa, Rusya) savaşı kazanırlarsa Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında bölüşeceklerdi.

Savaş

İttihat ve Terakki savaşa Almanya ve ittifakları tarafında katılmaya karar vermişti. İnsani düzeyde savaş mantık dışı bir katliamdır. Ancak bu karar, Türkiye'yi bağımsız, kapitalist bir devlete dönüştürmeye çalışan bir egemen sınıf için bir kumar olmakla birlikte kendi içinde mantıklı bir adımdı. Bu adım sıkça bir facia olarak değerlendirilmektedir. Bunun nedeni cumhuriyeti kuran kemalist kadroların bu olayı İttihat ve Terakki üyelerinin itibarını düşürmek için kullanmak istemeleriydi. Sadece bugünden geriye bakınca İttihat ve Terakki'nin Türkiye egemen sınıfının temsilcisi olarak yanlış bir karar verdiği söylenebilir, çünkü bugün İttifak Devletleri'nin savaşı kaybettiğini biliyoruz.

Türkiye savaş sırasında askeri olarak çok başarılıydı. Gelibolu'daki çarpışma Britanya için büyük bir yenilgiyle sonuçlandı.

Britanya ikinci bir yenilgi daha alacaktı. 1. Dünya Savaşı'nda donanmanın gücü büyük bir öneme sahipti ve Britanya savaş gemileri kömür yerine petrol kullanmak üzere modernize edilmişti. Dolayısıyla petrol, Britanya'nın savaştaki başarısında önemli bir role sahipti. Britanya Fırat nehri üzerinde İran petrollerine ulaşım için Osmanlı'yla savaştı. O dönemde ABD dışındaki en büyük petrol kaynakları İran'daydı. Şabdülarab Rafinerisi Fırat'ın ağzında bulunuyordu. Irak ve Suudi Arabistan petrolleri henüz keşfedilmemişti. Britanya, 33 bin askeriyle birlikte bu çatışmayı kaybetti. Geri kalmış Türkiye dünyanın en büyük gücü Britanya'ya sadece bir değil, iki askeri yenilgi yaşattı.

Sosyal ve ekonomik değişim

Rejimin daha milliyetçi olmasıyla birlikte özellikle "Türk" kapitalizmini geliştirme çabası artıyordu. Bunun anlamı hem yabancı sermayeyi hem de Türk olmayan Osmanlı vatandaşlarının sermayesini yok etmekti. Ekim 1913'te İttihat ve Terakki Fırkası Kongresi'nde yeni bir program oluşturuldu. Programın ikinci maddesi şöyleydi:

> *İttihat ve Terakki Fırkası, milli iktisat siyasetinin bağımsızlığını zorlaştıran, yabancılarla ilgili mali ve iktisadi imtiyaz ve ayrıcalıkları (istisnaları) kaldırmaya çalışacağı gibi tüm kapitülasyonların da kaldırılmasının tamamlanmasını en kutsal amaç sayar.*[115]

Kongre programı ilk kez "vatan" ve "milli iktisat" terimlerini kullanıyordu. Kongrede Ziraat Bankası'nın ıslah edilerek tarıma kredi sağlanması kararı aldı. Sanayinin teşviki için yeni yasaların çıkarılması üzerinde duruldu. Vergi reformu ve ticaret odasının

güçlendirilmesi alınan diğer kararlar arasında yer aldı. *Teşvik-i Sınai Kanunu*[116] (Sanayiyi Teşvik Yasası) 14 Aralık 1913'te kabul edildi. Yasa, hükümet alımlarında Türk mamullerinin tercih edilmesini öngörüyordu.[117] Fabrika kurulması için ücretsiz kamu arazisi tahsis edilmesi, vergi ve gümrük muafiyetleri tanınması ile birlikte karayolları ve demiryolları için gerekli toprakların elde edilmesinde kolaylıklar sağlanması yasanın dahilindeydi. Sanayinin durumunu ortaya koymak için hükümet tarafından ilk kez 1913 ve 1915'te sanayi sayımı yapıldı.

Bu önlemler kağıt üzerinde kalmadı. 1909-18 arasında İstanbul'da 15 banka (sadece 5'i yabancı sermaye katılımlıydı) ve taşrada 11 yerel banka kuruldu. Bu bankalardan birisi yarı-resmi *İtibar-i Milli Bankası* idi. 8 ortaktan birisi hazineydi, diğer ortaklar da Osmanlı vatandaşıydı.

Bankacılık reformunun etkisi çok çarpıcı oldu:

> *1908 Devrimi'yle birlikte, özellikle 1913 ertesinde müslüman esnaf-tüccar-çiftçi, yabancılardan ve gayrimüslimlerden bağımsız olarak kendi kredi kurumlarını kurdu; ittihatçıların uygulamaya soktukları "milli iktisat" politikasının belkemiğini oluşturacak olan sermaye birikimini sağladı. Bu dönemde taşrada kurulan "milli" bankalar Anadolu'da doğmakta olan "orta sınıf"ın İttihat ve Terakki ile olan organik bağının somut kanıtlarını oluşturdu. İttihat ve Terakki Cemiyeti "milli" bankalara ön ayak olmuş, üyelerini bankacılığa özendirmiş, kuruluşları sırasında gerek maddi gerek manevi her türlü kolaylığı sağlayarak Osmanlı para piyasası ve kredi aygıtını "millileştirme"yi amaçlamıştı. Özellikle pazar ekonomisine açılmış Batı Anadolu'da etkinleşen "milli" bankacılık faaliyetleri, piyasa için üretimde bulunan Osmanlı üreticisine kredi olanakları sağladı.*[118]

Sokak aydınlatma sisteminin elektrifikasyonu, İstanbul'da toplu taşımacılık, sokakların isimlendirilmesi, evlerin numaralandırılması, yurtiçi pasaport uygulamasının kaldırılması gibi diğer reformların hepsi kapitalist gelişimin önünü açmak için tasarlanmıştı.

İttihat ve Terakki, kapitalizmi geliştirmeyi hedefliyordu. Savaş ortamı İttihat ve Terakki'yi giderek daha radikal önlemler almaya itti. Türk egemenleri, büyük güçleri birbirine karşı kullanarak bir düzeyde bağımsızlık elde etmenin koşullarını yaratıyordu.

İttihat ve Terakki hükümeti 8 Eylül 1914'te kapitülasyonlara tek taraflı son verdi. Bunlar arasında Almanya'ya tanınan ayrıcalıklar da vardı. Almanya, Britanya, Fransa, Rusya ve Avusturya birbirleriyle savaşta olmalarına karşın İstanbul'a ortak bir deklarasyonla cevap verdiler. Hükümetin savaş halinde olduğu Britanya ve Fransa'yı dinlemesine gerek yoktu; Almanya ile de ittifak kurduğu için taviz verme zorunluluğu duymuyordu. Deklarasyon görmezden gelindi.

Ekim ayında bütün yabancı postaneler kapatıldı ve yabancılar Osmanlı hukukuna tabi kılındı. Daha da önemlisi hükümet, gümrük vergilerini belirleme hakkını da geri almıştı. Hükümet, kendi vergilerini ve gümrük vergilerini toplamaya başladı.[119]

Daha önce Britanya-Fransa'nın Osmanlı Bankası aracılığıyla elinde tuttuğu para basma hakkı da hükümete geçti.

İttihat ve Terakki daha da ileri giderek Bağdat ve Aydın demiryollarının da arasında bulunduğu, yabancıların elindeki bir çok varlığı tazminat ödemeksizin devletleştirdi.

1916'da şeriat mahkemelerinin son yetkileri de ortadan kaldırıldı.

Savaşın başlamasıyla birlikte kapitülasyonları kaldıran, vergi gelirlerini Düyun-u Umumiye İdaresi'nin elinden alarak hüküme-

tin kontrolüne veren İttihat ve Terakki uzun süredir istediği bu hedeflere ulaşmıştı. Kapitülasyonlara son verilmesi ve diğer gelişmeler ekonomik bağımsızlığa giden yolda önemli adımlardı ve Türkiye'de bağımsız bir kapitalizmin gelişmesi için gerekliydi.

Ermeniler'in tasfiyesi

Doğu cephesinde Rusya ile savaş sırasında Türkiye tarihinin en karanlık dönemi yaşandı. Ermeniler, İttihat ve Terakki rejimini yaratan Anadolu'daki ayaklanmanın belkemiğini oluşturmuşlardı. Şimdi ise devasa bir etnik temizliğin kurbanı olacaklardı.

1894, 1895, 1896 ve 1906'da Ermeniler'e karşı katliamlar işlenmişti. Abdülhamit, Ermeni katliamlarıyla kendisine karşı gelişen öfkeyi saptırmaya çalışıyordu. 1909'daki katliam da 1908 Devrimi'ne karşı olan güçleri galeyana getirmek için yapılmıştı.

Ermeniler'e karşı saldırılar, eski rejime sadık olanlara mükafat olarak dağıtılan zenginliğin kaynağını da oluşturuyordu. Ermeniler'in toprakları eski düzenin "vurucu gücü" olarak kullanılan Kürt toprak ağalarına dağıtıldı. 1912 seçim kampanyası sırasında İttihat ve Terakki, el konulan Ermeni topraklarının iade edilmesi ve Kürt işgalcilere tazminat verilmesi için 100 bin liralık bir kaynak oluşturdu.[120] İttihat ve Terraki'nin Ermeniler'den oy alabilmek için yaptığı bu plan aynı zamanda Ermeniler'e daha önce yapılanların dramatik bir kanıtını oluşturuyor.

1915 başında Enver ve Talat, Ermeniler'in Rusya'nın destek ve teşvikiyle ayaklandıklarını ve bağımsız bir Ermenistan kurmaya çalıştıklarını iddia etti. Hükümet, Ermeni nüfusun bulunduğu yerlerden Suriye'deki Zor Çölü'ne sürülmesini kararlaştırdı. Savaş ortamında çok sayıda sivilin göçe zorlanması ile doğrudan öldürülmesi arasında çok büyük bir fark yoktur. Bu kadar büyük bir nüfusun kışın ortasında dağlar ve çöllerden geçirilmesinin kitlesel ölümlere yol açacağı kesindi. Askeri bir kumandan, yer değiştirmek istemeyen çok sayıda sivili bir yerden bir yere

götürme emri alırsa kitleyi hareket ettirebilmek için bazılarını öldürme yöntemini rahatlıkla kullanabilir. Benzeri bir deneyim İsrail Devleti'nin *Deir Yassin Katliamı* ve Yugoslavya'nın parçalanması sırasında yaşandı. Yaşananlar hakkında kanıtlar kesin değildir. Ermeniler'in başına gelenlerden sorumlu olduğu düşünülen Teşkilat-ı Mahsusa'nın kayıtları yok edildi. Uluslararası düzeyde tanınmış bir tarihçi "*İttihat ve Terakki tarafından başlatılan ve merkezi bir şekilde kontrol edilen bir imha politikasının olduğu*" sonucuna varmıştır.[121] Britanya'nın bu döneme ait kayıtları, savaş dönemi propagandası olarak nitelendirilebilir; ama raporların çoğu yayımlanmak üzere hazırlanmamıştı. Türkiye'nin müttefiki Almanya'nın kayıtları konusunda ise bir çarpıtma suçlamasında bulunulamaz. Ermeni bölgelerinde görevli Alman subaylarının raporlarına göre sürgünden önce bir isyan söz konusu değildi.[122]

Ermeni mülkleri yine önemli bir rol oynadı. 30 Mayıs'ta müslümanların "terk edilen" Ermeni mülklerine el koymalarına resmi olarak izin verildi. Böylece kentlerdeki mülklere Türk ve Kürtler, kırdakilere ise Kürtler el koydu.

Haziran'da Alman Büyükelçi Wagenheim Berlin'e çektiği telgrafta Talat'ın kendisine sürgünün "sadece askeri" kaygılarla yapılmadığını itiraf ettiğini bildiriyordu! Wagenheim Temmuz'da çektiği bir telgrafta da Türk hükümetinin "*imparatorluktaki Ermeni ırkını imha etmeye çalıştığı*"nı söylüyordu. Alman hükümeti herhangi bir müdahalede bulunmadı. Ama Ekim'de Alman hükümeti, Osmanlı hükümetinin bir deklarasyon yayımlayarak Alman hükümetini her türlü sorumluluktan muaf tutmasını ve Almanya'nın Ermeniler'i kurtarmaya çalıştığını (asılsız) açıklamasını istedi! Osmanlı hükümeti böyle bir açıklamada bulunmadı.[123]

İki yüzlü davranan sadece Almanlar değildi. Britanya, Ermeniler'in başına gelenleri savaş propagandası olarak kullan-

dı. *İttihat ve Terakki Üçlüsü*'nün üyesi olan ve artık Şam'da bulunan Cemal, Doktor Zavriev adındaki Taşnak'ı Rusya'ya elçi olarak göndererek İtilaf Devletleri'ne Ermeniler'i kurtarmaları teklifinde bulundu. Cemal, kendisinin padişahı olacağı, Mezopotamya ve Suriye ile özerk Kürt ve Ermeni bölgelerinin dahil olduğu, İstanbul ve Çanakkale'nin Rusya'ya verildiği, hayatta kalan Ermeniler'in kurtarıldığı, asyatik bir Türk devleti için İtilaf Devletleri'yle anlaşmaya hazırdı. Rusya bu teklife sıcak bakıyordu. Ortadoğu'yu başkalarıyla paylaşmak istemeyen Britanya ve Fransa ise teklifi reddetti. Kendilerinin göz koydukları toprakları Cemal'in planladığı asyatik Türk devletine bırakmaktansa Ermeniler'i kaderlerine terk etmeyi tercih ettiler.[124]

Kaç Ermeni'nin öldüğü, kaçının sürüldüğü sonu gelmez tartışmaların konusu. Türkiye'nin resmi tarihçileri tarafından kabul edilen 300 bin ölü bile dehşet vericidir. Kaç Ermeni'nin öldüğü ya da Ermeniler'in "tehcir"den (sürgün) önce isyan edip etmedikleri konusundaki gerçeğin ne olduğu tartışmalıdır. Ancak Anadolu'da yaşayan Ermeni nüfusun büyük bir bölümünün yok edildiği bir gerçektir! Bir ila iki milyon insan söz konusu olabilir. Gerçek rakam herhalde ikisinin arasındaydı. Eskiden Anadolu'da yaşayan bu nüfus artık yok. Anadolu'da kalan halklar da Ermeniler'in yaşadığı bu korkunç trajediden nasiplerini farklı bir şekilde alacaklardı! Bu bir trajedidir. Anadolu'daki Ermeniler, 1908 Demokratik Devrimi'nin belkemiğini oluşturuyordu. Birçok şeyin yanı sıra Anadolu'nun doktor ve eczacılık hizmetlerinin önemli bir kısmı, Ermeniler tarafından sağlanıyordu.[125] Ermeniler arasında okuma-yazma oranı çok yüksekken 1908'de meclise seçilen Anadolu toprak ağalarının % 80'inin okuma-yazması yoktu.[126] Ermeniler, Anadolu kültürünün önemli bir parçasıydı.

Ermeniler "tehcir"den önce isyan etmiş olsalar bile yaşanan katliam ve demokratik geleneklerin yok edilmesinin yarattığı trajedi haklı çıkarılamaz. Ermeniler çok sayıda katliamın kurbanı olmuşlardı. Hükümet, Ermeniler'e haklarına saygı duyulacağı

güveni sağlayamazdı. Dolayısıyla Ermeniler bağımsızlık için isyan etmiş olabilirler. Bununla birlikte "suçlu" - "suçsuz" ayrımı yapmadan, kundaktaki bebekten güçten düşmüş ihtiyara kadar tüm bir halkın zorla "tehcir" edilmesi etnik temizlikten başka bir şey değildir. Balkanlar'da olduğu gibi geniş çaplı katliamları ve etnik temizliği önlemenin tek yolu bütün ulusların haklarının güvence altına alındığı bir federasyondur. Herhangi başka bir yol katliamlara ve bütün tarafların kaybetmesine yol açar.

Trajedinin diğer bir boyutu ise Ermeniler'e karşı saldırılarda Kürt aşiretlerinin kullanılmasıydı. Türk milliyetçiliğine verdikleri bu hizmet, Kürtler'e zarardan başka bir şey getirmedi. Etnik temizlik mantığı işlemeye başladığında hiç kimse güvende değildir. Rusya'nın işgal edebileceği bölgelerde Ermeniler temizleniyorsa Kürtler için de benzeri bir kader hazırlanıyor demektir. İki yıl içinde Ruslar Doğu Anadolu'nun içlerine kadar ilerlerken Kürtler Şubat-Temmuz 1917'de bir başka "tehcir" ile karşı karşıya kaldılar. Zorla sürülen 700 bin Kürt'ün ciddi bir kısmının öldüğü düşünülmektedir.

Bütün bunlar Türkler ve Kürtler'in milliyetçi içgüdülerinin sonucu değildi. Tam tersine 1908 öncesinde Kürtler ve Ermeniler arasında bazı Kürt toprak ağalarının Ermeni topraklarını işgal etmelerine rağmen işbirliği söz konusuydu. 1909 Sonbaharı'nda Şamdinan'da gerçekleştirilen ortak bir Kürt-Ermeni kongresinde Encümen Başkanı Şeyh Abd el Kadir şunları söyledi:

> *Bizler Ermeniler'le kardeş gibi yaşamalıyız. Onlara topraklarını geri vermeliyiz. Osmanlı vatandaşları arasında anlayış ve işbirliğini güçlendirmek için çalışmalıyız.*[127]

Söyledikleri, hükümetin o zamanki resmi politikalarına karşı olmamasına rağmen şeyh, İstanbul'a döndüğünde tutuklandı. Britanyalı Lord Percy bunun nedenini 1890'larda bölgeye yaptı-

ğı üç ziyaretten edindiği deneyimlere dayanarak şöyle açıklıyor:

> *Hükümet Kürtler'den veya hıristiyanlardan tek başına korkmazken ortak savunma amacıyla iki ırkın bir anlaşma zemini oluşturma olasılığına kaygıyla yaklaşmaktadır.*[128]

İttihat ve Terakki hükümetinin özellikle Türk milliyetçisi kanadı Kürt-Ermeni birliğinden Abdülhamit'ten korktuğu kadar korkuyordu. İttihat ve Terraki'ye bağlılığını ifade eden *Said-i Nursi* 1910'da Diyarbakır'dan geçerken şunları söylemişti: "*Kürdistan, Kürtler'e ve Ermeniler'e aittir; Türkler'e değil*".[129]

Macar Bela Horvath 1913'te trajediden sadece 15 ay önce Anadolu'yu gezdi ve Türkler, Rumlar ve Ermeniler arasındaki barışçıl ilişkiyi gözlemledi. Rum ve Ermeni nüfusun yaşadığı Niğde'de bir Türk'ün sözlerini şöyle aktardı: "*Biz Türkler ve hıristiyanlar; birlikte kardaş gibi yaşarız*".[130]

Sürgünler başladığında bile sıradan Türk ve Kürtler ve hatta Türk resmi devlet görevlileri, Ermeniler'i korumaya çalıştı. Çok sayıda Ermeni çocuk, Türk ve Kürt ailelerinin himayesine alınarak sürgünden kurtarıldı. "Kardaşlık" o kadar kolay silinemezdi!

Milliyetçilik zehiri kardeşliği yok ederek farklı unsurları ihtiva eden toplumsal dokuyu parçaladı ve "*ölüm kadar sessiz*" bir Anadolu yarattı.[131]

1909-18 bilançosu

Osmanlı modern, bağımsız bir kapitalist devlet olma konusunda yol aldı. Gidişat bir Osmanlı devletinden çok bir Türk devletine doğruydu. Devletin bir Türk burjuvazisi geliştirmeyi teşvik ederken Türk olmayan kapitalistleri ve bütün olarak Türk olmayan nüfusu mülksüzleştirmesinin anlamı Türk olmayanlar için zulümdü.

Türkiye'nin savaşa girme sürecinde yaşananlar, Türk egemen sınıfının artık bağımsız hareket etme ve büyük güçleri birbirine karşı kullanma kabiliyeti kazandığını, ayrıca padişahın yalnızca bir sembol olduğunu gösteriyor. Türkiye'yi savaşa sokan kritik kararların alınması ve tartışılması sürecinde padişah yoktu. Konu, İttihat ve Terakki liderliği arasında, Türkiye'nin burjuva hükümetinde karara bağlanmıştı.

Savaşla birlikte Türk olmayanlara karşı uygulanan baskılar, etnik temizliğe dönüştü.

Türk hükümeti savaşta askeri başarılar kazandı, ancak bunun muazzam bir insani bedeli oldu.

Bulgar güçlerinin, Fransız ordusunun Selanik üzerinden saldırıları karşısında çökmesi önce Osmanlı'nın, daha sonra Almanya'nın savaşı kaybetmesine neden oldu. Dört yıl süren çatışmalar, Alman savaş makinesini aşındırmış ve güneydoğu cephesini güçlendirmesini engellemişti.

Savaş, toplumsal değişim ve ekonomik kalkınma sürecinin önünü açtı. Bunun için ağır bir insani bedel ödendi. Savaş, altyapıyı yok ederek beraberinde yaygın açlık getirdi; aynı zamanda ulusa politik olarak zarar verdi; etnik temizlik, demokrasi güçlerinin kalbini söküp alırken işçi sınıfının da kafasını kesti.

1918-1923: İşgal ve Direniş

Büyük emperyalist güçler hiçbir zaman göründükleri kadar güçlü değildir. 1918'de dünya halkları ayağa kalkmıştı. Savaştan zaferle çıkan Britanya yönetici sınıfı savaştaki müttefikleri ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu topraklarını bölüşerek onlara olan borcunu ödeme niyetindeydi.

Ancak askeri olarak güçlü olan Britanya yönetici sınıfı politik olarak zayıftı. Kendi evinde işçi sınıfı isyanıyla, sömürgelerinde ise anti-emperyalist isyanlarla karşı karşıyaydı. Ordusunun büyük kısmı müslümanlardan oluşan Britanya İmparatorluğu'nun sömürgeleri de müslümanlarla doluydu. Buna karşın Britanya İmparatorluğu, halifenin ülkesi olan Osmanlı topraklarını işgal ediyordu.

Türkiye'nin batısının Britanya sponsorluğundaki Yunanistan tarafından işgal edilmesi, Britanya yönetici sınıfının hırsının ve aynı zamanda zayıflığının bir sonucuydu.

İttihat ve Terakki, işgale karşı ulusal direniş planlarını ta 1915'te - Çanakkale'deki çatışmayı kaybedeceklerinden korktukları zaman - hazırlamıştı. Şimdi bu planlar uygulanıyordu. Direniş hareketinin inşasını mümkün kılan, ordu içinde ve dışındaki İttihat ve Terakki'nin bu hazırlıkları ve örgütlenmesiydi. Mustafa Kemal, bu hareketin lideri oldu.

Yunanistan'daki kitlesel savaş karşıtı hareket Yunan ordusunu felç etti. Rus Bolşevikleri, Britanya emperyalizminin yenilmesine yardımcı olan, kritik öneme sahip askeri yardım gönderdiler.

Türkiye halkı savaştan yorgun düşmüştü ve direniş için istekli değildi. Direnişe liderlik yapanlar, kendilerini Türkiye'nin gelecek yönetici sınıfı olarak görenlerdi. Binlerce er firar etti. Ordu subayları ile İttihat ve Terakki geleneğinden entelektüeller, Ermeni ve Rumlar'ın "terk edilmiş" mallarının üzerine konan mülk sahibi Türkler'le birlikte mücadelenin liderliğini yaptı.

Britanya'nın yenilgisi büyük ölçüde Rusya'nın yolladığı silahlar ile Britanya ve Yunanistan'daki işçi sınıfının savaş karşıtı hareketlerinin sonucuydu.

Britanya'nın yenilgisi, dünya işçi sınıfı için önemli bir kazanımdı ve Britanya İmparatorluğu'nun sonunun başlangıcının işaretiydi. Ancak bu kazanımı yaratan "tek adam"lar değildi; Rusya, Yunanistan, Hindistan, Mısır, Britanya ve dünyayı sarsan devrimci işçi mücadelelerinin ve anti-emperyalist hareketlerin ürünüydü.

1918 sonunda dünya

Askeri düzeyde Britanya ve Fransa'nın liderliğindeki *İtilaf Devletleri* savaşı kazanmış, *İttifak* ise kaybetmişti.

Gerçekte ise durum savaşın galipleri için bile çok daha zor ve çelişkiliydi. Savaşın yarattığı basınç nedeniyle Britanya ve Fransa'nın "muzaffer" hükümetleri düştü. Savaşın başında İtilaf Devletleri'nin arasında bulunan Rusya'da yaşanan kriz Mart 1917'de (eski takvim ile Şubat) çarlığın devrilmesi, Kasım 1917'de (Ekim) işçi iktidarının kurulmasıyla sonuçlandı. Yenilmiş durumda olan Almanya'da da beş yıl sürecek devrimci bir kriz başladı. İsyan halindeki Alman işçi ve askerler ***kaiser***i düşürmek ve monarşiye son vermek üzereydi. Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri de mağlupları da savaş nedeniyle derin bir istikrarsızlık içindeydi.

Dönemin süper gücü Britanya, savaş sonrası dünyada da egemenliğini sürdürüyor görünüyordu. Ancak Britanya'da bile hükümet devrilmiş ve Lloyd George yeni başbakan olmuştu. "Savaşı kazanan başbakan' olarak tarihe geçen Liberal Parti Başkanı Lloyd George için Muhafazakar Parti liderleri bile "*isterse ömür boyu başbakan olarak kalabilir*" yorumunda bulunuyordu.[132] Lloyd George Aralık 1918'de yapılan genel seçimleri ezici bir çoğunlukla kazanmış, parlamentodaki Liberal ve Muhafazakar milletvekillerinin yüzde 85'inin desteğini almıştı. Paris Barış Görüşmeleri sonucunda Britanya toprakları 2,5 milyon km² genişlemişti. Lloyd George bir arkadaşına "*Alman sömürgeleri, Mezopotamya, vb şeklinde avuç dolusu altınla döndüm*" diyecekti.[133]

Buna karşın Britanya'nın durumu sağlam değildi. Krizle karşı karşıya olanlar sadece savaşta yenilmiş ülkeler değildi. Britanya Ortadoğu'ya 2,5 milyon asker göndermişti. Bunların 250 bini ya öldü ya da yaralı döndü. Osmanlı İmparatorluğu topraklarına 1.084.000 kişilik bir işgal kuvveti yollandı.[134] Ne var ki Britanya ordusu için savaşan askerlerin bir milyondan fazlası Hindistanlı*, onların da önemli bir kısmı müslümandı.[135] 1919'da Britanya birlikleri artık eve dönmek istedikleri için isyan ettiler. Rus Devrimi kendini Britanya ordusunda da hissettiriyordu. Ocak ve Şubat 1919'da Britanya ordusunun sayısız birliği ayaklanmaya katıldı. Hükümet, askerlerin geri çağrılmasını hızlandırmaya zorlandı. 1919'un sonunda 4 milyon asker evine dönmüştü.

Britanya'daki maden ve metal işçileri de kitlesel grevler yapıyorlardı.[136] "Zafer"in maliyeti çok yüksek olmuştu ve işçi sınıfı daha fazla bedel ödemek istemiyordu. Britanya egemen sınıfı dünyanın dörtte birini kontrol eder hale gelmesine rağmen manevra alanı sınırlıydı.

Rus Devrimi'ni askeri işgal ile boğma çabası konusunda Le-

* Britanya sömürgesi durumundaki Hindistan, henüz Pakistan-Hindistan-Bangladeş olarak bölünmemişti.

nin "*bir milyon askerden oluşan, uzun vadeli bir işgal ordusunu gerektiren Rusya'nın fethi, proleter devrimin İtilaf ülkelerine hızla yayılmasının en garantili yoludur*"[137] diyordu.

Britanya egemen sınıfının sorunları Britanya ile sınırlı değildi. Sömürgelerinde de ayaklanmalar başlamıştı. Mısır'da 1919'da yaygın grev ve gösteriler yaşandı. Britanya Yüksek Komisyonu raporunda "*Mısır'daki hareket kelimenin tam anlamıyla ulusal. Bütün sınıf ve kesimlerin desteği söz konusu...*"[138] deniliyordu. Müslümanlar ve kıptiler (Mısırlı hıristiyanlar) birlikte gösteriler düzenliyor, imam hatipliler ve diğer öğrenciler birlikte yürüyüşler yapıyordu. Hatta az sayıda da olsa kadınlar da gösterilere katılıyorlardı. Ortadoğu'daki en büyük işçi sınıfı harekete geçmişti. Mısır'daki ayaklanmayı Ürdün ve Irak takip etti. Britanya'nın emperyalist gücü kırılgandı.

Britanya İmparatorluğu'ndaki büyük müslüman nüfus, egemenlerin başını ağrıtmaya başlamıştı. Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Mısır ve Malaya nüfuslarının ya çoğunu ya da ciddi bir kısmını müslümanlar oluşturuyordu.

Nisan 1919'da *Times* muhabiri *Hindistan'da Çapaçulcuların Şiddeti* başlıklı haberinde şunları yazıyordu:

> *Ülkenin değişik bölgelerinden pasif direniş raporları geliyor. Özellikle de Delhi, Agra Bombay ve Kalküta'daki bu gösterilerin ortak ve belirgin özelliği müslümanların ve hinduların el ele vermesi. Hindular, camilere serbestçe alınıyor, hatta mihraba yerleşiyorlar. Amritsar, Ahmetabat, Annand ve Viramgam'da iletişim şebekesine yapılan planlı saldırılar, bu hareketin kendiliğinden geliştiği veya tamamen bir çapaçulcu şiddeti olduğu sonucuna varmamızı engellemektedir.*
> *Türkiye'nin Barış Konferansı'nda parçalanma olasılığı karşısında Hindistanlı müslümanların yaşadığı*

kaygılar göz önüne alınırsa müslümanlar ve hindular arasındaki yakınlık büyük önem taşımaktadır. Hindistanlı müslümanların halifeliğe ve padişahın halifelikten gelen dünyevi gücüne karşı hissettikleri güçlü bağın önemine tekrar ve vahametle dikkat çekmek istiyorum. Yaşadığımız çalkantılı ortamda İslam'ın dünyevi gücünde yapılacak herhangi bir gereksiz kısıtlamanın yangına körükle gitmek anlamına geleceği konusunda bir uyarıda da bulunmak istiyorum.[139]

Britanya ve sömürgelerinde yaşanan sorunlar Britanya hükümetine askerleri geri çağırmaktan başka bir seçenek bırakmadı. 1919'un ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal eden birliklerin 2/3'ü geri çekilmişti. Osmanlı topraklarında kalan asker sayısı 320 bin civarındaydı. Britanya egemen sınıfı bir sorunu çözmeye çalışırken bir diğeri ile karşı karşıya kaldı. Britanya o tarihte tek bağımsız müslüman devlet olan Osmanlı'nın parçalanması için çoğunluğu müslüman olan Hint askerlerine güvenmek zorunda kaldı. Britanyalı diplomat Sir Edward Grey, müslüman kamuoyunu yatıştırmak için Osmanlı'nın yerine Mekke-Medine gibi kutsal bölgeleri içeren başka bir müslüman devletin kurulmasını önerdi. Büyük güçler zaten bu coğrafi bölgeleri kontrol etmek konusunda pek de hevesli değillerdi. Arap Yarımadası konusunda Lloyd George "*yabancı güçlerin Arap bölgelerini işgal etmesi üzerinde durulmuyordu. Toprak, açgözlü güçlerin bu gölgeleri kalıcı meraları haline getirmelerine değmeyecek kadar çoraktı*" diyerek bunun nedenine açıklık getiriyordu.[140] Bölgenin dünyanın en büyük petrol rezervine sahip olduğunu henüz kimse bilmiyordu.

Zaferin diğer bir bedeli ise Britanya'nın müttefikleri Fransa ve İtalya'ya verilen vaatlerdi. Bu iki ülke Osmanlı İmparatorluğu dahil savaşta elde edilen bölgelerden pay almayı bekliyordu. Britanya egemen sınıfı askerlerini geri çekmek zorunda kaldığı bir ortamda Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı toprak-

ları müttefikleri ile nasıl bölüşeceği sorunu ile karşı karşıya kaldı. Diğer taraftan Rus Devrimi örneğinin etkisi ve savaş sonrası yaşanan derin kriz nedeniyle isyan ve devrimler sadece Avrupa'da değil Britanya İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde de yayılıyordu.

Savaşın emperyalist galipleri zayıfladı ve birbirine düştü. Dünyadaki devrimci durumun ve ülkelerindeki isyanların tehdidi altındaydılar. Mağlup devletleri toprak paylaşımını kabul etmeye zorlayacak askeri güçlerini hızla kaybediyorlardı. Bu sorunlar, Osmanlı toprakları konusunda yaşanacak çekişmede önemli bir rol oynayacaktı. Avrupa hırsızlar mutfağında kotarılan Paris ve Sevr antlaşmaları çatışmanın başlangıcını oluşturacaktı.

Müttefikler birbirine düşüyor

Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi kesinleştiği anda Fransa ve Britanya arasında Osmanlı'yı kimin teslim alacağı konusunda gerginlik baş gösterdi. Britanya hızlı davranarak 28 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'ni imzaladı. Antlaşma koşulları son derece ağırdı:

> *Anlaşma tam bir teslim alıştı. Herhangi bir tehdit söz konusu olduğunda Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik önem atfedilen bölgeleri işgal edilebilecekti. Bunun anlamı aslında istedikleri her yeri işgal etme serbestisini almış olmalarıydı.*[141]

Fransız hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun en "iyi" parçalarının Britanya'ya kalacak olması karşısında son derece öfkelendi. Lloyd George bir zafer daha kazanmıştı. Fransız Başbakanı Clemenceau ve Yüksek Savaş Konseyi'nin diğer üyelerine şunları söyledi:

> *Britanya dışında hiçbir güç Filistin seferine bir avuç siyah askerin katkısından daha fazla katkı sunmadı... Britanya'nın Türk topraklarında yaklaşık 500 bin askeri bulunuyor. Britanya, Türk ordularının*

3/4'ünü esir aldı ve Türkiye ile savaşta yüz binlerce kayıp verdi. Diğer hükümetler, kutsal emanetleri çalmamamız için sadece birkaç zenci (nigger) polis görevlendirdiler. Ama sıra ateşkes anlaşmasına gelince bir sürü tantana yaratıldı.[142]

Lloyd George'un sergilediği ırkçılık ve saldırganlık, Britanya egemen sınıfının kendi kontrolü altına giren halklara ve sözde müttefiklerine olan bakış açısının bir ifadesidir. Üstelik Lloyd George'un Liberal Partisi, Britanya'nın o dönemdeki politik sisteminde "daha az emperyalist" olmakla tanınır. Lloyd George, siyahi ırka aşağılayıcı bir küfür olarak kullanılan *nigger** tabirini kendi hatıralarında da tekrarlamakta hiçbir sakınca görmemişti.

1918-19: İşgale direniş

Mondros Mütarekesi, Donanma Bakanı Hüseyin Rauf Bey tarafından 30 Ekim 1918'de imzalandı. Ermeni soykırımı meselesi nedeniyle İtilaf Devletleri tarafından mahkemeye çıkarılmaktan korkan Talat, Cemal, Enver, Bahattin Şakir, Dr. Nazım ve İttihat ve Terakki'nin diğer liderleri 1 Kasım 1918'de İstanbul'u terk eden Almanlar'la birlikte kaçtı.** İttihat ve Terakki tabanı ise meclis, ordu, posta-telgraf hizmetleri ve devlet bürokrasisinin içinde örgütlenmeye devam ediyordu.

12 Kasım 1918'de Britanya Donanması İstanbul Limanı'na girmişti. 16 Mart 1920'ye kadar bunun resmi adı 'işgal' olmadı, ama Britanya ve Fransız güçleri kenti egemenlikleri altına almışlardı.

Direniş planları İttihat ve Terakki liderliğince önceden ha-

* İngilizce'deki "nigger" kelimesi Afrika kökenlileri aşağılamak için kullanılan, ırkçı bir tabirdir.

** Korkuları yerindeydi. İtilaf Devletleri 1915'te İttihat ve Terakki liderlerini mahkemeye çıkaracağını açıklamıştı. Enver dışında adı geçen İttihat ve Terakki liderleri 1921 sonuna kadar Ermeniler'in düzenlediği suikastlarla öldürüldü. Enver ise Ağustos 1922'de bolşeviklere karşı çarpışırken Buhara'da öldü.

zırlanmıştı. Hükümeti Konya'ya taşıyarak direnişi Anadolu'dan yürütmeyi öngören bu planlar, İttihat ve Terakki liderliğince Britanya ve Fransa'nın Çanakkale'yi ele geçireceğinin düşünüldüğü 1915'te hazırlanmışlardı.

Enver İstanbul'dan kaçmadan önce Teşkilat'ı Mahsusa'ya Anadolu'da gizli silah depoları kurması emri verdi. Bu özel birim Ekim 1918'de *Umum Alem-i İslam İhtilal Teşkilatı* olarak isim değiştirdi. Teşkilat üyeleri silahlı gerilla grupları ile ilişkiye geçmek üzere Anadolu'ya gönderildi. Bu silahlı grupların çoğu Ermeniler'e ve Rumlar'a karşı katliam işlemiş ve onların mülklerine el koymuştu. Dolayısıyla işgal ordularının başarılı olması durumunda elde ettikleri mülkleri kaybetme ve yargılanma tehlikesi ile karşı karşıyaydılar.

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan önceki hafta Talat ve Enver direnişe para ve silah sağlaması için *Karakol* adında gizli bir örgüt kurarak liderliğine Kara Vasıf ile Kara Kemal'i getirdiler.

İttihat ve Terakki açık politik faaliyet için de hazırlık yaptı. İttihat ve Terakki üyeleri, değişik isimler altında *Müdafaa-i Hukuk Dernekleri*'ni kurdular. Bunların ilki, ateşkesten iki gün sonra 2 Kasım 1918'de *Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi* adı altında kuruldu.

Mondros Anlaşması'na karşı hem askeri hem de sivil direniş İttihat ve Terakki tarafından örgütlenmişti.

Türkiye nüfusu açlık ve sıkıntı çekiyordu. Sivil nüfus için ölüm oranının 1918'de önceki yıllara oranla yüzde 60 artması, İstanbul'daki yaşam koşullarının bir göstergesidir.[143] Anadolu'daki müslüman nüfus 1914'e göre yüzde 18 azalmıştı. Hıristiyan nüfus ise Ermeniler'in tasfiyesi nedeniyle bundan çok daha fazla düştü. 1925'e gelindiğinde Anadolu'nun hıristiyan nüfusu yüzde 84 azalmıştı.[144]

Sürülen veya öldürülen Ermeni ve Rumlar'ın mülklerine

el koyan bir grup insan birden bire zenginleşmişti. Ancak halkın çoğu aç ve sefildi. Onlar için gelecek çok belirsizdi. Ülke, Britanya'nın kontrolü altındaydı. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin ise hiçbir ağırlığı yoktu.

Damat Ferit Paşa Hükümeti devlet bürokrasisinden İttihat ve Terakki üyelerini söküp atmaya çalışıyordu. Britanya'nın baskının artırılması talebi üzerine İttihat ve Terakki üyesi yüz kişi 1921'e kadar kalacakları Malta'ya sürgün edildi.

Mustafa Kemal ise Britanya'nın onayı ile padişah tarafından 9. Ordu'nun Müfettişliği'ne atandı. 19 Mayıs'ta da yeni görev yeri Samsun'a ulaştı.

İlk çatışmalar

Britanya, Fransa ve İtalya arasında Nisan 1917'de İtalya-Fransa sınırındaki St. Jean de Maurienne'de yapılan antlaşmaya göre Anadolu'nun bir kısmı İtalya'ya verilecekti. Bundan sonra yaşananlar, savaşın kızgın ortamında yapılan bu anlaşmaların istenmeyen sonuçlarını gösteriyor. İtalyanlar, Britanya'ya güvenmiyor ve kendi çıkarlarını sağlama alma gereği hissediyorlardı. Mart 1919'da İtalyan birlikleri Antalya'ya çıktı. İki ay içinde Antalya ve Marmaris'te üs kurdular. Lloyd George, İtalyanlar'ın İzmir'e de çıkarma yapma planlarını boşa çıkartmak için Yunanistan kara birliklerini devreye soktu. İzmir nüfusunun yarısının Rum olması Britanya açısından bir avantaj oluşturuyordu. Yunanistan birlikleri 15 Mayıs'ta İzmir'e girdi. İnisiyatifi kaybeden İtalya Başbakanı Emmanuele Orlando, uluslararası toplantıda gözyaşlarına boğularak 19 Haziran 1919'da istifa etti.

Çatışmalar, "barış" konferansları ile eşzamanlı işledi: Ocak 1919 Paris, Şubat 1920 Londra, Nisan 1920 San Remo ve Ağustos 1920'de Sevr.

Mondros Anlaşması ile istediği yeri işgal etme hakkı elde eden Britanya, ordudaki isyanlar nedeniyle askerlerini geri çek-

mek zorunda kaldığı için fiilen bu ayrıcalığını kullanacak durumda değildi. Britanya bunun yerine donanması aracılığıyla İstanbul ve kıyılarını kontrol ediyor, demiryolları ve telgraf sisteminin denetimi aracılığıyla da geri kalan alanların kontrolünü elinde bulundurduğu görüntüsü yaratmaya çalışıyordu. Britanya, top namluları saraya çevrili savaş gemileri sayesinde padişahı da kontrol altında tutuyordu.

Müttefiklerin İtalya ile bozuşması Britanya tarafından desteklenen Yunanistan birliklerinin işgalinin yolunu açtı. Emperyalistler arası çatışmanın mantığı (ya da mantıksızlığı) bir kez daha halklar açısından bir trajediye dönüşecekti.

Emperyalist bölüşüm: Sevr

İtilaf Devletleri - özellikle de Britanya - askeri galibiyetin ve bunu elde etmek için ödedikleri bedelin karşılığını almak istiyorlardı. 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması tam bir ganimet paylaşımıydı. Mart 1919'da *Times*'ta Aydın-İzmir Demiryolu'nun Britanyalı hissedarlarının bir toplantısı hakkında yazdıkları Sevr'den beklentileri ifade ediyor:

> *İzmir-Aydın Demiryolu hattı hissedarlarının dün yapılan genel toplantısına başkanlık eden Lord Rathmore, Britanya ordusu yetkililerinin şimdi demiryolu şirketinin kontrolüne sahip oldukları ve artık kendi elemanlarıyla çalıştıkları için toplantıdaki herkesi samimiyetle kutladığını açıkladı.*
> *Lord Rathmore, tazminat meselesine de değinerek bunu barış konferansına götüreceklerini ifade etti. Türk hükümeti 6 Aralık 1914'te yasa dışı bir şekilde demiryollarını kendilerinin işleteceğini açıklamış ve o günden beri de demiryolu şirketi hattan hiçbir gelir elde edememişti.*[145]

Haberde diğer Avrupa ülkelerine (özellikle de Almanya'ya)

sağlanan kapitülasyonların yarattığı "adil olmayan" rekabet koşullarından bolca şikayet edilmektedir:

> *...Almanya tarafından cömertçe sübvanse edilen Alman demiryolları Türk bakanlarının tercihi ve yüklü teminatlarına da sahip.*[146]

Sevr Antlaşması ile sonuçlanan bu "barış" süreci Britanya, Fransa ve İtalya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda sekteye uğrayan ekonomik çıkar ve ayrıcalıklarının yeniden oluşturulmasını sağladı. Büyük emperyalist güçler ekonomik çıkarlarını korumak için bölge halklarını politik olarak kontrol altına almak istiyorlardı. Sorun, savaşı kazanan güçler arasındaki rekabetin daha önce savaştıkları Almanya ile yaşadıkları rekabet kadar keskin olmasıydı.

Antlaşmanın imzalanması üzerine Fransa Başkanı *Raymond Poincaré*, Sevr'in kolayca kırılan, narin porselenleri ile meşhur olduğuna dikkat çekiyordu. Sevr, emperyalist bir bölüşümdü. Ancak emperyalistler o kadar açgözlülüydüler ve kimin neyi alacağı üzerine o kadar uzun süre birbirleriyle kavga etmişlerdi ki aldıkları kararları uygulamaya güçleri kalmadı.

Britanya İmparatorluğu Sevr imzalanmadan önce İtalya'ya karşı önlem olarak Yunanistan'ın işgalini destekledi. Bu destek, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'na karşı direnebileceğinin ilk işareti oldu.

Direnişin başlangıcı

Mayıs 1919'dan 1921'in başlarına kadar Yunanistan ordusunu Anadolu'dan atacak ve Britanya'nın planlarını yenilgiye uğratacak olan güçler bir araya getirildi.

Resmi tarih, İttihat ve Terakki'nin politik başarısızlığı nedeniyle 1918 sonunda çöktüğünü anlatır. Resmi tarihe göre Mustafa Kemal 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkana değin her şey karanlıktaydı, Türkiye için bir gelecek söz konusu değildi.

Gerçekte ise ulusal direniş için bir araya gelen güçler 19 Mayıs'tan önce İttihat ve Terakki tarafından örgütlenmişti. İttihat ve Terakki geleneğinin devamcıları da işgale karşı direnişte önemli bir rol oynamaya devam edeceklerdir. Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki'nin rolünü daha sonra ne kadar azımsamaya çalışırsa çalışsın kendisi bile bu geleneğinin bir parçasıydı.

Türkiye'de direnişin üç önemli odağı söz konusuydu: Ordu hiyerarşisi, Müdafaa-i Hukuk Dernekleri ve eğitimli orta sınıf aydınlar. Bütün bu kesimler arasında İttihat ve Terakki önemli bir etkiye sahipti.

Aşağı yukarı bütün direniş odaklarında İttihat ve Terakki üyeleri vardı ve direniş, İttihat ve Terakki'nin daha önce hazırlamış olduğu planlara uygundu. İttihat ve Terakki her zaman hiziplerle dolu bir örgüttü. Çok başlı bir hareket olması yeni bir şey değildi.

İttihat ve Terakki lideri Enver Paşa, direniş planlarını ta 1915'te oluşturmuştu. İşgale karşı direnişin Anadolu'dan örgütlenmesi ve geleneksel askeri güçler ile milisleri birlikte kullanma fikri, İttihat ve Terakki destekçileri arasında yaygındı. Direniş, İttihat ve Terakki tarafından merkezi olarak yürütülmediyse de örgüt üyelerinin katılımı kritik bir öneme sahipti.

Erik Jan Zürcher, İttihat ve Terakki'nin direnişteki yeri konusunda şu sonuca varıyor:

> *İttihatçıların 1918 sonrasında önemli bir rol oynadıkları ve ittihatçılar ve kemalistler arasında büyük toplumsal ve ideolojik benzerlikler olduğu genellikle kabul edilmekle birlikte gerçekte devamlılık çok daha derinlere gitmektedir. Gerçekte Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk hareketleri ve ulusal mücadele, ittihatçı liderlik tarafından tasarlanmış ve icra edilmiştir.*
> *Atatürk'ün bizzat ittihatçılar tarafından hareketin*

lideri olarak ortaya sürüldüğü savını destekleyecek bazı deliller de vardır.
Zaman içerisinde Atatürk, başkalarının başlatmış olduğu hareket üzerinde mevcut grupları tasfiye ederek yalnız başına kalmasını sağlayarak hakimiyetini tesis etti.[147]

Savaş yenilgisinden hemen önce İttihat ve Terakki liderliği tarafından kurulan *Karakol* adlı gizli örgütün Enver'in kontrolünde olan ve Ermeni nüfusun tasfiyesinde büyük rolü olan *Teşkilat-ı Mahsusa* ile gevşek bir ilişkisi vardı. Karakol'un bir dizi kurucusu Teşkilat-ı Mahsusa için de çalışıyordu.[148] Karakol'un başında Talat yönetiminde bakanlık yapmış olan *Kara Kemal* bulunuyordu. Kara Kemal, İstanbul'daki hıristiyan sermayeyi tasfiye etmek için müslüman şirketler ve loncaların örgütlenilmesinde sorumluluk almıştı.

Karakol örgütlenmesi askeri açıdan çok başarılı oldu. 26 Ocak 1920'de Gelibolu'daki Fransızlar'ın kontrolündeki cephanelik baskınında 8.500 tüfek, 33 makineli tüfek ele geçirerek Anadolu'daki direnişçilere gönderdi. Nisan 1920'de Karakol'un devamcısı olan *Mim Mim* grubu 320 makineli tüfek ve 1.500 tüfek ile çok sayıda başka mühimmat daha ulaştırdı.[149] Temmuz 1921'de Yunanistan saldırısı başladığında direnişin elindeki makineli tüfeklerin yarısı ve tüfeklerin yüzde 40 kadarı Karakol grubu tarafından sağlanmıştı.*[150]

Politik faaliyetlerde de bulunan Karakol 23 ve 30 Mayıs 1919'da Yunanistan işgaline karşı protesto mitingleri düzenledi.

Karakol örgütü, Ankara hükümetinden bağımsız hareket edebileceğini gösterdiğinde lağvedildi. İttihat ve Terakki tara-

* Sakarya Meydan Savaşı'nda Türk tarafında bulunan 54.572 tüfeğin 30.083'ü Rusya tarafından çatışmalar başlamadan birkaç ay önce gönderilmişti. 24 bin tüfek ise Türkiye içinden sağlandı. 10 Temmuz 1921'de direniş güçlerinin elinde sadece 700 makineli tüfek bulunuyordu.

fından kurulan bu örgüt Anadolu'daki direnişin askeri açıdan beslenmesinde çok önemli bir rol oynadı.

Mustafa Kemal İstanbul'da Karakol ile bağlantıya geçmişti. Hatta ona örgütün liderliği teklif edildi. 1919 Sivas Kongresi'nde Karakol'dan hiç bahsetmeyen Mustafa Kemal 1927'de *Nutuk*'ta Karakol'u ağır bir dille eleştirecekti.

> *Daha sonra Karakol'u eleştirdi. Bu da akla yakındır; çünkü Karakol, İttihat ve Terakki'nin yaratığıydı ve kendi otoritesine meydan okuyabilirdi. Buna karşılık Mustafa Kemal, örgüt kendisinin amaçlarına iyi hizmet ettiği sürece Karakol'u mesele yapmadı.*[151]

Osmanlı ordusu yenilmişti, ama hiyerarşisi ayaktaydı. İttihat ve Terakki iktidarı sırasında yükselen subaylar Jön Türk geleneğinden geliyordu ve direnişe geçme fikrini destekliyorlardı. Subaylar, ordu birliklerinin dağıtılmasını sabote ediyor ve direnişe malzeme gönderiyorlardı. Batıda ve güneyde ordu birlikleri zayıf ve teçhizatsız durumdaydı. En güçlü birlik Anadolu'da konuşlandırılmış olan ve 30 bin askerden oluşan 15. Kolordu idi.

Uzun süredir İttihat ve Terakki üyesi olan *Kazım Karabekir* 15. Kolordu Komutanı'ydı.*[152] İyi bir donanıma sahip olan bu ordu Yunan, Fransız ve İtalyan işgalci birliklerinden de uzak bir noktada konuşlanmış durumdaydı.

Mustafa Kemal Britanyalı Amiral Calthorpe'nin ikazları üzerine İstanbul hükümeti tarafından ordudaki görevinden alınmak üzereyken istifa etti. Kazım Karabekir, Mustafa Kemal'i tutuklayarak İstanbul'a geri göndermekle görevlendirildi. Karabekir emre karşı çıktı ve ona bağlılığını açıkladı.

---

* Karabekir, biyografisinde Mustafa Kemal'den çok önce İttihat ve Terakki'ye katıldığını ifade eder. Karabekir'e göre Mustafa Kemal, üye sayısı 322 olan Selanik İttihat ve Terakki'ye Şubat 1908'de katıldı. Karabekir'in katıldığı Manastır'da ise 11 üye bulunuyordu.

Karabekir'in bu kararının arkasında ne vardı? Ordu içinde İttihat ve Terakki tarafından yetiştirilmiş, ulusal davaya destek veren bir kuşak bulunuyordu.

Yapılan bir araştırma, ulusal davayı destekleyen subayların İstanbul hükümetini destekleyen subaylardan ortalama 20 yaş daha genç olduğunu gösteriyor. 1918'de ulusal davayı destekleyen bir subayın ortalama yaşı 38'di. Mustafa Kemal de tam bu yaştaydı. Ulusalcı grup, İttihat ve Terakki'nin 1906-1908'deki oluşum sürecinde İkinci ve Üçüncü Ordu tarafından yetiştirilmişti. Bunlar ya sınıf arkadaşı ya akrabaydılar veya orduda birlikte görev yapmışlardı.[153] O dönemde ast durumunda olsalar da 1914'te ordunun yeniden yapılandırılması sürecinde hızla yükselmiş ve artık ordunun üst kademelerine gelmişlerdi.

Zürcher şu yorumda bulunuyor:

> *Dolayısıyla "ordu" yerine "ittihatçı yarbay ve albayların arkadaş grubu" sözünü koymamızın uygun olacağı anlaşılıyor.*[154]

Mustafa Kemal, Karabekir'in ittihatçı subayların desteği ile aldığı bu kararla 30 bin kişilik bir ordu kazandı. Ordu içinde bir kampanya yapmaya gerek yoktu. Erlerin ya da astsubayların konu hakkında söz hakkı yoktu. Direnişin temelleri, İttihat ve Terakki tarafından subaylar arasında oluşturulmuştu. Koalisyonun ilk dayanağı hazırdı.

Direnişe desteğin ikinci gücü *Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri* oldu. İttihat ve Terakki üyeleri, Mondros Mütarekesi sonrası merkezi liderliğin İstanbul'dan kaçmak zorunda kalmasının ardından bu dernekleri kurmaya başlamışlardı. Bu cemiyetler 30 kongre düzenledi. İlki 5 Kasım 1918'de Kars'ta, sonuncusu da 8 Ekim 1920'de Pozantı'da yapılan bu kongreler arasında ünlü *Erzurum* ve *Sivas Kongreleri* de bulunmaktadır.

Erzurum Kongresi'ne 56, Sivas'a da 31 delege katılmıştı.*[155]

> *İttihatçıların örgütleyici rolü sayısal verilerle meydandadır. C. Kutay "milli mücadeleyi başaran Müdafaa-i Hukuk'un 197 şubesinin 164'ü aynen itthatçıydı" demektedir. İttihatçıların cemiyet ve kongre çalışmalarındaki aktif ve öncü rolü dönemin yabancı askeri gözlemcilerince de saptanmıştır... olayların içinde yaşayanların tanıklığından çıkan sonuç da özellikle Batı Anadolu örgütlenmesinde ittihatçıların birinci derecede roller oynadıklarını kanıtlamaktadır.*[156]

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri'nin hedefi, gayrimüslimlerin mülksüzleştirilmesi sonucu oluşan "Türk mülkleri"ni savunmaktı. Cemiyetlerin en faal oldukları yerler mülksüzleştirmelerin yaşandığı bölgelerdi.

Kemalistler buna istinaden bir sınıf savaşından bahsetmenin mümkün olmadığını iddia eder:

> *1920'ler Türkiyesi'nde gayrimüslim ve "komprador" burjuvazi tasfiye edilir; Rum, Ermeni, tüccar ve ağaların Anadolu'da bıraktığı mal mülk ahaliye paylaştırılırsa (ki öyle olmuştur) sınıfsal bir karşıtlıktan söz edilebilir mi; şüpheli.*[157]

Bu iddia gerçeklikten çok uzaktır. Nüfusun yüzde 20'sini oluşturan hıristiyanlar da sınıf farklılıklarına sahipti. Nüfusun bu bölümü arasında zenginler de vardı yoksullar da. Zenginler küçük bir azınlıktı. Genel olarak Rumlar Rumlar'ı, Ermeniler

---

* Bu kongrelere toplam katılımın 1.500 civarında olduğu sanılmaktadır. Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin önemi katılımın güçlü olmasından değil; hareketi fiilen Mustafa Kemal'in kontrolünde merkezileştirme kararı alınmış olmasından kaynaklanmaktadır.

de Ermeniler'i sömürüyordu. Rum ve Ermeni mülkleri bütün Türkler'e değil; zaten zengin ve güç sahibi olan bir kesime dağıtıldı. Toplumun hıristiyan kesiminde olduğu gibi Türk kesimi de küçük bir zengin azınlık ve büyük bir yoksul çoğunluktan oluşuyordu. Gayrimüslim toplumun terk etmek zorunda kaldığı mülkler de "ahaliye" değil, "bazı" Türkler'e dağıtıldı. Açık bir sınıf mücadelesi olarak yaşanmasa da burada da ciddi sınıfsal ayrımlar vardı.

Müdafaa-i Hukuk kongreleri bu sınıf farklılığını yansıtıyordu.

> *Kuşkusuz, kongreler çevresinde oluşan seçim ve temsil ağı genellikle varlıklı ve okur-yazar tabakaları içermekte, yoksul ve emekçi katmanları dışlamaktadır. Kongre hareketlerinin orta sınıf karakterleri (eşraf, aydınlar, tüccar, serbest meslek sahipleri, vb. oluşları) bir kez daha hatırlanmalıdır.*[158]

Kurtuluş Savaşı'na Türkler'in çoğunun kayıtsız kalması da sınıf farklılaşmasının bir başka göstergesidir. Mülk, Türkler arasında ufak bir azınlığa dağıtılmıştı. Yoksul köylünün çocuğu olan Türk erlerinin kazanacakları ya da kaybedecekleri bir şey yoktu. Sıradan askerlerin savaşmak istememelerinin nedeni de buydu. Yeni zenginleşen tabaka ise hem mülklerini kaybetmemek hem de geri dönecek olan Ermeni ve Rumlar'ın intikamından korktukları için aslanlar gibi savaşmaya hazırdı.

Direniş koalisyonunun diğer bir toplumsal ayağı ise aydınlardan oluşuyordu. Mustafa Kemal Ankara'ya giderken Kırşehir'e uğrayıp öğrencilere, öğretmenlere ve memurlara hitaben konuştu. En azından lise diploması olan dinleyiciler elit bir kesimi oluşturuyordu.[159] M. Kemal, bu elite hitaben çok sayıda konuşma yapacaktı. Sıradan insanlar onun toplantılarına davetli değildi.

Direniş, varlığını İttihat ve Terakki'ye borçluydu:

Kuva-yi Milliye, İttihat ve Terakki rejiminin kurumlarını tevarüs ederek (miras alarak) örgütsel sürekliliği sağlamıştı.[160]

Bu veri, Mustafa Kemal'in yaptığı katkıları değerlendirmek için değil; direnişin sınıf karakterini belirlemek açısından önemlidir. Direniş, İttihat ve Terakki döneminde egemen olan ve kendisini Türkiye egemen sınıfı olarak yapılandırmak isteyen ayrıcalıklı bir elitin mücadelesiydi. Direnişçiler, İttihat ve Terakki'nin kadro ve diktatoryal yöntemleri ile Türk milliyetçisi, elitist ve ırkçı fikirlerinin mirasçılarıydılar.

Mustafa Kemal'in kampanyasına dönüşecek olan direnişin üç yerel ayağının dışında kritik öneme sahip bir dördüncü ayak da söz konusuydu: Dış mihraklı destek! Mustafa Kemal yerel güçleri bir araya getirme çabasının dışında Rus Bolşevikleri'nin desteğini almak için çok enerji harcadı. Sağlanan bu destek, resmi tarih tarafından itiraf edildiğinden çok daha önemli bir rol oynayacaktı.

Bolşevikler ve Türkiye

Ekim 1917 Rus Devrimi Avrupa'daki büyük emperyalist devletlerle karşılaştırıldığında geri kalmış bir ülkede nüfusun küçük bir azınlığını oluşturan işçi sınıfı tarafından gerçekleştirildi. Devrime liderlik edenler, yayılmadığı taktirde devrimin ayakta kalma şansı olmadığının farkındaydı. Lenin bunu defalarca tekrarlar:

Ocak 1918'de:

Avrupa'nın sosyalist devrimi olmak zorundadır ve olacağından hiçbir şüphe yoktur. Sosyalizmin nihai zaferinin bütün umutları bu kesinliğe dayanmaktadır.[161]

Sosyalizmin tek ülkede nihai zaferi tabii ki mümkün değildir.[162]

Mart 1918'de:

Dünya tarihi açısından bakıldığında yalnız kaldığımız taktirde devrimimizin nihai zaferine dair bir umut söz konusu olamaz.[163]

...

Alman Devrimi olmazsa her durumda ve akla gelebilecek her koşulda akıbetimiz felakettir.[164]

Aralık 1919'da:

İşçi sınıfının zaferi... ancak birkaç gelişmiş ülke işçi sınıflarının zaferleri eşliğinde kesinleşecektir.[165]

Kasım 1920'de:

Devrim en zengin ve en medeni ülkeler dahil bütün ülkelerde gerçekleşene kadar bizim zaferimiz sadece yarım, belki daha da az olacaktır.[166]

Lenin, Avrupa işçilerinin devrimci potansiyeli konusunda karamsar olanları acımasızca eleştiriyordu. Nisan 1918'de Sovyet Merkez Yürütme Komitesi toplantısında anarşist Ghe "*Alman proletaryasının imdada yetişmesi umudunun ütopik*", bütün Batı Avrupa proletaryasının "*kirlenmiş*" ve "*ortodoks sosyal demokrasinin ahlaksızlaştıran eğitiminin hipnozu altında*" olduğunu iddia etmişti.[167] Lenin sert bir şekilde yanıt verdi:

Ghe'nin Avrupa işçi sınıflarının kirlenmiş olduğu ve Almanya proletaryasının yozlaştığı şeklindeki pozisyonu o kadar milliyetçi, o kadar ters ki bundan son-

ra ne söyleyeceğimi bilemiyorum. Avrupa proletaryası Rusya'dakinden bir zerre kadar bile daha kirli değil. Ancak orada devrimi başlatmak daha zordur; çünkü iktidardakiler Romanov (eski çar) gibi salak veya Kerenski gibi kibirli değil, ciddi kapitalist liderlerdir.[168]

Lenin, Stalin'in Avrupa devrimi konusundaki karamsarlığını da eleştirdi.[169] Lenin ve diğer bolşevikler, şu soruyu yanıtlamaya çalıştılar: Avrupa bu kadar önemliyse neden devrimi önce Rusya'da yapıyoruz?

Troçki'nin pozisyonu Rusya'da demokratik devrimin (çarlığa son verilmesi) ancak işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilebileceği yönündeydi. İşçi sınıfı, çarlığı devirme konusunda adım attıktan sonra iktidarı kendisi alıncaya kadar durmayacaktı. Ancak proletarya iktidarının kalıcılaşması devrimin özellikle de daha gelişmiş ülkelere yayılmasına bağlıydı; çünkü sosyalist bir toplumun gereksindiği kaynaklar ancak bu şekilde oluşacaktı. Açlık varsa sosyalizm için gerekli olan işbirliği ve paylaşım söz konusu olamazdı.

Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'ya döndüğünde *Nisan Tezleri*'ni yazan Lenin; Stalin ve diğer bolşeviklerin itirazlarına rağmen Troçki'yle aynı yaklaşımı benimsedi. Rusya'da işçi sınıfı liderliğinde başlayan bir devrimin nihai olarak başarıya ulaşmasının Avrupa devrimine bağlı olduğu fikri (*sürekli devrim teorisi*) Lenin, Troçki ve diğer bolşeviklerin ortak pozisyonuna dönüştü.

Bu perspektifin önemli bir varsayımı, zincir önce "*zayıf halka*" olan Rusya'da kırılıcak olsa bile Rusya'da devrime yol açan krizin dünyanın geri kalanında da devrimci hareketleri tetikleyeceğiydi.

Bu perspektifin doğruluğu pratikte görüldü. Birinci Dünya Savaşı'nı devrimci mücadeleler izledi. 1918 sonunda işçi ve

askerler Alman monarşisini yıktı, Macaristan'da işçi konseyleri kuruldu. Başka yerlerde de neredeyse devrime dönüşen ayaklanmalar yaşandı. Ancak reformist fikirlerin gücü, politik deneyimsizlik ve Avrupa komünistlerinin zayıflığı nedeniyle ilk devrimci dalga geri çekildi.

1920'de Avrupa devrimin hemen gerçekleşmeyeceği açıklık kazandı. Ama orta vadede bu perspektif hâlâ çok önemliydi. Bu bir çelişki yarattı; Rus Devrimi'nin yenilgisi Avrupa proletaryasına da ağır bir darbe olacaktı. Dolayısıyla bolşevikler yeni bir devrimci dalgaya kadar Rus Devrimi'ni ayakta tutma göreviyle karşı karşıya kaldı. Bu durum kaçınılmaz olarak kapitalist güçlere taviz vermeyi ve diplomatik manevralar yapmayı gerektirdi. Böyle bir duruma düşülebileceği olasılığı önceden biliniyordu. Lenin Şubat 1918'de Alman Devrimi'ni umut ederken bunun bir garantisi olmadığını biliyordu:

> *Liebknecht iki-üç hafta içinde burjuvaziyi yenebilirse (bu imkansız değildir) bizi bu zor durumdan kurtaracak. Ancak güncel taktiklerimizi Liebknecht'in birkaç hafta içinde muzaffer olacağına dayandırırsak saçma bir duruma düşeriz. Günümüzün en devrimci sloganlarından birini (Avrupa sosyalizminin zaferine olan güvenimizi) boş bir devrimci söyleme dönüştürmüş oluruz.*[170]

Rus Devrimi'ni tehdit eden emperyalist güçleri potansiyel olarak zayıflatacak ve kapitalist sistemi istikrarsızlaştıracak bir başka çatışma daha söz konusuydu. Bu, emperyalistler ile Asya, Ortadoğu ve Afrika'nın ezilen halkları arasındaki mücadeleydi. Türkiye'deki mücadele de bunun bir parçasıydı.

Anti-emperyalist mücadelelerin ilkesel olarak desteklenmesi, Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde alınan kararlardan biriydi. Bu karar, Rus Devrimi'nin ayakta kalması ve Avru-

pa devrimlerinin geleceği açısından da büyük bir pratik öneme sahipti.

Bunlar Eylül 1920'de Bakü'de *Doğu Halkları Kongresi*'nin yapılmasının arkasındaki nedenlerdi.

Bakü Kongresi

Bakü Kongresi, doğu ülkelerinden 1800 delegeyi bir araya getirdi. Kongre, anti-emperyalist mücadele politikalarını tartışma forumu oldu. Ama bu mücadeleler hakkında bir yanılsama yoktu; bu mücadeleler önemliydi ve emperyalist dünya düzeninin istikrarını tehdit ettikleri için desteklenmeliydi. Ama bu hareketlerin çoğunun liderlikleri, işçi sınıfının dostu veya yandaşı değildi. Hatta komünistler "***kararlı anti-emperyalistler***" ile bolşevik hareketle (o dönemde güçlü olduğu için) geçici ittifak arayışında olan milliyetçi hareketleri birbirinden ayırmakta tereddüt ediyorlardı.

Bakü Kongresi'ne Enver Paşa ve İbrahim Tali'nin Ankara hükümeti adına katılma çabası üzerine yapılan tartışmaların temelinde bu nedenler vardı. İkisinin de katılımı engellendi; ama gönderdikleri yazılı açıklama kongrede okundu.[171] Bu iki temsilci o kadar çok tepki çekti ki yazılı açıklamalarının okunduğu sırada salonda sessizliği sağlamak çok zor oldu.*[172]

Bu iki açıklama okunduktan sonra kongreye sunulan önerge, bir yanıt niteliği taşıyordu. Kongrenin kabul ettiği bu önerge iki konuda çok açıktı. İşgale karşı Türkiye'deki direnişin desteklenmesi gerekiyordu. Ama ulusal liderliğin Enver ve M. Kemal'i de içeren generallerine tam bir güvensizlik vardı. Önerge aynı

---

* Kongre, komünist olmayanların katılımına açıktı; ama Enver ve İbrahim Tali emperyalist güçlere (Almanya) çok yakınlardı. Bir başka eski İttihat ve Terakki üyesinin, eski lider Bahattin Şakir'in kongreye hitap etmesine izin verildi. Şakir, Türkiye-Almanya ittifakını savundu, ama pek ciddiye alınmadı. Tercüman "çok uzun" olduğu gerekçesiyle Şakir'in konuşmasının çoğunu tercüme etmedi.

zamanda Türkiye'nin içindeki ulusal sorunun çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Burada Kürtler'in kastedildiği açıktır:

> *Kongre, doğu halklarını ezen ve sömüren, dünya işçilerini köle durumuna iten dünya emperyalizmine ve öncelikle de Britanya ve Fransa emperyalizmine karşı mücadele eden Türk direnişçilerine sempatisini ifade eder. Tıpkı Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi gibi Doğu Halkları'nın Birinci Kongresi de ezilen doğu halklarının yabancı emperyalistlerin egemenliğinden kurtarmayı hedefleyen genel ulusal, devrimci hareketleri destekleyeceğini deklare eder.*

Ne var ki kongre Türkiye'deki hareketin sadece yabancı güçleri hedefine aldığının ve hareketin başarısının hiçbir şekilde Türkiye'deki köylü ve işçilerin her türlü sömürüden kurtuluşu anlamına gelmeyeceğinin de farkındadır. Hareketin başarısı, Türkiye çalışan sınıfları açısından büyük önem taşıyan bir dizi sorunun çözümünü otomatikman beraberinde getirmeyecektir: Toprak sorunu, vergi sorunu, doğunun kurtuluşunun önündeki engellerin kaldırılması; yani ulusal anlaşmazlıklar.

> *Kongre geçmişte Türk köylü ve işçilerini emperyalist grupların çıkarları adına katliama göndermekte sakınca görmeyen ve böylece Türkiye'de çalışan kitleleri bir grup zengin ve üst düzey subayın çıkarları için ikili bir yıkımla karşı karşıya bırakan hareket liderlerine özel bir ihtiyatla yaklaşmaktadır. Kongre, bu liderlere artık çalışan kitlelerin çıkarlarına hizmet edeceklerini ve geçmişin hatalarını düzeltmeye hazır olduklarını pratikte ispat etme önerisinde bulunmaktadır. Kongre genel ulusal, devrimci hareketi desteklerken Türkiye'deki çalışan kitleleri bağımsız bir örgütlenmede bir araya gelmeye ve kurtuluş mü-*

cadelesini sonuna kadar götürmeye hazır olmaya ve Türk zenginleri, toprak ağaları ve generalleri ile ilişki halinde olan yabancı emperyalistlerin kurtuluş çabalarını engelleme çabalarına geçit vermemeye çağırır. Türkiye'nin çalışan kitleleri ancak bu şekilde kendilerini bütün ezen ve sömürenlerden kurtarabilir ve toprak, fabrikalar, madenler ve ülkenin bütün zenginliği sadece ve sadece çalışanların hizmetine sunulabilir. Tek yol budur.[173]

Bolşevik desteğin askeri önemi

Bolşevikler, Ankara hükümetine askeri destek vermeyi kararlaştırdılar. Savaşın gidişatını belirleyecek olan bu destekti.

Ankara ve Moskova arasında neredeyse bir yıl süren görüşmeler ve birkaç güven bunalımından sonra Mart 1921'de *Moskova Anlaşması* imzalandı.

Bu anlaşma çerçevesinde Ankara'ya verilen yardımın büyüklüğü ve zamanlaması, kurtuluş mücadelesinin başarısında kritik bir rol oynadı.

Mayıs 1921'de 5 milyon altın ruble verildi. Para Temmuz 1921'deki Yunanistan saldırısından hemen önce ulaştı. Stalin, söz verilen 10 milyon altın rublenin de en kısa zamanda Türk tarafına ulaştırılacağını bildirdi.[174]

2 Şubat 1922'de Rus Büyükelçi *Frunze*, Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne gönderdiği raporda TBMM'nin 1921 bütçe gelirlerinin 30 milyon TL, harcamaların ise 90 milyon TL olduğunu ve Ankara'nın krizle karşı karşıya geldiğini bildirdi. 10 milyon rublenin 3,5 milyonluk kısmının gönderilmesi kararı alındı. Hazine Bakanı Sokolnikov itiraz etti. Artık hasta ve Merkez Komite toplantılarına katılamayan Lenin, Molotov'a 24 Şubat 1922'de sert bir yanıt gönderdi: "*Söz verildiği zamanda ve aksatma-*

dan parayı gönderin!"[175] 25 Şubat 1922'de Stalin ve Kamenev'e de altının[176] "*hemen gönderilmesi*"ni isteyen bir yazı gönderdi.[177] 27 Şubat'ta yapılan Politbüro toplantısı Lenin'in önerisini kabul etti ve "*Rusya Sovyet Sosyalist Federasyonu'nun başka mali yükümlülüğünün kalmadığı*"nı kaydetti.[178]

Yerasimos, altının ödendiğine dair kanıtlar sunmaktadır.[179]

Ankara hükümetine toplam 11 milyon altın ruble ve 100 bin altın Osmanlı lirası ödendi. Mayıs 1921'deki ödeme Sakarya Savaşı öncesine, 1922 başındaki ödemeler de Dumlupınar Savaşı öncesine yetişti.

Rusya, paranın yanı sıra Ankara'ya silah da gönderdi: 45.181 tüfek, 52.599 kutu çeşitli tüfek cephanesi, 96 top, 166.910 top mermisi ve dürbünden uçak motoruna kadar uzanan çeşitli askeri mühimmat.

Yerasimos Ankara'nın aldığı mali yardımı şöyle hesaplıyordu:

> *O günkü değere göre sağlanan mali yardım 80 milyon TL idi. Ama 1920 bütçesi 63 018 354 TL, 1921 bütçesi de 79 160 059 TL idi. 1920 ve 21 savunma bütçeleri de 27 556 039 TL ve 54 160 058 TL idi. Dolayısıyla Rusya'nın iki yıldan daha az bir sürede sağladığı mali yardım, bir yıllık bütçeye veya iki yıllık savunma bütçesine eş değerdi.*[180]

Ama bu hesap, Rusya'nın sağladığı askeri mühimmat katkısını dikkate almamaktadır. Yerasimos'a göre Sakarya Meydan Savaşı'nda Türkiye'nin elindeki 54.572 tüfeğin 30.083'ü, kullanılan mermilerin yarısı, ağır makineli tüfeklerin dörtte biri ve topların üçte biri Rusya'dan gelmişti.[181]

"*Ulusal Kurtuluş Savaşı*" sırasında kullanılan diğer silah ve mermilerin çoğunun da Rusya tarafından gönderilen parayla sa-

tın alınmış olduğunu varsayabiliriz.

10 Temmuz 1921'de Yunanistan saldırısı başladığında Yunanistan birliklerinin elinde 410 top ve 4 bin makineli tüfek, Türk tarafında ise 160 top ve 700 makineli tüfek vardı. Yerasimos'un silahların varış tarihleri konusunda verdiği liste 86 top, 99 ağır ve 153 hafif makineli tüfeğin Sakarya Meydan Savaşı'na yetiştiğini göstermektedir.[182] Yunanistan saldırısı burada durdurulmuştu. Türk tarafının eline geçen bu silahlar, iki taraf arasındaki eşitsizliği bir ölçüde gidererek işgalin Sakarya'da durdurulmasına yardımcı oldu.

İzmir'in alınması ve Yunanistan ordusunun atılmasıyla birlikte Türk-Rus ilişkilerinde ani bir değişim yaşandı. Yerasimos pek de aydınlatıcı olmayan şöyle bir açıklamada bulunuyor:

> *İlişkilerin daha çok geliştirilmesini engelleyen nesnel durumların varlığı açıktır. Sovyetler sınırsız bir para ve malzeme yardımı yapacak durumda değildi.*[183]

Kemalist bir tarihçi olan Yerasimos, bolşeviklerin M. Kemal'e daha fazla silah vermeme nedeninin bu silahların ilerde Rusya'ya karşı kullanılacağına dair (gerçekçi) bir korku olduğuna değinir. Yerasimos, Rusya'nın Britanya ile ittifak kurmak isteyebileceği olasılığı üstünde de duruyor; ama ilişkinin soğumasının nedeninin bir muamma olduğunu söylüyor.

Aslında gayet basit bir açıklama bulmak mümkün: Lenin'in politik pozisyonu çok netti. Bolşevikler, M. Kemal'e Britanya emperyalizmine karşı yardımcı olmak istiyorlardı. Britanya yenilince ve bu yenilginin geri dönüşü olmadığı netleşince bolşevikler (ve dünya proletaryası) açısından işçi sınıfına saldıran ve komünistler üzerine baskı kuran bir hükümete destek vermenin herhangi bir gerekçesi kalmamıştı.

İşgale karşı silahlı mücadele

Türk tarafının 1921-22 zaferi, Britanya emperyalizmi açısından çok ciddi bir yenilgiydi. Ancak çatışmaların çapı küçüktü. Yine de her iki taraftaki sivil halk çok büyük acılar çekti.

9-11 Ocak 1921'de ve 27 Mart-1 Nisan 1921'de İnönü'de küçük çatışmalar yaşandı. Yunanistan saldırısı 10 Temmuz 1921'de başladı ve Yunanistan askerleri Eskişehir'e kadar ilerledi. Türk birlikleri Sakarya'da 23 Ağustos-14 Eylül 1921 arasında gerçekleşen büyük savunma savaşı için geri çekildiler. Lojistik desteğin zayıflaması nedeniyle Yunanistan ordusu Eskişehir'e geri çekildi. Bundan sonra bir yıla yakın bir sessizlik yaşandı. Bir sonraki çatışma Afyon Dumlupınar'da 26-30 Ağustos 1922'de yaşandı. 9 Eylül'de Türk birlikleri İzmir'e vardı ve 16 Eylül'de son Yunanistan birlikleri Anadolu'yu terk etti. 1921 ve 22 yazı arasında yaşanan bu iki çatışmanın dışında "*Ulusal Kurtuluş Mücadelesi*" boyunca başka bir çatışma olmadı. Bu mücadelede askeri kayıplar da az oldu.

Eric Zürcher'in tahminlerine göre Birinci Dünya Savaşı'nda Anadolu nüfusunun % 20'si kaybedilmişti. 1921-22 savaşlarında verilen kayıplar bir kaynağa göre 9.167,[184] bir başka kaynağa göre 13.000'dir.[185]

Buna karşılık İstiklal Mahkemeleri'nde ölüme mahkum edilen asker kaçaklarının sayısı 3.881'dir. İstiklal Mahkemeleri'ne sempatiyle bakan bir yazara göre bini aşkın ceza infaz edildi.[186] Gizli toplanan ve kararlarının temyiz edilemediği mahkemeler 11 Eylül 1920'de Ankara Meclisi tarafından çıkarılan *Hıyanet-i Vataniye Kanunu* çerçevesinde kuruldu. Gerçekte infaz rakamlarının daha yüksek olduğu sanılmaktadır.

Merkez Ordu'nun Ocak 1921-Şubat 1922 arasındaki faaliyetlerine dair resmi bir rapor şöyledir: 3.262 kişi yok edildi (meyten istisal), 231 mahkeme ile idam, 24.511 sürgün (içerilere gönderilen), 6.809 tutuklanan müslüman kaçak, sadece 80 şehit. Sürü-

lenler, Karadeniz kıyılarında yaşayan Rumlar'dı. Samsun İstiklal Mahkemeleri'nin verdiği 487 (çoğunluğu Rum ve Ermeni) ölüm cezası bu rakama dahil değildir.[187] Burada da etnik temizliğe tanık oluyoruz. Sürgün ve idamlar sonucu ölenlerin sayısı, savaşta ölenlerin sayısından kat be kat fazladır.

Genel manzara sivil halka karşı katliam yapmak ve çatışmak istemeyen askerlere karşı baskıdır. Cephede ölenlerin sayısı katliam, baskı ve hastalık sonucu ölenlerin sayısının yanında çok küçük kalmaktadır.

Çatışmak için "akın akın" gönüllü gelmiyordu. Samet Ağaoğlu bu durumu şöyle ifade ediyor: "*Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmeseydik bu savaşı kazanamazdık*".[188] Bu kanunun üçüncü maddesi asker kaçakları, kaçağın kendisi ile ona yardım ve teşvik edenler, yakalanmasına yeterince yardım etmeyenler ya da asker olsun olmasın çağrı emirlerine uymayanları cezalandırıyordu: "*Malları alınır, evi yakılır, ailesi sürülür ve inat edenler yakalanınca idam olunur*".[189]

Mustafa Kemal Sakarya Savaşı'nı şöyle tarif eder: "*Efendiler, bu bir yedek zabit (yedek subay) harbi olmuştur*".[190] Yedek subayların çoğu aydınlardan oluşuyordu.

Hıyanet Kanunu'na rağmen asker kaçağı sorunu sürdü. İkinci İnönü Savaşı'nda 5.400 Türk askeri ölmüşken 6 bin asker cepheden kaçtı. Sakarya Savaşı'nın sonunda o ana kadar 48 bin asker cepheden kaçmıştı. Oysa Sakarya'da sadece 3.700 Türk askeri öldü. İkinci İnönü Savaşı'nda 37 bin Yunanistan askerine karşılık 35 bin Türk askeri, Sakarya'da ise 100 bin Yunanistan askerine karşılık 90 bin Türk askeri bulunuyordu. Sakarya Savaşı sırasında 31 bin kişi, yani ordunun üçte biri cepheden kaçtı.[191]

Fevzi Paşa mecliste askeri üniformalara yapılan harcamayı savunurken "*efendiler, biz orduyu değil, milleti giydiriyoruz. Elbiseyi alan üç gün sonra firar ediyor*" diyordu.[192]

Savaşın son aşaması Britanya'yı tekrar sahneye çıkardı. Yunanistan Kralı Constantine, müttefiklerinin özellikle de Britanya'nın müdahale edeceği umuduyla üç alay ve iki taburu Anadolu'dan Trakya'ya çekmiş ve İstanbul'a saldırma tehdidinde bulunmuştu. Anadolu'da Yunan ordusunun zayıflaması 26 Ağustos'ta Mustafa Kemal'in saldırıya geçmesine neden oldu.

İki günlük yoğun çatışmaların ardından 30 Ağustos'ta Dumlupınar Savaşı'nda Yunanistan birliklerinin morali tamamen çöktü. 15 bin Yunanistan askeri esir alınırken diğerleri Anadolu'dan kaçtı. Kral Constantine'in atadığı yeni ordu komutanı da Türk cezaevindeydi. Talihsiz komutan tayinini bizzat Mustafa Kemal'den öğrendi. Yunanistan cephesinin bu hızlı çöküşünün çok iyi nedenleri vardı.

Yunanistan'daki savaş karşıtı hareket

Türk tarafındaki askerler savaşma "istekleri"ni cepheden firar ederek gösterirlerken Yunanistan askerleri daha büyük bir isteksizlik içindeydi. Zaten askerlerin gerçekten savaşmak istediği pek az savaş vardır. Ama 1919-22 çatışmalarında bu isteksizliğin önemli bir rolü vardı. 1922'de Yunanistan'da "*binlerce firari dağa çıkmıştı ve peşlerinde binlerce jandarma vardı*".[193]

Yunanistan'da firarların yanı sıra savaşa karşı aktif ve kolektif bir muhalefet söz konusuydu. Savaş karşıtı hareket savaşın gidişatını etkileyecek ve Venizelos hükümetini düşürecekti.

Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos, Britanya Başbakanı Lloyd George'u Yunanistan işgalinin hem mümkün hem de arzu edilir olduğuna ikna etmişti. Anadolu'nun ciddi bir kısmını içeren Büyük Yunanistan (*Megali Idea*) fikri Venizelos'tan çıkmıştı.

Yunanistan'da güçlü bir sınıf hareketi vardı ve bunun içinde eski Osmanlı vatandaşları önemli bir rol oynuyordu. Selanik solunun gücü ve komünist liderler arasında İstanbul doğumlu

olanların çokluğu bunun göstergeleridir. 1930 ve 40'larda Yunanistan Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini yapan *Zachariades*, politik hayatına İstanbul işçilerinin arasında başlamıştı.

Yunanistan işçi sınıfının savaş karşıtı bir duruş sergilemesi otomatik bir süreç değildi; bu duruş, politik bir mücadelenin sonucunda kazanılmıştı. Venizelos, sendikaların desteğini almak için çok uğraştı. Yunanistan Sendika Federasyonu *GSEE*'nin Kasım 1918'deki kuruluş kongresi Venizelos'un savaş hedeflerini destekleyen ve Aydın ilinin Yunanistan topraklarına katılmasını isteyen milliyetçi bir önergeyi kabul etmişti. Sosyalistler önergeye karşı oy kullandılar. Benaroya dahil dört sosyalist, genel merkez yürütmesine seçildi. Buna karşın sosyalistlerin kongreye sundukları alternatif önerge de Yunan milliyetçiliğine taviz veriyordu. Sadece önergeye bir ek yaparak Yunanistan hükümetinin talep ettiği topraklarda yaşayan halkın referandumla hangi ülkeye dahil olmak istediğini kendisinin belirlemesi talep edilmişti. Yunanistan Sosyalist İşçi Partisi *SEKE*'nin birkaç hafta sonra yapılan ilk kongresinde "*Cemiyet-i Ahvam (şimdiki Birleşmiş Milletler) göreve çağırılıyordu*". [194] Fikirsel düzeyde de bir çatışma söz konusuydu.* Henüz tam bir devrimci parti olamayan SEKE, İkinci Enternasyonal'e katılmak için başvurmuştu; SEKE, 3. Enternasyonal ile daha sonra ilişkiye geçecekti. Savaş karşıtı hareket, solu güçlendirirken SEKE'nin devrimci bir partiye dönüşmesine yardımcı oldu.

Yunanistan'da politik talepler etrafında yapılan ilk genel grev Temmuz 1919'da GSEE'nin tutuklanan genel merkez üyelerinin serbest bırakılması talebiyle gerçekleştirildi. Yunanistan birliklerinin İzmir'e girmesinden iki ay sonra bile grevlerde sa-

* Benaroya ve "Selanik Sosyalistleri"ne karşı "*gerçek Rum değiller*" diyerek anti-semitik saldırılarda bulunan SEKE'nin aşırı sağ koluna, N. Giannios liderlik ediyordu. Giannios, 1910'da İstanbul'da yayımlanan *Ergatis* gazetesinin editörlüğünü yapmıştı. Onun enternasyonalizmden milliyetçiliğe kayışında Türk devrimi sırasındaki Türk milliyetçiliğinin ve Giannios'un İstanbul'u terk etmeye zorlanmasının etkisi olmuştu.

vaş karşıtı bir politik içerik söz konusuydu. Grevciler artan baskıyla karşı karşıya kaldılar; tutuklandılar, askeri mahkemelere çıkarıldılar ve cepheye gönderildiler. Ama hükümet, savaş karşıtı hissiyatı bastıramadı.

Sınıf mücadelesi Aralık 1919'da Kavala ve Drama tütün işçilerinin greviyle yeni bir aşama kaydetti. Birkaç yıl öncesine kadar Osmanlı vatandaşı olan işçilerin grevinde sol önemli bir rol oynadı:

> *Özellikle Makedonya'da komünistler, politik sekt olmanın sınırlarını kırarak tütün işçilerinin çoğunluğunu etkileyen, kitlesel bir parti haline geldiler.*[195]

1920'de devletin ağır baskıları ve Venizelos taraftarı sendika bürokrasisinin grev kırıcı faaliyetleri nedeniyle sınıf hareketi geri çekildi. Ama hareketin gücü, hükümeti ekonomik tavizler vermeye zorladı. Sekiz saatlik iş günü kabul edildi. Bu tavizler bile savaşa karşı öfkeyi durduramadı:

> *Kitlelerin Venizelos karşıtlığı yoğunlaştı. Bunun nedeni sadece hükümetin uyguladığı, benimsenmeyen yerel politikalar değildi; daha da önemlisi savaşın sürmesiydi.*[196]

1920 Sonbaharı'nda Venizelos, egemen sınıf açısından başarılı bir yayılmacı politikanın mimarı olarak görülüyordu:

> *Venizelos cebindeki Sevr Anlaşması ve Leon'un başarısız suikast girişimi nedeniyle Atina'ya kahraman olarak döndüğünde stadyumda bütün kent ve köylerin yöneticileri tarafından karşılandı. Çiçek ve iltifatlar yağıyordu. Bir sonraki seçimlerde halkın ezici çoğunluğunun desteğini alacağı konusunda en ufak*

bir şüphesi yoktu. Bu nedenle arkadaşlarının tavsiyelerine bile kulak tıkayarak Kasım 1920 için seçim çağrısında bulundu.[197]

Venizelos, kendine güvenmesi için gerekli her şeye sahip olduğunu düşünüyordu. Anadolu'nun işgali henüz ciddi bir direnişle karşılaşmamıştı. O, "*Büyük Yunanistan*"ın kurucusuydu. Fakat Venizelos da Lloyd George gibi savaşı kazanmanın kalıcı politik başarı ile eş değer olmadığını anlayacaktı.*

Venizelos, politik gücünü Lloyd George'dan çok daha önce kaybedecekti. Savaş karşıtı hareketin ve işçi sınıfı içindeki savaş karşıtı hissiyatın gücünü küçümsemişti. Kasım 1920 seçimlerinin temel konusu savaş oldu. SEKE, "*Savaşa Hayır*" kampanyası yürüttü ve Atina'da bir gösteri çağırdı. 50 bin kişi Syntagma Meydanı'na yürüdü. Gösteriye katılım o günün koşullarına göre devasaydı ve göstericilerin çoğu parti üyesi değildi. Venizeloscu çeteler muhalefet partilerinin ve yayınlarının bürolarını dağıttı. Bunların arasında SEKE'nin gazetesi *Rizospastis* (Radikal) de bulunuyordu.

20 Eylül 1920'de SEKE'nin gazetesinde yayımlanan açıklamanın giriş kısmı, seçim kampanyasının asıl konusunun savaş karşıtlığı olduğuna tanıklık etmektedir:

Çok uzun süreden beri cesetlerimizi Balkanlar, Rusya ve Anadolu'nun dağlarına sererek taşı toprağı kurumuş kanımızla boyadık. Örgütlü şiddetin zincirleriyle

* Kazaların tarihte bir rolü olabiliyor. Yunanistan'ı savaşta tarafsız tutmaya çalışan Kral Constantine, 1917'de Britanyalılar tarafından tahttan indirilerek yerine oğlu Alexander getirilmişti. Alexander'ın sarayın bahçesinde bir maymun tarafından ısırılıp ölmesi tahtın veliahdı konusunda bir kriz yarattı. Seçime gidilmesinin nedenlerinden birisi de buydu. Savaşın gidişatının bu olay nedeniyle değiştiğine inanan Churchill, 250 bin insanın bu maymun yüzünden öldüğünü söyledi. Britanya'nın emperyalist maceracılığının başarısızlığında bu maymunun bir rolü olmuş olsa da savaş karşıtı hareket, Rus Devrimi ve Britanya İmparatorluğu'ndaki müslümanların öfkesi çok daha ciddi faktörlerdi.

bizi bağlayan, evlerimize sefalet perdeleri geren, bizi yöneten patronlar şimdi mide bulandırıcı zaferleriyle bizden "anavatan"ın genişletilmesi için ve "köleleştirilmiş kardeşlerimiz"in özgürleştirilmesi için oy istiyorlar. Patronların Ağustos'ta açıkladıkları, plütokrasinin parazitlerinin ve kuklalarının "ulusal gurur" göz yaşları içinde alkışladıkları "Büyük Yunanistan"ın anlamı bizim çok uzun süreden beri yaşadıklarımızın tekrarından başka bir şey değildir.[198]

Bu açıklamayı daha da etkileyici kılan, cephede bulunan *Pantelis Pouliopoulos* adındaki genç bir asker tarafından kaleme alınması ve *Cephedeki Komünist Askerler Grubu* adına imzalanmış olmasıdır.[199]

Savaş karşıtı hissiyat güçlüydü ve cepheye etkisi giderek artıyordu. 20 yaşında Yunan ordusuna alınan, telgraf operatörü olarak eğitilen ve çavuş olarak İzmir'e gönderilen Pantelis Pouliopoulos'un biyografisini yazan Dimitri Livierato cephedeki savaş karşıtı hareket hakkında şunları söylüyor:

Zorunlu askerlikle birlikte cephede SEKE gençleri görünmeye başladı. "Hücre" diye adlandırdıkları grupları her askeri birlikte kurmaya başladılar. Donanmanın hemen her gemisinde bir hücre bulunuyordu, faaliyet merkezleri olarak kullandıkları donanma üslerinde de örgütlenmişlerdi.
İzmir ve Pire arasında gidip gelen "Sfentoni" ve "Velos" anti-torpido gemileri cepheye gazete ve bildiri dağıtım araçları haline gelmişti. Hareketin liderleri olarak görünenler ordu ve donanma arasındaki koordinasyonu sağlayan Selanikli D. Giammogiannis ve telgrafçı Michalis Oikonomou idi ...
Pouliopoulos 1920'de askere alındı. İzmir'e vardı-

ğında Michalis Oikonomou, Miltiadi Zafeiriadi, Niko Bonano, Foteino, Türk sosyalisti Ali ve başkalarından oluşan hücreyle tanıştı.[200]

SEKE'nin savaş karşıtı kampanyası cephedeki askerler tarafından savaşın bitirilmesi için yazılan manifestoları yayımlayabilecek bir düzeydeydi.

Venizelos seçimde ağır bir yenilgiye uğradı; "Birleşik Muhalefet" (monarşistler) oyların çoğunu aldı. Daha da önemlisi SEKE 100 bin oy aldı. 1920'deki Yunanistan nüfusu ve kadınların oy hakkının olmaması göz önüne alındığında bu çok ciddi bir sonuçtu. Selanik, Volos ve Kavala gibi işçi sınıfı kentlerinde SEKE oyları % 30'a ulaştı. Savaş karşıtlığı ve Venizelos'a olan tepki, seçim sonucunu belirledi. Yunanistan'ın resmi politikaları, Venizelos liderliğindeki "cumhuriyetçiler" ve Birleşik Muhalefet liderliğindeki "monarşistler" arasında bölünmüştü. Seçim sistemi birden fazla partiye oy verilmesine olanak sağlıyordu. Daha geri bilince sahip işçiler Venizelos'tan kurtulmak için hem SEKE'ye hem de monarşistlere oy verdi. Bir yorumcu "*orak-çekiç ve zeytin dalı* (Yunan monarşisinin sembolü)" betimlemesini kullanmıştır. Oy verme zemini savaşa muhalefetti:

O günlerde Selanik'teydim. Seçim sonuçları açıklandığında askerlerin de kitlesel olarak katıldığı kendiliğinden dev gösteriler oldu. Çevre köylerden Selanik'e ellerinde fenerlerle gelenler, "İsa geldi" diye slogan atıyorlardı. Çeteler, Giritli jandarmalar ve eli coplular ortalıkta görünmüyordu.[201]

Cephede olan Pouliopoulos ve yoldaşları, seçim sonuçlarını değerlendirirken temkinliydiler. Pouliopoulos'un *Yunanistan Asker Sovyetleri Merkez Komitesi*'ne yazdığı ve *İşçi Mücadelesi* gazetesinde 29 Kasım 1920'de yayımlanan yazı şöyle:

Cephedeki komünist askerlerden Yunanistan'ın bütün askerlerine;
Asker kardeşlerim, kapitalizmin köleleri!
Bir kez daha size açıkça ve korkusuzca hitap edebiliyoruz ... Sonunda seçimler oldu. Halk zaferi kutluyor. Venizelos'un düşüşünün sonsuz mutluluk getireceğini düşünebilirsiniz.
Savaşın terörü ve ordunun tükenmeyen işkencesi altında kalpleri daha sertleşen cephedeki bizler, olaylara daha serinkanlı yaklaşmaya ve zamansız şevklere teslim olmamaya alıştık. Bu nedenle seçim sonuçlarını daha derinlemesine incelemek istiyoruz. 1 Kasım'da verdiği oyla halk Venizelos'un suratına neyi patlatmak istiyordu? Halk öncelikle savaş kabusundan kurtulmak istiyor. Balkan Savaşları'nın yaralarının hâlâ taze olduğu günümüzde kapitalistlerin dünya egemenliğini kazanmak için girdikleri bu savaşta yönettikleri halklara karşı suç işlediklerini çok açık bir şekilde görüyoruz. Yunanistan'da Venizelos, Britanya ve Fransa emperyalizminin çıkarları için bizim kurban edilmemiz gerektiğini açıkça söyleyecek kadar sinikti. Venizelos, cehennemden çıkma metotlarında başarılı oldu; ama öfkemiz giderek büyüyordu ve dün patlayarak içimizdeki savaş şeytanını söküp attı.
Artık Venizelos'u düşürdük. Ama savaş hortlakları bizim peşimizi bıraktı mı? Buna inanmak faciaya davet çıkarmaktır. Egemen sınıflar var olduğu müddetçe savaş, kanımızı ve yaşam gücümüzü emmeye devam edecek. Savaşlar, güçlünün zayıflar üzerindeki ekonomik egemenliğinin şeytani bir ifadesi ve hırsız sınıfların ve plütokrasinin organize şiddetidir. Egemen sınıfın vicdansız organları olan "devlet adamları" ve "ulusumuzun babaları", "ulusal hak-

lar" ve "ulusal çıkarlar"dan bahsettiklerinde aslında zenginlerin oligarşisinin çıkarlarından bahsediyorlardır. "Ulusal canlılık ve kendini feda etmek"ten bahsettiklerinde bedenlerimiz tiksintiyle isyan eder. Çünkü onurlu kanımızla "kurtarılan ülke"yi, bir başka deyişle plütokrasinin kargalarının ticari ve sınai sömürüleri için yarın dayatacakları bölgeleri sulayacağımızı biliriz.[202]

Gerçekten de Yunanistan halkı savaşın son bulması için oy vermişti. Ama yeni hükümet onları hayal kırıklığına uğratacaktı:

Seçim öncesinde verilen barış ve özgürlük vaatlerinin klasik seçim yalanlarından başka bir şey olmadığı kısa süre içinde anlaşılacaktı. Venizelos hükümetinin terör ve şiddetinin yerini yeni hükümetin terör ve şiddeti aldı. Yarı resmi özel örgütlenmeler mantar gibi üredi... Ve halk için belirleyici önemi olan Anadolu'daki savaş şiddetlenerek sürdü.
Mart 1921'de orduya yeni tertipler alındı. Kral Constantine prestijini artırmak için Sakarya seferberliğini bizzat yönetti. Bunun bedeli oluk oluk akan kan ve büyük bir başarısızlık oldu.[203]

Birleşik muhalefetin yarattığı hayal kırıklığı grevlere dönüştü. İlk büyük grev 10 Şubat 1921'de başlayan denizcilerin greviydi. Yunanistan sendikaları arasında denizci sendikaları en militan kesimi oluşturuyordu. Pire'deki sendika genel merkezi, limana giren bütün gemilerin görüş alanındaydı. Bir grev çağrısı olduğunda binaya özel bir bayrak çekiliyordu. Grev bayrağını gördüklerinde denizcilerin gemi daha limana demir atmadan denize atladıkları söylenir.

Volos kentinde Genel İşçi Sendikası ve SEKE tarafından fiyat

artışları ve ekmek kalitesinin düşmesine karşı 15 Şubat'ta kitlesel gösteriler çağrıldı. Protestolar sırasında polisle çatışmalar çıktı; işçiler, kenti iki gün süreyle kontrolleri altına aldı. Hükümet "*asayişin sağlanması*" için kente asker gönderdi ve 300 işçi tutuklandı. Abraam Benaroya (artık SEKE'nin kurucu üyesiydi) ve başka işçi liderleri tutuklananlar arasında bulunuyordu.

Mücadele, Yunanistan genelinde yaşanan demiryolu işçilerinin greviyle sürdü. Demiryolu işçilerinin monarşi konusunda hiçbir illüzyonları yoktu. Veliahtın düğünü nedeniyle Başpiskopos Anticheas'ın Kalamata'dan Atina'ya gelebilmesi için grevcilerden özel bir sefer yapmaları istendi; grevciler bunu tabii ki reddetti!

Monarşist Başbakan Gounaris, polise demiryolu grevcilerinin kitlesel bir toplantısını basma emri verdi:

> *Grevin dördüncü gününün akşamı Pire Tiyatrosu'nda genel bir toplantı yapıldı. 2.500 işçi katıldı. Demiryolu işçisi olmayan işçiler de dayanışma için gelmişti. Tiyatro, özel birlikler (Evzonos veya Etekli Askerler) tarafından çevrilmişti. Askeri vali Albay Kois, grev komitesini tiyatronun fuayesine çağırarak orduya alındıklarını ve dolayısıyla toplantının yasa dışı olduğunu ve hemen dağılmaları gerektiğini söyledi. Albayın açıklaması toplantıya rapor edildiğinde işçiler dağılmayı reddetti ve grevi destekleyen sloganlar atıldı. Askeri vali toplantıya girdiğinde şu alay edici sloganla karşılandı: "Kahrolsun köpek toplayıcı!"*
> *Askerler tiyatroya girip grevcileri tutuklamaya başlayınca işçiler tiyatro koltuklarıyla kendilerini savundu...*
> *Grevcilerin ezici çoğunluğu toplantı dağıtıldıktan sonra bile işe dönmeyi reddetti. Grevcilerin çoğu daha sonra Anadolu cephesine gönderilecekti. Bun-*

ların arasında grev komitesinden ve federasyondan Stratis, Oikonomou, Kivelos ve Akrivopoulos da bulunuyordu. Birçok kentte demiryolu işçilerinin başına benzeri bir durum gelecekti.[204]

Atina'da 1500 grevci işçi tutuklandı; 38'i hapsedildi, 580'i doğrudan cepheye gönderildi.[205] Grevci işçiler, kendilerini Anadolu'ya götürecek gemilere bindiklerinde yumruklarını havaya kaldırıp "*Savaşa son; yaşasın grev*" sloganları atıyorlardı!

Selanik'te yasağa rağmen 1 Mayıs'ta kitlesel gösteriler yapıldı. Bir gemi dolusu asker cepheye gitmeyi reddederek gemiden indi ve gösterilere katıldı.

Kasım 1921'de büyük bir grev dalgası yaşandı. Greve karşı ağır baskılara başvuruldu. Kritik noktalar sadık ordu birlikleri tarafından işgal edildi. Atina metrosunu işleten şirket, grevi yenilgiye uğratacak düzeyde grev kırıcı bulabileceğini düşünüyordu; ama elektrik işçileri şalteri indirince metro felç oldu. Solun güçlü olduğu Elektrik İşçileri Sendikası, grevin en militan kesimini oluşturuyordu:

Grevin ilk gününde Başbakan Gounaris, hükümetin grevcilere karşı alacağı önlemleri mecliste açıkladı. Konuşmasında grevcilere saldırmaya başladığı anda elektrikler kesildi ve meclis oturumunu ertelenmek zorunda kaldı. Grevcilerin yanıtıydı bu. Akşam 6'da elektrik santrallerinde vardiya değişimi olacaktı; ama hiçbir işçi işbaşı yapmadı, çünkü greve katılma kararı almışlardı. Bütün ülke başbakanın başına gelenleri konuştu ve elektrik işçileri yıllarca başbakana nasıl haddini bildirdiklerini anlattılar.[206]

Yunanistan birliklerinin Anadolu'nun içine doğru ilerlediği

ve Sakarya Savaşı'nın yaşandığı 1921'de Yunanistan'da 40 bin işçinin katıldığı 50 büyük grev yaşandı.[207] Dimitri Livieratos, ordu içinde büyüyen hareket hakkında şunları söylüyor:

> *Asker hücreleri, demiryolu grevcilerinin cepheye gönderilmesiyle güçlendi. 21 Şubat 1921 grevinden sonra Başbakan Gounaris, bütün grevcilerin 23 Şubat 1921'deki kitlesel toplantı sırasında tutuklanması emrini verdi. Tutuklananların hepsi ceza olarak cepheye gönderildi.*
>
> *Pouliopoulos'un grubu cephede "Kızıl Muhafız" gazetesini yayımlıyordu. İlk sayısından sonra bazı gruplar tutuklandı. Askeri hapishanede geçirdikleri birkaç aydan sonra da farklı birliklere dağıtıldılar. Selanik'te yayımlanan "I foni tou ergati" (İşçinin Sesi) ve Atina'da yayımlanan "Rizospastis" (Radikal) adlı parti gazeteleri donanmadaki komünist hücreler aracılığıyla dağıtılıyordu...*
>
> *Cephenin çökmesinden kısa bir süre önce 25 asker, savaş karşıtı faaliyetlerinden dolayı tutuklandı. Pouliopoulos, Oikonomou ve Stavridis bunların arasındaydı. İzmir yakınlarında Bornova hapishanesinde tutuldular. Vatana ihanetten askeri mahkemeye çıkarılacaklardı. Ancak cephenin çökmesiyle birlikte 25 asker serbest bırakıldı ve ordunun geri kalanıyla Atina'ya döndüler.*[208]

SEKE'nin 20 Ekim-1 Kasım 1922 arasında toplanan kongresine katılanların yarısı cephede bulunmuştu. Bunlar savaş karşıtı, daha sol bir politikanın oluşmasına katkıda bulundular. Savaş karşıtı hareketten gelenler, Yunanistan Komünist Partisi'nin tarihinde önemli bir rol oynayacaklardı (SEKE Şubat 1924'te kendini Komünist Partisi olarak ilan etmiştir). Pouliopoulos, Komü-

nist Partisi'nin genel sekreterliğine seçildi.*

Pouliopoulos, *Eski Askerler ve Ordu Mağdurları* örgütünü de kurdu. Örgütün Yunanistan'ın her yerinde 400 şubesi açıldı ve Pouliopoulos ilk kongrede başkanlığa seçildi. Pouliopoulos, Filippos Orfanos takma adı altında kongre önergelerini kaleme aldı. Pouliopoulos, kongre kararlarının yayımlandığı kitaba yazdığı ve *Savaşa Karşı Savaş* başlıklı giriş yazısında şunları söylüyordu:

> *Ülkemizde ilk kez savaş karşıtı, anti-militarist bir mücadele sistematik bir şekilde örgütleniyor. Yoğunlaşıp genelleşen bu mücadele şekilleniyor. Kitle katliamına karşı Yunanistan tarihinde ilk kez savaşı gören ve bunun acısını çekenlerin güçlü ve korkusuz seslerini duyuyoruz. İlk kez eski askerler dünyanın bütün ezilen halklarının uluslararası dayanışma bağlarını kurmak üzere ellerini sınırların ötesinde başka uluslardaki kardeşlerine uzatıyorlar.*[209]

Kongre kararı Yunanistan penceresinden Anadolu'daki savaşa değinir:

> *Anadolu seferberliği sırasında cephede bulunan bizler için savaşın terör ve işkencesi ve onun bizi fiziksel olarak etkilemesi hakkında ne söylesek boş-*

---

* Çalışmamızın amacı Yunanistan devrimci hareketinin zengin tarihini incelemek olmamakla birlikte birkaç noktaya değinmeden geçemeyeceğiz. Pouliopoulos Ocak 1927'de Komünist Parti'den ihraç edildi; Yunanistan'daki ilk troçkist örgütlenmenin kurulmasına yardımcı oldu. Pouliopoulos'un bir dizi önemli marksist incelemesi arasında *Yunanistan'da Sosyalist Devrim Mi, Demokratik Devrim Mi* adlı kitabı da bulunur. Pouliopoulos 1939'da Metaxas diktatörlüğünün polisi tarafından tutuklandı. İtalyan faşistlerinin işgali sırasında onların ellerine düştü. 1944'te partizanların işgale karşı yürüttükleri faaliyetten öç almak için 106 politik tutukluyla birlikte katledildi. Kurucusu ve ilk genel sekreteri olduğu Yunanistan Komünist Partisi, infaz edilen diğer beş troçkist ve Pouliopoulos'un diğer mağdurlarla birlikte gömülmesini engelledi.

tur. Gerçek bütün çıplaklığıyla gözlerimizin önüne serildi. Savaşı demagogların konuşmaları ve haritalardan öğrenmeye ihtiyacımız yok. Daha önceki savaşlarla yok edilen halkları, insanların yeni askeri maceralar için oraya buraya sürüklenmesini kendi gözlerimizle gördük. Mantıklı bir insan kendine şunu sormalıdır: "Bu cinayet mi, delilik mi?"
Milliyetçilerin yalanlarına kendi gözlerimizle şahit olduk. Yunanlılar, oradaki (Anadolu) bölgelerin nüfusunun beşte birinden fazlasını oluşturmuyordu. En yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde bile ancak nüfusun yarısını teşkil ediyorlardı.[210]

Bu tür yalanlarla yaşamaya alıştık. Katliam yaparken bile bizi bu yalanlara alıştırıyorlar. Unutmayalım, kaçımız masum halka saldırmadı; istemeden de olsa sadece alışkanlıktan dolayı? Aynı şey "Barbar Türkler" için de geçerlidir. Tabii ki herkes şimdi çok pişman.
Ne var ki çoğumuz nüfus hakkındaki yalanları deşifre etmekte zorluk çekeceğiz...
Yalanları ifşa edemeyen, yaygınca kabul gören fikirlerle çatışsa da ilk ve öncelikle şok etse de gerçeği açıklamayan bir halk ne tiranlıktan, ne yoksulluktan, ne sömürüden ne de varlığına yapılan tehditlerden kurtulabilir.[211]

Savaş gazilerinin kongre önergeleri, milliyetçi yalanlara karşı muhalefeti ve toplumu değiştirme mücadelesini savaşa muhalefet ile bağladıklarını gösteriyor.

Yunanistan'daki savaş karşıtı hareket 1919-22 arasındaki savaşın gidişatını doğrudan etkiledi. Bu hareket, Venizelos hükümetinin savaşın ortasında düşürülmesinin yanı sıra sıradan

askerlerin aktif bir şekilde savaşa karşı örgütlendiği bir ordu yarattı. Bütün bu gelişmeler, Yunanistan ordusunun savaşma isteğini törpüledi. Cephedeki ve Yunanistan'daki politik çalkantılar hesaba katılınca 1922'de Yunanistan ordusunun çökmesi bir sürpriz olabilir mi?

Yunanistan ve Britanya egemen sınıfları kaybederken Yunanistan işçi sınıfı savaş karşıtı hareket ile güçlendi. Savaş karşıtı hareket, işçi sınıfı hareketini ve örgütlenmelerini hızla sola itti. Hareket, Yunanistan devrimci sosyalist geleneğinin beşiği oldu.

Daha sonra stalinizmin güçlenmesi bu dönemdeki politik kazanımlarının bazılarını silip atacaktı. 1919-22'de savaş karşıtı hareketin varlığı kültürel ve tarihsel olarak çok benzeşen Yunanistan ve Türkiye'deki işçi hareketlerinin daha sonraki dönemde neden farklı gelişim çizgileri takip ettiklerine ışık tutmaktadır. Yunanistan hareketinin gücü ulusalcılığından değil; enternasyonalist köklerinden gelmekteydi.

Son perde: Savaş ve Britanya işçileri

Yunanistan Ordusu yenilmişti; Britanya hükümetinin payına düşen şey ise bu gerçeği kabul etmekti. *Times* gazetesi 4 Eylül 1922'de şunları yazdı:

> *Yunanistan ordusu tartışmasız bir şekilde geri çekildi. Ama bu gerçeklik, Türk ve Fransız basını tarafından yersiz bir şeklide abartılmaktadır.*[212]

Bu haber Türkiye'nin daha sonraları "Zafer Bayramı" olarak ilan ettiği 30 Ağustos'tan beş gün sonra yayımlanmıştı. İngiliz emperyalizminin resmi sesi olan *The Times* ancak 5 Eylül'de *Yunan Ordusunun Yenilgisi* başlıklı kısa bir haberle yenilgiyi itiraf edecekti.[213]

Türk ordusu İzmir'deki Rum ve Ermeni halklarını katlederek

İzmir'i alıp Yunanistan ordusunu Anadolu'dan çıkardı. Son Yunanistan birlikleri de Eylül ortasında Türkiye'den çıktı. İstanbul ve Çanakkale ise Britanya ve müttefiklerinin işgali altındaydı.

Şimdi Britanya, Türk güçlerinin saldırısıyla karşı karşıyaydı. Lloyd George, büyük savaşta kazandıklarının elinden kayıp gittiğini görüp şunları yazdı:

> *Hiçbir koşulda Gelibolu'nun Türkler'in eline geçmesine izin veremezdik. Savaşın en önemli pozisyonu burasıydı. Boğazların kapatılması Birinci Dünya Savaşı'nı iki yıl uzattı. Türkler'in Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmelerine izin vermemiz düşünülemezdi. Bunu engellemek için savaşacaktık.*[214]

Lloyd George ve Winston Churchill savaşmak istiyordu; ama bu o kadar da kolay olmayacaktı. Savaş planları sızdı. Plan, kamuoyu tarafından 16 Eylül'de öğrenilir öğrenilmez Britanya'da savaş karşıtı eylem ve protestolar başladı. Onlarca miting yapıldı. Başbakanı ziyaret eden sendika delegasyonları, üyelerinin Çanakkale için tekrar ölmek istemediklerini bildirdi. Britanya hükümeti felç oldu. Britanya temsilcileri, bir çözüm bulmak için Fransız bakanlarıyla buluştuğunda Britanya Dışişleri Bakanı Lord Curzon göz yaşlarına boğuldu. Britanya'daki savaş karşıtı hareket ona manevra alanı bırakmamıştı; savaş açma tehdidinde bulunabilecek durumda değildi.

Ankara hükümetinin İstanbul, Doğu Trakya ve Çanakkale'yi alarak savaşı kazanmaları böylesi koşullarda gerçekleşti. Başarılarını ikinci bir Çanakkale savaşını engelleyen Britanya işçilerine borçluydular. Britanya işçileri Çanakkale'de ikinci bir katliamı önleyip batmakta olan Türkiye'yi parçalamak için Britanya İmparatorluğu'nun yaptığı planları suya düşürmüştü.

Türkiye nasıl kazandı?

1919-22 savaşında iki taraf da benzeri bir askeri kapasiteye sahipti. Benzer sayıda askerleri vardı ve Rusya'dan silahlar geldikten sonra mühimmatta da eşittiler. Her iki tarafta da ciddi bir moral sorunu vardı. Savaşın sonucunun Britanya gibi bir süper güç açısından bu kadar önemli olması göz önüne alınırsa Ankara hükümetinin göreceli olarak sınırlı bir askeri güçle savaşı nasıl kazandığı önemli bir sorudur.

Bunun yanıtını askeri liderliğin becerisinde aramayalım. Her iki tarafın subayları da savaş görmüştü, deneyimli ve becerikliydi. İki taraf da hatalar yaptı; ama bunlar belirleyici değildi.

Yanıt, politik gelişmelerde yatmaktadır. Britanya hükümeti hem anavatanda hem de imparatorluğun değişik yerlerinde yaşanan isyanlar nedeniyle felç olmuştu. The Times'ın sayfaları Türkiye'deki savaşın Britanya sömürgelerindeki müslüman halklar üzerindeki olası etkilerinin tartışıldığı yazılarla doluydu. Hindistan sömürge yönetiminden tanınmış 37 Britanyalı yönetici, Lloyd George'a hitaben kaleme aldıkları metinde şöyle diyorlar:

> *Muhammedciler Hindistan'ın en güçlü kesimini oluşturuyor. Şu ana kadar Britanya ve hükümeti ile ilişkilere sıcak bakan, ılımlı bir hat izlediler...*
> *İstanbul'un Türkiye'nin başkenti olarak kalması sözümüzü yerine getiremeyecekseniz muhammedcilerin bundan Britanya'yı sorumlu tutmalarından korkuyoruz. Hiçbir Hindistan yöneticisi bu olasılığı ılımlı karşılayamaz.*[215]

Çanakkale ve boğazlar için yeniden savaşılması gündeme gelince Britanya'daki savaş karşıtı protestolar, hükümeti durdurdu. Britanya, askeri olarak müdahale edemez bir duruma geldi. Venizelos hükümetinin düşmesi ve Kral Constantine'in yeniden tahta oturmasıyla birlikte (Fransa ve İtalya'yla birlikte) Yunanistan'a

bütün yardımı kesmek zorunda kalmıştı. Britanya'ya güvenmeyen Fransa ve İtalya, Mustafa Kemal hükümetiyle gizlice görüşmeye ve yakınlaşmaya başlamışlardı.

Diğer taraftan Ekim Devrimi, Rusya orijinli yeni bir istikrarsızlık odağı yaratmıştı. Devrim, dünya çapında işçiler ve ezilen halklar için bir ilham kaynağı oldu ve dolayısıyla emperyalistlerin manevra alanını daralttı. Buna ek olarak bolşevik hükümet, ulusal kurtuluş mücadelelerine doğrudan ekonomik ve askeri destek veriyordu.

Ankara'nın zaferi esas olarak çok iyi bir liderlik ve halk desteğinin sonucu değil dış dünyada kendi kontrolü dışında gelişen olayların sonucuydu.

Süper güç Britanya'nın yenilgisinin tek ve hatta temel nedeni Türk ordusu değil; Yunanistan ve kendi topraklarındaki savaş karşıtı hareket, Mısır ve Hindistan'daki direniş, bolşeviklerin Türkiye'ye verdiği destekti.

Yükselen sınıf mücadelesi

1919-21 döneminde sınıf mücadelesi (en azından İstanbul'da) savaş yokmuş gibi devam etti.

İttihat ve Terakki'nin 1919'daki çöküşü ve işgal, bir iktidar boşluğu yaratmıştı. Emperyalist güçler ise birbirleriyle kavga etmekle meşguldü. Etkin bir Türk hükümeti de yoktu.

İşçiler, kendi hakları için mücadelede bu fırsatı değerlendirdi. Greve çıkan işçilerin çoğu ulaşım sektöründeydi ve grevlerin merkezi İstanbul'du. Hem geleneği hem de mücadele etme olasılığı olan işçi sınıfının tek merkezi İstanbul'du. Savaşın yarattığı ekonomik sıkıntılar, işçileri mücadeleye iten bir başka nedendi.

Grevler, Britanya Donanması'nın İstanbul'a ulaşmasından birkaç hafta sonra başladı. 5 Ocak 1919'da Boğaz vapurlarının tayfaları, ekmek tayının azaltılmasına karşı greve çıktı. 21

Ocak'ta telefon operatörleri daha yüksek ücret talebiyle grev yaptı. 19 Şubat'ta *Regie des Tabacs* sigara fabrikasının işçileri greve başlayarak fabrikayı kapattı. *Regie* işçileri 23 Şubat'ta "*genç bir Rum kadın işçi*"nin liderliğinde sigara paketlerini basan matbaaya yürüyerek matbaa işçilerini de greve kattılar.[216]

Temmuz 1919'daki banka çalışanlarının grevi hakkında gazetelerde yayımlanan bir haber, hareketi şöyle tasvir ediyordu:

> *Dersaadet'te bulunan banka memurlarının içinde bulundukları koşullardan şikayet ederek aralarında teşkil ettikleri bir cemiyet vasıtasıyla maaşlarının artırılmasını talep ettiklerini ve bu talebin reddedilmesinden sonra grev ilan ettiklerini daha önce yazmıştık.*
> *Haber aldığımıza göre bahsedilen cemiyetin reisi Mösyö (Kanaris) ile üyelerden M. (Abramoviç), (Rubovski), (Martini) ve (Mavrokordato)nun Fransız zabıtasınca bolşevik addedilip tevkif edilerek Kumkapı'da bulunan Fransız hapishanesine sevk edildiler ve grev sona erdirildi.*
> *Tevkif olunan M. Kanaris yerine reis vekaletine seçilen M. Elyopoli (Beyoğlu) gazetelerine hakkın kendileriyle beraber bulunduğuna kani olduklarını ve sonuna kadar bu hak uğrunda çalışacaklarını söylemiştir.*[217]

Grev liderlerinin hiçbiri Türk değildi. Onları tutuklayan da Türk hükümeti değil, Fransız işgal güçleriydi.

İstanbul'daki grevci işçilerin çoğu, Hüseyin Hilmi liderliğindeki *Türkiye Sosyalist Fırkası* – TSF'nin (Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı) etkisi altındaydı. Ekim 1919'daki tersane işçilerinin grevi sendikadan ziyade doğrudan bu fırka tarafından örgütlendi. Grevin talepleri arasında sekiz saatlik iş günü ve

haftada bir gün tatil hakkı bulunuyordu. 1.300 işçinin katıldığı grevle en azından bazı talepler kazanıldı.[218]

1920'de grev dalgası doruğa çıktı. TSF tarafından desteklenen Nisan 1920'deki Kazlıçeşme deri işçilerinin grevi başka yerlere de sıçradı. 2.500 tramvay ve tünel işçisinin 10-16 Mayıs 1920'deki grevi ücretlerin artışı ve çalışma saatlerinin düşürülmesiyle sonuçlandı. Tramvay şirketi "*politik olmayan*" *Amele Siyanet Fırkası*'nı Mayıs 1921'de kurdu.[219] Ağustos'a gelindiğinde 2.500 tramvay işçisinden 800'ü üye olmuştu.[220] İşçi örgütlenmesinde yaşanan bu bölünme 26 Ocak-8 Şubat 1922'deki tramvay grevinin başarısızlığının nedeniydi. Şirket, yeterince grev kırıcı bulmuştu. Bu grevden sonra işten atılan 22 işçinin yedisi Rum, biri Ermeni, diğerleri Türk'tü.[221] Anadolu'nun ciddi bir bölümünün Yunanistan işgali altında olduğu bir dönemde bile işçi sınıfı örgütlenmesinin farklı etnik kesimlerin ortak mücadelesine dayandığı görülmektedir.

Burada bir soru akla gelmektedir: Yunanistan işgaline karşı verilen savaşta milliyetçi hissiyatın işçi sınıfı üzerinde herhangi bir etkisi var mıydı?

Bir dizi kaynak 30 Mayıs 1919'da* Yunanistan'ın İzmir'i işgalini protesto etmek için binlerce işçinin Sultanahmet'te gösteri yaptığını iddia eder.[222] Ama hiçbir güncel kaynak bu iddiayı desteklememektedir. Grevlerden bahseden kaynaklar, kemalistlerin desteklendiğine dair bir veri sunmamaktadırlar. Bazı ortodoks tarihçilerse böyle bir iddiayı savunmaktadırlar.[223]

Trabzon'da 1920 1 Mayıs gösterilerinde Britanya ve Yunanistan protesto edilirken Lenin ve Enver Paşa'ya övgüler yağdırılıyordu. Ama Trabzon'da elle tutulur bir işçi örgütlenmesi bulunmuyordu.[224]

---

* 23 ve 30 Mayıs'ta, Sultanahmet'te iki farklı gösteri olduğu sanılmaktadır. İlk gösteri, 6 Haziran'da olmuş gibi de gösterilmektedir. Katılımcıların hafızaları gösteriler hakkında güvenilir veriler sunamamaktadır. Ayrıca bu konuda ciddi bir kaynak sorunu söz konusudur.

İstanbul'daki 1921 1 Mayıs gösterilerinde TSF öne çıktı. Neredeyse kentin bütün işçileri, bir günlük grev yaptı. Fabrikalar kapandı, gemi ve tramvaylar işlemedi. Sadece elektrik santralleri "***kentin karanlıkta kalmaması için***" 1 Mayıs örgütleme komitesinin izniyle çalışmaya devam etti. Sabah 10'dan gece 1'e kadar *Enternasyonal* çalınırken, savaş konusunda slogan veya taleplere rastlanmadı.[225]

İstanbul'daki 1922 1 Mayıs gösterilerinde TSF, *İşçi ve Köylü Partisi*, çoğunluğu Rum işçilerinden oluşan *Beynelmilel İşçiler İttihadı* ve Ermeni Hınçak sosyalistleri bulunuyordu. Fransız askeri istihbaratı[226] raporlarına göre gösterideki pankartlar sekiz saatlik iş günü, tramvay işçilerine yapılan saldırıları kınama ve çoğunlukla ekonomik talepler üzerineydi. Anti-emperyalist talepler olsaydı işgalci bir gücün istihbaratı bunu kesinlikle rapor ederdi. Böyle talepler olmadığını kabul etmeliyiz. 1 Mayıs'ın ilk kez kutlandığı Ankara'da ise farklı bir atmosfer vardı. Gösterilere meclis üyesi Numan Usta liderlik ediyordu. Gösterilere fabrika yöneticileri de katılmıştı. İşçilerin aktif olarak Kurtuluş Savaşı'nı desteklediklerine dair bir kanıta rastlamıyoruz.

1919-22 dönemindeki sınıf hareketi Hüseyin Hilmi ve TSF'nin reformist fikirlerinin etkisi altındaydı. Grevlerin çoğu İkinci Enternasyonal'e üye olan TSF tarafından örgütlenmişti. Partinin hiçbir açıklamasında savaş veya işgalden bahsedilmemektedir.

Komintern'in etkisi altındaki komünistler, Britanya destekli Yunanistan işgaline karşı Mustafa Kemal'i desteklediklerini açıklıyordu ama bu fikir, işçi sınıfının en mücadeleci bölgesi olan İstanbul'daki işçiler içinde çok küçük bir etkiye sahipti.

Bolşevikler, M. Kemal'i desteklemekte haklı mıydı?

Bolşeviklerin desteği, M. Kemal'in başarısında önemli bir rol oynadı. Bazı sosyalistler bu desteğin Rus dış politikasının çıkarları için Türkiye işçi ve komünistlerine ihanet anlamına geldi-

ğini, fırsatçı bir "satış" olduğunu iddia ederek bolşevik geleneğe genel bir eleştiri yöneltmektedirler. Mete Tunçay ve Fikret Başkaya'nın bu yöndeki argümanlarını kitabın ikinci bölümünde daha detaylı olarak ele alacağım.

Bu tartışma önemli ve günceldir. Eğer süper bir güç ile politikalarından hoşlanılmayan bir direniş odağı arasında çatışma varsa sosyalistler ne yapmalıdır?

Bu kitap için araştırma yaparken Saddam Hüseyin ile Bush ve Blair arasında bir savaş oldu. Emperyalistler Irak'ı işgal etmeyi başardılar. Ancak direniş devam ediyor. Bugün bizlerin Irak direnişi konusunda almamız gereken tutum ile geçmişte bolşeviklerin Mustafa Kemal konusunda aldığı tutum arasında güçlü paralellikler olduğunu düşünüyorum.

Sosyalistler ve sosyalist olmayan birçok savaş karşıtı aktivist, Saddam Hüseyin iğrenç bir diktatör olmasına rağmen Bush ve Blair'in savaşına karşı çıktılar. Bugün direnişi yürütenlerin fırsat bulduklarında kuracakları düzenden hoşlanmasak bile (belki de İran'daki mevcut rejime benzer bir düzen kuracak olsalar dahi) Irak direnişini desteklemeye devam ediyoruz.

Bu tutumu alıyoruz; çünkü ABD ve Britanya'nın Irak'taki yenilgisi bütün dünyada işçilerin özgürlük mücadelesinin başarı şansını artıracaktır. Ayrıca eğer ABD Irak'ta yenilirse ortaya çıkacak sonuç hiçbir biçimde kesin değildir. Emperyalizmin Irak'tan kovulmasının bütün Ortadoğu'nun politik coğrafyasını etkileyeceği bilinirken zafer kazanmış güvenli bir halkın yeni kazandığı özgürlüklerden vazgeçerek iktidarı mollalara teslim etmesi o kadar da otomatik ve kolay olmayabilir. Irak direnişini idealleştirmek de bu direnişe destek vermemek de hatadır. Direnişi, liderliğinin politikası hakkında hayallere kapılmadan,desteklemek gerekiyor.

Bolşevik politikalar genelde doğru olmasına karşın bunların bolşevikler arasında bile tam olarak anlaşılmadığını düşündüre-

cek veriler söz konusu. M. Kemal'e destek politikaları konusunda en net açıklama destek verildikten sonra yapıldı; önce değil. Hem bu tartışmanın kendisi hem de Irak direnişi (ne ilk oldu ne de sonuncusu olacak) gibi konuların önemi ve güncelliği nedeniyle konuyu daha ayrıntılı incelemek anlamlı ve önemlidir.

Yunanistan yenildikten sonra Komünist Enternasyonal 25 Eylül 1922'de Türkiye konusunda bir manifesto yayımladı. Manifesto üç konuyu açıkça ortaya koymaktadır: Birincisi, Komünist Enternasyonal Türkiye Cumhuriyeti'ni Britanya emperyalizmine ve Yunanistan ordusuna karşı ilkesel olarak desteklemişti; çünkü bu savaş daha zayıf bir ulusla o dönemin en büyük emperyalist gücü arasında yaşanıyordu. İkinci olarak Komünist Enternasyonal Türkiye'yi destekledi; çünkü işçi devletine karşı kanlı bir savaş yürüten Britanya'nın Sovyet Cumhuriyeti'ne giden önemli bir rota olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarını kontrol etmesi devrimin yenilgisi anlamına gelebilirdi. Üçüncü nokta ise Türk işçiler, kemalist düzene karşı örgütlenmeliydi:

> *Yakın doğuda çok büyük tarihsel öneme sahip olan olaylar yaşanmaktadır. İtilaf ülkelerinin kapitalistleri, Türk halkını ölüme mahkum ettiler. Türkiye'yi paramparça ederek çevresini kendi başına ayakta duramayacak kadar zayıf ülkelerle çevirdiler. Bunlar İtilaf'ın avcı köpekleri olarak sürekli Türk halkına karşı kışkırtılmaya mahkumdurlar.*
>
> ...
>
> *Fakat Britanya'nın maşası Yunanistan'ın yenilgisi İtilaf emperyalizminin nihai yenilgisi anlamına gelmemektedir. İstanbul ve Çanakkale hâlâ onların elindedir. Bunun anlamı İtilaf ülkelerinin sadece Türkiye'yi tehdit etmeleri değil; Çanakkale'yi kullanarak Rusya'ya savaş gemilerini olanağına sahip olmalarıdır.*[227]

Ancak aynı manifesto Ankara hükümetinin doğası konusunda da çok nettir ve Türk sosyalistlerinin Ankara hükümetinden bağımsız kalması gerektiğine vurgu yapılmaktadır:

> *Türk hükümeti, işçi ve köylülerin değil; bizim fikirlerimizle hiçbir ortak noktası olmayan subayların ve aydınların hükümetidir. Türkiye ekonomik olarak gelişirken Türkiye işçi sınıfının mücadele etme gerekliliği ortadadır. Ama Türk işçileri bu hükümete yönelik tutumları ne olursa olsun Türkiye'nin mücadelesinin yoksul bir köylü halkın uluslararası kapitalizmin köleciliğine karşı bir mücadele olduğunu anlamaktadır. Uluslararası proletarya, Türk hükümeti konusundaki tutumundan bağımsız olarak kendi çıkarları gereği İtilaf emperyalizmin Türkiye'ye karşı silah kullanmasını ve bir kez daha Avrupa proletaryasının kanını Britanya'nın dünya egemenliği için dökmesini engellemek için elinden geleni yapmalıdır.*[228]

Komünist Enternasyonal'in Dördüncü Kongresi Kasım 1922'de toplandığında Ankara, Türkiye Komünist Partisi'ni yasaklamıştı. Türkiye komünistlerinin karşılaştığı baskı konusunda *Radek* şunları söyledi:

> *Türkiye komünistlerine partiyi kurduktan sonraki ilk görevlerinin ulusal kurtuluş hareketini desteklemek olduğunu söylemiş olmaktan bir dakika bile pişmanlık duymuyoruz. Şimdi bile eziyetler sürerken Türkiye'deki yoldaşlara bunun geleceğinizi karartmasına izin vermeyin diyoruz. Size zulüm edenlere karşı kendinizi koruyun; ama unutmayın ki henüz tarihsel olarak nihai savaşa atılacağınız zaman gelmedi. Halen katetmeniz gereken çok yol var.*[229]

Dördüncü kongre kararı, ulusal kurtuluş hareketlerine verilen desteğin yanı sıra mücadele içinde bağımsız işçi politikalarının gerekliliğine tekrar vurgu yapıyor:

> *Son gelişmeler ulusal burjuva hükümetinin bizim ödediğimiz devasa bedellerin meyvelerini toplamak istediğini gösteriyor. Ankara'daki milliyetçi hükümet, Türkiye büyük burjuvazisi lehine bazı imtiyazlar elde etmek için emperyalistlerle anlaşmaya hazır. Bu yeni politika, parti feshedilerek, bütün örgütlenmeler bastırılarak ve son olarak da İstanbul'daki Türk işçi sendikaları kapatılarak başlatıldı. Türkiye Komünist Partisi her zaman işçi kitlelerinin emperyalizme karşı mücadelesi sırasında burjuva ulusal hükümetini destekledi. TKP, ortak düşman karşısında kendi ideal ve programlarından geçici tavizler vermeye hazır olduğunu da gösterdi.*
> *Hükümetin TKP'ye karşı tutumu, demokratik reform vaatlerinin yerine getirilmesini isteyen işçi ve köylü kesiminin sınıf bilinçli temsilcilerinden kurtulmak istemeleriyle açıklanabilir. Vaatler; destek toplamak ve Lozan'a gerçek bir burjuva hükümeti olarak gidebilmek için verilmişti.*[230]

1920'nin sonunda Bakü'den Türkiye'ye dönen *Mustafa Suphi* gerçekten güvenilir bir müttefikmişçesine Mustafa Kemal'le yazıştı. O ve yoldaşları bu hatanın bedelini hayatlarıyla ödediler.*

Eylül 1922'de Komintern hedefine ulaşmıştı. Britanya'nın

---

* 28 Aralık 1920'de Kars'a varan Suphi ve yoldaşlarının Erzurum'a girişi (buradan Ankara'ya gitmeyi planlıyorlardı) vali tarafından yasaklandı. Vali, Mustafa Kemal'e yazarak onları karayoluyla Trabzon'a, oradan da Rusya'ya geri göndermeyi düşündüğünü yazdı. Mustafa Kemal'in tek yanıtı, Suphi'yle birlikte kaç kişinin geldiğini ve hepsinin birlikte seyahat edip etmediğini sormak oldu. 28 Ocak 1921'de Trabzon'a vardıklarında bir gemiye binmeye zorlandılar ve denizde öldürüldüler.

kuklası Yunanistan'a karşı savaş bolşeviklerin yardımıyla kazanılmıştı. Ama bundan sonra yaşanacak olanlar vahimdi. Bir etnik temizlik (daha) yapıldı. Geride kalan hıristiyan nüfus, Yunanistan'daki müslüman nüfusla ***mübadele*** edildi. İstanbul'daki Rumlar ve Batı Trakya'daki Türkler mübadelenin dışında bırakıldı. 1,2 milyon "***Yunan***" (aslında ortodoks hıristiyan ki bunların bir kısmı Türkçe konuşuyordu) Türkiye'den ve 400 bin "***Türk***" (aslında müslüman ki bunların bazıları Rumca konuşuyordu) Yunanistan'dan sürüldü. Türkiye'deki işçi sınıfının "başı"nı kesen bu mübadele neredeyse bütün muhalefeti zayıflattı.

Aynı zamanda Sevr Anlaşması'nda öngörülen Ermeni Devleti de ortadan kaldırıldı. Bunun anlamı Ermeniler'den alınan toprak ve mülklere Türkler tarafından el konmasıydı. Bu da milliyetçi hükümet için sadık destekçiler yarattı.

İşçi sınıfını zayıflatan etnik temizlik, bir diktatörlük kurulmasını kolaylaştırdı.

Anadolu'da kalan ve Türk olmayan en büyük etnik grup olan Kürtler de daha sonra ağır baskılara maruz kalacaklardı.

Dar bir çerçeveden bakılırsa bolşeviklerin M. Kemal'e verdikleri destek çok büyük bir hata olarak görülebilir. Britanya'nın yenilmesi için verilen destek, "***gericilik şöleni***"ne yol açtı.

Küçük ülkeler ile süper güçler arasındaki çatışmalarda sosyalistlerin (bazen zor olsa da) gütmesi gereken politika bugün de aynıdır.

M. Kemal'in zaferinin bir başka yönü daha var: Yunanistan'da hâlâ "***büyük felaket***" olarak anılan olay, dünyanın en büyük gücü Britanya emperyalizmini sarstı.

Hayat boyu başbakan olarak kalacağı düşünülen Lloyd George, iktidarı kaybetti. Savaştan "***cep dolusu altın***" ile dönen George hakkında basın kralı Lord Beaverbrook, bir Amerikan arkadaşına şöyle yazıyordu:

Artık politik bir krizin eşiğindeyiz. Başbakanın Yunanistan politikasının başarısızlığı onun muhafazakarlar arasındaki prestijinin tümüyle çökmesine neden oldu.[231]

Koalisyon hükümetinin çökmesinden birkaç hafta sonra yapılan seçimlerde ağır bir yenilgi alan Lloyd George bir daha iktidara gelemedi.

Yakın zamanda da benzeri olaylar yaşandı. Britanya'nın 1918 dünyasındaki egemenliği ABD'nin bugünkü gücünden daha büyüktü. ABD'nin Vietnam'daki yenilgisi, Amerikan emperyalizmini 25 yıl boyunca dizginledi. Britanya'nın yenilgisi benzeri bir ciddiyete sahipti; üstelik ABD'nin Vietnam yenilgisi iki kutuplu bir dünyada yaşanırken 1918'de Britanya dünyanın tek süper gücüydü. Britanya, o tarihte dünya nüfusunun ve topraklarının dörtte birini doğrudan yönetiyordu. Türkiye'de kaybettiği savaş, bu gücü sarsıp onu kötürüm bıraktı. Bu, Britanya İmparatorluğu için sonun başlangıcı oldu.

Yenilginin Yunanistan'daki etkisi daha derin hissedildi. Askeri bir darbe sonucunda kral, tahtını oğlu George'a bıraktı, Başbakan Gounaris dahil altı bakan idam edildi. Savaş karşıtı hareket, Yunanistan Komünist Partisi'nin kurulmasında ve politik formasyonunda önemli bir rol oynadı.

Peki, Yunanistan kazansaydı ne olacaktı? Britanya, Irak'ta yaptıklarını Türkiye için de düşünüyordu. Kurmak istediği zayıf bir monarşi eliyle bölgeyi yönetmek istiyordu. Britanya egemen sınıfının böl-yönet politikaları uzun bir tarihe sahiptir. Kıbrıs'ta Türk ve Rumlar arasında yaratılan gerginlik politikaları, çok daha büyük çapta Hindistan, Malaya ve Seylan'da uygulandı. Dolayısıyla Britanya'nın zaferi yine etnik bölünmüşlüğü beraberinde getirecekti. Sınırlar belki daha farklı çizilecek; ama işçi sınıfı yine bölünmüş olacaktı.

Britanya devletinin Kürtler'e ne yapacağını ise tahmin etmek zor değil. Britanya'nın kontrol ettiği Irak'ta Kürtler vahşice bastırıldı. Kraliyet Hava Kuvvetleri, sivil halka yönelik ilk bombalama deneyimlerini Iraklı Kürtler'e karşı uyguladı. İkinci Dünya Savaşı'nda Dresden'deki sivil halka yönelik katliam bombardımanının mimarı, Hava Kuvvetleri subayı "*Bombacı*" Arthur Harris 1924'te şunları yazıyordu:

> *Kürtler bombalamanın ne demek olduğunu verdikleri kayıp ve gördükleri zararla öğrendiler. 45 dakika içinde büyük bir köyün haritadan silinebileceğini ve köylülerin üçte birinin öldürülüp yaralanabileceğini anladılar.*[232]

M. Kemal'in zaferinin alternatifi Britanya'nın zaferi olacaktı. Bu da Türkler, Kürtler ve Anadolu'da yaşayan hıristiyanlar için daha büyük bir gericiliğin yaşanması anlamına gelecekti.

Dolayısıyla bolşevikler, M. Kemal'e destek vermekte haklıydı. Britanya'nın yenilgisi dünya işçi sınıfının ve Britanya sömürgelerinde yaşayan yüz milyonlarca insanın çıkarınaydı. Bolşevikler, işçi sınıfının bağımsız olarak örgütlenmesi, kendi politikalarını oluşturması ve korumasına yönelik ısrarlarında da haklıydı. Savaş bittiğinde Türk devleti onların düşmanı olacaktı.

1919-23 devrimci bir süreç miydi?

1919-23 arasında bir devrim olmadı, çünkü iktidar el değiştirmedi. Asıl olarak padişah ve halifeye dair semboller ortadan kaldırıldı. Gerçek gücü elinde tutan sınıf, İttihat ve Terakki dönemindekiyle hemen hemen aynıydı.

1908'de orduda ve devlet bürokrasisinde tasfiyeler ve ekonomik ve sosyal politikalarda gerçek değişimler yaşanmıştı. Cumhuriyetin kuruluşu sürecinde ise böylesi değişimler yaşan-

madı. Türkiye yöneticileri ve Türkiye işçi sınıfını sömürenler neredeyse aynıydı.

Bir çeşit yatay değişim yaşandı. İktidar, Mustafa Kemal etrafındaki grubun elinde toplanırken eski İttihat ve Terakki liderliğinin bazı kesimleri iktidarını yitirdi. Ancak bu, kökten bir değişim değildi.

Fakat gerçek ve önemli bir mücadele verilmiş, süper güç Britanya'nın canı yakılmıştı. Eğer bu bir devrim değilse neydi? Sınıfsal güçlerin durumu neydi, hangi sınıflar, ne için mücadele etmişlerdi?

Türkiye halkının çoğunluğunun işgale karşı direnişe kayıtsız kaldığını biliyoruz. Direnişin belkemiğini İttihat ve Terakki subayları, ittihatçı entelektüel ve bürokratlar ile "terk edilen" Ermeni ve Rum mülkleriyle zenginleşen Türkler'in oluşturduğunu daha önce görmüştük.

Göreli olarak zayıf olan bu koalisyonun kazanabilmesinin nedeni karşı tarafın da zayıf olmasıydı. Bu zayıf koalisyon başarılı bir savaş verdi ve sonra da kendini yeni yönetici grup olarak konumlandırdı. Sonuç olarak ortaya çıkan düzen, gelecek bölümde de göreceğimiz gibi bir tür devlet güdümlü kapitalizmdi.

Bu tür mücadeleler yakın tarihte başka ülkelerde de defalarca yaşandı. Japon işgaline karşı Çin'deki maoistlerin mücadelesi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Britanya İmparatorluğu'nun çöküşü döneminde sömürgelerinde yaşanan bağımsızlık savaşları, Mısır'da Nasır'ın Özgür Subaylar Hareketi, Libya'da Kaddafi darbesi, Irak'ta Kasım darbesi ve hatta Küba Devrimi, 1919-1923 ulusal direnişindekine benzer liderliklere ve sınıf karakterine sahip ulusal mücadelelerdi.

Kendilerini yeni egemen sınıf olarak konumlandırmak isteyen ordu subayları, aydınlar, devlet görevlileri, ulusal kurtuluş

savaşları yürütebiliyor, yarı-sömürge rejimlere ya da işgallere karşı mücadele edebiliyorlar. *Tony Cliff* tarafından "*aksayan sürekli devrim*" olarak tarif edilen bu olguyu kitabın ikinci kısmında daha ayrıntılı tartışacağız.

Bu mücadelelerin sonucu olarak ortaya çıkan sistemler, bir tür devlet kapitalizmi veya devlet güdümlü kapitalizmdi. Bu olguyu en saf biçimiyle devletin tek kapitalist haline geldiği Küba ve Çin'de görüyoruz. Mısır, Hindistan ve eski Afrika sömürgelerinde ortaya çıkan yeni rejimler ise aynı olgunun, devletin ekonomide aşağı yukarı egemen bir rol oynadığı daha soluk biçimleridir. Bir zamanlar *Afrika sosyalizmi* olarak adlandırılan olgu da aksayan sürekli devrimin bir görünümüdür.

Türkiye, daha sonraları yaşanan bu tür mücadelelerden ayrıntılarda bazı farklılıklara sahiptir. Britanya'ya karşı mücadele eden kadroların çoğu daha önce İttihat ve Terakki döneminde iktidar deneyimi yaşamıştı. Britanya destekli Yunanistan işgali çoktan başlamış olan, pür Türk bir yönetici sınıfı yaratma projesini sadece kesintiye uğratmıştı.

Ancak benzerlikler farklılıklardan daha fazla. Bütün bu mücadeleler, bir sosyalistin bu mücadelelerin çatıştığı güce karşı destekleyebileceği hareketlerdi. Bağımsız bir Hindistan tabii ki sömürge durumundaki bir Hindistan'a tercih edilir. ABD destekli Kübalı çeteci Batista'nın devrilmesi, iktidarda kalmasından daha iyidir elbette. Ancak bu mücadeleler kazanılır kazanılmaz işçi sınıfı, kendi yönetici sınıflarının iktidarı elde etme hırslarının bedelini ödemekle karşı karşıya kalır.

Türkiye'de Britanya destekli işgalin yenilgiye uğratılması bütün dünya işçi sınıfının çıkarınaydı. Bu direnişin liderliğinin sınıf karakteri nedeniyle Türkiye'nin işçileri (ve etnik azınlıklar) ağır bir bedel ödemek zorunda kaldılar.

Kemalizmin alternatifi var mıydı?

Kemalizmin daha sofistike savunucularının vardıkları sonuç hep "*başka alternatif yoktu*" şeklinde oluyor.

Geri dönüp tarihe bakarak yaşanan her şeyin kaçınılmaz olduğunu söylemek bir yöntemdir; ama geçmişin alternatiflerini tartışmamız, geleceğin alternatiflerinin ne olduğunu belirleme ve bizim neyi değiştirebileceğimizi bilme ihtiyacımızdan kaynaklanmaktadır. Tabii ki kendimize "*kimin için alternatif*" sorusunu da sormamız gerekiyor.

Büyük şirketler, rekabet nedeniyle ücretlere zam yapmalarının mümkün olmadığını, işçi çıkarmalarının ve çalışma saatlerini uzatmalarının zorunlu olduğunu söylerler. Şirket sahipleri ve yöneticileri açısından başka alternatif olmayabilir. Ancak işçiler açısından bir alternatif vardır: Bütün şirketlerde çalışanların işlerini koruması ve ücret ve çalışma koşullarının iyileştirmesi için birlikte mücadele etmek.

Kemalizm yukardancı, elitist, diktatoryal, ırkçı eğilimlerini İttihat ve Terakki'den devralmıştı. İttihat ve Terakki Osmanlı'daki farklı ulusal ve dinsel kimliklerle kurduğu ittifaka sırtını dönüp Türk milliyetçiliğine doğru ilerlediğinde diktatörlüğe adım atıyordu. Tabii ki bu dikta Türkler üzerinde de uygulanacaktı.

Bir alternatif vardı: Diğer dini ve ulusal kimliklerin haklarını tanımak. Demokrasinin korunmasının ve geliştirilmesinin tek yolu buradan geçiyordu.

Türkiye egemen sınıfının zayıf olması ve bürokrasi katmanlarında yoğunlaşması sorunun bir parçasıydı. Türk sermaye birikimini sağlamak, ancak başka kökenden gelenleri mülksüzleştirmekten geçiyordu; yaptıkları da bu oldu. Devasa bir etnik temizlik programı, "Türk sermaye birikimi" sonucunun elde edilmesini sağladı. Türk veya müslüman olmayan Osmanlı vatandaşları için bunun anlamı ölüm ve sürgündü. Türkiye işçi sı-

nıfı için de devasa bir yenilgi ve diktatörlük koşullarına mahkum olma sonucunu doğurdu. Dolayısıyla Türk egemen sınıfı için başka bir çözüm yoktu. Sadece mülksüzlerin ve işçilerin Türk ya da müslüman olmayanlarla birlikte gerçekleştirebileceği bir mücadele, katliamı ve diktatörlüğü engelleyebilirdi.

Troçki'nin belirttiği gibi Balkanlar ve Türkiye'de bir alternatif geliştirmenin sorumluluğu bölge işçi sınıflarına aitti. Bölge proletaryası ise zayıf bir durumdaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise daha da zayıftı.

Avrupa devrimi bu dengeyi değiştirebilirdi. Eğer Alman imparatorunu indiren ve monarşiye son veren Alman devrimci isyanı işçi devleti ile sonuçlansaydı bütün dünyadaki işçiler ve patronlar arasındaki dengeler değişirdi. Avrupa'daki isyan dalgası (Macaristan'da, Bulgaristan'da) ile Britanya ve İtalya'daki grev dalgası başka bir çıkış yolu sunabilirdi. Rus Devrimi izolasyondan ve savunma pozisyonundan kurtulurdu. Bolşevikler, Mustafa Kemal gibi işçi sınıfı düşmanlarıyla ittifak kurmak zorunda kalmazdı.

Tabii ki bütün bunlar olsaydı bile işçi sınıfının nihai başarı sağlayacağının garantisi yoktu. Böyle garantiler hiçbir zaman söz konusu olamaz.

1921'de dünya devriminin gereği olarak bolşeviklerin M. Kemal'i desteklemekten başka seçeneği yoktu. Bundan hiç hoşlanmamakla birlikte dünya proletaryasının umut kaynağı olan Rus Devrimi'ni savunmak için başka çare bulamadılar.

Ama *şimdi* bir alternatif var. İşçi sınıfı Türkiye'de, Balkanlar'da ve bütün dünyada 20. yy.ın başındakiyle karşılaştırılamayacak kadar daha güçlü, daha eğitimli, politik olarak daha gelişkin bir durumda. Eğer diktatörlük, baskı ve ırkçılığın yerine daha iyi bir toplum istiyorsak bu dönemden dersler çıkarmalıyız. Farklı etnik gruplar arasındaki birlik hâlâ kilit bir öneme sahip. Bu da ancak ezilenlerin haklarını tanıyarak, bu haklar için mücadele

ederek başarılabilir.

Hiçbir halk bir fanusun içinde, izole bir şekilde yaşamaz. Dünyadaki harekete bakmayan, ondan öğrenmeyen, onun parçası olmayan hareketlerin hiçbir başarı şansı yoktur.

Kemalizmin alternatifi budur.

1918-23 döneminin bilançosu

Bu dönem Türkiye'de genellikle devrim yılları olarak anılır. Halbuki temel değişimler daha önce yaşanmıştı.

İttihat ve Terakki'nin son dönem iktidarı ile cumhuriyet rejimi arasında bariz bir devamlılık var. Cumhuriyet kurulduktan sonra devlet bürokrasisinin % 85'i, ordu subaylarının % 93'ü İttihat ve Terakki döneminden kalmaydı.[233] 1908 Devrimi'nde ise yüzlerce subay atılarak ordu yeniden yapılandırılmıştı.

Özellikle Türk bir kapitalist sınıf yaratmak için Türk milliyetçiliği ile devletin ekonomiye müdahale etme anlayışı İttihat ve Terakki tarafından geliştirilip uygulanmaya başlanmıştı. "Türk Devrimi"ne atfedilen hemen bütün toplumsal değişimler İttihat ve Terakki tarafından başlatıldı. 1923 sonrası kurulan tek parti iktidarının uygulamaları İttihat ve Terakki rejiminin programı çerçevesindeydi.

1923'te bir devrimden söz edemeyiz. Padişahlık daha önceden sembolik bir düzeye itildiği için onun ortadan kaldırılması köklü bir değişime tekabül etmiyordu. Yaşanan süreç, Birinci Dünya Savaşı'ndan galip çıkan Britanya liderliğindeki büyük güçlerin Türkiye'yi Irak benzeri bir kukla devlete dönüştürme çabasına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kanadının gösterdiği bir direnişti.

Britanya zayıf bir padişahı, küçültülmüş bir ülkede yönetici olarak bırakmak istiyordu. Irak'ta da kurulan düzen böylesi bir şeydi. Britanya'nın başlıca motivasyonu petrol değildi. Irak'ın

petrol rezervleri henüz bilinmiyordu. Petrol çıkması bir olasılıktı; ama sadece olasılık. Suudi Arabistan petrolleri konusunda ise herhangi bir öngörü dahi bulunmuyordu. Britanya, Körfez'e kadar demiryolu yapımını güvence altına alarak Hindistan'a ordu birliklerinin naklini hızlandırmak istiyordu.

Aşağından yükselen mücadele dalgası, bu savaşın aktörlerinin elini kolunu bağladı.

Britanya egemen sınıfı, polislerin dahi katıldığı, kitlesel bir grev dalgası ve kendi evindeki ordu birliklerinin isyanıyla karşı karşıyaydı. Rusya'daki Ekim Devrimi'nin zaferi, bütün dünyada ezilenlere "***kötü örnek***" olmuştu. Britanya İmparatorluğu sömürgelerinde, özellikle de müslüman nüfusun bulunduğu yerlerde çok ciddi bir huzursuzluk ve isyan dalgasıyla cebelleşiyordu. Daha da kötüsü hindular ve müslümanlar Britanya'nın Hindistan'daki sömürge rejimine karşı birlikte ayaklanmıştı. Britanya savaşı kazanmıştı; ama pastayı yiyemeyecek kadar güçten düşmüştü.

Yunanistan egemenleri, proletaryanın savaş karşıtı hareketinin tehdidi altındaydı. Cephedeki Yunanistan birlikleri bu hareketin sonucunda çöktü.

Birinci Dünya Savaşı Türkiye'de halkı perişan etmişti. Köylüler hastalıklardan kırılıyor, işçi sınıfı savaş istemiyordu. Etnik temizlik eski özel sermayeyi de yok etmişti.

Bütün tarafların son derece zayıf olması, subaylar ve aydınlardan oluşan ince bir tabakanın küçük bir ulusun emperyalizme karşı mücadelesine liderlik etmesine olanak sağladı. Bu kesimin savaş bittiği anda emperyalizmle yeni ittifak arayışlarına girmesi, savaşın Britanya emperyalizmine karşı verilmiş olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Britanya egemen sınıfı, kemalistleri yok edecek bir güce sahip olsaydı bunu hiç düşünmeden yapardı. Rus Devrimi'nin aktif desteği de dengenin Türkiye lehine değişmesini sağladı.

Bu bir "*Kurtuluş Savaşı*" değildi. Türkiye bir sömürge değil, bağımsız bir ülkeydi. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'na giderken bağımsız bir politika izlemişti; fakat *Misak-ı Milli Türkiyesi*, Irak gibi yarı-sömürge durumuna getirilme tehdidi altındaydı.

"*Kurtuluş Savaşı*" gerçekte küçük bir ülkenin büyük bir emperyalist gücün kuklasına karşı verdiği, bir ulusal savunma savaşıydı. Savaş, emperyalizmin yenilmesiyle sonuçlandı; ama bu, Türk halkı için bir zafer olmaktan çok uzaktı. Etnik temizlik toplumun kalbini parçalamıştı. İşçi sınıfı hareketini de darmadağın etti. Demokrasi ve toplumsal değişim için mücadele edebilecek kesimler dramatik bir şekilde zayıflamıştı.

1923-1931: Tek Parti İktidarının Kuruluşu

Yeni rejim bir azınlığın rejimiydi. Türkiye'nin yeni yöneticileri, kendilerinin merkezinde yer alacağı, yeni bir kapitalist sınıf oluşturmakta kararlıydılar. Yönetimin halk desteği az olduğu için bu kararlılığın anlamı diktatoryal önlemler, baskı ve Kürtler'e karşı kirli bir savaştı.

İttihat ve Terakki rejimi - özellikle 1913 sonrası - bir diktatörlüktü. Ama kemalist cumhuriyet bu açıdan eski rejimi geride bırakacaktı. İttihat ve Terakki azınlığın, kemalist rejim daha da küçük bir azınlığın temsilcisiydi. Hedef, İttihat ve Terakki'nin başlattığı, saf Türk bir yönetici sınıf yaratma işine devam etmekti. Ancak bu iş açlık ve yoksulluk içindeki nüfus üzerinden artıdeğer elde edilerek yapılmak zorundaydı.

Kemalizm ideolojisinin temelleri şiddetli baskıyı gerektiren uygulamaları meşrulaştırmak için bu dönemde atıldı.

Cumhuriyetin ilk yıllarında;

- Farklı etnik kimlikler arasındaki dayanışma ve demokrasinin son kalesini – İstanbul işçi sınıfını - yıkmak için şiddet ve milliyetçilik kullanıldı.
- Dini gericilik tehdidi efsanesi Kürtler üzerindeki baskıların bahanesi olarak kullanıldı.

- 1926 göstermelik mahkemelerinde doruğa ulaşan süreçte M. Kemal ve grubuna karşı olan bütün burjuva muhalefet teker teker yok edildi.
- "*İttihatçılık*'ın kemalizmden farklı, kemalizmle ilişkisi olmayan bir tehlike olduğu efsanesi yaratıldı.
- Kemalizm kendisine anti-emperyalist bir renk vermeye çalıştı. Ancak hükümet, yabancı sermaye ile işbirliği politikası uyguladı, imtiyazlar sağladı ve hatta İttihat ve Terakki'nin yaptığı devletleştirmeler için tazminat ödedi.

Türkiye 1931'e gelindiğinde bir tek parti diktatörlüğüydü. Diktatörlükten çıkar sağlayanlar, devlet mekanizması içinde ve çevresindeki dar bir kapitalist grup ile bürokratlardı.

Yeni rejim

Türkiye 1922'de bağımsızlığını yeniden kazandı. Ancak ekonomi yıkıntı içindeydi.

Mübadele anlaşması (nüfus değişimi) bu durumu daha da kötüleştirdi. Bazıları Rumca dahi bilmeyen, 1.2 milyon "*Yunan*" hıristiyan*[234] Yunanistan'a gönderilmiş ve onların yerine yine bir kısmının Türkçe dahi bilmediği, 400 bin "*Türk*" müslüman gelmişti. Nüfus değişiminin hem insani hem de ekonomik maliyeti çok yüksekti. Bu süreçte endüstrilerin tümü patronları ve işçileriyle birlikte Yunanistan'a transfer edildi. İpek dokumacılığı Türkiye'de bir endüstri olarak yok oldu ve halı dokumacılığının büyük bir kısmı transfer edildi. Türkiye kalifiye işçi ve yetkin kapitalist kıtlığı çeker hale geldi. Bu müdahale, Ermeni nüfusun yok edilmesinin neden olduğu zararı daha da artırdı.

Bu durum aynı zamanda politik bir problem yarattı. Britanya'ya karşı savaş, profesyonel ordu subaylarının liderliğinde gerçekleştirilmiş ve politik olarak iki sosyal grup tarafından

* Örneğin sadece Türkçe konuşup ibadet eden ortodoks hıristiyan kalabalık bir nüfus Konya'dan Yunanistan'a sürüldü.

desteklenmişti. Entelektüeller, eğitimciler ve bürokratlar bir grubu; önce Ermeniler'in daha sonra Rumlar'ın mülksüzleştirilmesinden ekonomik olarak çıkar sağlayanlar da diğer grubu oluşturuyordu. Bu gruplar, bir rejime temel sağlayabilmek için çok zayıf sosyal tabakalardı.

Ancak her türlü potansiyel muhalefet de çok zayıftı. İşçi sınıfı ekonomik çöküş ve etnik temizlik nedeniyle sayısal olarak azalmıştı. İşçi sınıfı liderliği biçildi ve işçi sınıfının kendisi milliyetçilikle zehirlendi.

Muhalefetin çok zayıf olduğu koşullarda subaylar, entelektüeller ve gaspçılardan oluşan küçük bir kesimin kendisini yönetici bir sınıf olarak biçimlendirmesi mümkün oldu. Ancak bu çok kırılgan bir rejim olacaktı. Kapitalistler zayıftı, mülkiyetlerinin çoğunluğunu devlet müdahalesine borçluydu ve büyük yatırımlar yapmak için devlete bağımlıydı.

Türkiye'nin 1923-27 arasında tek parti diktatörlüğü ile yönetilmesinin arkasında yatan neden budur. Her türden potansiyel muhalefetin toplumsal gücünün çok zayıf olması diktatörlüğün kurulmasını mümkün kıldı. İşçiler zayıf ve lidersiz, kapitalistler devlete bağımlıydı. Madalyonun öbür yüzü ise baskıydı. Böylesi dar temele sahip bir rejim açısından Kürtler'den ya da işçilerden gelecek muhalefetin her türden örgütlü ifadesi çok tehlikeli olacaktı.

Cumhuriyetin kuruluşu iddia edildiği gibi radikal ("*devrimci*") değişimler getirmedi. Padişahlığın ve halifeliğin kaldırılması kararları büyük oranda olaylar karşısında atılmış, önceden planlanmamış adımlardı. 1923-31 arasındaki ekonomik ve sosyal politikaların çoğunluğu, padişahlık ve halifelikle birlikte varolan İttihat ve Terakki hükümetinin 1909-18 arasındaki politikalarının devamıydı. 1911'den sonra daha net hale gelen İttihat ve Terakki'nin amacı, maliyeti ne olursa olsun özellikle Türkiye kapitalizmini kurmak ve bir Türkiye yönetici sınıfı geliştirmekti.

Bu yönetici sınıf diğer ülkelerin yönetici sınıflarıyla birlikte dünya düzeninde yerini alacaktı ve bu amaç, rejimin anti-demokratik, diktatoryal ve baskıcı doğasını belirledi.

Ekonomi

1923'ten sonraki ekonomi politikaları çoğunlukla İttihat ve Terakki politikalarının bir devamıydı. *Teşvik-i Sanayi Kanunu* bile 1913'te kabul edilmiş, 1927'ye kadar yürürlükte kalmıştır. Bazı tarih kitapları 1927 *Teşvik-i Sanayi Kanunu*'nu yeni bir yasa olarak gösteriyor; fakat bu yasa 1913'te çıkan yasanın yeniden düzenlenmiş halidir.

> *Cumhuriyet döneminde kabul edilen 1927 tarih ve 1055 sayılı Teşvik-i Sanayi Kanunu, 1913 tarihli Muvakkat Kanunu'nun on dört yıllık uygulanmasında edinilen deneyler göz önünde bulundurularak kaleme alınmıştır.*[235]

Cumhuriyetin kurulduğu 1923'ten 1929'a kadar olan dönem, ekonomi politikaları açısından "*devlet tarafından özel sermayenin desteklenerek dünya ekonomisine açılma*"[236] dönemi olarak tanımlanabilir.

Emre Kongar bunu daha keskin bir şekilde ifade ediyor: "*Devletçilik hiçbir yenilik getirmedi*".[237]

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde işverenler 1913 yasasında değişiklikler yapılmasını istediler. Türk mallarının fiyatlarının %20 daha düşük olmasını, Türk kapitalistlerini kapsayan tavizlerin yabancı kapitalistleri de kapsamasını, özel sermayenin kapasitesini aşan, büyük endüstriyel yatırımların devlet tarafından yapılmasını istediler. Aslında varolan İttihat ve Terakki yasaları dört yıl daha yürürlükte kaldı. Vergi muafiyeti, ham maddelerin gümrüksüz ithalatı, ulaşımda sübvansiyon, fabrikaların kurulması için devlet tarafından bedelsiz arazi tahsis edilmesini sağlayan

yeni yasa ancak 1927'de kabul edildi.

İzmir Kongresi'nde bazıları yabancı sermayenin dışlanması çağrısında bulunurken büyük çoğunluk yabancı sermayeye serbest ulaşımı savundu. Oysa 1920'lerde imalat sektöründe kurulan limitet şirketlerin sermayelerinin tümünün üçte ikisi yabancıydı.[238]

Ford ve *Nestle* gibi yabancı şirketlerin vergiden muaf "*serbest bölgeler*"de çalışmalarına izin verildi. Ford fabrikası günde 80 araba üretmek üzere planlanmıştı. 1929'da kapanmasının nedeni dünyada ekonomik krizin patlak vermesiydi.

1929'dan sonra gerçekleşen değişimler, bağımsız bir şekilde planlanan bir yön değişikliğinden ziyade o yıl gerçekleşen *Büyük Buhran* sonrası dünyadaki ekonomik daralmanın bir ürünüydü.

Buna rağmen cumhuriyet dönemindeki ekonomi politikaları, İttihat ve Terakki dönemine göre daha az radikal ve daha az ulusçuydu. Mete Tunçay, cumhuriyetin bir önceki rejimden 11 imtiyaz (elektrik, su, gaz ve demiryolları işletmeleri yabancı kapitalistler tarafından işletiliyordu) miras aldığını vurguluyor. 1923 ve 1931 arasında sadece bunlardan ikisi (Bağdat ve Aydın demiryolları) kamulaştırıldı. Aynı dönemde en az 18 yeni imtiyaz verildi.[239] Tunçay'ın listesi 1926'da bir Belçika ve İsveç şirketiyle imzalanan, toplam maliyeti 4 milyon sterlin olan iki demiryolu inşası sözleşmesini kapsamıyor (bir imtiyaz biçiminde değildi).[240]

Aslında Anadolu (veya Bağdat) demiryolu hattının kamulaştırılması da göründüğü kadar radikal değildi. Demiryolu, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından savaş sırasında tazminatsız devralınmıştı. 1928'de cumhuriyet hükümetinin yaptığı *zaten sahip olunan* bir şey için ödeme yapmak oldu. *The Times*'ın ödeme konusundaki yorumu:

Son birkaç gün içinde Türkiye hükümetinin ülkenin ekonomik hayatını etkileyen, çözüm bekleyen tüm sorunları çözmek üzere önemli bir istek gösterdiği vurgulanabilir. Meclis, dış borç anlaşmasını onayladı, Ford şirketine İstanbul'da bir serbest bölge verildi, Anadolu demiryolları satın alındı ve daha önce İngiliz sermayedarlarından alınmış olan kredilerin geri ödenmesi konusunda İstanbul Belediyesi ve yabancı temsilciler arasında anlaşma yapılacağının ufukta göründüğü bildirildi.[241]

Britanya emperyalizminin sesi, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti politikalarından çok memnundu!

Maliye alanında da devamlılık vardı. Türkler'in yürüttüğü ticareti finanse etmek için küçük yerel bankaların kurulması da "*İttihat ve Terakki döneminde başlamış bir gelişme*"nin[242] sürdürülmesiydi. Ama cumhuriyetçi hükümet, İttihat ve Terakki kadar başarılı ve istikrarlı değildi. İttihat ve Terakki'nin kurduğu *İtibar-i Milli Bankası*, özellikle Türk kapitalizmini güçlendirmek amacındaydı. 1924'te hükümet, bankanın %40'ına sahip olmasına rağmen bankada Alman kontrolü söz konusuydu. Hükümet, *İş Bankası*'nı Ağustos 1924'te kurdu. 1927'ye gelindiğinde İş Bankası "*batık krediler nedeni*"yle krize girdi! Geliştirilen çözüm daha büyük ve mali açıdan daha sağlam olan İtibar-i Milli'nin İş Bankası'na devredilmesiydi. Çağlar Keyder'e göre "*verilen karar salt ekonomik bir hesaptan çok Ankara'nın İttihat ve Terakki'nin ekonomideki son izlerini silme kararı olarak algılandı*".[243] Atatürk'ün İş Bankası'ndaki % 40'lık kişisel hissesi de unutulmamalıdır.

"İş Bankası olayı" cumhuriyet tarihinin ilk hortumculuk örneğidir. Banka sahipleri ile ilişkisi olanlara "*kredi*" verilerek bankanın içinin boşaltılması vakasını yakın tarihte de sık sık yaşadık. Krediler geri ödenmediğinde banka batma noktasına geliyor ve

devlet tarafından kurtarılıyor. Sonuçta (çoğunluğunu işçilerin ödediği) vergiler "*politik ilişkileri güçlü*", bir avuç sermayedara transfer ediliyor. *Andrew Mango*'nun *Atatürk* biyografisi, bu olay hakkında iki anektod aktarmaktadır. Mango, Atatürk'ün %40'lık kişisel hissesinin Hindistan'daki müslümanların Türkiye için topladıkları paralarla alındığını iddia etmektedir.[244] Diğer bir anektod ise Atatürk'ün bir *Rose Noire* (Beyoğlu'nda bir gece kulübü) ziyareti sırasında İş Bankası'na kişisel bir mektup yazarak kulübün sahibi Beyaz Rus *Madame Vera*'ya 15 bin TL (o güne göre büyük bir meblağ) verilmesini istemiştir![245] Madame Vera istediği borcu alamadı; ama *affairistes* (çıkarcılar) olarak bilinen ve Ankara hükümetinin çevresini oluşturanlara 11 milyon TL (1 TL = 1 $ idi) değerinde hiçbir zaman geri ödenmeyecek olan krediler dağıtıldı!

Cumhuriyetin ilk yıllarını yolsuzluklara boğan sadece İş Bankası olayı değildi. İkinci bir olay *Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi* etrafında yaşandı. Ankara İstiklal Mahkemesi eski başkanı *Kel Ali* (Çetinkaya) ve mahkemenin diğer bazı üyelerinin başında bulunduğu şirket, adının tersine inşaat projeleriyle uğraşıyordu. Bu örnekler, Mete Tunçay'ın "*devlet yardımıyla özel girişimi zengin etme macerası*" dediği durumu gösterir.[246] Korkut Boratav da 1922-29 döneminde "*devlet eliyle fert zengin etme politikası*"nın ilk örneklerinin görüldüğünü yazar.[247]

Cumhuriyetin ilk dönem iktisat politikalarının İttihat ve Terakki'nin devamı olması, 1919-23 mücadelesinin bir devrim olmadığı görüşünü güçlendirmektedir. Devlet ve sermaye arasındaki sınıf ilişkisi ve genel iktisadi politikalar hiçbir değişim geçirmedi. Emre Kongar'ın "*devletçilik hiçbir şey değiştirmedi*" saptamasını '"*919-23 hiçbir şey değiştirmedi*" olarak tercüme edebiliriz. Bu dönem, İttihat ve Terakki'nin bağımsız bir kapitalist devlet kurmak için oluşturduğu statükonun devamıdır.

Tek yeni olan şey ise cumhuriyetin etrafında halka halka kurduğu yolsuzluktur.* Bu *affairistes* olayı daha geniş bir tabana sahip olan bir rejimde söz konusu olamazdı.

Hatta 1929'a kadar cumhuriyet hükümetinin iktisat politikaları "devletçi" bile değildi. Devletçilik yönünü 1930'da hükümet bütçesinin %40'ının ordu ve jandarma tarafından kullanılmasında görüyoruz.[248] "Kurtuluş Savaşı" sırasında bile ordunun bütçe payı %42-65 arasındaydı. 1930'da herhangi bir savaş veya savaş tehdidi yoktu. Askeri harcamaların bu kadar yüksek olmasının nedeni Kürtler'e karşı uygulanan katliam politikasıydı.

Milliyetçilik ve işçi sınıfı

Peki, Türkiye işçi sınıfı hareketine ne oldu? Sınıf hareketi, Anadolu'nun işgali sırasında bile farklı etnik kesimlerden oluşan birliğini korumuştu. İşçi örgütlenmelerindeki birlik; şiddet ve Türk milliyetçiliğini kullanan kemalist rejim ve yabancı sermayenin işbirliğiyle kırıldı.

Fransız-Belçika şirketinin girişimiyle kurulan *Amele Siyanet Cemiyeti* İstanbul'daki tramvay işçilerini bölerek 1922 grevini kırdı. Ancak işçi örgütlenmeleri etnik çeşitliliği koruyan birlikler olarak var olmaya devam etti. Grev nedeniyle işten atılan 22 işçiden 8'i gayrimüslimdi.[249]

Ancak bu durum, *İstanbul Umum Amele Birliği*'nin (İUAB) kurulmasıyla değişmeye başladı. İUAB açıkça Türk milliyetçiliği temelinde ve Türk işçileriyle Türk patronlarını birleştirme hedefiyle kuruldu. Birlik, *Milli Türk Ticaret Birliği*'nin (MTTB) desteğini aldı ve ilk toplantısını onun binasında yaptı. MTTB, İzmir İktisat Kongresi'nde İUAB'nin bir raporunu sundu. Raporda, kongrenin İUAB'ı desteklediği kararı alındı.[250]

* Hemen her şeyi İttihat ve Terakki'den devralan kemalist kadroların *hortumculuk* kurumunu ise bizzat kendilerinin yarattıklarını söylemek yanlış olmaz!

İUAB 22 Aralık 1922'de aralarında Rasim Şakir'in de bulunduğu bir grup tarafından kuruldu. TSF üyesi olan Şakir, tramvayda depo yöneticiliği yapıyordu ve 1922 grevinden sonra işten atılmıştı. Şakir, Hüseyin Hilmi'nin yerine TSF liderliğine geldi. Ama TSF'ye liderlik edemedi ve Hilmi'nin Kasım 1922'de öldürülmesi sonucu parti çöktü. *Tevhid-i Efkar* gazetesi İUAB'nin kuruluşunu şöyle duyuruyordu:

> *İstanbul ahiren umum amele toplanarak bir birlik vücude getirmişler ve birlik başkanlığına Türk Çalıştırma Cemiyeti azasından Mehmet Bey'i seçmişlerdir. Umum Amele Birliği hiçbir siyasi amaç ile teşekkül etmiş olmayıp yegane gayesi milli bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menfaati ve muhafazadan ibarettir.*
> *Şehrimizdeki yabancı şirketlerin hemen hepsi amelenin zararına yalnız kendi menfaatlerini muhafaza gayesini takip ettiklerinden amelemizin de karşılık olarak haklarını muhafaza için birleşmeleri pek uygundur. Bu meslekte amelemizin muvaffak olmasını memleketteki yabancı müesseselerin hepsinin mahiyetini bilen ve hepsine alenen hasım olan Tehvid-i Efkar temenni eder.*[251]

İUAB'nin ilk işi, Mustafa Kemal'e bir telgraf göndermek oldu. M. Kemal şöyle yanıtladı:

> *2 Ocak 1923*
> *İstanbul Umum Amele Birliği Başkanlığı'na*
> *Milli servet ve refahın temin ve istihsaline hasr-ı mesai eyleyen işçi arkadaşlarımızın vücuda getirdikleri birliği büyük bir hiss-i takdir ile selamlarım. Bu münasebetle hakkımda hissiyat-ı uhuvvetkaneden dolayı cümleye beyan-ı teşekkürat eylerim. Ve önü-*

müzdeki iktisadi hayat mücadelesinde birliğin pek büyük amil-i muvaffakiyet olmasını temenni ederim, efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandanı
Gazi Mustafa Kemal[252]

Diğer sendikalar ve komünistler, İUAB'yi patronların bir aracı olarak eleştirdi. *Aydınlık*, İUAB liderliğini "*satılmış mahlukatlar*" olarak tarif etti.[253]

Ama İUAB büyüdü. İUAB, Türk işçi ve patronlarını yabancı sermayeye karşı birleşik kampanyaya çağırdı. Halbuki İUAB ve onun önceli olan Amele Siyanet Cemiyeti, Fransız-Belçika tramvay şirketi tarafından destekleniyordu. İUAB'nin hedefi ise yabancı sermaye değil, yüzyıllardır İstanbul'da yaşayan toplumlardan gelen gayrimüslim işçilerdi.

Ağustos 1923'te *Vakit* gazetesi İUAB'nin toplantısı hakkında şunları yazdı:

Şirketler, müslüman amele kullanmalıdırlar.
Tramvay ve tünel şirketleri amelesi dün Amele Birliği'nde toplanarak şirketlerin müslüman amele kullanmamalarını protesto etmişler ve bu hususta kararlar almışlardır.

Toplantı kararları ise şöyle:

Biz İUAB tramvay ve tünel personeli, bütün gayr-i Türk ustalara meydan okuyoruz ve diyoruz ki bu iki şirkette mevcut herhangi bir usta ile imtihan olabilecek kabiliyette ustalarımız mevcuttur. Bu Türk ustalarını (ileri sürmekle) hem milli ve mukaddes ve hem de mesleki menfaatlerimize hizmet etmekteyiz.

Milletimiz ve mesleğimizin heba edilmemesi için lazım gelen teşebüsatta bulunmak ve icabında en etkili silahımız olan grev yapmak için Birlik Meclis İdaresi'ne yetki verdik.
Yaşasın Türk halkı ve Yaşasın Gazi paşamız.
Yaşasın vatanperver Türk işçileri.[254]

İUAB'nin meydan okuyuşu lafta kalmadı. Rakip sendikaları kırmak için şiddete başvurdu. 23 Mart 1923'te İUAB üyeleri, Numan Usta'nın konuştuğu ve 300 tramvay işçisinin katıldığı *Şişli Tramvay Elektrik Tünel Amelesi Kulübü*'nün toplantısını bastı.[255] Ankara Meclisi üyesi Numan Usta'nın Rasim Şakir'le Amele Siyanet Cemiyeti'nin kuruluşunda işbirliği yapmış olması tarihsel bir ironidir. O anda rakip taraflarda yer alsalar da Numan Usta İUAB'nin politika ve hedeflerini paylaşıyordu.

6 Nisan'da da İUAB üyeleri İstanbul'da gerçek bir işçi federasyonu oluşturmak amacıyla örgütlenmek üzere yapılan bir toplantıyı basıp şiddetle dağıttı. Toplantı, Türkiye Mürettipler Cemiyeti'nin binasında yapılıyordu. Cemiyet 1920'de Fransız ve Rum gazete sahiplerine karşı başarılı bir grev düzenlemişti. Toplantıda *Beynelmilel İşçiler İttihadı* ve doktor *Şevket Hüsnü* de bulunuyordu. İUAB'nin basına gönderdiği haberde toplantıda bulunan gayrimüslimler "*şapkalı*"* tabiriyle aşağılanırken Rum ortodoks vatandaşlar da "*Yunan*" olarak adlandırıyordu. İUAB'nin ırkçılığının ve şiddet eğiliminin düzeyini görmek açısından bu basın açıklamasını olduğu gibi vermek anlamlıdır:

İUAB merkez-i umumisinden gönderilmiştir.
Cuma günü Türk Mürettipler (dizgiciler) Cemiyeti'nde

* Mustafa Kemal'in bizzat desteklediği birliğin gayrimüslimleri şapka kullanmaları üzerinden aşağılaması (müslüman işçiler fes takıyordu) tarihin başka bir ironisidir. Birkaç yıl sonra şapka takmayı reddeden ve feste ısrar edenler, kemalist rejim tarafından ölüm cezasına çarptırılacaklardı.

vuku bulan olayların gazete sütunlarına muhtelif surette aksettiği ve Umum Birliğimiz delegelerinin iştiraklerine adeta bir baskın şekli verilmek istenildiği görüldüğünden bu açıklamanın basına tevdi ve kamuoyuna arz zarureti hasıl olmuştur.

Cuma günü saat 12'de Mürettibin Cemiyeti binasında İUAB namıyla bir birlik yapmak için bazı kişilerin eşhasın buluşmuş olduklarını haber alan İUAB: Tramvaycı, Elektrikçi, Teviyeci, Tırnacı, Kaldırımcı, Hamal, Bomonti Bira Fabrikacı, Kalafat ve Kazancı, Marangoz, Demirci derneklerinin üçer delegesi mezkür cemiyetin merkezine gidip oturmuşlar ve İUAB namıyla beş bin mevcutlu anasır-ı asliden mürekkep bir amele birliği var iken nasıl olup da başka bir birlik teşkiline karar verildiğini ve bunun birlik olmayıp ikilik olacağını, müteşebbislerin kimlerden ibaret olduğunu anlamak istediklerini beyan ettiler ve komisyon azasından Kazım namında Sırp muhafaza askeri olup da Kabataş'taki karakolda şapka ile milletdaşlarını tehdit etmiş olan birinin bu "yeni birlik" nizamnamesini yapmak için komisyon azası meyanında bulunulduğunu gördüler. Bu zat kimi ve hangi cemiyeti temsil ettiği sorulduğu zaman Beynelmilel Bina İşçileri'ni temsil ettiğini söyledi.

İstanbul'da böyle bir cemiyet yoktur. Bu isim sahtedir. Bu isim etrafında toplanmaya yeltenen birkaç Yunanlı, Refat Paşa'nın İstanbul'a gelişinde firar ettiler. Kazım da amelenin milli ve mesleki tepkileri karşısında polis vasıtasıyla toplantı salonundan dışarı çıkarıldı. Yine Köstence'den bir ay evvel gelen bir şapkalıdan da hiçbir cemiyeti veya teşkilatı temsil etmediği halde nasıl olup toplantı mahallinde ve komisyonda bulunduğunu sordular. Onun da hiçbir salahiyeti olmadığı anlaşıldı ve salonu terke mecbur

oldu. Aynı komisyonda Dr. Şefik Hüsnü namındaki kişi de "Sen kimsin? Kimi temsil ediyorsun?" sualine (karşılık) hemen gazeteci olduğunu söyleyerek galeyandan kurtuldu. Ve "amele kitlesine ve amele işlerine karışmazsa daha iyi yapacağını ve memlekete iyilik yapmak isterse Anadolu'ya gidip frengi, malarya ve verem ile mücadele etmesi lazım geldiği"ni söylediler.

Yeni amele birliği yapmaya cüret eden densizler bu tarzda salonu terke mecbur edildikten sonra kala kala hükümetçe bilinen, polisçe müseccel olan Mürettibin Reji cemiyetleri delegeleri kaldılar.

Reji, Yunan ve Rumlar'la dolu olduğu için sayıca önemli değil. Bu da bertaraf edildiği takdirde Müretibin Cemiyeti kalıyordu. Amele Birliği delegeleri beş bin amele namına bir birlik yaptıkları halde böyle bir-iki zayıf cemiyetin ve birkaç lekeli menfaatçunun mürettip arkadaşlarımızı da içlerine almaya yeltenerek bir araya toplanıp hadlerine bakmadan bir İUAB teşkiline cüretlerinin ameleye fenalık olduğunu söylediler ve Amele Birliği delegeleri "Yaşasın Gazi Paşamız", "Yaşasın Halaskar Halk Ordusu", "Yaşasın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti", "Yaşasın Mürettibin arkadaşlarımız", "Yaşasın İUAB" diye bağırarak amele cephesini yıkmak isteyen bu sahte ve selahiyetsiz murahhasları dağıtmışlar.[256]

İUAB ve Amele Siyanet Cemiyeti, Türk milliyetçiliğini ideolojik bir silah olarak kullanarak 1919-22 döneminde işçi sınıfının en militan kesimi olan İstanbul tramvay işçilerinin örgütlenmesini kırmayı başardılar.

Türk milliyetçileri tarafından işçilerin emperyalizme karşı mücadele ettiği iddiası da gerçeğe uygun değildir. Yabancı şir-

ket sahipleri ve emperyalistler, işçi örgütleri içinde işçi birliğini bölmek ve kırmak için Türk milliyetçiliğini desteklemekten son derece mutluluk duyuyorlardı.

İstanbul Tramvay Şirketi'nin Fransız-Belçikalı sahipleri (tünel, otobüs ve elektrik üretim şirketini de kontrol ediyorlardı), işçi örgütlenmesinin kırılması sonucu 16 yıl daha rahat edeceklerdi. Bu şirketler ta 1939'da devletleştirildi. İUAB'nin propagandası yabancı patronlara karşıydı; ama pratikte milliyetçilik kullanılarak işçi sınıfı bölünmüş ve örgütlenmesi biçilmişti. Bu durumdan yabancı patronlar da Türk patronlar kadar yararlandı.

İUAB Ekim 1923'te bütün gayrimüslim işçilerin işten atılması talebiyle bir grev örgütledi. Tramvay, işçi sınıfı örgütlerinin etnik temelde bölünmesinin yaşandığı tek işyeri değildi. Şark Demiryolları'nda 18 Kasım 1923'te yapılan grevin ilk talebi şöyleydi:

> *Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstantin ve Venizelos'un resimlerini yapıştırıp "bunları Türkler'e öptüreceksiniz" diyen küstahların, muhterem kumandalarımıza hakaret etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden Şark Şimendifer Kumpanyası'ndaki memuriyetlerinden sureti katiyede uzaklaştırılmaları.*[257]

Aynı gün yapılan İstanbul Terkoz grevi de öncelikle gayrimüslim işçilerin işten atılmasını istiyordu.[258]

Türkiye Umumi Amele Birliği (TUAB) 26 Ekim 1923'te yine Mustafa Kemal'in kutlama telgrafıyla kuruldu. 5 Aralık 1923'te TUAB Başkanı Refik İsmail tramvay, gazhane, terkoz ve Şirket-i Hayriye işçileri adına yaptığı açıklamada Lozan Anlaşması gereği gayrimüslim işçilerin işten atılması gerektiğini söyledi.

Bu "ilk" taleplerin işçilerin kendi ürettiği talepler olmaktan

çok, yukarıdan maniple edilen talepler olduğu anlaşılıyor. Örneğin demiryolu grevinin gerici ilk talebine karşın greve katılan 1600 işçinin 600'ü Türk değildi.[259] Türk olmayan işçiler, bu *ilk* gerici talebi göz ardı ederek diğer ekonomik talepler etrafında grevi ve mücadeleyi birleştirdiler. Bu deneyimin sonucu olsa gerek Şark Şimendifer işçileri TUAB'tan çıkarak 1924'te *Amele Teali Cemiyeti*'ni kurdular. Bu işçilerin örgütlülük ve bilinç düzeyinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bu cemiyet kapatıldığı 1928'e kadar illegal koşullarda çalıştı.

Sendikaların yasaklanması

1 Mayıs 1924'te polis, TUAB'ın İstanbul'da eylem yapmasına izin vermedi. Mahkemenin kapatma kararından sonra TUAB 20 Mayıs'ta kendini feshetti. Patronların dostu sendika yasaklanmıştı. Mete Tunçay, birliğin neden kapatıldığını soruyor:

> *Ankara hükümetinin İstanbul, giderek bütün Türkiye işçi sınıfını böyle sadakatle kendisine bağlı kalacak bir örgütte toplamak istememesi açıklanmak gerekir.*[260]

Tunçay, resmi açıklamanın inandırıcı olmadığını belirtiyor:

> *Gösterilen gerekçe yani Cemiyetler Kanunu'nun birlik-federasyona izin vermemesi sudan bir bahanedir. Aynı dönemde örneğin esnaf cemiyetlerinin bir heyet-i müttehide halinde toplanmasına pekala göz yumulduğu gibi Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de apaçık federatif bir yapıdaydı.*
> *Bana öyle geliyor ki asıl kapatılma nedeni, örgütüne nüfuzlu bir koruyucu bulmak isteyen Şakir Rasim'in yanlış ata oynamış olmasıdır. Bununla başkanlığını Rauf Bey'e önerilmesini kastediyorum.*[261]

Tunçay, kapatma kararının ardında Rauf Bey'in TUAB başkanlığına önerilmesinin yattığını düşünmektedir. Rauf Bey zamanla rejimin gözünden düşmüş ve *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'yla ilişki içine girmişti. Tunçay, Rauf Bey'i başkanlığa öneren Rasim Şakir'in de bu nedenle hükümetin gözünde tehlikeli bir adam haline gelmiş olabileceğini söylüyor.

Aslında daha basit bir açıklama mümkün. Liderliği ne kadar satılmış olursa olsun işçileri bir araya getirdiği için sendikalar, egemen sınıflar açısından her zaman bir tehdit oluşturur. 1905 Rus Devrimi'ni tetikleyen yürüyüşe katılan işçiler, bizzat çarlık rejimi tarafından polis şefi *Zubatov* eliyle kurulmuş sendikaların üyeleriydi. Bu sendikalarca düzenlenen yürüyüşün liderliğini de (sonradan polis ajanı olduğu ortaya çıkan) *Papaz Gapon* yapıyordu.

İUAB, işçi sınıfının en militan örgütlenmelerini kırarak egemen sınıf için işlevini yerine getirdi. Bu yüzden bir tehdide dönüşmeden önce kapısına kilit vuruldu. Tarihte bir çok grev kırıcı sendika benzeri bir kaderi paylaşmıştır. Mustafa Kemal, sendikayı başından itibaren desteklemişti. Birlik, kapatılmasından kısa bir süre önce çıkardığı broşüründe M. Kemal'in Şubat 1924'teki birliğin son kongresine gönderdiği mesaj yer alıyordu:

> *İktisat Vekaleti'ne tanzim kılınan ve amele mesaisinin inzibatı, sıhhi, terbiyevi ve sırf hukuki olan aksam-i esasiyesine ilişkin Mesai Kanunu taslağı vekiller heyetince tasvip ve TBMM'ne arz edilmiştir. Sendikalar ile grevlere ilişkin hususatın da ikinci bir kanun tasarısı ile tespit ve teklifi vekalet-i müşarüleyhaca müstacelen tetkik ve takip edilmektedir.*[262]

Kongreden birkaç ay sonra hükümet sendikayı kapattı. Mustafa Kemal, sendika ve grev yasası vaadini hiçbir zaman yerine getirmedi. 1950'lerin başına kadar sendika kurmaya yönelik her

çaba, baskı ve zulümle karşılaştı.

Kendisine verilen kirli işi bitirip işe yaramaz hale gelen Rasim Şakir ise tarih sahnesinden silindi.

Kürtler, Şeyh Sait Ayaklanması ve sonrası

Zayıf kapitalist rejim, işçi hareketini ezmek zorundaydı ve bunun için Türk milliyetçiliğini kullandı. Rejim aynı şekild Kürtler'i de ezmek zorundaydı.

Kürt milliyetçiliği, yükselen Türk milliyetçiliğinin bir sonucu olarak ortaya çıktı. David McDowall Türkiye'de yaşayan Kürtler'i ele aldığı *Kürtler'in Modern Tarihi* isimli kitabında şu yorumda bulunur: "*Kürtler ancak 1918'den itibaren etnik bir toplum olarak düşünmeye ve davranmaya başladılar*".[263]

Kürtler tarihsel olarak göçebe aşiretlerden oluşan bir toplumdu. Aşiret yapısı daha yerleşik ve kentli bir yaşama geçişte de sürdü. Kürtler'e karşı uygulanan ayrımcılık ve baskılar, bu yapının devam etmesine neden oldu. Aşiret yapısı devletin sağlamadığı bir tür sosyal güvenlik mekanizması ve koruma sağlıyordu.

Fakat bu yapı, Kürtler'i maniplasyonlar karşısında savunmasız bırakıyordu. Bugün bile Kürt milliyetçiliğinin en büyük düşmanı Türk devletinin aşiretlerden devşirdiği köy korucularıdır. Benzeri bir toplumsal yapıya sahip olan İskoçlar da Britanya emperyalizmi tarafından bu şekilde ezildi. Britanya emperyalizmi, İskoçlar'ın bir kesimini diğerlerine karşı kullandı.

Kürtler de bölünmüş bir durumda; dil (Zaza, Kırmançi, vs), din (Sünni-Alevi) ve aşiret temelli bir bölünmüşlük söz konusu.

Abdülhamit 1891'de sünni Kürtler'den oluşan *Hamidiye Alayları*'nı kurdu. Farklı aşiretler, ayrı alaylarda hizmet verdi. Bu alaylara vergi toplama hakkı verildi. Bu durum alayların doğuda kontrol edilemeyen bir güce dönüşmesine neden oldu.

1895 Ermeni Katliamları'nda alaylar ciddi bir rol oynadı.

Fakat Kürtler birleşik, gerici bir blok oluşturmuyordu. Hükümetle ilişkisi olmayan Kürt grup ve aşiretleri de Hamidiye Alayları'nın hedefi haline gelebiliyorlardı. Alayların kumandanı İbrahim Paşa'nın Amed (Diyarbakır) çevresindeki faaliyetleri 1908 öncesinde Kürtler dahil herkesin padişaha şikayette bulunmasına neden oldu. İttihat ve Terakki hükümeti Hamidiye Alayları'nı dağıtmadı, adını *Aşiret Alayları* olarak değiştirdi. Bunlar 1915'te Ermeni halkın sürülmesinde kullanıldı. Sadakatleri karşılığında Kürtler'e verilen vaatlerin hiçbirisi tutulmadı. Etnik temizlikteki amaç, bütünüyle Türk ve Türkçe konuşan bir burjuva sınıf yaratmaktı. Ermeniler'in 1915'te sürülmesinden sonra Kürtler de aynı kaderi paylaşacaktı; sürülen 700 bin Kürt'ün ciddi bir kısmı öldü.

1923 Türkiyesi'nde net bir etnik kimliği olan tek büyük grup Kürtler'di. Asimile olup *Türkleşme*yi reddeden Kürtler'e gelecek yoktu.

Eylül 1919'da "*Türkler ve Kürtler kardeş olarak yaşamaya devam edeceklerdir*"[264] diyen Mustafa Kemal Ocak 1923'te İzmit'te yaptığı bir konuşmada bile Kürtler için özerklikten bahsediyordu:

> *Dolayısıyla başlı başına bir Kürtlük düşünmektense, bizim Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (anayasa) gereğince zaten bir tür yerel özerklik oluşacaktır. O halde hangi livanın (şehir) halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak yöneteceklerdir.*[265]

1923'ün Yazı'nda ise yeni bir politikaya geçildi. Güneydoğu'da devlet görevlisi olan bütün Kürtler'in yerine Türkler atandı. Orduda Kürtler'e karşı ayrımcılık uygulanmaya başlandı. Kürt bölgelerindeki şehir, cadde, sokak, meydan isimleri Türkçeleştirilmeye başlandı. Mart 1924'te eğitim ve hukuk sistemin-

de Kürtçe kullanılması yasaklandı. Bu uygulamalar iki sene önce söz verilen özerlik yasa tasarısı ve Lozan Barış Anlaşması (madde 39) ile çelişiyordu.[266]

Cumhuriyet tarihi boyunca Kürtler'in ezilmesi ve dillerinin bile yasaklanması çok sayıda isyana neden oldu. İsyanların belirgin bir milliyetçi karakter sergilemesi cumhuriyetin kuruluşu ve sonrasına tekabül eder.

Alevi Kürtleri'nin 1921'deki *Koçgiri İsyanı* bunların ilkiydi. Bu tarihte çoğu Kürt, Mustafa Kemal'le omuz omuza Yunanistan işgaline karşı çarpışıyordu. İsyan, ilk Kürt milliyetçi örgütü olan *Azadi*'nin temellerini attı. Azadi'nin topladığı güç karşısında hükümet Ağustos 1924'te belli bir ölçüde özerklik, şeriat mahkemelerinin kurulması, Kürt tutuklular için af ve Kürtler'in askerlikten muaf tutulması gibi tavizler teklif etti.[267]

Azadi, 1924'ün sonunda baskıyla çökertildi. Tutuklamalardan kurtulan Azadi liderlerinden birisi *Şey Sait* idi. Şeyh Sait, 1925 Baharı'nda cumhuriyetin ilk yıllarındaki en önemli Kürt ayaklanmasına liderlik etti. İsyan Şubat 1925'te başladı ve hızla yayıldı. İsyanı bastırmak üzere gönderilen ordu birlikleri firar etti. Fakat isyan Alevi Kürtleri'nin ve Kırmançiler'in desteğini almayı başaramadı. Kırmançi Kürt aşiretlerinden sadece Jibran ve Hasanan isyana katıldı.[268]

Hükümet, isyanı ancak ordunun yarısını (52 bin asker) bölgeye göndererek bastırabildi. İsyanın bastırılması ardından devasa bir baskı başladı. İsmet İnönü 4 Mart 1925'te *İstiklal Mahkemeleri*'nin yeniden kurulduğunu duyurdu. Yargılanan 660 kişinin çoğu idam edildi. Bu dönemde sıkıyönetim mahkemeleri tarafından yargılanıp idam edilenlerin sayısı bilinmemektedir. Ama rakamın yüksek olduğu kesindir. Baskı, Kürtler'in dışındaki kesimleri de hedef aldı. İstiklal Mahkemeleri'nin faaliyetleri hakkında haber yapan gazeteciler de bu baskıdan nasiplerini aldı.

Hükümet, isyanı kendisine muhalif bütün kesimleri kontrol altına almak için bir bahane olarak kullandı. Ayaklanma sırasında hapiste bulunan Yusuf Ziya Bey ve Halit Jibran gibi Kürt liderler idam edildi. İttihatçi *Kazım Karabekir Paşa* liderliğindeki *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın isyanı kınaması bile partinin isyanla ilişkilendirilip kapatılmasına engel olamadı.

Sol da baskıdan nasibini alacaktı. Şeyh Sait Ayaklanması sırasında Komintern burjuva iktidarlarıyla ittifak arayışına giren stalinistlerin eline geçmişti; işçi sınıfının bağımsız politikalar izlemesi yolu terk edilmişti. *Çin Komünist Partisi*, burjuva milliyetçi *Koumintang* Partisi'ne koşulsuz katılmaya zorlanmıştı. *Çang Kay Şek* (Koumintang lideri), bu desteğin karşılığında binlerce komünisti katletti! Geri kalan komünistler de kaçmak için "*Uzun Yürüyüş*"e zorlandı. Komintern politikaları TKP'yi Şeyh Sait Ayaklanması'nı gerici olarak kınamaya itti. *Profintern* (Kızıl Sendika Enternasyonali) de bu yaklaşımdaydı. TKP, kemalist rejime sunduğu bu desteğin karşılığını on yıllarca illegal yaşayarak ve hesapsız baskılara maruz kalarak ödeyecekti.

Kürt isyanı "irtica" olarak gösterildi. İsyanın şeriat mahkemelerini ve hilafeti geri getirmek istediği söylendi. Oysa Şark İstiklal Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Bey, Şeyh Sait'i idama mahkum ederken şunları söylüyordu:

> *Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinizi bir zümreye alet, kiminiz ecnebi kışkırtması ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz.*[269]

Hükümetin görüşü de farklı değildi. Başbakan Fethi Bey (Okyar) şunları söylüyordu:

> *Olay padişahlığı, hilafeti ve Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını sağlamak gibi gerici propa-*

ganda altında Kürtçülük'tür. Genel durum budur.[270]

Bu ve diğer Kürt ayaklanmalarında Türk hükümetinin baskılarının desteklemesine dayanak olan bir başka argüman da Kürtler'in Türkiye'yi bölmek isteyen emperyalistlerin maşası olduğudur. Tarihte bazı Kürtler'in gerici bir güç olarak kullanıldığı doğrudur. Daha önce de gördüğümüz gibi Kürt aşiretler in içindeki toprak ağalarının gücü bunu mümkün kılıyordu.

Buna karşın Kürtler (daha doğrusu bazı Kürtler) cumhuriyetin kurulmasından önce de sonra da pratikte emperyalist komploların maşası olmaktan çok, Türk milliyetçiliğinin maşası olarak kullanıldılar.

Bugün bile durum aynıdır. PKK-KADEK'e karşı savaşan köy korucuları da tıpkı *Susurluk Kazası*'ndan sağ kurtulan *Sedat Bucak* gibi Kürt'tür.

Kürtler'in 1925'te emperyalistlerin maşası olduğu iddiası gerçeği yansıtmıyor. Britanya, Osmanlı'nın dağılması sürecinde Kürtler'i kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Fakat Britanya, Türkiye Cumhuriyeti'nin (ve Britanya'nın kuklası Irak'ın) kurulmasıyla Kürtler'in bağımsız devlet veya özerk yönetim kurmasının tümüyle karşısında yer aldı.

1925'te Şey Sait'in oğlu *Ali Rıza* Tebriz'deki Britanya Konsolosluğu'ndan Londra'ya giderek bağımsız Kürdistan davasını gündem etme izni istedi. Britanya elçisi Tebriz Konsolosluğu'na yazdığı sert bir mektupla Britanya hükümetinin politikasını hatırlattı:

> *Kuşkusuz bağımsız bir Kürt Devleti'nin kurulması veya özerkliği teşvik etmenin veya bunun sorumluluğunu almanın Majesteleri Hükümeti'nin politikası dahilinde olmadığının farkındasınızdır!* [271]

Nisan 1929'da Irak'taki Britanya yöneticisi Kinahan Cornwallis, Irak Başbakanı'nın Irak'taki Kürtler'e özerklik tanınması önerisini şöyle yanıtladı:

> *Birlikten ziyade bölünmeye meyleden herhangi bir önlemi kesinlikle kabul etmeyeceğim. Britanya Majestesi Hükümeti, Irak nüfusunu oluşturan farklı kesimlerin istikrarlı ve homojen bir devlet çatısı altında birleşmelerini istemektedir.*[272]

Britanyalılar Türkiye'deki Kürtler'in özerklik kazanmalarının Irak'taki Kürtler'i etkilemesinden korkuyorlardı; tıpkı bugün Türk egemenlerinin Iraklı Kürtler'in özerkliğinin Türkiye'deki Kürtler üzerindeki etkilerinden korktukları gibi. Tarih boyunca tüm büyük güçler ister Türkiye'de ister Irak'ta olsun Kürtler'in herhangi bir şekilde bağımsızlık kazanmalarını engellemek için ellerinden geleni yaptılar, yapıyorlar. 1920 ve 30'larda Irak Kürtleri'ne karşı modern hava akınları düzenleyen ilk güç Britanyalılar oldu.

Fransızlar da Türk askerlerinin Şeyh Sait Ayaklanması'nı bastırmak üzere kendi kontrolleri altındaki bölgelerden (Hatay ve Suriye) demiryoluyla nakline izin verdi. Kürtler'in gerçekten de yurt dışında dostları yoktu.

Ayaklanmanın bastırılması yeni baskılara ve yeni isyanlara neden oldu. Haziran 1927'de çıkarılan yeni bir yasa Kürtler'in doğudan sürülmesine izin veriyordu. Britanya Büyükelçisi George Clerk, sürülenlerin sayısını "*en az 20 bin*" olarak tahmin ediyordu.[273]

Kürt isyanları sürdü; takip eden baskılar, isyanlarla karşılaştırılamayacak kadar ağırdı. Tevfik Rüştü (Saraçoğlu), Britanyalı bir diplomatla yaptığı görüşmede hükümetin amacını şöyle ifade ediyordu:

Kürtler'e gelince; onların kültürel düzeyleri o kadar düşük, mantaliteleri o kadar geri ki genel Türk politikalarının içinde yer alamazlar. Ekonomik açıdan daha ileri ve kültürlü Türkler'le rekabet etmeye yeterli olmadıkları için nesilleri tükenecek... Mümkün olduğu kadarıyla İran'a ve Irak'a göç edecekler, geri kalanlar ise yetersizliklerinden dolayı elimine olacaklar.[274]

Hitler'in "*nihai çözüm*"ünün sanayileşmiş, sistematik vahşeti burada yaşanmadıysa da yukarıdaki yaklaşım soykırım dilidir! Vakit gazetesi 1925'te "*Türk süngüsünün göründüğü yerde Kürt sorunu yoktur*" diye yazabiliyordu. Sürülenlerin ve ölenlerin kesin sayısını belirlemek mümkün değil. Kürt kaynakları 1926-27'de 500 bin Kürt'ün sürüldüğünü, 200 bin kadarının öldüğünü söylemektedir. Rakamları çarpıtmak için herhangi bir nedeni olmayan Britanyalı bir diplomat, iç yazışmalarında Diyarbakır'daki görevinden dönen bir Türk jandarma binbaşısından edindiği izlenimi şöyle aktarmaktadır:

Yapmak zorunda kaldığı iş kendisini iğrendirmişti ve tayin edilmek istiyordu. Doğu vilayetlerinde görev yapmış ve erkek, kadın, çoluk-çocuk katletmekten yorulmuştu.[275]

Kürtler'in bu dönemde yaşadığı trajedi, birleşememiş olmalarından kaynaklandı. Ne kendi aralarında birleşebildiler ne de tek ulus, tek parti projesinin diğer muhalifleriyle. Türk hükümeti bütün Kürtler'i eşit bir şeklide aşağılıyordu. Bu durum Kürt milliyetçiliğinin genelleşmesi için bir olanak sağladı, ama Kürtler birleşik bir cephe oluşturamadılar. Kendi aralarında birleşseler bile ulusal haklarını savunacak bir güce ulaşmaları zordu; diğer ezilen kesimlere, sola ve işçi sınıfına ihtiyaçları vardı.

Türk solunun trajedisi de (özellikle TKP'nin) hükümetin Kürtler'e uyguladığı baskıyı desteklemesiydi. Sol, kendisini de yer altına iten devleti güçlendirdi.

Din ve laiklik efsanesi

Yönetici sınıfın zayıflığı, dine karşı tutumundan da görülebilir. Cumhuriyet rejiminin, dini duyguları kullanma eğilimi, öncülü olan İttihat ve Terakki'den daha fazlaydı.

Laikliğin anlamı, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ise hiçbir zaman kemalizmin bir parçası olmadı.

Osmanlı İmparatorluğu tabii ki teokratik (dine dayalı) bir devletti ve padişah, resmi dinin başıydı.

Yeni kurulan Ankara hükümeti ise Osmanlı'dan o kadar da farklı değildi. Mustafa Kemal dinin yaratmak istediği devlete hizmet etmesini istiyordu.

M. Kemal, ulusalcı harekete desteği inşa etmek için dini liderlerle işbirliğinden kaçınmadı. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin başkanı, bir imam olan Raif Efendi'ydi. Temsilciler Komitesi'nde de Nakşibendi Şeyhi Fevzi Efendi bulunuyordu. Ankara'ya ulaşmadan önce M. Kemal, Hacı Bektaş Türbesi'ni ziyaret ederek Bektaşi lideri Cemalettin'in desteğini güvence altına almak istedi. Ankara Müftüsü'nden İstanbul'daki şeyhülislamın milliyetçileri kafir olarak adlandıran fetvasına karşılık bir fetva çıkarmasını istedi. Bu fetvaya 250 imamın imzası alındı.

Mustafa Kemal 21 Nisan 1920'de yeni Türk Meclisi TBMM'nin açılışının nasıl yapılacağını açıklayan bir genelge yazdı. Meclis, Kuran okunarak açılacaktı. Ardından dualar edilecek, kurban kesilecek, peygamberin sakalından bir kıl törenle taşınacaktı. Padişah ve halifenin sağlığı için dualar edilecekti.[276] Meclisin açılışı aynen böyle oldu. Meclis-i Mebusan'ın Aralık 1908'deki

açılışıyla TBMM açılışında yaşananlar tam bir zıtlık içindeydi. 1908 Meclisi'nin açılışı tamamen laikti. Bandonun çaldığı marş, Allah'a değil anayasaya şükrediyordu!

Cumhuriyetin ilk anayasasında İslam'ın devletin resmi dini olduğu belirtiliyordu. Bu ibare 1928'e kadar anayasada yer aldı. Sonraları M. Kemal, bunları açıklanması bile "*lüzumsuz*" olan, o dönem verilmesi zorunlu tavizler olarak tarif etti.

Fakat uzun dönemli etkilerine bakarsak bu olanların tarihsel önemini öylece geçiştirmek biraz zor olur. Günümüzde maaşlarını devletin karşıladığı, 70 bin "devlet memuru" imam var. Ankara'daki Diyanet İşleri Başkanlığı imamların vaazlarını merkezi olarak yazmaktadır. Devlet ezanın ilk önce Türkçe okunmasına karar verdi; sonra devlet yumuşayınca Arapça'ya dönüldü. Gerçekten laik olan bir devlette ezan istenirse Çince okunur ve devlet bununla ilgilenmez..

Cumhuriyetin kurulmasından 80 yıl geçmiş olmasına karşın bugün bile dini olmayan bir cenaze töreni yapmak neredeyse hayal bile edilemez. Bu durum ateistler ve komünistler için de geçerlidir.

Kemalist "laiklik" hiçbir biçimde din ve devlet işlerinin ayrılması değildi. Kemalist laikliğin amacı, dini devletin kontrolünde tutmak ve dinin mevcut düzene karşı memnuniyetsizliğin ifade edilebileceği bir kanal olmasını engellemektir.[277]

İzmir "suikastı" ve muhalefetin tasfiyesi

Mustafa Kemal'e karşı "*İzmir suikast girişimi*" tuhaf bir olaydı. Bu sözde "suikast girişimi"nde ne tek bir kurşun atıldı ne de bomba patladı. M. Kemal'in ya da başka herhangi birinin kılına dahi zarar gelmedi.

Yine de olay M. Kemal'in politik muhaliflerinin ve hatta muhalif olma potansiyeli taşıdığından şüphe edilenlerin üzerindeki

bir dizi baskının bahanesi olacaktı. Sadece uzun bir hafızaya sahip olanlar bile bu tasfiyenin kurbanı oluyorlardı.

Bu suikast girişimi gerçekten de bir komplo gibi görünmektedir. 1923'ten sonra meclisteki koltuğunu kaybeden eski vekil Ziya Hurşit girişimin merkezinde olduğunu itiraf etti. Komplo (iki kere) yetkililere haber verildi.[278] Kazım Karabekir'in İzmir mahkemesinde iddia ettiğine göre komploculardan birisi olan Edip, hükümetin ajan provokatörüydü. Mustafa Kemal'in Bursa'dan İzmir'e gitme programını ertelemesi de "suikast"ın önceden bilindiği fikrini güçlendirmektedir.

Komplocular tutuklandı. Fakat tutuklamalar, komplocularla sınırlı kalmadı. Kapatılan *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*'nın (TCF) tüm vekilleri tutuklandı ve evleri basıldı (milletvekili dokunulmazlığının hiçbir önemi yoktu). İzmir ve Ankara'da iki İstiklal Mahkemesi oluşturuldu. Tutuklanan ve yargılananların suikast girişimiyle hiçbir bağı yoktu. Zaten mahkemeler de buna dair bir kanıt elde etmek veya kanıtları soruşturmak için herhangi bir girişimde bulunmadılar. Bunun yerine suçlananların geçmişteki İttihat ve Terakki bağları nedeniyle politik olarak sorumlu oldukları iddia edildi. Ankara mahkemesinin savcısı İttihat ve Terakki'nin ne denli sorumsuz bir örgüt olduğunu kanıtlamak için Birinci Dünya Savaşı'na girme kararını tartıştı!

Mahkeme reisi *Kel Ali* (Çetinkaya) ve TCF vekili Şükrü arasında geçen konuşma mahkemenin doğasına tanıklık etmektedir. Şükrü, komplo ile herhangi bir bağı olduğunu reddederek bunun bir provokasyon olduğunu iddia etti.

> ***Reis:*** *Size yeni bir fırka kurmak fikri nereden geldi?*
> ***Şükrü:*** *Bundan tabii ne olabilir? Her mecliste olduğu gibi bizde de muhalefet lazım değil miydi? Muhalefetsiz demokrasi ve cumhuriyet olur mu?*

Reis: *Fırka demek vatanın yükselmesi, ilerlemesi için çalışmak demek. Onun aslında çetecilik yoktur.*
Şükrü: *Tabii öyledir efendim.*
Reis: *Halk Fırkası programını kabul eden siz değil miydiniz?*
Şükrü: *Halk Fırkası'nın programı yoktu ki. Hala da yoktur.*
Reis: *Umdeleri (prensipleri) var ya.*
Şükrü: *Umdeler, siyasi fırka programı değildir.*
Reis: *Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi yeni bir fırka kurdunuz?*
Şükrü: *Beni fırkamdan dolayı itham etmek için mi karşınıza getirdiniz?*
Reis: *Fırka prensiplerine bürünerek bir suikastın mücrimi (suçlusu), birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz.*
Şükrü: *O halde onu sorunuz.*
Reis: *Hakimler heyeti, aydınlanmak için ne isterse sorar, her şeyi araştırır.*
Şükrü: *Evet ama siz soracaklarınızı sorarken tekdir ediyorsunuz (azarlıyorsunuz).*
Reis: *Sen cinayet yaptın. Sana azami müsaadeleri tanıyoruz.*
Şükrü: *Hakimler tarafsız olur.*[279]

Yargılananlar arasında Kurtuluş Savaşı'nın dört generali de bulunuyordu. Mayıs 1919'dan sonra Mustafa Kemal'e aşırı sadakat gösteren Kazım Karabekir şöyle bir savunma yapıtı:

Mütareke sırasında elim durumlara karşı elbirliğiyle göğüs gererek çalışıp Gazi'yi kendimiz reis yaptığımız sırada memleketin istinad ettiği yegane kuvvet bendim.

Ancak her inkılapta olduğu gibi zamanla birlikte çalışanlar, maksad hasıl olduktan sonra ortaya çıkan parazitlerin bu birliği bozdukları görülür.[280]

Karabekir, "parazitler" derken açıkça mahkeme yargıçlarını hedef almıştı. Mahkeme başkanı dışında bütün heyet Karabekir'in astıydı. Yargıçlardan *Ali Kılıç*, Mustafa Kemal'in içki arkadaşıydı; *Reşit Galip* ise savaşta hiçbir rol oynamamıştı. Karabekir, doğu cephesinin kumandanı olarak kendisinden beklenen etnik temizliği büyük bir vahşetle yerine getirmişti.

İzmir'de nöbet tutan askerlerin bu dört generali gördükleri anda hazır ola geçtikleri haberi yayılınca M. Kemal, dördünün de serbest bırakılması emrini verdi. Onu korkutan faktörlerden birisi TCF'nin ordu içinde Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan daha büyük bir taban desteği olduğu gerçeğiydi.

İzmir duruşmaları 15 idamla sonuçlandı. Kararlardan ikisi gıyaben verildi. Yargılananların kararı mahkemede dinlemesine izin verilmedi. 13 idam mahkumu kararı ancak gecenin bir yarısında hücrelerinden alınıp İzmir'in merkezi yerlerinde asılırken öğrendiler. Ölü bedenleri ise bütün gün asılı kalacaktı. Kaçan iki kişiden biri ise daha sonra intihar etti; diğeri yakalandı ve asıldı.

Ankara duruşmaları da dört idam kararıyla sonuçlandı. Bunların arasında İttihat ve Terakki hükümetinin maliye bakanı *Cavit* de bulunuyordu. Cavit, kendi politik geçmişi hakkında güçlü bir savunma sundu. Cavit, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesine şiddetle karşı çıkmıştı. Cavit'e karşı asıl suçlama Nisan 1923'teki İttihat ve Terakki toplantısının kendi evinde gerçekleştirilmiş olmasıydı.

Mahkeme İzmir'deki suikast girişimi planlarıyla yargılananlar arasında herhangi bir bağ kurma çabasında bulunmadı. Mahkeme kararında İzmir olayına sadece kısaca değiniliyor! Asıl suçlama "*ittihatçılık*"tı. Tabii yargılananların hepsi de bundan

dolayı suçluydu. Yargılayanların da aslında "ittihatçı" olmaları kemalizmin yarattığı bir başka tarihsel ironiydi! Mahkeme kararı, yargılananları Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile çıkması ve İttihat ve Terakki'yi yeniden canlandırma çabasında bulunmakla suçluyordu:

> *Bu takrirlerin neticelerine göre umumi harbi ve umumi harp esnasında devlet işlerini iyi bir şekilde idare edemeyerek memleketi izmihlal (çöküş) ve inhizam (askeri bozgun) tehlikesine düşürmek suretiyle iktidar mevkiini terk ederek ve kendi kendisini feshe mecbur kalan ve başlarından birçokları memleketi bizzat açtıkları felaket uçurumda bırakarak kaçan İttihat ve Terakki Fırkası'nın yeniden iktidar mevkiine getirilmesi maksadı ile gizli ve suikasta müntehi (suikastle sonuçlanan) bir siyasi faaliyet şebekesinin İzmir mahkemelerinde meydana çıkan mevcudiyeti Ankara'da ikmal edilen safhalar ile kat'i surette teyyüt etmiştir.*[281]

İzmir'de olduğu gibi Ankara'da yargılananlar da kararı duyamadan gece yarısı hücrelerinden alınıp asıldılar ve bedenleri bütün gün asılı kaldı. Daha sonra da isimsiz mezarlara gömüldüler.

Cavit idam sehpasına çıkarken son sözü sorulduğunda şu ironik sözleri söyledi: "*Heyeti hakimiyeye veda edemedim. Allahaısmarladık*".[282]

Mustafa Kemal, idamlar infaz edilirken Ankara'daki "örnek çiftliği"nde parti veriyordu!

İzmir duruşmalarında dört generalin Mustafa Kemal'in emri üzerine beraat etmesi, mahkemelerin bağımsız olmadığına dair bir kanıt olarak görülebilir. Mahkemelerin işlevi, M. Kemal'in diktatörlüğüne karşı herhangi bir muhalefetin örgütlenmesini önlemekti. Muhalefetin bir kısmı asıldı; geriye kalanlarsa korku-

"İzmir suikastı" davası sonrası idam edilen *Abdülkadir Bey* 1908 Devrimi sırasında bir toplantıda konuşurken.[283]

tuldu. O anda Kazım Karabekir'i idam etmek ise ters tepebilirdi.

Bu tasfiyeleri savunanlar Stalin'in tasfiyelerinin yanında bunun küçük kaldığını iddia etmektedirler. Bunun nedeni, tasfiyelerin hedefinin farklı olmasıdır; Stalin, kendi rejiminin Ekim Devrimi'nin devamı olduğunu iddia ediyordu. Bunu gerçekleştirebilmek için tersine dair kanıt sunabilecek herkesi yok etmesi gerekliydi. Böylece devrim arifesinde 600 bin üyesiyle Rus işçi sınıfı içinde derin kökleri olan Bolşevik Partisi'ni ve devrimci hafızasını ortadan kaldırmak demekti.

M. Kemal ise İttihat ve Terakki'nin devamcısı olmadığını kanıtlama peşindeydi. Yine de Stalin'in 9 yıl sonra kuracağı *Moskova Mahkemeleri* ile ilginç benzerlikler söz konusuydu: Yargılananlar bir zamanlar müttefik olan politik liderlerdi, sorgulamalarda kullanılan suçlayıcı ve aşağılayıcı ton, hizip (ittihatçı) olma suçlamaları, karar verilir verilmez idamların aşağılayıcı biçimde infaz edilmesi,vb. Hatta Kazım Karabekir'in de ifade ettiği gibi yargılayanların, yargılananlardan daha sönük politik şahsiyetlerden oluşması bile benzeşiyordu. Moskova

Mahkemeleri'nin savcısı, Ekim Devrimi sırasında bir menşevik olan *Vyshinsky* idi.

Aslında kemalist resmi tarihin iddasının aksine tasfiye bütün İttihat ve Terakki kadrolarını kapsamıyordu. M. Kemal'in hükümeti, kendisi de dahil olmak üzere eski İttihat ve Terakki üyeleriyle doluydu.

Dönemin başbakanı *İsmet İnönü*, sekiz bakan ve üst düzey bürokratlar ile M. Kemal'in arkadaş çevresinin hepsi *ittihatçı*ydı![284] Tasfiye edilenler, TCF etrafında toplanan ve bir düzeyde bağımsız politik duruş sergileme cesareti gösterenlerdi. Muhalefeti ittihatçılıkla suçlamak hiç de daha az ittihatçı olmayan düzenin işine geliyordu.

İttihat ve Terakki rejimi 1920'lerdeki Rus yönetimine kıyasla daha dar bir toplumsal tabana ve daha az sayıda kadroya sahipti. İttihat ve Terakki liderliğinin tabanı özellikle Türk milliyetçisi bir diktatörlüğe dönüşmesinden sonra daha da daralmıştı. M. Kemal ve eski İttihat ve Terakki liderliği arasındaki mücadele tabansız, yukarıda yaşanan bir çekişmeydi. Dolayısıyla Türkiye tarihinin bu kadar başarılı bir şekilde yeniden yazılması Rusya'dan daha az idamı gerektirdi.

Tarihin yeniden yazılması M. Kemal'in 1927'de mecliste verdiği *Nutuk* ile başlar. Nutuk, İzmir suikast girişimine pek değinmemekle birlikte konuşmanın bütün akışı ittihatçılık ve kemalizm arasına bir set çekme hedefine hizmet ediyordu. Halbuki Mustafa Kemal 1919'da kendini ittihatçı olarak kabul ediyordu. İttihat ve Terakki'den ayrıldığına dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Erik Jan Zürcher şu yorumda bulunmaktadır:

> *Mustafa Kemal'in 1927'de okuduğu ünlü Nutuk'u 1919-1927 yıllarının tarihi olarak değil 1926 temizlik hareketini haklı çıkarma girişimi olarak*

görülmelidir. Böylece Türk tarihi ve biyografileri, kemalistler ile ittihatçılar (bunlar tamamen farklı gruplar olarak değerlendirilir) arasındaki karşıtlığı, birincilerin rolünü abartıp ikincilerinkini hemen hemen yok sayarak büyütür. Onlar, ulusal hareketi Mustafa Kemal'in özgün bir yaratımı olarak belirler ve Jön Türk dönemi ile kemalist dönem arasındaki sürekliliği ve ulusal direniş hareketinde İttihat ve Terakki'nin rolünü yok sayarlar.[285]

Kemalist rejim; milliyetçiliği, müslüman bir Türk egemen sınıfı yaratma iddiası, azınlıklara uyguladığı baskılar, emperyalizmle uzlaşmaya her zaman hazır oluşu ve diktatoryal yöntemleriyle İttihat ve Terakki'nin doğal devamcısıydı. Cumhuriyet, İttihat ve Terakki ile aynı kadrolar aracılığıyla aynı kesimin çıkarlarına hizmet etti. Cumhuriyet; ordu hiyerarşisi, bürokratlar ve devletin sırtından kendilerini zenginleştiren bir avuç kapitalistin yönetimiydi. Bunlar Türkiye'nin egemen sınıfıdır ve kemalizm onların ideolojisidir. Türk halkının bütününün iyiliği için olduğu iddia edilen düzen de onların diktatörlüğünden başka bir şey değildir.

Türkiye tarihinin masa başında yeniden yazılışı, kemalist mirasçılarla İttihat ve Terakki arasına set çekme çabasıdır:

1920'ler Türkiyesi'ndeki bütün politik liderler, İttihat ve Terakki'ci olmalarına rağmen aidiyetlerini inkar etmek durumunda kaldılar ve bu kesimle aralarına mesafe koydular.[286]

İlk önce İttihat ve Terakki'nin, daha sonra kemalistlerin Türk milliyetçiliği 1908-09 Devrimi ile yeşeren özgürlük ve demokrasi ortamının unutulmasına neden oldu; hatta bu hafıza kasıtlı bir şekilde yok edildi.

1930'da düzenin makyaj yapma çabası olarak ortaya çıkan,

kısa süreli demokrasi gösterisindeki *Serbest Cumhuriyet Fırkası* denemesi dışında Türkiye tek parti diktatörlüğüne dönüştü. En ufak bir muhalefete tahammül yoktu.

Kadın hakları

Kemalistler cumhuriyetin ilk yılarında kadın haklarında sağlanan ilerlemeler konusunda çok iddialıdır. Ancak cumhuriyetin sağladığı haklar ciddi olarak abartılmaktadır. Çok daha ayrıntılı bir araştırmayı hak eden bu konu çalışmamızda sadece genel hatlarıyla ele alınacak.[287]

Cumhuriyet dönemindeki kadın hakları konusunda yaratılan efsaneye göre bu haklar tabandan hiçbir talep olmadan, kemalizmin ürünü olarak yukardan verilmiştir.

Oysa kadının statüsündeki değişim cumhuriyetle değil, İttihat ve Terakki rejimiyle başlamıştı. Kentli üst ve orta sınıf kadınlardan oluşan feminist bir hareket vardı. *Teal-i Nisvan*, *Müdafaa-i Hukuk Nisvan* ve *Asrı Kadınlar* cemiyetleri kurulmuştu. 1913 tarihli Medeni Kanun (Hukuk-u Aile Kararnamesi) İstanbul'da ilk kız lisesinin kurulmasını ve kadınların *İstanbul Darülfünunu*'na (üniversite) kabul edilmelerini sağladı.[288]

Savaşın erkek işgücüne etkileri nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi kadınlar kendilerine iş hayatında daha fazla yer buldular. Bu dönemde *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi* kuruldu.

İttihat ve Terakki rejimi 1916'da şeriat mahkemelerini kaldırdı. 1917'de de kadınlara boşanma hakkı tanındı.

Kadınların durumunu iyileştiren ilk adımlar İttihat ve Terakki rejiminde atılmıştı. Cumhuriyet rejiminin bazı adımları ise geriye doğruydu. 1926'da kabul edilen Ceza Yasası'nın 468 ve 469. maddeleri kürtajı yasakladı. Kürtaj 1983'e kadar yasa dışı kalacaktı. Kadınlar ya sürekli çocuk doğurmaya ya da kaçak ve

sağlıksız kürtaja mahkum edildi.

1926 Medeni Kanunu, bir kadın hakları manifestosu değildi. "Aile reisi" erkek, kadının temel görevi ise ev işiydi. Kadın ancak kocasının izni ile evin dışında çalışabilirdi. Cumhuriyetin diğer yasaları da çok ayrımcıydı; evlilik dışı ilişkiye giren kadının erkekten daha fazla cezalandırılması öngörülüyordu. Pavyonda çalışan bir kadına tecavüz etmenin cezası, "namuslu" bir kadına tecavüz etme cezasının yarısıydı.

Hakları için mücadele eden kadınların başına gelenler de cumhuriyetin kadın hakları söyleminin lafta kaldığını göstermektedir. Haklar, onları kimse kullanmak istemediği sürece tanınıyordu! İstanbul hükümeti tarafından Mayıs 1920'de Mustafa Kemal'le birlikte idama mahkum edilmiş olan ünlü "kemalist feminist" Halide Edip, Sakarya Savaşı'nda da onbaşı olarak M. Kemal'in yanındaydı. Ancak Halide Edip 1926 tasfiyeleri sırasında ülkeden kaçmak zorunda kaldı ve ancak M. Kemal öldükten sonra geri gelebildi.

Türk Kadınlar Birliği (TKB), Nezihe Muhittin tarafından 1924'te kuruldu. Muhittin 1921'de *Kadınlar Halk Fırkası*'nı kurdu; ancak Ankara'nın yasağıyla parti kapatıldı. Kadınların politik hakları ve politik hayata katılma hakları için mücadele eden Muhittin partiyi TKB'ne dönüştürdü. Hükümetin baskıları sonucunda 1927'de birliğin liderliğinden düşürüldü. Birlik, bundan sonraki faaliyetlerini hükümet kontrolünde sürdürdü. 1934'te kadınlara oy hakkı verilince TKB "*artık ihtiyaç kalmadığı için*" hükümet tarafından kapatıldı.[289]

Kemalistlerin en büyük iddiası 1935-39 parlamentosuna seçilen vekillerin %4,5'inin kadınlardan oluştuğu ve bu rakama bir daha ulaşılamadığı şeklindedir. Fakat bu hiçbir gücü olmayan bir meclisti. Tek parti diktatörlüğünün üyeleri, Mustafa Kemal tarafından atanıyordu. Bu meclise (çok sınırlı) katılım politik erke katılımdan ziyade, bir gösterişti.

Kalem, Kasım 1910: Türkiye'nin Geleceği

Bir kadın pilot üzerinde alışveriş merkezi, hayvanat bahçesi, tiyatro olan bir ana caddeye sakin bir şekilde uçağını indiriyor.[290]

Davul, Ocak 1909: Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur - Spor yapalım

Geleneksel Türk erkeği, bisikletteki modern giyimli kadını yakalamak için takip etmek zorunda kalıyor.[291]

Cumhuriyetin kadın hakları üzerindeki daha gerçekçi bir ölçümü zaman içinde sıradan kadınların statüsündeki değişime bakarak elde edilebilir. Buradaki kazanımlar nelerdir? Örneğin doğum sırasında ölmeme hakkı? Türkiye'nin bu konudaki istatistikleri o kadar kötü ki diğer istatistiklerde Avrupa'nın bir parçası olarak ele alınırken bu konudaki Avrupa ortalamasının dışında tutuluyor. 1990'da doğum yapan kadınların ölüm oranı (100 binde 210), gelişmiş ülkelerin yirmi, Sri Lanka gibi çok yoksul ülkelerin ise üç katı.

Ya eğitim? Kadınlar arasında okur-yazar olmama oranı erkeklerin 2,5 katı (1990 rakamlarıyla). Bu oranlama 1927 nüfus sayımında görülenden daha da kötü. Okuma-yazma oranında önemli gelişmeler olmuştur; fakat kadın-erkek eşitliği sınırlı kalmıştır. Kadınların %35'inin okuma-yazma bilmediği bir toplumda kadın haklarından bahsedilebilir mi?

Menemen Olayı

24 Aralık 1930 Menemen Olayı her yıl irticanın bir başka örneği olarak hatırlatılır. Askerlik görevini ilkokul öğretmeni olarak yaparken Menemen'de öldürülen asteğmen *Kubilay*, "irticaya karşı mücadelede hayatını kaybeden kahraman" olarak anılır, mezarına çelenk konulur.

Mustafa Kemal Temmuz 1930'da *Fethi Bey*'i resmi muhalefet partisi *Serbest Cumhuriyet Fırkası*'nı (SCF) kurmaya ikna etmişti. Demokrasi görüntüsü yaratılarak öfke ve memnuniyetsizlik güvenli bir kanala sevk edilecekti. Fakat Fethi Bey Ege'de bir konuşma turuna çıkınca durumlarından şikayetçi olan büyük kalabalıklar tarafından karşılandı. İzmir'de 50 bin kişi onu dinlemeye geldi. Grevciler ve göstericiler polisle çatışıyordu. Halk, makyaj değil gerçek bir demokrasi istiyordu. Hükümet açısından bu makyaj bile aşırıya kaçmıştı ve SCF 17 Kasım 1930'da kapatıldı.

Şikayetname

Şikayetnamemi yazdım huzura
Bizim halmizi bilsin Fethi Bey
Dokunması bir şey kalbe fütura
Bizim halimizi bilsin Fethi Bey

Yaşasın Fethi Bey kurdu bir Fırka
İyi namı gitti şark ile garba
Ne altta sergi var ne dalda hırka
Perişan halimizi bilsin Fethi Bey

Tevazu kalmadı, düzen bozuldu
İcar nispetinde evler yazıldı
Fakir fıkaranın bağrı ezildi
Pek yaman haldeyim bilsin Fethi Bey

Rençber idi insanların yararı
Dört seneden beri etti zararı
Her tahsildarda var haciz kararı
Canımız yanıyor bilsin Fethi Bey

Sabahtan tahsildar dizilir bir saf
Ne tüccar kalmıştır ne de esnaf
Her gelen tahsildar etmiyor insaf
Malımız hacizde bilsin Fethi Bey

Hep zengin ağalar çıktılar hiçe
Tahsildar kıvrar hem gündüz gece
Yol parası aldı altımdan keçe
Böyle bir haldeyim bilsin Fethi Bey

Düşünceler arttı derdime daldım
Ziraat Bankasından yüz lira aldım
Bunu veremeyip mükedder kaldım
Kederli olduğum bilsin Fethi Bey

Esnafın yarısı dükkandan kalktı
Buğdaycı tiftikçi büsbütün battı
Koyun tüccarları bütün top attı
Bundan da haberin olsun Fethi Bey

Maaş alanlarda fantazi çoktur
Parayı kazanan avukat doktor
Fukara rençbere hiç bakan yoktur
Bunların halini sorsun Fethi Bey

Okuyup mektubum ele alaydı
Fethi Bey derdime çare bulaydı
Olursa bir imdat senden olaydı
Ne yapsın dünyaya gayrı Fethi Bey

Fethi Bey de sözlerime bakaydı
Gazyağı da ucuzlayup akaydı
Şeker kibrit inhisarı kalkaydı
Millet size duacıdır Fethi Bey

Çalıştım çiftime yapmadım hile
Yüz elli dönümden çıktı on kile
Benim tohumluğa yetmiyor bile
Bankaya ne verem yetiş Fethi Bey

Menemen Olayı öncesi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın lideri Fethi Bey'e dert anlatan şikyetnameden[292]

Partinin kapatılmasından bir ay sonra *Derviş Mehmet*, İzmir'e bağlı Menemen'e beş müridi ve köpeği Kıtmir* ile birlikte geldi[293] ve Cuma namazından sonra *mehdi* olduğunu iddia etti. Bu küçük grup İslam'ın yeşil bayrağı ile şeriat ve halifeliğin yeniden tesis edilmesi çağrısında bulundu. 100 kadar Menemenli etraflarına toplandı. Grubu dağıtamayan iki görevli, Kubilay komutasındaki jandarma birliğini çağırdı. Kubilay'ın silahındaki kurşunlar kuru sıkıydı. Derviş Mehmet'in silahında ise gerçek kurşunlar vardı. Mehmet, Kubilay'ı vurarak öldürdü. *Feroz Ahmad*, bundan sonra yaşanan gelişmeleri şöyle tarif ediyor:

> *Devletin baskı aracı olduğu için halkın nefret ettiği jandarmada yedek subay olan Kubilay, olayı bastırmak üzere gönderilmişti. Derviş Mehmet onun kafasını keserek bir sopanın üstünde kentte gezdirdi.*[294]

İsyancılar, Hasan ve Şevki adındaki iki bekçiyi de öldürdüler; fakat bunların isimleri ve sosyal statüleri onların kahraman olmasını engelledi!** Askerler daha sonra Derviş Mehmet dahil dört isyancıyı öldürdü, ikisini de tutukladı.

Bu bölgede üç ay önce kitlesel protestolar ve grevler yaşanmıştı. Hükümetse tek parti diktatörlüğü ve baskıya geri dönmüştü. Bu veriler yan yana getirilince "olay"ın rengi değişmektedir. Kemalist yazar *Yakup Kadri*, Menemenliler'i "*pasif gözlemciler*", Mustafa Kemal'in kendisi ise "*irticacıları alkışlayıp teşvik eden barbarlar*" olarak tarif etmişlerdir. Derviş Mehmet ve etrafına toplanan grup ciddi bir tehdit oluşturmamasına rağmen,Menemenliler her türlü direnişi alkışlamaya (ya da hoş görmeye) hazırlardı.

---

* *Kıtmir*, Kuran'daki Kehf suresinde adı geçen ve zalim bir hükümdarın baskılarından kurtulmak için bir mağaraya çekilerek orada "*allahın inayetiyle*" yüzlerce yıl uyuyan *Yedi Uyurlar*'ın (Ashab-ı Kehf) köpeğinin adıdır.

** Kubilay ismi, öz-Türk adı olarak kabul edilse de Moğolca kökenlidir.

Menemen Olayı, Türkiye'yi Ortaçağ'a geri döndürmek amacıyla, ince ince planlanmış, irticacı bir hareket değildi; bu, egemenlerle yaşanan bir çatışmaydı. Arka planda yakın zamanda devletin baskı düzenini yeniden kurması ve bazı muhalif fikirlerin dini bir şekilde ifade edilmesi vardı.

Devlet inanılmaz bir vahşetle yanıt verdi. Mustafa Kemal, Menemen'in yerle bir edilmesini ve bütün halkının sürgüne gönderilmesini istedi.[295] M. Kemal bu planından vazgeçirildi; ama Menemen ve çevresinde olağanüstü hal ilan edildi. Askeri mahkeme (divan-ı harp) yetkilendirildi. Mahkemenin başkanı Muğlalı Mustafa*, Derviş Mehmet isyanının arkasında Nakşibendi Tarikatı'nın olduğunu iddia etti. Bu muhafazakar ve ortodoks tarikatın Derviş Mehmet'in mehdi olma iddialarıyla herhangi bir bağı olma olasılığı çok düşüktür.

Menemen'de bulunmayan ve farklı kentlerde yaşayanlar da dahil 100 kişi olay nedeniyle tutuklandı. 34 kişi hakkında idam kararı verildi. Nakşibendi tarikatının başı 84 yaşındaki Esat Efendi (7 kişiyle birlikte İstanbul'da tutuklanmıştı) hapiste öldü. Oğlu ise 4 Şubat 1931'de idam edilen 34 kişi arasında bulunuyordu.

İdam edilen bir başka kişi de *Joseph* adını taşıyan, musevi bir esnaftı! İsyancıları alkışlamakla suçlanıyordu. Joseph "*büyük bir cesaret örneği gösterdi. Başını, ilmeğe kendisi geçirdi ve ölmeden önce 'Türk Cumhuriyeti, çok yaşa' diye bağırdı*".[296] İdama mahkum edilen İsmail Hüseyin ise sehpadan kaçıp kalabalığın arasına karıştı. Hüseyin, ona yardım ve yataklık eden herkesin idam edileceği tehdidine rağmen ancak iki hafta sonra ele geçirilebildi ve idamı infaz edildi. Hüseyin'in idam sehpasından

* Mete Tunçay, Muğlalı Mustafa'nın kariyerinin hapiste son bulduğunu ifade eder. General olan Mustafa, 32 Kürt kaçakçıyı 1943'te mahkemeye çıkarma gereği duymadan infaz etti. Kaçarak hayatta kalan 33. kaçakçı, generali suçladı. Demokrat Parti davayla ilgilendi ve hükümet, generali mahkemeye çıkarmak zorunda kaldı. General 1950'de askeri hakimin önüne çıktı. 20 yıla mahkum edilen Muğlalı Mustafa hapiste öldü.

kaçabilmesi ve kalabalık arasında kaybolabilmesi bile isyancılara popüler bir sempati olduğunu gösteriyor.

İdam edilenlerin bedenleri kentin değişik yerlerinde asılı bırakıldı.[297]

Menemen Olayı resmi tarihte ifade edilenlerden çok farklı yaşandı. Musevi cumhuriyetçi Joseph'in "şeriatçı" olduğu düşünülemez! Kitlesel idamlar ve ölü bedenlerin açık alanda sergilenmesinin barbarlığı, isyancıların yaptıklarından daha fazla "Ortaçağ"a dönüş'ü anımsatıyor!

1923-31 döneminin bilançosu

Bu dönemde *Tek Adam*'ın *tek parti diktatörlüğü* kuruldu. 1923'e kadar olan dönemin tarihi başarılı bir şekilde yeniden yazıldı; çünkü cumhuriyetin kuruluşu, o "Tek Adam"ın eseri olarak gösterilmek isteniyordu. Tarihin yeniden yazılmasını mümkün kılan, işçi sınıfı ve eski kapitalist sınıfın savaş ve etnik temizlik sonucu dağılmış olmasıydı.

Türk olmayanlara uygulanan etnik temizlik (Kürtler dışında) büyük ölçüde tamamlandı. Kürtler için ise bugün bile hâlâ sona ermeyen eziyet ve baskı dönemi başladı.

Rejimin sınıf doğası, devlet güdümlü bir kapitalizmdi. Egemen sınıf, devlet bürokrasisinin bir kesimi ve devlet tarafından beslenen (karşılık olarak da devleti besleyen) özel sermayedarlardan oluşuyordu.

5. Bölüm

1931 Sonrası

Elinizdeki kitap, tarihimize ilişkin tartışmaların hâlâ güncel olduğu inancıyla yapılmış bir araştırmadır. Ancak bu çalışma esas olarak 1906-1931 dönemini kapsamaktadır. Kemalizmin 1931'den sonraki serüveni daha sonraki bir kitabın konusu olacak.

Ayrıntılı bir çalışmanın konusu olması gereken bu döneme ilişkin olarak bu kitapta kemalizmin sadece son 70 yıl içindeki önemli olaylardaki etkilerine kısaca değinilecek.

1931 sonrası kemalizm tarihine kısaca göz atarken "*21. yüzyıldaki kemalizm ile 20. yüzyılın kemalizmi aynı şey mi*" sorusunu yanıtlamaya çalışmak yardımcı olacaktır.

1930'lar - Kürtler'e yönelik baskılar

Bu yıllar Kürt isyanları dönemi olarak tarif edilir. Ancak Kürtler arasında birliğin sağlanamaması, Türk hükümetinin ezici askeri gücü ve kemalist elitin Kürtler'e karşı merhametsiz ırkçılığı göz önüne alındığında bu dönemi *katliamlar dönemi* olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

Kürtler, 1925-27 Şeyh Said Ayaklanması'ndan sonra vahşice bastırıldı. Bölge ekonomisi, orta sınıf hıristiyan nüfusun yok

edilmesiyle harap edilmişti. Kısa bir dönem için hükümet politikalarında bir yumuşama ve kısmi bir af söz konusu oldu. Ancak Kürtler'e yönelik ırkçılık devam etti. Bu dönemde Osmanlı Bankası'nın doğudaki şubelerinde çalışan Kürtler işten çıkartılarak yerlerine Türkler atandı.

Ekim 1927'de Kürt bağımsızlıkçı *Khoybun Partisi*'nin kurulmasından sonra 1928'de İhsan Nuri öncülüğünde *Ağrı Dağı Ayaklanması* yaşandı. İhsan Nuri'nin ana müttefiki Celali Aşireti lideri Talu idi. Talu 1925'te Şeyh Said İsyanı'nın bastırılması için hükümete yardımcı olmuştu. Ancak kendisi de sürgünle karşı karşıya kalınca dağa çıkmıştı. Kürt aşiretleri arasındaki bölünmüşlük zaman zaman baskı nedeniyle birliğe dönüştü.

Çatışmalar 1929 boyunca sürdü. Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasına yardımcı olan Kur Haysan Paşa isyana katıldı, ancak hükümet taraftarı Mukti Aşireti tarafından öldürüldü.

Ağustos 1930'da 50 bin Türk askeri Ağrı Dağı'ndaki 3 bin isyancıyı kuşattı. 1.500 Kürt tutuklandı ve idam edildi. Çatışmalarla ilgisi olmayan kadın, erkek, çocuk 3 bin sivil de öldürüldü. 1850 sayılı kanun çıkartılarak katliama katılanların yargılanması olasılığı ortadan kaldırıldı. Dokunulmazlık sağlandı. Katliam ve köylerin yerle bir edilmesi bir yıl daha sürdü. Britanyalı diplomat Matthews bir yıl sonra şunları yazacaktı:

> *Çoğu kadın ve çocuktan oluşan 100 kadar Kürt Mersin'e karayolundan geldiler. Üzerlerinde çok az giyecek vardı, çoğu ise yalın ayaktı. Hasta ve ölmekte olanlarla birlikte birkaç öteberinin bulunduğu dört at arabası konvoyu tamamlanıyordu. Bunlar Ağrı Dağı Kürtleri'nden geriye kalanlardı.*[298]

Haziran 1934'te çıkarılan 2510 sayılı yasa Türkiye'yi üç bölgeye ayırıyordu: (i) Türkler'in yaşaması için ayrılan bölgeler; (ii) Türk dili ve kültürüne asimile edilmek üzere Türk olmayanla-

rın yerleştirileceği bölgeler; (iii) Tümüyle boşaltılacak bölgeler. Yasa, devlete nüfusun zorunlu bir şekilde yer değiştirmesi için tam yetki veriyordu.

Amaç Kürt halkını ("Kürt" kelimesini kullanmamak için özel bir gayret gösteriliyordu) nüfusun %5'inden daha fazlasını oluşturmayacakları bölgelere dağıtmaktı. Sadece Türkçe konuşulan yatılı okullar çocukların asimile edilmesi için kullanılacaktı.

Neyse ki o zaman 3 milyon civarında bir nüfusa sahip olan bir halkın değişik yerlere gönderilmesi pratik açıdan çok zordu ve yasanın verdiği yetkiler ancak aralıklı olarak kullanıldı. Yine de Van, Bitlis, Muş ve Siirt'ten binlerce Kürt sürüldü. Sürgünlerde katliamlar yaşandı.

Hükümet, Dersim ile özel olarak ilgilendi. Dersim 1876'dan başlayarak Kürtler'i bastırmak için 11 askeri harekatın düzenlendiği bir bölgeydi. Yukarıda ismi geçen İngiliz diplomat Matthews'a göre 1930'lar sonrası "*1915 Ermeni operasyonuna benzer*" bir sürgün kampanyası yaşandı.[299]

Hükümet 1935 sonunda bölgeye bir yıl sürecek askeri yığınak yapmaya başladı. General Alp Doğan komutasında bölgeye askeri yollar inşa edilerek 25 bin asker yığıldı. 1937 Baharı'nda Dersim Kürtleri, General Doğan'a bir heyet göndererek bölgelerine özerklik verilmesi için yalvardılar. Generalin yanıtı ise görüşmeye gelen bütün heyeti idam etmek oldu.

1937 Yazı'nda ordu, Kürt köylerini yok ederek boşalttı. Direnenlerden 600 kadarı teslim oldu. Köylerine dönemeyen çok sayıda Kürt dağlarda soğuktan öldü. Alevi dini lider *Seyit Rıza* donmamak için teslim oldu. Rıza dahil yedi kişi anında idam edildi.

1938 Baharı'nda ise bölgeye bombalı saldırılar yapıldı, kimyasal gazlar kullanıldı. Bu kıyım ordunun yıllık tatbikatı olarak gösterildi. Ancak tatbikatlara normalde davet edilen yabancı

askeri gözlemciler bu "*tatbikat*"a davet edilmedi. On binlerce Kürt öldürülmüştü.

1948'de olağanüstü halin son bulmasıyla bölgeye giden gazeteci Osman Mete şunları yazdı:

> *Eski Dersim olan Tunceli'ye gittim. Her taraf viran bir haldeydi. Halkın tek gördüğü devlet memurları vergi memurları ve polisler... Okul yok, doktor yok. İnsanlar "ilaç"ın ne olduğunu bilmiyorlar, hükümetten söz edince sadece vergi memuru ve polis anlıyorlar. Dersim halkına bir şey vermiyoruz, sadece alıyoruz. Onlara bu muameleyi yapmayı sürdürme hakkımız yok.*[300]

Kürt bölgeleri fiilen Türkiye'nin parçası gibi değildi, yoksul ve ezilmiş bir başka dünyaya aitti. Türkiye ikiye bölünmüştü. Ama bölen Kürt isyancılar değil, kemalist hükümetti.

1940'lar - Varlık Vergisi

Varlık Vergisi kemalizmin bir başka karanlık sayfasıdır. Museviler Avrupa'da naziler tarafından katledilirken Türkiye hükümeti de anti-semitik (Yahudi düşmanı) propaganda eşliğinde musevileri mülksüzleştirip çalışma kampına gönderiyordu.

Bu, tarihin görece önemsiz bir kısmı olarak düşünülebilir; fakat iki şeyi gösteriyor: a) Rejimin ırkçılığı sadece Kürtler'i hedef almıyordu, b) Hükümetin nazilere yakınlığı "*uygunsuz*" müttefikler seçmenin sadece "*ittihatçılar*"a mahsus olmadığını gösteriyor.

Türkiye'nin 1930'larda Almanya ve Avusturya'dan musevi mültecileri kabul etmesi ile övünülür. Bazı Türk devlet görevlilerinin nazi kamplarına gönderilme tehdidi altında olan musevilere yardım ettikleri de doğrudur. Rodos'taki museviler bu

şekilde kurtarıldı.

Ancak İnönü hükümeti 1940'larda nazilere yakın duruyor ve Türkiye toplumsal hayatında musevilerin etkisini ortadan kaldırmak için planlı bir kampanya yürütüyordu.

20 Ocak 1942'de üst düzey nazi yetkilileri Wannsee'de bir araya gelerek "*musevi sorununun nihai çözümü*"nü planladılar. Hazırladıkları doküman *Wannsee Protokolü* olarak bilinir.[301] Bu doküman Avrupa'da yaşayan 11 milyon musevi için "*nihai çözümü*" ülke ülke sıralıyordu. Buna Türkiye'deki 55 bin musevi de dahildi.

Kasım 1942'de 3305 sayılı *Varlık Vergi Kanunu* meclisten geçirildi. O günlerde adet olduğu üzere yasa hakkındaki görüşme mecliste değil, hükümetteki CHP'nin grup toplantısında gizlice yapıldı. Yasayı hazırlayan zat, daha önce Kürtler için "*ekonomik açıdan daha ileri ve kültürlü Türkler'le rekabet etmeye yeterli olmadıkları için nesilleri tükenecek*" diyen Başbakan *Rüştü Saraçoğlu*'ydu.[302]

Saraçoğlu gizli grup toplantısında yasanın gerçek amacını açıkladı. Toplantıda bulunan milletvekili Faik Mehmet Barutçu anlatıyor:

> *Başbakana göre böylece piyasaya egemen olan yabancılar ortadan kaldırılarak Türk piyasası Türkler'in eline verilecekti.*[303]

Grup toplantısında ateşli bir tartışma yaşandı, milletvekilleri güya savaş vurgunculanını hedefleyen bu yasanın Türk ve müslüman seçmenlerini de vuracağından korkuyorlardı. Milletvekillerine aksi yönde garantiler verildi. Yasa mecliste oy birliği ile kabul edildi. Daha sonra Demokrat Parti'nin kurucusu olacak Celal Bayar'ın da aralarında bulunduğu 76 milletvekili oylamaya katılmadı. Maliye Bakanlığı daha yasa mecliste görüşülmeden

12 Eylül'de vergi dairelerine bir genelge göndererek mükelleflerin ırk ve dinine göre tasnif edilmesini istedi: M (müslüman), G (gayrimüslim), D (dönme) - genellikle musevi olup daha sonra İslam'a dönenler, E (ecnebi).[304]

Yasa mükelleflerin ne kadar vergi ödeyeceğine komisyonların karar vermesini öngörüyordu. Komisyonun kararı nihai olup temyiz hakkı bulunmuyordu. Vergi on beş gün içinde ödenmeliydi. Kurulan komisyonlar CHP'li müslüman Türkler'den oluşturuldu.[305] Bireylerin ödeyecekleri vergilere son derece ırkçı bir şekilde karar verildi. Vergisini ödemeyen 700 kişi Aşkale'deki çalışma kampına gönderildi.

Kemalistler verginin zenginleri hedeflediğini iddia etmektedir. Ancak % 87'sini gayrimüslimlerin ödediği bu vergilerin nüfusun çok daha fazla kısmını oluşturan müslümanlar tarafından ödenen kısmı sadece % 7'ydi.[306]

Müslüman emekçiler vergiden muaf tutulurken 26 bin gayrimüslim yoksul işçinin (hademe, kapıcı, işçi, vb.) vergiye tabi olması verginin ırkçı doğasının bir başka kanıtıdır.[307]

Hükümet tarafından özendirilen anti-semitizm yaygınlaştı. Museviler her türlü resmi görevden alınırken Alman nazi subayları okullara davet edilerek propaganda dersi veriliyordu.[308]

Nazilerden kaçarak Almanya, Avusturya ve Bulgaristan'dan Türkiye'ye sığınan museviler, diğer yabancılar hemen hemen hiç vergi ödemezken Varlık Vergisi ödemek zorunda bırakıldılar.[309]

Varlık Vergisi sayesinde zengin Türkler, azınlıkların mülklerini ellerine geçirdiler. Bu, dev bir kaynak transferiydi. Varlık Vergisini ödemek için satılan evlerin %67'si kelepir fiyatlara müslümanlar tarafından alınırken geri kalanı da devlet kurumlarının mülkiyetine geçti. Irkçılık her türlü çıkar ilişkisine girdi. Ermeni imalatçı Mihran Yarman bir hükümet ihalesinden çekilmeyi reddedince doğrudan çalışma kampına gönderildi. Yarman, İstan-

bul defterdarı Faik Ökte'nin bir akrabası ile rekabet ediyordu.

Nazi Almanyası'nın savaşı kaybedeceği anlaşılınca hükümet Varlık Vergisi'nin toplanmasını durdurdu. Ancak zenginliğin transferi kalıcıydı. Tarih yine azınlıklara yapılan bir saldırıyı ört bas etmek için yeniden yazılacaktı.

Kemalizmin ifadesini bulduğu yer, rejimle ilişkisi olanların kişisel çıkarları ile aşırı ırkçılığın bir karışımıydı.

Tek parti iktidarının sonu

Mustafa Kemal'in ölümünden sonra yaratılan kemalist efsanelerden birisi, Adnan Menderes'in 1950 seçimlerindeki zaferinin bir çeşit karşı-devrim olduğudur. Demokrat Parti 1908 sonrası yapılan ilk özgür seçimi, oyların %53,4'ünü alarak ezici çoğunlukla kazandı. Bunu karşı-devrim olarak tanımlanmak demokrasiye inananlar için sorunludur. CHP 1950'de kazandığı 69 milletvekilliğini doğudaki toprak ağalarına borçludur. Bu yüzden Menderes'in başarısını kır kapitalizminin zaferi olarak tanımlayanlar açısından bu olgu da bir sorundur. 1950 seçiminin gerçeği ise daha basittir: Yoksulluk, baskı ve diktatörlükten bıkan halk ilk kez bir alternatife oy verme fırsatını değerlendirmiştir.

Karşı-devrim tezini savunanlar 18 Şubat 1952'de NATO'ya üyelik ve ekonomik liberalizasyonu Menderes iktidarının gerici doğasına kanıt olarak gösterirler. Aslında Türkiye Avrupa Konseyi'ne, Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne ve İMF'ye daha önce katılmış ve 1948'de NATO kurulur kurulmaz katılım olanaklarını araştırmaya başlamıştı. NATO'ya üyelik başvurusu da 1950 seçimlerinden yaklaşık iki hafta önce yapıldı. İnönü'nün liderliğindeki CHP Türkiye'nin üyeliği onaylandıktan sonra da herkesle birlikte kararı kutlamıştır.

Ekonomik cephede de manzara farklı değildir. Ekonomik liberalizasyona (özellikle dış ticaretteki kısıtlamaların azaltılmasına)

doğru adımlar 1945-50 hükümeti tarafından atılmıştı. Hükümet 7 Eylül 1947 tarihli ekonomi paketi ile İMF'ye katılabilmek için Türk Lirası'nı %120 devalüe etmiş (yabancı paralar karşısındaki değerini düşürmüş) ve ithalatta nispi serbestliğin önünü açmıştı. CHP'nin 1947 Kongresi'nde kabul edilen ve Kasım 1948'de İstanbul'da yapılan İkinci İktisat Kongresi'nde desteklenen kalkınma planı, serbest girişim sistemine geçişi ve ağır sanayiden tarım endüstrilerine yönelimi ortaya koymuştu. Mustafa Kemal'in en yakın çalışma arkadaşının öncülüğündeki hükümetin kararları Dünya Bankası heyetlerinin önerileri doğrultusundaydı. Türkiye ekonomisini 1950'lerde etkileyen bütün ekonomi politikaları, bir önceki CHP hükümeti tarafından başlatılmıştı.

1950 genel seçimlerinde iki parti arasındaki önemli farklardan birisi de Demokrat Parti'nin Türkiye'nin genç işçi sınıfına grev hakkı vaat etmesiydi. CHP bu konuda her zaman yasakçı olmuştu. Demokrat Parti seçimden sonra tabii ki bu vaadini unutacak ve CHP hükümetleri gibi işçi sınıfına baskı uygulayacaktı. Bu gelişmeleri devrim ve karşı-devrim konseptleriyle düşünmek yanlıştır.

27 Mayıs 1960: Kemalizmin ikinci devrimi?

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, kemalizm tarihin önemli bir dönüm noktasını temsil ediyor.[310] 27 Mayıs, kemalizmin bir şekilde "sol" veya "ilerici" olduğuna dair efsanelerin bir başka kaynağıdır.

27 Mayıs'ı kemalist olarak tarif etmek doğrudur. Çünkü kemalizmin ilk çıkışındaki sınıf karakterine sahiptir.

27 Mayıs 1960 sabahı saat 5.25'te 38 subaydan oluşan *Milli Birlik Komitesi* radyodan iktidarı devraldığını duyurdu. Bu duyuruyu subayların en radikallerinden biri olan Kurmay Albay *Alparslan Türkeş* yaptı.

Türkeş 1944'te nazilere sempati duyduğu için tutuklanmıştı. İleriki yıllarda faşist MHP'nin lideri olarak binlerce solcu ve ilerici insanın öldürülmesinden sorumlu olacaktı.

Ancak hemen göze batan çetin bir çelişki var: 1960 darbesinin önemli sonuçlarından birisi, Türkiye tarihinde ilk kez işçilere grev ve toplu sözleşme hakkı veren bir anayasanın kabul edilmesiydi. Cumhuriyet tarihinde ilk kez sosyalist olduğunu açıkça ifade eden bir parti (*Türkiye İşçi Partisi* - TİP) seçimlere katıldı ve mecliste 15 sandalye kazandı. Bu durum Türkiye siyasetinin sola kaydığını gösteriyordu.

Örgütçülerinin içinde azılı bir faşistin de olduğu darbe nasıl oldu da sola kayışa yol açtı? Solun bazı kesimleri tarafından o zamandan bu yana ikna edici bulunan yanıt, ordunun "ilerici", "anti-emperyalist" ve "anti-tekelci" olduğuydu.

Menderes hükümeti kapitalistlere, özellikle tarımda ekonomik özgürlük getirirken topluma vaat ettiği politik özgürlükleri gerçekleştirmedi. Menderes, seçim kampanyasında vaat ettiği grev hakkını unutmuştu. 1950'lerin başında patronlar zenginleşip ekonomi yılda ortalama %13 büyürken işçi ücretlerinde önemli bir artış gerçekleşmedi (ILO rakamlarına göre 1956-59 arasında sanayideki gerçek ücretler yalnızca %0,5 arttı).

Toplumun başka bir kesimi daha da kötü durumdaydı. 1950'lerin sonunda enflasyon yükselirken maaşları sabit olan devlet memurları ve küçük subayların durumu hızla kötüleşti. 1956'da %12,8 olan enflasyon 1959'da %25'e çıktı. İMF'nin 1958 İstikrar Programı ve TL'nin değer kaybetmesi, kıtlıklara ve kentlerde işsizliğin artmasına neden oldu. Kamu sektöründe güvenceli iş olanaklarının azaldığını gören öğrenciler ve aydınlar arasında huzursuzluk arttı. Menderes hükümeti baskıyı arttırarak durumu kontrol etmeye çalıştı. 28-29 Nisan 1960'taki öğrenci gösterilerinde askerler ateş açarak beş öğrenciyi öldürdü.

O dönemde ordu içindeki hoşnutsuzluk daha sonra batılı bir gazeteciyle yaptığı söyleşide Alparslan Türkeş tarafından dile getirildi. Türkeş Ankara'da bodrum katlarına "*subay evleri*" denilmesinden yakınıyor, "*eğlence yerlerinde karaborsacıların*

içtiği pahalı içeceklerden alamadığımız için bize limonatacılar deniliyordu. Bu ulusun fedakar çocuklarına böyle adlar takılmıştı" diyordu.

Subaylar 1960'ta kendileri ve aynı amaçları paylaşan entelektüeller için harekete geçti. Onlar ne anti-emperyalist, ne anti-kapitalist ne de anti-tekelciydi. Türkeş'in darbeyi anons eden kısa radyo konuşmasında bile bir paragraf NATO üyeliğinin devam edeceğine ayrılmıştı:

> *Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız.*[311]

27 Mayıs 1960 bir devrim değildi. 1960'tan sonraki seçim sonuçları kır nüfusunun eski rejimin devamı olan partileri desteklemeye devam ettiğini gösterdi. Sermaye sahiplerinde bir değişiklik olmadı, sömürü modeli de değişmedi. Darbe, kent aydınlarından destek alsa da geniş bir sosyal tabana sahip değildi. Milli Birlik Komitesi'ne başkanlık etmek üzere bir general (Cemal Gürsel) bulmak zorunda kalmaları bu nedenledir. Türkeş ve çevresindeki 13 subay, *Nasır*'ın Mısırı'na benzer radikal bir değişim istiyorlardı. Gürsel ve MBK'deki diğer dört general, Türk kapitalistlerinin çıkarlarına daha yakındı. 13 Kasım 1960'ta Türkeş'le beraber bu 13 kişi MBK'den uzaklaştırıldı ve sürgün edildi. Generaller ordunun hiyerarşik yapısını güçlendirmek ve aşağıdan gelen darbe girişimlerinin önünü kesmek için Silahlı Kuvvetler Birliği'ni kurdu.

Generaller yeni anayasayı hazırlatmak için üniversitelerdeki destekçilerine döndü. Bunların çoğu CHP'liydi. Kurucu Meclis'in 272 üyesinin 49'u doğrudan CHP'yi temsil ederken diğer 125'i de aslında CHP destekçisiydi. Darbeyi desteklemiş olan katmanın sivil kesiminden güç alan CHP, daha fazla oy için hızla büyümekte olan işçi sınıfına giderek daha fazla yöneldi. 1960'ta Türkiye'de bir milyon sanayi işçisi vardı. Bu rakam 1950'dekinin

iki katıydı. Yeni anayasa işçilere çeşitli haklar tanıdı, ancak bu haklar 15 Temmuz 1963'te TBMM'nin Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Yasası'nı kabul etmesini zorunlu kılan, 31 Aralık 1961'de 200 bin işçinin İstanbul'daki gösterisi dahil olmak üzere 1961, 62 ve 63'teki 176 işçi eylemi olmasa bir anlam ifade etmeyecekti. Bu mücadele yasaya 28 Ocak-4 Mart 1963 arasındaki yasadışı *Kavel* grevine katılan işçilerin cezalarını iptal eden özel bir madde eklenmesini zorunlu kıldı.

1960 rejimi "ileri" olmaktan uzak birçok başka değişiklik de getirdi. Subay maaşları büyük ölçüde arttırıldı ve *OYAK*'a verilmek üzere yüzde 10'una el konulmaya başlandı. OYAK şu anda Türkiye'nin üçüncü büyük holdingi. Böylece ordu tıpkı "komünist" Çin'de olduğu gibi kendi adına bir kapitalist kuruma dönüştü. Orduya kalıcı, anayasal bir rol verildi ve *Milli Güvenlik Kurulu* (MGK) oluşturuldu.

1960'ta subayların bir kesimi, ulusalcı bir siyasi hareketin parçasıydı. "İlerici" ve "işçi sınıfından yana" değillerdi. Türk kapitalizmini kendilerinin daha fazla rol alacağı, farklı bir yoldan geliştirmek istiyorlardı. Stalinist bloğun varlığı nedeniyle ekonomide devlet kontrolünün "sol" ile özdeşleştirildiği bir dünyada 1960 darbesi hak etmediği halde kırmızı bir ton kazandı.

27 Mayıs darbesi, Nasır darbesinin veya Kasım ve Arif'in Irak'ta önderlik ettiği ayaklanmanın soluk bir yansımasıydı. Darbenin ardından işçilerin elde ettiği kazanımlar büyük ölçüde işçilerin kendi mücadelelerinin ürünüydü.

Yani, 27 Mayıs efsanesi, sadece bir efsaneydi. Ordu kendi çıkarları için, darbeyi yapan subaylar tabakası ve onları destekleyen entelektüeller için hareket etmişti. 27 Mayıs'ın kalıcı kazanımları, ordu hiyerarşisinin politik iktidarda kurumsal bir yer (MGK) edinmesi ve şimdi Türkiye'nin üçüncü en büyük holdingi olan OYAK aracılığıyla önemli bir ekonomik güç olmasıydı.

Mücadele ve Alternatif

15–16 Haziran 1970: İşçi sınıfı sokakta

15-16 Haziran 1970 olaylarının proleter karakteri tartışılmaz. Fabrika işçileri birleşerek devletin güvenlik güçleri ile çatıştılar. Kemalist solun bu isyana yaklaşımı ise en iyi tabirle muğlaktır.[312]

Türk-İş bürokrasisi iktidardaki Adalet Partisi'yle iç içe geçmiş durumdaydı. Sendika bürokratları sıkça kontenjandan AP milletvekili oluyordu. Tabandaki işçiler "*devlet güdümlü*" diye adlandırdıkları Türk-İş'i mücadelenin önünde engel olarak görüyorlardı.

Hükümetin ekonomiyi yeniden yapılandırma girişimleri, %100'lük zamlar ve paranın değerini yüzde 66 düşüren devalüasyon işçilerin yaşam standartlarını aşağı çekti. Bu durum yaygın kitle eylemlerinin maddi temelini oluşturdu. 1970 yılında grev sayısı 72'ye, greve katılan işçi sayısı ise 21 bin 156'ya ulaştı.

Hükümet bu mücadelenin önünü kesmek için harekete geçti. Haziran ayı başında mevcut kazanımların bir çoğunu geri alan bir yasa tasarısı meclise sunuldu. Yasanın hedefi mücadelenin lokomotifi olan *Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu*'nu (DİSK) etkisizleştirmekti. Dönemin Çalışma Bakanı Turgut Toker bu yasa için "*DİSK'in çanına ot tıkayacak*" diyordu.

Ancak işçiler büyük mücadelelerle ve çatışa çatışa kurdukları DİSK'i ve elde ettikleri kazanımları geri vermeye hiç niyetli değillerdi. Bir sendika temsilcisi bu kararlılığı şöyle dile getiriyordu:

> *DİSK sendikasına girmeden önce tuvalete giderken personel müdüründen marka almamız zorunluydu. Beş kişilik hela varken yalnız iki kişiye tuvalete girme markası veriyordu. Kıvransak da, altımızı kirletsek de tuvalete gidemiyorduk. Her gün bozuk kıy-*

mayla pişirilen makarna ve hoşaf veriliyordu. Fazla mesaiye zorla kalıyorduk, ama zam farkını vermiyorlardı... Ama DİSK sendikasına girdik. Yöneticilerimiz bu bozuk işleri düzeltti, yemeklerimiz iyileşti, fazla mesailerimizi aldık, yıllık iznimiz arttırıldı, hela sorunu diye bir şey kalmadı... Sendikalarımızı koruyacağız... mitingse miting, grevse grev...

Demirel'in başbakanlığındaki AP hükümetinin saldırgan politikaları ve Türk-İş yönetiminin hükümetle işbirliği halinde olması işçi sınıfının radikalleşmesini engelleyemedi; aksine 15-16 Haziran patlamasına zemin hazırladı.

Yönetici sınıfın "*ihtilal provası*" olarak adlandırdığı 15-16 Haziran eylemleri dünyanın dört bir yanını saran 1968 mücadele dalgasının Türkiye'deki en önemli parçası oldu.

15-16 Haziran 1970'te polis, ordu ve hükümette panik havası hakimdi. Telefon ve telsizler durmuyor, titrek sesli astlar olayların seyrini üstlerine rapor ediyorlardı. İstanbul ve İzmit'te kadınlı erkekli 80 bini aşkın işçi, greve çıkarak sokağa dökülmüş, direniş Ankara, İzmir, Adana, Eskişehir, Zonguldak ve Adapazarı'na yayılmıştı.

Tarihe "Türkiye'yi sarsan iki uzun gün" olarak geçecek 15-16 Haziran'da harekete geçen işçiler, kendilerini durdurmak üzere kurulan polis ve asker barikatlarını yara yara, kimi yerde de çatışa çatışa iktidardaki Adalet Partili Başbakan Demirel'in istifasını istediler.

İşçilerin eylemi 11 Haziran'da meclisten geçirilen ve fiili olarak DİSK'in kapatılması anlamına gelen yasaya karşıydı. On binlerce işçinin öfkesi, ciddi kazanımlar elde etmelerine aracı olan sendikalarına kilit vurmaya çalışanlara yönelmişti. Adalet Partisi'nin binaları bu öfkeden nasiplerini aldılar.

İstanbul ve İzmit'te aralarında Arçelik, Auer, Türk Demir

Döküm, Otosan, Singer, Philips, Aygaz, Grundig'in bulunduğu 180'e yakın fabrikanın işçileri duydukları tepkiyi ifade etmek için grev ve yürüyüşlere katıldılar. Göstericiler Avrupa yakasında Taksim'e, Anadolu yakasında da Kadıköy ve Üsküdar'a yöneliyorlardı. Değişik semtlerden gelen yürüyüşçüler karşılaşıyor, gösteriler kalabalıklaşarak ilerliyordu.

Polis Eyüp'teki yürüyüşe katılanların bazılarını gözaltına alınca karakol, nezarete alınanlar bırakılıncaya kadar kuşatıldı. Yine tutuklananların serbest bırakılması için Kadıköy Kaymakamlığı basıldı. Polisin ateş açması üzerine kaymakamlık binası ateşe verildi. Kadıköy Kurbağlıdere Köprüsü'nde polis göstericilere ateş açtı; üç kişi öldü. Gösteriler 16 Haziran akşamı sona erdi, ama fabrikalardaki direnişler bazı yerlerde üç gün daha devam etti.

Türkiye işçi sınıfı mücadelesinin doruk noktasını oluşturan 15-16 Haziran hareketi hükümet ve ordu tarafından "*komünist ihtilal provası*" olarak lanetlenmeye çalışıldı. Hareketin egemen sınıfın korkudan dizlerini titreten bir ayaklanma niteliğinde olmasına karşın "komünist" öncülükten bahsetmek mümkün değildi. Grev ve gösteriler, hiçbir sol parti veya grup tarafından örgütlenmemiş, kendiliğinden gelişmişti.

İşçilerin kapattırmamak için sokağa çıktığı DİSK'in yönetimi bile grevlerin başladığını basından haber aldı. Nitekim DİSK Yürütme Kurulu, grevlerin başladığı 15 Haziran sabahı Çemberlitaş'taki genel merkezde toplantı halindeydi ve halen meclisten çıkan sendikalar yasasına karşı yürütecekleri kampanyayı tartışıyordu.

Büyük bir direnişe dönüşecek olan hareket, Otosan ve benzeri bir dizi fabrikada vardiya başlamasından sonra işçi temsilcilerinin yeni yasanın ne anlama geleceği konusunda toplantılar yapmasıyla ve bu toplantılarda iş bırakma kararının alınmasıyla başladı. Fabrika içinde bir süre oturma eylemi yapan işçiler bu-

nun yetmeyeceğinin farkına varıp seslerini duyurma isteğiyle sokağa çıktılar. Yakınlardaki fabrikaların kapılarına dayanıp "*işçiler dışarı*" diyerek onları da greve ve yürüyüşe kattılar. Örneğin Otosan işçileri bu yöntemle Singer, Devlet Malzeme Ofisi, Aksan, Eas ve Türkeli fabrikalarını greve çıkarttı. Burada önderlik DİSK'i kurma ve toplusözleşme hakkını elde etme süreci içinde 1967'den beri mücadele deneyimi kazanan, tabandaki temsilciler ve fabrika militanlarındaydı. Örgütlü sol iki gün boyunca süren gösterilerde yer aldı ama sadece katılım düzeyinde.

Böylece 15-16 Haziran direnişi Türkiye işçi sınıfının kendi bağımsız sınıf çıkarları doğrultusundaki ilk büyük eylemi olarak mücadele tarihine geçti.

1970'te 600 bin işçi Türk-İş'te, 100 bin işçi DİSK'te, 400 bin işçi de bağımsız sendikalarda örgütlüydü. 15-16 Haziran hareketi DİSK'li işçilerce başlatıldı. Ancak Türk-İş sendikalarına üye işçiler de fabrikalarında greve çıkarak büyük kalabalıklar halinde gösterilere katıldı. Hatta bazı kaynaklara göre harekete katılan Türk-İş'li işçi sayısı DİSK'li işçi sayından fazlaydı. "Reformist" ve "sarı sendika" diye bilinen Türk-İş'e bağlı işçiler de mücadelede öne atılmışlardı; üstelik sendikalar yasasındaki değişiklik önerisinin Türk-İş'e bağlı Genel-İş Başkanı Abdullah Baştürk tarafından yapılmış olmasına rağmen.

Sınıfın örgütlenme hakkını hedef alan sendikalar yasası, gelişen işçi sınıfı mücadelesinin önüne set çekmeye çalışan Adalet Partisi hükümetinin eseriydi. Yasaya karşı çıkan hareket de doğrudan iktidarı hedef almak zorundaydı. "*Demirel istifa*" sloganları iki gün boyunca İstanbul ve diğer illerdeki gösteri ve direnişlerde yankılandı. İşçiler 1970'te yoğunlaşan faşist saldırılara ve emperyalizme karşı da öfkelerini dile getiriyorlardı.

"*İşçi-ordu el ele*" sıkça atılan sloganlardandı. Ancak işçiler greve çıkarmaya çalıştıkları fabrikaların önlerinde ve yürüyüş hatlarında asker barikatı ile karşılaştıkça ordunun işçilerle pek

de el ele olmadığının farkına varmaya başladılar. Hükümet, hareketi bastırmak için sıkıyönetim ilan edince işçileri tutuklayan askerler oldu. 5.090 işçi önderi işten atıldı. Bu saldırı, elde edilen mücadele deneyimine ciddi bir darbe vurdu. Ordunun işçileri sömüren sistemin koruyucusu olduğu, demokrasinin güvencesi olamayacağı ortaya çıktı.

Devlet baskısı karşısında geri adım atan DİSK bürokratları, kendi kontrollerinden çıkan hareketi bitirmek için işçileri evlerine dönmeye ikna etti. Bürokratların ikna edemedikleri ve direnişi sürdürmeye çalışan işçiler de asker süngüsü zoruyla hizaya getirildi. 15-16 Haziran direnişi böylece sonlandırıldı.

Ancak 15-16 Haziran öylesi büyük bir işçi hareketiydi ki sıkıyönetim ve baskıya rağmen işçi sınıfı bu mücadeleden güvenle çıktı. Değişik işkollarında ve bölgelerde yeni yeni taleplerle mücadele devam etti. Örneğin Adana'daki BosSa fabrikası işçileri akort sistemine karşı 21 Ekim'de direnişe geçtiler, Kasım'da da fabrikayı işgal ettiler.

Yeni sendikalar yasasının Temmuz 1972'de Anayasa Mahkemesi'nce ortadan kaldırılması 15-16 Haziran direnişinin ürünüdür. Egemen sınıf, işçilerin inisiyatifini kıramadı ve DİSK'i kapatamadı.

1960'larda yükselen solun önde gelen partisi TİP'tir. Partinin liderliğini 27 Mayıs darbesi tarafından güçlü bir şekilde etkilenen aydınlar ve orta sınıfa mensup kesimler yapmaktaydı.* [313]

Pratik, kemalistlere göre "bizim" olan ordunun baskısı karşısında DİSK liderliğinin de CHP'nin reformistlerinden veya Türk-İş'in sağ yönetiminden esasen çok da farklı bir tutum geliştiremediğini gösterdi.

* CHP'ye soldan alternatif olan TİP tabii ki işçilerden de oy aldı. 1965 seçimlerinde işçilerin yüzde 7'si TİP'e, yüzde 50'si Adalet Partisi'ne, yüzde 32'si CHP'ye oy vermişti.

1989 Bahar Eylemleri

Türkiye işçi sınıfı, 1989 Bahar Eylemleri ile hükümeti sarsarak 12 Eylül sonrası kayıplarını önemli ölçüde geri kazandı.

Eylemler, madencilerin Ankara Yürüyüşü ve Türkiye tarihinde yaşanan en büyük grevlerden birisi olan 3 Ocak 1991 genel grevi ile doruk noktasına ulaştı.

Kamu sektöründeki işçi eylemleri sonucu 12 Eylül 1980 askeri darbesinden beri yaşanan ücret kayıplarının neredeyse tamamı bir yıl içinde geri kazanıldı.

1991'de Birinci Körfez Savaşı başladığında ise kemalizm bir kez daha etkin bir şekilde devreye girdi. Ulusal çıkarlar, sınıf çıkarlarının önüne geçti. Sınırımızda savaş başlamıştı ve "*bir koyup üç alabilirdik*", ama bunun için "*milli birlik ve beraberlik*" gerekiyordu. Devam etmekte olan grevler ertelendi, sendika bürokratları işçileri ulusal çıkarlar üzerinden yatıştırarak anlaşmalar imzaladı. Ankara'ya doğru yürüyen Zonguldak maden işçileri, hükümetin önlerine sürdüğü tankları aşmaya hazırdılar, ancak sendika liderleri Irak savaşını bahane ederek hareketi geri çekebildiler.

İşçi sınıfının tekrar eyleme geçmesinin politik meyvelerini SHP topladı. 1989 yerel seçimleri ve 1991 genel seçimlerinde ciddi bir oy aldı. Hem de 1991 seçimlerinde o zamanki DEP ile ittifak kurarak Kürt sorununa çözüm yolu açılabileceği umudu yarattı.

Ancak SHP, Kürtler'le devlet arasında yükselen çatışmada devletten yana tutum aldı. Kürt milletvekilleri TBMM kapısında polis tarafından yaka paça cezaevine götürüldü. 1990'da doruğa ulaşan toplumsal muhalefete kemalizm ile vurulan ikinci büyük darbe buydu. Genel olarak toplum ve işçi sınıfı, Kürt sorunu üzerinden bir kez daha bölündü.

SHP, ekonomik alanda da ihanet etti. SHP lideri ve Başbakan

Yardımcısı Murat Karayalçın, İMF'nin dayattığı 5 Nisan 1994 "istikrar paketi" altına imza attı.

SHP'nin hem barış ve demokrasi hem de ekonomik alandaki ihaneti ne yazık ki kitlelerin daha sola yönelmesine değil, bir muhalefet hareketi olarak islamcıların önünün açılmasıyla sonuçlandı.

Kürt sorunu üzerinden bölünmesine karşın işçi hareketi ve toplumsal muhalefet hâlâ güvenliydi. Sendikalaşma çabaları sonucunda oluşan *KESK*, hükümete kafa tutacak ve geri adım attırabilecek bir güç haline gelmişti. Örneğin Haber-Sen'in 25 lideri sürgüne gönderilmeye çalışıldığında posta çalışanlarının grevi hükümete geri adım attırdı. İMF istikrar paketine karşı mavi yakalı işçilerin mücadelesi 1995'te DYP-SHP hükümetini düşürdü. Refah Partisi seçimin galibi, Necmettin Erbakan da yeni koalisyon hükümetinde başbakan oldu.

Yönetici sınıfın iki önemli fikirsel saldırısı karşısında Türkiye solu ise iyi bir sınav vermedi. Kemalizm, bu başarısızlığın arkasında yatan nedenlerden biriydi.

28 Şubat: Direniş, kemalizm engeline çarpıyor

28 Şubat 1997 Muhtırası Erbakan-Çiller hükümetini düşürmekten çok öteye geçti.

1996'daki *Susurluk Kazası* toplumdaki çürümüşlüğü su yüzüne çıkardı. Kaza yapan arabada Interpol'ün kırmızı bültenle eroin kaçakçılığından aradığı bir faşist, kirli savaşta hükümete yakınlığı ile bilinen bir Kürt aşiret reisi, bir emniyet yetkilisi, çok sayıda makineli tüfek ve özel suikast silahları vardı.

Bir Dakika Karanlık Eylemleri sıradan insanların derin devlete olan öfkesiyle bağ kurdu. İnsanların evlerinde bir dakika boyunca ışıkları yakıp söndürmesi olarak tasarlanan eylem hızla balkonlarda tava ve tencerelere vurmaya ve her gece sokakların

göstericilerle dolmasına dönüştü. Yapılan kamuoyu yoklamaları *23 milyon* kişinin bu eylemlere şu yada bu biçimde katıldığını gösteriyor.

Kampanya durdurulamaz gibi görünürken ordu muhtıra verdi. Muhtıra, derin devlete olan öfkeyi Refah Partisi'ne yönlendirdi. Ancak yolsuzlukların, suikastların ve Susurluk'la ortaya çıkan bütün kirli işlerin sorumlusu islamcılar değildi. Sorumluların hepsi kendilerini kemalist olarak tanımlıyorlardı.

Medya, ordunun güdümü ile Bir Dakika Karanlık Eylemleri'ni islamcılara karşı yapılıyormuş gibi gösterdi. "Bizi ortaçağa geri götürmek isteyen karanlık güçler" şeklindeki bütün eski kemalist efsaneler tekrar ısıtılıp sunuldu. Kampanyanın politik liderliği de buna ses çıkarmayınca yönlendirme başarılı oldu. Ordunun artık tek yapması gereken, eylemleri bitirmesi için kampanya liderleri üzerinde baskı kurmaktı. Türkiye tarihindeki en geniş tabanlı politik protesto hareketi olan Bir Dakika Karanlık Eylemleri bir hafta içinde sonlandırıldı.

Sol, muhtıra karşısında tutum belirlemekte zorlandı. Hareketin liderliğini yapanların sloganı "*ne Refah-Yol, ne hazır ol*"du. Böylece müdahale eden ordu ve islamcı hükümet arasında tarafsız kaldılar.

Kemalizm hayaleti, muhtıraya kararlı bir şekilde karşı çıkılması gerektiğini görmeyi engelliyordu. Bu başarısızlıkta kemalist öğretilerin bir parçası olan 27 Mayıs'ın hâla yaşayan mirasının bir rolü vardı.

28 Şubat'a karşı çık(a)mamanın bedeli ise ağır oldu. Politik hava sola karşı döndü ve solda ciddi bir demoralizasyon yaşandı.

1997, KESK için de ciddi bir dönüm noktası oldu. Sıfırdan inşa edilerek yarım milyonu aşkın üyeye ulaşan KESK karşısında devlet destekli sendikalar güç kazanırken temsiliyet hakkı da süreç içinde çok zayıfladı.

2002 seçim sonuçları da 28 Şubat Muhtırası'nın sola ağır kayıplar verdirirken islamcıları engelleyemediğini tekrar gösterdi. Milli Görüş geleneğinden çıkan AKP, 2002 ve takip eden seçimleri ezici oylarla kazandı.

Sol muhalefet işlevini yerine getirememiş, gidişattan memnun olmayan ve bir çözüm arayan kitleler de islamcılara yönelmişti. Bu aynı zamanda kemalizmin soldaki etkisinin bir bedeliydi.

AKP hükümeti bu hoşnutsuzluk oylarıyla iktidara geldi; en azından seçmenlerinin beklentileri ile kısmi bir bağlantı içinde. Bu, 1 Mart 2003'te savaş karşıtı hareketin zaferinde önemli bir faktör oldu. Parti liderliğinin tutumuna rağmen AKP milletvekilleri, kitlesel protestolar karşısında ABD'nin Irak işgali için Türkiye topraklarını kullanmasına izin vermediler.

Kemalizm, egemen sınıfa karşı mücadele etmeye çalışan solun elini kolunu bağlamaktadır.

Sonuç

Türkiye tarihinde yaptığımız bu gezintinin amacı, geleceğe dair ipuçları yakalamaktır. Ancak öncelikle kemalizm ile radikal bir şekilde farklı olan tarihsel bakışımızı özetleyelim.

1906-1931 yıllarındaki Türk Devrimi dört bölüme ayrılabilir: 1906-1909 devrim, 1909-1918 milliyetçi gericilik, 1919-1922 Britanya'ya karşı savaş, 1923-1931 diktatörlüğün kuruluşu.

1906-1909 döneminde Türk burjuva devrim süreci yaşandı. 1908 Devrimi, devlet bürokrasisinin bazı unsurları ve ordunun orta düzeydeki subaylarının desteği ile burjuvazi tarafından yapıldı. Devrimin politik liderliğini İttihat ve Terakki, ademi merkeziyetçiler ve Ermeni Taşnaklar yaptı. Devrim sadece Osmanlı toplumundaki güç dengesini değil, imparatorluğu oluşturan bü-

tün milletlerin iç dengelerini de değiştirdi.

1909 karşı-devriminin bastırılması ve Abdülhamit'in tahttan indirilmesi ile devrim geriye çevrilemez bir konuma ulaştı. Artık hiç kimse mutlakıyetin yeniden kurulmasını öneremezdi.

Yeni İttihat ve Terakki rejimi, ulusal sorunu çözemedi. Hükümet ekonomik, kültürel ve politik olarak imparatorluğun en gelişkin bölgelerinin kaybedilmesine neden olan Balkan Savaşları tarafından sarsıldı. İttihat ve Terakki farklı etnik kimliklerin ortak devrimini bir Türk diktatörlüğüne dönüştürmeyi tercih etti. Ermeniler'e ve Rumlar'a karşı etnik temizlik uygulandı. Bu kesimin mülkleri, yeni egemen sınıfın oluşturulmasının politik ve ekonomik zeminini hazırladı. Birinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgi, İttihat ve Terakki'nin üst düzey liderliğinin kaçmasına ve Türkiye'nin bir işgal ile karşı karşıya kalmasına neden oldu.

1919-1922 yıllarında Mustafa Kemal liderliğindeki ulusal hareket, Britanya'nın desteklediği Yunanistan ordularına karşı Türkiye'nin bir yarı-sömürge konumuna düşmesini engellemek için başarılı bir mücadele verdi.

Kemalizm 1923'te iktidara gelen yönetici sınıfın ideolojisidir. Bu nedenle de (sınıf iktidarını korurken) muhafazakardır. Türkiye'nin bağımsızlığını savunan rejim aynı zamanda emperyalizmle de barış yaptı.

1923'ten 1931'e kadar geçen zaman içinde tek partili bir diktatörlük kuruldu. Bu, baskıcı kapitalist bir rejimdi. İktidarın teşviki ile gelişen yeni kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ediyordu.

Kemalist ideolojinin bütün aygıtları, anti-emperyalist devrimci bir hareket kisvesi altında işçi sınıfı ve solu Türk milliyetçiliğine bağlayarak Türk egemen sınıfını güçlendirmek üzere dizayn edilmiştir.

Bir alternatif var

Resmi ideolojiye bir alternatif sunmalı ve bu alternatifin kitleselleşmesini sağlamalıyız. Eylem ve fikirlerin birlikte ilerlemesi önemli. 1 Mart 2003'te teskerenin geri çevrilmesinde nüfusun çoğunluğunun savaş karşıtı olması yatmaktadır. Ancak bu karşıtlığın sokaktaki ifadesi başka ülkelerdeki kadar kitlesel değildi. Bunun bir nedeni de resmi ideolojinin süren gücü ve örgütlü sol ve sendikal hareketteki yansımasıdır.

Kemalizmin sağcı eleştirmenleri (*ikinci cumhuriyetçiler*) serbest pazar ekonomisinin daha iyi bir Türkiye yaratacağına bizi inandırmaya çalışıyorlar. Serbest bir pazara sahibiz ve bu bize sefaletten başka bir şey getirmedi. Serbest pazar ekonomisine en büyük dönüş 12 eylül 1980 diktatörlük rejimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Serbest pazar ile demokrasi arasında paralellik olduğunu söyleyen bu denklemin Türkiye'deki gerçekliği, Şili'de Pinochet askeri diktatörlüğü döneminde olduğundan daha fazla değildir.

İslamcılar ise bizi, Abdülhamit'in mutlakiyetçi rejiminin bütün dinlerden insanların uyum içinde birlikte yaşayabildikleri bir gül bahçesi olduğuna ikna etmeye çalışırlar. Aslında mutlakiyetçi rejim altında yaşayan bütün dinlerden insanların üzerinde anlaştıkları tek şey, o rejimi yıkma gereğiydi.

Bütün kemalizm taraftarı ve karşıtı görüşler denklemde bir faktörü eksik bırakılıyor: Aşağıdan mücadele.

Farklı milletlerin mücadelede birleşmesi özgürlük getirmişti. Bütün milletlerden işçilerin birliği, işçi sınıfı için görülmemiş kazanımlar sağladı.

Toplumun ulusalcı temelde bölünmesi ise savaş, ölüm, etnik temizlik ve diktatörlük getirdi.

İşçi sınıfının milliyetçi temelde bölünmesi hem sınıfın kazanımlarını kaybetmesine neden oldu hem de işçi örgütlerini bir

kuşaktan daha fazla bir süre için darmadağın etti.

Fikirler önemlidir. 1999 Seattle eylemlerinden sonra gelişen hareket, kapitalizm karşıtı fikirlerin verili konsensüsünü bozarak mücadelenin önünü açmıştı. Harekete işçi sınıfının kitlesel katılımı daha sonra sağlanmıştır.

Etkin bir aşağıdan mücadele için, işçi sınıfının etkin mücadelesi için birliğe ihtiyacımız var. Birliği elde etmek için de mücadele aşağıdan inşa edilmeli. Türk devrim tarihi, bu birlik ihtiyacının kısır bir döngüye teslim olmayabileceğini gösteriyor. Bu topraklarda yaşayan halklar, tabanda birliği sağlayarak tiranlığı yıkıp demokrasiyi kazanabildi.

Resmi tarih, bize aşağıdan mücadeleyi unutturmak istemekte, tarihin birkaç hatta tek bir kahramanın ürünü olduğunu iddia etmektedir. Bunun da ilelebet geçerli olacağına inanmamızı istemektedir.

Bu, geçmişimiz değildir, geleceğimiz de olmamalıdır.

Dünya çapında kapitalizme ve onun yarattığı vahşete ve yoksulluğa öfke gittikçe yoğunlaşıyor.Bu öfke hedef tahtasına kapitalizmi oturtmalıdır.

Bunun için işçi sınıfının birliğini öncelik eden bir sola ihtiyacımız var; ulusal bölünmeleri öne çıkaran değil. O yüzden de sol, kararlı bir şekilde kemalizmden kopmalıdır.

Yeni bir dünyayı ancak birleşerek inşa edebiliriz, bölünerek değil. Kazanmanın tek yolu budur.

Bu toprakların tarihi de bize bu dersi sunmaktadır.

2. Kısım

Türk Devrimi ve Fikirler

Ankara, 23 Nisan 1920: Ankara Meclisi, topluca kılınan cuma namazının ardından dualar eşliğinde açılıyor

6. Bölüm

Türkiye Devrimi'nin Teorik Çerçevesi

Türkiye Devrimi hakkında raflar dolusu kitap mevcuttur. Bunların çoğunda devrime, dünyadaki diğer örneklerle karşılaştırılamayacak, özel bir konum atfedilir. Ama Türkiye'de yaşananlar dünyanın geri kalanındaki gelişmelerle yakından ilişkiliydi ve bu gelişmeler tarafından şekillendirildi. Aradaki bağları kurmak için Türk Devrimi'nin diğer devrimlerle hangi açıdan benzeştiği ve nerede farklılaştığını sormamız gerekiyor. Burjuva devrimi gibi kavramlar, tarihsel olayları tasniflememize yardımcı olur. Tabii ki farklı güç ve toplumsal kesimler ile farklı bir durumun söz konusu olduğunu unutmadan.

Türkiye'nin 1900-1930 döneminde yaşadığı dönüşümü açıklamak için iki farklı olaya bakmamız gerekiyor. Birincisi 1908-09 Devrimi, diğeri 1919-22 Savaşı. Bunları kim yaptı? Yaşanan değişimden kim karlı çıktı? Değişimin kendisi neydi?

1908-09 bir burjuva devrimiydi. 1789 veya 1848 burjuva devrimleri modeline dahildi. 1919-22 Savaşı dar bir subay, memur, aydın ve etnik temizlik sonucu zenginleşen bir avuç Türk'ün liderliğindeki bir ulusal savunma savaşıydı. 1919-22 liderliği, devrim sonrası kurulan ve Türk milliyetçisi bir diktatörlüğe dönüşen bir rejimin devamcısıydı.

Bu verileri marksist bir çerçeveye oturtalım.

Burjuva devrimi

Osmanlı 1900'da mutlakıyetle yönetilen, ekonomik olarak geri ve durağanlaşmış bir yarı-sömürgeydi. 1930'da ise bu görüntüden radikal bir şekilde farklı bir toplumla karşılaşıyoruz. Türkiye, bir burjuva devrimi sürecinden geçmişti.

Burjuva devrimi, kapitalizmin egemenliği koşullarını yaratan dönüşümdür. Devrimin burjuvazinin bizzat kendisi tarafından yapılmış olup olmaması asıl mesele değildir. Mart 1848 Prusya Devrimi'ni inceleyen Marx, bu noktayı şöyle açıklıyordu:

> *Prusya'da yaşanan Mart Devrimi 1648 İngiliz, 1789 Fransız Devrimleri'yle karıştırılmamalıdır.*
> *1648'de burjuvazi, feodal aristokrasiye ve kiliseye karşı modern aristokrasiyle ittifak kurmuştu.*
> *1789'da burjuvazi monarşiye, aristokrasiye ve kiliseye karşı halkla ittifak halindeydi.*
> *1789 Devrimi için (en azından Avrupa'da) model sadece 1648 Devrimi'ydi; bu devrim için de sadece Hollanda ve İspanya'daki ayaklanmalar model oluşturuyordu. Her iki devrim de sadece zaman olarak değil içerik olarak da kendi modellerinden bir yüzyıl öndeydiler. Her iki devrimde de hareketin başında bulunan sınıf burjuvaziydi. Proletarya ve orta sınıfın burjuva olmayan kesimi henüz kendi çıkarlarını veya burjuvaziden farklı çıkarlarını ya geliştirmemişti ya da onlar bağımsız bir sınıf veya bir sınıf farklılaşması oluşturmuyorlardı. Bu nedenle 1793-94 Fransası'nda olduğu gibi burjuvaziye muhalefet ettiklerinde burjuva olmayan bir tarzda olsa da sadece burjuvazinin hedeflerine ulaşması için mücadele ettiler. Bütün Fransız terörizmi burjuvazinin*

düşmanları, mutlakıyet, feodalizm ve cehaletle baş etmenin plebvari (referanduma, halk yoluna dayalı - çn) bir yöntemiydi.
1648 ve 1789 devrimleri İngiliz ve Fransız değil, Avrupa devrimleriydi. Belirli bir sosyal sınıfın eski politik sisteme karşı zaferi değildi. Bu devrimler, yeni Avrupa toplumlarının politik sistemini ilan ettiler. Burjuvazi bu devrimlerde muzafferdi; ama burjuvazinin zaferi o dönemde yeni bir sosyal düzenin zaferiydi. Burjuva mülkiyet ilişkilerinin feodal mülkiyet ilişkileri üzerine zaferi, milliyetin bölgesellik üzerine, rekabetin lonca üzerine, ... aydınlanmanın hurafecilik üzerine, ailenin aile adı üzerine, sanayinin kahramanca aylaklık üzerine, burjuva hukukunun Ortaçağ ayrıcalıkları üzerine zaferidir. 1648 Devrimi, 17. yüzyılın 16. yüzyıl üzerinde, 1789 Devrimi 18. yüzyılın 17. yüzyıl üzerine zaferidir. Bu devrimler o dönemde devrimlerin yaşandıkları bölgenin, yani İngiltere ve Fransa'nın değil, dünyanın ihtiyaçlarını yansıtıyordu.
Bütün bunların hiçbirisi Mart Prusya Devrimi için geçerli değildir.[314]

Burjuvazi, bir sınıf olarak eski sosyal düzenin içinde gelişir. Burjuvazinin bazı kesimleri eski düzene bağımlı olabilir ve barikatlarda devrim yapmak için savaşanlar da burjuvaziden daha radikal olabilir. Asıl mesele devrimin neyi başardığıdır. *Alex Callinicos*, üç farklı burjuva devrimi tanımlıyor: 1- "Aşağıdan", klasik burjuva devrimleri (Hollanda 1572, İngiltere 1648, Amerika 1776, Fransa 1789) 2- "Yukarıdan" burjuva devrimleri (Almanya ve İtalya'nın birleşmesi, 1861-65 Amerikan İç Savaşı, 1868 Japon Meiji restorasyonu) 3- 20. Yüzyılda üçüncü dünya devrimleri (*Tony Cliff* tarafından "*aksayan sürekli devrim*" olarak adlandırılır) [315]

Bunlar arasındaki fark, burjuva devrimlerine liderlik eden sınıf güçleri ve yaşanan toplumsal değişimin doğasıdır. Ortak yönleriyse kapitalist gelişimin önünü açmış olmalardır.

Bütün burjuva devrimlerinin bir diğer ortak yönelişi ise hiçbir zaman yerine getirilmeyen özgürlük vaadidir. Bu, *Lukacs*'ın "*burjuvazinin trajedisi*" diye tariflediği durumun sonucudur:

> *Burjuvazinin trajedisi tarihsel olarak kendi selefi feodalizmi yenilgiye uğratmadan önce yeni düşmanı proletaryanın sahneye çıkmasıdır. Burjuvazinin feodalizme karşı uğruna mücadele ettiği "özgürlük", zafer anında yeni baskılara dönüşür.*[316]

Sürekli devrim

Marx 1848 gibi erken bir tarihte bile burjuvazinin muhafazakarlığından şikayet ediyordu:

> *Alman burjuvazisi o kadar miskin, çekingen ve yavaş gelişti ki feodalizm ve mutlakıyet ile onları tehdit eder şekilde karşı karşıya geldiğinde çıkarları ve fikirleri proletarya ile bağlı olan orta sınıfları kendi karşısına aldığını fark etti. Alman burjuvazisi arkasında tek bir sınıf bile bulamadı, ama bütün Avrupa'nın düşmanlığı ile karşı karşıya kaldı. 1789 Fransız burjuvazisinden farklı olarak Prusya burjuvazisi eski toplumun temsilcileri olan monarşi ve aristokrasiye kafa tuttuğunda bütün modern toplumlar adına konuşamadığını fark etti.*[317]

Alman burjuvazisi sorununu ancak eski düzen ve toprak sahipleriyle ittifak kurarak çözecekti; aşağıdan devrimle değil.

Ancak Rusya'da böylesi çözümler söz konusu değildi. Kapi-

talist sınıf Almanya'dan daha zayıf, otokrasi ise daha güçlüydü. Rus kapitalistleri zayıf olmanın yanı sıra otokrasiye karşı devrimi göze alamayacak kadar işçi sınıfından korkuyorlardı. Hem Lenin hem de Troçki Rusya'daki otokratik düzeni ancak işçi sınıfının yıkabileceğini anladılar. Ne var ki işçi sınıfı liderliğindeki bu devrimin yerine getireceği görevler konusunda anlaşamadılar.

Lenin, işçi sınıfının burjuva demokratik bir düzen kuracak ve hür kapitalist gelişmenin önünü açacak bir burjuva devrimi yapmak zorunda kalacağına inanıyordu. Troçki, 1905 Devrimi'nin deneyimi üzerine *sürekli devrim teorisi*ni geliştirdi. Rusya'nın kendi başına sosyalizmi kurmaya hazır olmadığını kabul eden Troçki Rusya'nın sosyalist devrime hazır olan bir dünyanın parçası olduğunu tartıştı. *Birleşik ama eşitsiz bir gelişme*nin ürünü olarak Rus ekonomisinin bazı parçaları dünya ekonomisinin gelişim düzeyindeydi. Putilov fabrikası dünyanın en büyükleri arasında yer alıyordu. Dünya krizi, küçük ama göreceli olarak gelişkin Rus işçi sınıfını sanayileşmenin bütün Rusya'ya yayılmasını beklemeden harekete geçirebilirdi. Troçki, işçi sınıfının, bir kez devrimi gerçekleştirince erki başkalarına devretmek için herhangi bir nedeni bulunmadığını tartıştı. İşçi sınıfı bu noktadan sonra ise az gelişmiş ve sosyalizmin kurulmasını sağlayabilecek kadar zengin olmayan bir ekonomi ile karşı karşıya kalacaktı. Troçki Rusya'da devrim koşulları yaratabilecek düzeyde bir dünya krizinin dünyanın başka bölgelerinde de devrimci durumu beraberinde getireceğini tartıştı. Devrim böylece süreklileşerek geri kalmış Rusya'daki devrimin de ayakta kalmasını sağlayacaktı. Lenin süreç içinde Troçki'nin pozisyonuna yaklaşacaktı. 1917'de yazdığı *Nisan Tezleri* ile de fiilen Troçki ile aynı sonuçlara varacaktı. Rus Devrimi deneyimi, *sürekli devrim teorisi*ni hem olumlu hem de olumsuz anlamda doğruladı. İşçiler, Rusya gibi bir ülkede devrim yapıp iktidarı aldı ve Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde devrimci bir dalga yaşandı. Ne var ki diğer ülkelerdeki devrimci ayaklanmalar başarıya ulaşamadı ve Rus Devrimi

yalnız kaldı. Sonuç, devrimin dejenere olması ve stalinist diktatörlük oldu.

Troçki, sürekli devrim teorisini başka ülkeler açısından da değerlendirdi. Teori *1925-1927 Çin Devrimi* tarafından da doğrulandı. Stalin'in kontrolündeki Komintern, Çin Komünist Partisi'ni burjuva milliyetçi Koumintang'la birleşmeye zorladı. Çin burjuvazisi de eski düzenden ziyade işçi sınıfından korktuğunu gösterdi. 1927'de Koumintang, on binlerce işçi ve komünisti katletti.

Tony Cliff, Troçki'nin teorisini altı başlık altında toplayıp şöyle bir bilanço çıkartıyor:

1. Sahneye geç çıkmış bir burjuvazi bir ya da iki yüzyıl önceki burjuva sınıflarından köklü bir şekilde farklıdır. Feodalizme ve emperyalist baskılara karşı tutarlı, demokratik, devrimci bir çözüm üretmekten acizdir. Feodalizmi tümüyle yıkarak gerçek bir ulusal bağımsızlık ve politik demokrasi yaratamaz. Hem gelişmiş hem de geri kalmış ülkelerdeki burjuvazi, devrimci olmaktan çıkmış, tümüyle muhafazakar bir güçtür.
2. Devrimci görev, ne kadar genç ve küçük olursa olsun proletaryaya aittir.
3. Bağımsız hareket etmekten aciz olan köylüler, şehirlerin peşinden gidecektir. Köylülerin önder olarak kabulleneceği sınıf, sanayi proletaryasıdır.

4. Toprak sorununun ve ulusal sorunun tutarlı bir çözümü ve süratli ekonomik gelişmeyi engelleyen sosyal ve emperyalist engellerin yıkılması, burjuva özel mülkiyet sınırlarının ötesine ilerlemeyi zorunlu kılacaktır. Demokratik devrim derhal sosyalist devrime dönüşür ve böylece bir sürekli devrim haline gelir.

5. Sosyalist devrimin ulusal sınırlar içerisinde tamamlanması düşünülemez. Dolayısıyla sosyalist devrim, yeni ve daha geniş anlamda da sürekli bir devrim haline gelir. "Tek ülkede sosyalizm"i hedeflemek gerici ve dar bir hayaldir. Sosyalist devrim ancak yeni bir toplum olarak nihai zaferini bütün dünyada tamamlar.
6. Geri kalmış ülkelerde olacak devrim gelişmiş ülkelerde sarsıntılara yol açacaktır.
Rusya'daki 1917 Devrimi Troçki'nin bütün öngörülerinin doğruluğunu kanıtladı. Burjuvazi karşı-devrimci, sanayi proletaryası gerçek devrimci sınıf olduğunu gösterdi. Köylülük, işçi sınıfının peşine takıldı. Anti-feodal demokratik devrim, derhal sosyalist devrime dönüştü. Rus Devrimi; Almanya, Avusturya, Macaristan gibi gelişmiş ülkelerde sarsıntılara yol açtı. Ancak devrimin yalnız kalması onun yozlaşmasına ve yıkımına neden oldu.
1925-27 Çin devrimi ise tersinden bir doğrulama idi. İlk dört koşulun dinamiği işlerken Stalin'in komünistlerin bağımsızlığından ödün verdirten politikaları proletaryanın yenilgisine neden oldu. Bunun sonucu olarak köylülük de yenildi ve sadece sosyalist devrim değil, demokratik devrim de sonucuna ulaşamadı. Toprak sorunu çözülmedi, ülkenin bütünlüğü ve emperyalizmden bağımsızlığı sağlanamadı. Beşinci ve altıncı noktaları pratikte test etme fırsatı olmadı.[318]

Aksayan sürekli devrim

İkinci Dünya Savaşı sonrasında emperyalizme kafa tutarak yeni düzenler kuran, ancak işçi sınıfının özne olmadığı bir dizi devrim yaşandı. Bu devrimlere ne burjuvazi ne de işçi sınıfı liderlik etti; devrimler aydınların öncülüğü ile gerçekleşti. Çin

1949 ve Küba 1959 Devrimleri bunun en önemli örnekleridir.

> *Her ne kadar geç gelişen burjuvazinin tutucu ve korkak niteliği (Troçki'nin teorisinin ilk maddesi) mutlak bir veri ise de genç işçi sınıfının devrimci karakteri (Troçki'nin ikinci maddesi) ne mutlak ne de kaçınılmaz bir olgudur.*
>
> *Troçki'nin teorisine göre sosyalist devrime önderlik edecek olan güç, devrimin öznesi proletaryanın ortalıkta olmadığı bir ortamda, bu kez tam aksi yönde devlet kapitalizmine yol açabilir. Troçki'nin teorisindeki bir kısım gözlemlerin geçerliliğini her zaman için koruyan değerlendirmeler olduğunu, bir kısım sonuçların ise ancak koşullu (proletaryanın öznel faaliyetinin düzeyine dayanan) değerlendirmeler olduğunu göz önünden kaçırmayacak olursak, bu teorinin "aksayan, devlet kapitalisti, sürekli devrim" diye adlandırabileceğimiz bir çeşitlemesine varabiliriz.*[319]

Çin'de Mao'nun, Küba'da Kastro'nun iktidara gelişi üzerine Troçki'nin sürekli devrim teorisini yeniden gözden geçiren Cliff'e göre "*emperyalizmin ve işçi sınıfının zayıf olduğu koşullarda ülkenin içinde bulunduğu duruma öfkelenen bir aydın tabakasının müdahalesi sürekli devrimin aksamasına neden olabilir*":

> *Rusya'da 1905 ve 1917 Devrimleri ile 1925-27 Çin Devrimi nasıl ki Troçki'nin teorisinin klasik örneklerini oluşturuyorsa Mao ve Kastro'nun iktidarı alışları da "aksayan sürekli devrim"in en saf, en uç örnekleridir. Gana, Hindistan, Mısır, Endonezya, Cezayir, vb. gibi sömürge durumunda olan ülkelerdeki devrimler, sürekli devrim teorisinin getirdiği standartlardan birer sapmadır. Bu ülkelerde emperyalizmin politik ve*

askeri geri çekilişi, yerel egemen sınıfların mali desteği (sıkça burjuvazinin bazı temel kesimlerini içeriyordu), yerel komünist partilerin Moskova tarafından kösteklenmesi, yeni bir stalinist bürokrasi tarafından tümüyle kontrol edilen saf bir devlet kapitalizmini engelledi. Neru'nun Hindistan'ı, Nkrumah'ın Gana'sı veya Ben Bella'nın Cezayir'i aksayan sürekli devrim standartlarından birer sapma olmalarına rağmen ancak bu teorinin standartları üzerinden yapılan bir değerlendirmeyle en iyi şekilde anlaşılabilirler.

Aksayan sürekli devrim veya onun da sapmaları, uluslararası emek hareketi için ilginç sonuçlara neden olmaktadır. Sürekli devrimi gerçekleştirememiş olan, yani demokratik devrimi sosyalist bir raya oturtamamış, ulusal mücadele ile toplumsal mücadeleyi birleştirememiş yeni ulusların işçi sınıfları kendi egemen sınıflarına karşı mücadele etmek zorundadırlar (Neru, grevci işçileri cezalandırma konusunda Britanya valisi kadar vahşi olduğunu göstermiştir). Sanayi işçileri yine de sosyalist devrim için giderek daha hazır bir hale geleceklerdir. Yeni ulusal düzen altında sayıları artacak ve uzun vadede de sosyal ağırlıkları güçlenecektir.

Gelişmiş ülkelerdeki devrimci sosyalistler de sömürge halkları üzerindeki her türlü ulusal baskıya koşulsuz karşı çıkmaya devam ederken Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın gelecek egemen sınıflarının kimliği konusundaki tartışmayı bırakıp bu ülkelerdeki sınıfsal çelişkileri ve gelecek sosyal yapıları araştırmalıdırlar. "Sınıfa karşı sınıf" sloganı giderek önem kazanacaktır. Troçki'nin teorisinin merkezi konusunun önemi ise sürecektir. Proletarya dünya çapında zafere ulaşıncaya kadar devrimci mücadelesini sürdürmelidir. Bu hedefe ulaşmadan özgürlüğünü kazanamaz.[320]

Ulusal kurtuluş ve burjuva devrimi

Cliff'in 1963'te yayımlanan analizi sadece geçmişi izah etmiyordu. İşçi sınıfı ya da geleneksel burjuvazi tarafından yönlendirilmeyen anti-emperyalist mücadeleler, yani aksayan sürekli devrim, dünyanın bir çok bölgesinde görülmektedir. Libya'da Kaddafi'nin 1969 devrimi, Vietnam'ın emperyalizme karşı verdiği mücadele, Afrika'da özellikle de Zimbabwe'de verilen mücadele bunlara örnektir.

Cliff'in analizi sınıfsal temellidir. Vietnam Savaşı'nda veya ırkçı Zimbabwe (Rodezya) rejimi söz konusu olduğunda biz, ezilenlerin tarafında olmalıyız. Ancak bu hareketlerin liderliklerinin sınıfsal hedeflerinin burjuvazi ile aynı olduğunu görmemiz gerekiyor. Vietnam'ın ABD'ye karşı zaferinden sonra kurulan düzen veya yeni Zimbabwe hükümeti işçi sınıfının dostu değildir.

Devrimciler bu mücadeleleri Lenin'in deyişi ile "*kızıla boyamadan*" ve onların sınıf karakterini unutmadan desteklemelidir. Cliff'in analizi, bu ulusal kurtuluş mücadelelerinde soyut bir "ilericilik" olmadığını anlamamıza yardımcı oluyor. Bu mücadeleler sosyal bir sınıfın çıkarlarına, daha doğrusu egemen sınıf olmak isteyen bir sosyal tabakanın çıkarlarına hizmet ediyor. Bu mücadelelerin zaferi, emperyalizmi zayıflattıkları ölçüde dünya işçi sınıfının çıkarınadır ve dünya işçi sınıfı kendi çıkarları gereği bunları desteklemelidir. Ancak işçiler yeni rejimlerin kapitalist bir doğaya sahip olacağını ve buna karşı mücadele etmeleri gerektiğini hiçbir şekilde unutmamalıdırlar.

Marksistler ve 1908

Dönemin marksistleri 1908'in bir devrim olduğu görüşündeydiler. Lenin devrimden iki hafta sonra 5 Ağustos 1908'de şöyle yazar:

> *Türkiye'de Jön Türkler'in liderliğini yaptığı, ordu içindeki devrimci hareket başarıya ulaştı. Bunun*

sadece yarım bir zafer olduğu doğrudur. Çünkü Türkiye'nin 2. Nikolas'ı, meşrutiyeti yeniden kurma vaadiyle varlığını sürdürmeyi şu ana kadar başarmıştır. Ancak böylesi yarım zaferler ve yeni rejimin zorla, alelacele verdiği tavizler halkın çok daha kitlesel katılımın sağlayacağı, yeni ve çok daha keskin iç savaş ve çalkalanmaların en kesin garantisidir. İç savaşın dersleri uluslar tarafından unutulmaz. Bunlar ağır derslerdir ve bütünsel bir kursta karşı-devrimin zaferleri, kudurmuş gericilerin dizginsiz saldırıları, isyancılara karşı eski yönetimin vahşi misillemeleri yer alabilir. Ulusların bu acı derslerle dolu okuldan geçtikleri gerçeğine sadece iflah olmaz, ukala, titrek bacaklı mumyalar ahlanıp vahlanırlar. Bu okul, ezilen sınıflara bir iç savaşı nasıl yürütüp devrimi nasıl başarıya ulaştıracaklarını öğretir.[321]

1917 başında ise şöyle diyordu:

Rus Devrimi (1905), bütün Asya'da bir hareketi tetikledi. Türkiye, İran ve Çin'deki devrimler, 1905'teki devasa ayaklanmanın ***yüz milyonların*** *ileri doğru atılmasında kendisini ifade eden etkisinin silinemez, derin izler bıraktığının kanıtlarıdır.*[322]

Troçki Ocak 1909'da şöyle yazıyordu:

Önündeki görevleri itibariyle (ekonomik bağımsızlık, ulus ve devlet birliği, politik özgürlükler) Türk Devrimi, bir burjuva ulusunun kendi kaderini oluşturmaktadır ve bu anlamda 1789, 1848 geleneğine aittir. Fakat subaylar tarafından yönetilen ordunun, ulusun yürütme organı olarak işlev görmesi, yaşanan olaylara planlanmış bir askeri manevra karakteri kazandırdı. Ama Tem-

muz Olayları'nı salt bir deklarasyon olarak görmek ve Sırbistan'daki bir askeri-hanedanlık darbesiyle eş değer tutmak tam bir saçmalıktır (birçok kişi bu hataya düştü). Türk subaylarının gücü ve başarılarının sırrı, çok iyi örgütlenilmiş bir "plan" veya şeytanca bir komploda değil; tüccarlardan, zanaatkarlardan, işçilerden, memur ve din adamlarının bir kısmından, son olarak da köylü ordusunda vücut bulan kırsal kesimden oluşan ileri sınıfların gösterdiği aktif destekte yatmaktadır.[323]

Lenin ve Troçki 1908 Devrimi'nin doğası ve önemi konusunda çok nettiler. Yakın tarihli araştırmalar,[324] 1908 öncesi toplumsal mücadelelerin ne kadar yaygın olduğunun Lenin ve Troçki tarafından bilinmediğini gösteriyor. Abdülhamit'in İstanbul'da uyguladığı baskı o kadar yoğundu ki 23 Temmuz 1908 öncesi toplumsal bir mücadeleden haberdar olmak mümkün değildi. Haberler genelde İstanbul'dan alınıyordu; dolayısıyla yabancı basını takip edenler Anadolu'daki mücadeleden habersiz kalabiliyorlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra yaşanan kitlesel hareketin kendisi ise bu iki marksistin devrimin sınıf karakterini kavramalarına ve bunu bir darbe olarak değil, devrim olarak nitelemelerine yetti.

Troçki, devrimin karşılaştığı sorunları derinlemesine irdeleyip ulusal sorun, toprak reformu ve işçi haklarına vurgu yapıyor. Jön Türkler'in Türk milliyetçiliğine karşı uyarıyor. Toprak sorunu çözülmezse köylü-askerlerin, subaylarına karşı isyan etme olasılığına deyiniyor. Troçki'nin makalesini yazmasından sadece birkaç ay sonra yaşanan mutlakıyetçi karşı-devrim Troçki'nin öngörüsünü doğruluyor. Troçki açısından yeni düzeninin grev karşıtı yasaları ve hızla büyüyen işçi sınıfı hareketini bastırma çabası ciddi bir sorun oluşturuyordu.

Lenin ve Troçki Osmanlı'daki devrimi 1905 Rus Devrimi'nin basit bir kopyası olarak algılamadılar; tam tersine iki devrim arasındaki farkları vurguladılar. Rus işçi sınıfı daha güçlü ve daha

deneyimliydi. Devrimci marksist bir gelenek vardı. Ekonomi, en azından sanayileşmiş bölgelerde daha ileri bir düzeydeydi. 1905 Devrimi, *işçi sovyetleri*nin kurulmasını sağladı; 1908 Osmanlısı'nda ise böyle bir olasılık söz konusu değildi. Lenin ve Troçki'nin Rus ve Türk Devrimleri arasında kurdukları bağ hem incelikli hem de derinliklidir.

Devrimler, krizler tarafından tetiklenir ve dünya krize doğru ilerlerse birçok yerde birden tetikleme görülür; hatta krizler birbirlerini tetikler.

1905 Devrimi'ne giden yolun taşları Rusya'nın 1904 Rus-Japon Savaşı'ndaki yenilgisiyle döşenmişti. 1908 Devrimi'ni tetikleyen ise Rusya ve Britanya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını ele geçirme çabasıydı. 1905'i ve 1908'i tetikleyen nedenler benzeşiyordu.

Devrim önündeki en büyük engel başarısızlık korkusu, en büyük teşvik ise başarı ihtimalidir. Rus otokrasisinin devrim tarafından sarsılması ve İran monarşisinin anayasal düzeni kabul etmek zorunda kalması, isyanın mümkün olduğunu gösteriyordu. Bunlar Osmanlı'daki ayaklanmayı teşvik eden etkenlerdi.

1905 Rus Devrimi'nin devrimci fikirleri Osmanlı'daki hareket üzerinde önemli bir etkide bulundu.

Lenin'in atıfta bulunduğu Rus, İran, Türkiye ve Çin Devrimleri'nden oluşan dalgaya 1908'in dahil edilmesi bu çerçevededir.

27 Mayıs ve aksayan sürekli devrim

Cliff'in "aksayan sürekli devrim teorisi"nde yaptığı analiz 27 Mayıs 1960 darbesini yapanların sınıf temelini, ideolojisini ve çelişkilerini anlamamıza yardımcı olur.

Bu dönemde dünyada bir dizi devrimci hareket ortaya çıkmış, 1949'da Çin ve 1959'da Küba devrimleri olmuştu. Bu hareketler aydınlar, öğrenciler, alt düzey devlet görevlileri ve subaylar gibi

sosyal tabakalar içinde örgütleniyordu. İşçi sınıfının zayıf olduğu ve/veya etkisiz kaldığı koşullarda bu tabaka, anti-sömürgeci mücadelenin liderliğini üstlenebildi ve bu da Çin ve Küba'da olduğu gibi devlet kapitalisti rejimlere yol açtı. Emperyalizmin zayıflığı ve stalinist komünist partilerin dünya devrimi perspektifini bir kenara bırakıp Moskova tarafından frenlenmesi sonucunda Hindistan, Mısır, Cezayir ve Gana'da olduğu gibi başka bazı yerlerde de devletçi rejimlerin daha az saf biçimleri ortaya çıkmıştı. Bu listeye Kasım ve Albay Arif'in Irak monarşisine karşı 14 Temmuz 1958 darbesini ve Kaddafi'nin 1 Eylül 1969'da İngiliz güdümlü Libya Kralı İdris'e karşı yaptığı darbeyi ekleyebiliriz.

Tony Cliff, bu ayaklanmaları açıklamaya çalıştı. Bu isyanların liderliğini yapan tabaka hakkında 1963'te yaptığı analiz şöyle:

> *Devrimci aydınlar katmanı bugünün yeni doğan uluslarında Çarlık Rusya'sında olduğundan çok daha önemli bir rol oynadı... Toplumda kesin ve net bir rolü olmayan tek kesim olan entelijensiya "profesyonel devrimci bir elit" üretmeye en uygun kesimdir ve görünüşte farklı sınıf ve kesimlerin çelişen çıkarlarına alternatif olarak "ulus"un çıkarlarını temsil eder. Ayrıca bu kesim işçilerin ve köylülerin eğitim, zaman, vb. olanaksızlıkları nedeniyle ulusal kültürü en fazla özümsemiş kesimdir.*
> *Entelijensiya kendi ülkesinin teknolojik olarak geri kalmasına karşı da hassastır. Yirminci Yüzyıl'ın teknolojik ve bilimsel dünyasının parçasıdır ancak bu geri kalmışlık nedeniyle engellenmiş hissetmektedir. Bu duygular, bu tür ülkelerdeki kronik "entelektüel işsizlik" tarafından da beslenmektedir. Genel ekonomik gerilik göz önüne alınırsa çoğu öğrenci için tek umut devlet sektöründe bir işe girmektir ama yeterince iş yoktur.*
> *Entelektüellerin manevi dünyası da krizdedir. Geleneksel modellerin dağıldığı, parçalanıp dökülen bir düzende gü-*

vensiz, köksüz ve sağlam değerlerden yoksun hissederler. Çözülen kültürler, yeni bir entegrasyon için güçlü bir ihtiyaç yaratır. Toplumsal ve manevi boşluğu doldurabilmek için bu entegrasyon bütünsel dinamik olmak, dinsel tepkileri militan milliyetçilikle birleştirmek zorundadır.
Bu kesim, toplumsal örgütlenme de dahil her alanda verimliliğin ateşli savunucularıdır. Yukarıdan reform umarlar ve kendi gücünün bilincine varmış insanların özgürleştirici mücadelelerinin yeni bir dünya yaratmasını görmektense yeni bir dünyayı insanların eline hazır vermeye bayılırlar. Ulusu durgunluktan çıkaracak önlemlere büyük önem verirken demokrasiye fazla aldırmazlar. Sanayileşme, sermaye birikimi ve ulusal diriliş itkileri onlarda vücut bulur. Onların gücü diğer sınıfların zayıflığı ve kendi politik boşlukları ile doğru orantılıdır.
Bütün bunlar, totaliter devlet kapitalizmini entelektüeller için çok çekici bir alternatif haline getirir.[325]

Cliff'in yazdıkları 27 Mayıs Darbesi'ni destekleyenlerin sosyal taban ve fikirlerine uygun bir tarif veriyor. 1960'ın Türkiyesi sömürge veya yarı sömürge değildi. Ayrıca 1960 darbesi bir devrim olarak da nitelenemez. Ancak "ilerici" rengini ve 1961 Anayasası ile elde edilen kazanımları sosyal tabanının bu karakterine borçludur. Türkiye'deki kapitalist sınıf, Cliff'in sözünü ettiği sömürge ve yarı sömürgelerdekinden daha güçlüydü. Dolayısıyla Alparslan Türkeş ve grubunun otoriter devletçi fikirlerinin kazanması olanaksızdı. Vehbi Koç gibi büyük kapitalistler güçlü ve politikada etkindi. Koç, 1957 seçimlerinde hem muhalefetteki CHP'yi hem de Menderes DP'sini finanse etti. Cliff'in analiz ettiği türden devlet kapitalisti veya yarı devlet kapitalisti bir rejim yaratmaya ne ihtiyaç ne de yeterli bir taban vardı.

27 Mayıs 1960 dünyanın diğer yerlerinde gerçekleşen anti-em-

peryalist mücadelelerin sadece "*soluk bir yansıması*" idi. Bu mücadelelerin bazı devrimci fikirlerini paylaştı; ama anti-emperyalist değildi. Ancak bu bile taraftarlarının onu kızıla boyamasına yetti.

Türkiye Devrimi üzerine sonuçlar

Türkiye'nin burjuva devrimi 1908-1909'da gerçekleşti. Eski düzen yıkılarak kapitalist gelişmenin önü açıldı. Troçki'nin de belirttiği gibi bu "*1789 ve 1848 geleneğinde bir devrim*"di.

Ancak 1919-1923'te Britanya emperyalizmine karşı verilen mücadele farklıydı. Cliff'in *aksayan sürekli devrim teorisi* - tam uymamakla birlikte - bu mücadelenin sınıf karakterini anlamamıza yardımcı oluyor. Subaylar ve aydınlar, kendilerinin yönetici sınıf olacağı bir toplum yaratmak isteği ile mücadele ettiler.

1919-1923 mücadelesi ne bir devrimdi ne de bir bağımsızlık savaşıydı. Türkiye zaten bağımsız bir ülkeydi. Mücadele Britanya'nın Türkiye'yi parçalama girişimine karşı verilmiş bir ulusal savunma savaşıydı.

1919 öncesi yaşanan etnik temizlik ve işçi sınıfının darmadağın edilmesi, Britanya emperyalizmine karşı verilen mücadeleye sadece subaylar ve aydınlardan oluşan bir katmanın liderlik yapmasını sağlayan bir ortam yarattı.

Devrimlerin patlak verdiği ve müslümanların ayaklandığı bir dünyada zayıflayan Britanya emperyalizmine karşı bu kadar dar bir hareketin kazanabilmesi ancak Rus Bolşevikleri'nin desteği ile mümkün oldu.

Türkiye'nin zaferi, Britanya emperyalizmi için ağır bir yenilgi oldu. Ancak zafer Türkiye'de anti-demokratik, baskıcı, kapitalist bir rejim yarattı. Bolşevik liderler, Mustafa Kemal Britanya karşısında zafer kazandıktan hemen sonra oluşturulan kapitalist rejime karşı Türk işçilerini mücadeleye hazır olmaları gerektiği konusunda uyarmıştı. Haklıydılar.

7. Bölüm

Diğer Kemalizm Eleştirileri

Bu kitabın bütünü, resmi Kemalist tarihin bir eleştirisi olarak kabul edilmelidir. Kemalizme eleştirel yaklaşan diğer eğilimler hakkındaki görüşlerimin sol sekter bir geleneğin ürünü olarak okunmamasını dilerim. Tam tersine resmi tarih ve kemalist ideolojiyle hesaplaşmaya çalışan ve mücadeleye bu şekilde bir katkı sunan herkese ve her eğilime sonsuz saygım var. Kemalizmin eleştirel bir analizini işçi sınıfı hareketi ve solun geleceği açısından önemli buluyorum. Dolayısıyla bu katkıları ciddi bir şekilde gözden geçirmeliyiz.

Fikret Başkaya: Kemalizm ve bonapartizm

Fikret Başkaya'nın *Paradigmanın İflası* kitabı üç ana nedenden dolayı özel bir öneme sahiptir.

1. Fikret Hoca, kemalizmin sistematik ve ciddi bir eleştirisini oluşturmaya çalışan Türkiye'deki ilk marksisttir. Kitap, Komünist Enternasyonal'in o dönemdeki tartışmalarına bakarak Marx, Lenin ve Troçki'nin fikirleri üzerine eleştirisini marksist gelenek dahilinde konumlandırma çabasındadır.

2. Paradigmanın İflası'nda ifade edilen fikirlerin yaygın bir etkisi olmuştur. Kitap birçok defa basılmıştır. Kitaptaki fikirlerin etkisi kitabı okuyanların çok ötesine geçmiştir. Başkaya'nın eleştirile-

ri, fikirleri ve tarihsel veriler ağızdan ağza dolaşmaktadır. Resmi ideolojiye bir alternatif arayan Türkiye'deki hemen hemen bütün aktif solcular Fikret Başkaya'nın analizi ile doğrudan veya dolaylı olarak karşılaşmıştır.

3. Fikret Hoca'nın kitabına resmi tepki sert olmuştur. O, bu baskılar karşısında taviz vermemiştir. 20 ay hapiste yatan Başkaya, kitabın yeni baskıları için de yeni yargılamalara maruz kalma tehdidi altındadır. Başkaya üniversitedeki görevinden de atılmıştır.

Bütün bunlara karşın Başkaya'nın analizinde çeşitli zayıflıklar mevcut. Bu zayıflıkların önemli pratik sonuçları var ve bunların analizi önemsiz teorik ayrıntılarla uğraşma çabası olarak görülmemelidir.

Başkaya'nın önemli teorik iddiaları nelerdir?

1. Ulusal Kurtuluş Savaşı anti-emperyalist bir mücadele değildi.
2. Komintern'in Mustafa Kemal'e destek politikası yanlıştı ve daha sonraki stalinist politikaların yolunu açtı.
3. Kemalist rejim kurulduğunda *orijinal bir bonapartizm* idi.
4. "Ulusal burjuvazi" oluşturulmadı. Egemen sınıf, farklı sınıfların ittifakından oluşan, melez bir yapıya sahipti.

Başkaya'nın 1931 sonrası Türkiye hakkındaki tartışmaları bu kitabın çerçevesinin dışında kalmaktadır. Bunlara ancak çok gerekli olduğu yerde ve bugünkü Türkiye politikaları üzerindeki etkileri itibariyle değineceğiz.

Ulusal kurtuluş mücadelesi

Başkaya'nın ulusal kurtuluş mücadelesi hakkında sunduğu verilerin ve eleştirilerinin çoğu doğru. Resmi tarih, askeri mücadeleyi abartmaktadır. Savaşın toplumsal desteği, savaşın başarısından doğrudan çıkarı olanlar ile sınırlıdır. Bunlar da Ermeni ve

Rum mülklerine el koyanlar veya yeni düzende kendilerine bir rol biçenlerdir. Kemalist rejim, kendi erkini oluşturur oluşturmaz emperyalizmle uzlaşmıştır.

Ancak bütünüyle doğru olan bu verilerden hareketle emperyalizm ile bir karşı karşıya gelişin hiç yaşanmadığı sonucu çıkarmak yanlış olur. Bir mücadelenin anti-emperyalist karakteri olup olmadığı sadece mücadeleye atılanların niyetleri tarafından belirlenmez.

İktidara gelmesine CIA'nın yardımcı olduğu *Saddam Hüseyin*, İran'a karşı Birinci Körfez Savaşı'nda emperyalizmin kirli işini yapmış olan bir diktatördü. Ancak bu gerçek, ABD ve Britanya'nın 2003'teki Irak işgaline karşı direnişin doğasını değiştirmemektedir. Saddam Hüseyin, alt-emperyalist bir bölgesel gücün başında yer almak istiyordu. ABD ve Britanya Irak'ta yenilseydi emperyalizm zayıflayacaktı.

Başkaya "*daha önceki dönemde ve mücadele içinde oluşmuş bir anti-emperyalist ideoloji yoktu*"[326] diyor. Bu bir kriter olamaz. Başkaya şöyle devam ediyor:

> *Milli mücadeleyle emperyalizmin çıkarları asla zedelenmediği gibi global çıkarların güvence altına alınması söz konusudur.*

Ancak Mustafa Kemal'in askeri zaferi dünyanın süper gücü Britanya'da hükümetin düşmesine neden oldu. Britanya'nın bu yenilgisi imparatorluğun sonunun başlangıcı olacaktı. Emperyalizm kesinlikle zayıflamıştı.

"Orijinal bir bonapartizm"

Bonapartizm terimi, Marx tarafından toplumda çatışma halinde olan sınıfların bir diktatörlük tarafından dengelenmesi durumu için kullanılmıştır. Diktatörlük (nihai olarak burjuvazinin çıkarlarına hizmet etse de) kapitalistlere rağmen kendini

dayatabilmektedir. Troçki de bu analizi Sovyetler Birliği'nde işçi sınıfı ve köylülük ile dünya kapitalizmi arasında dengeyi kuran bir diktatörlük olarak gördüğü stalinizm için kullanmıştır.

Başkaya'nın bu terimi kemalist rejim için kullanması, Troçki'nin stalinizm analizi ile aynı sorunu yaşamaktadır. Bonapartizm, biribirine düşman sınıflar arasında bir "denge" oluşturmaya çalışan bir rejim olduğu için doğası gereği uzun vadeli istikrarlı bir rejim değildir. Troçki bu nedenle stalinist rejimin İkinci Dünya Savaşı'ndan sağ çıkamayacağını düşünüyordu. Ancak stalinizm İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çökmek bir yana etkisini Doğu Avrupa, Kuzey Kore ve Çin'e yaymıştır. Stalinist diktatörlüğün tam olarak oturduğu 1928'den Sovyetler Birliği'nin çöktüğü 1991 yılına kadar süren bir rejimin istikrarsız olarak tarif edilmesi mümkün değildir. Başkaya da bunu kabul etmektedir:

> *Türkiye'de bonapartist rejim, yukarıda sıralanan özelliklerden ötürü oldukça uzun ömürlü (yaklaşık yirmi beş yıl) ve istikrarlı olmuştur. Kemalist rejim hem yukarıda sözü edilen nedenler hem de emperyalizmin uzun dönemli bir yapısal kriz içinde oluşundan ötürü uluslararası planda da (dış politika alanında) oldukça geniş bir manevra alanına sahip olmuştur. Bu sonuncu durum çoğunlukla gözden kaçmaktadır. Emperyalizmin yapısal kriz içinde oluşu (uzun dalganın ikinci aşaması) [onun] Türkiye'yi etkileme, biçimlendirme, şartlandırma gücünü büyük ölçüde sınırlamıştı. Bir bakıma kimilerinin "zaafı" başkalarının "gücü" olarak gösterilebilmiştir. Kemalizmin bonapartist bir siyasi rejim olarak "Milli Şef" karikatürüyle devamıyla da yaklaşık çeyrek yüzyıl devam etmesinde gerek ulusal gerekse de uluslararası durumun ortaya çıkardığı tablonun payı büyüktür.*[327]

Başkaya, kemalizmin uzun ömürlü olmasına gereken önemi atfetmemektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 80 yıl sonra bile kendisine verilen hapis cezası ve süren baskılar kemalizmin hayatta olduğunu göstermektedir.

Başkaya, kemalizm ile Mısır'daki Nasır, Tunus'taki Boumedienne ve sömürgecilik sonrası Cezayir rejimi arasında gerçekçi ve faydalı karşılaştırmalarda bulunmaktadır. Ancak bütün bu rejimlere "bonapartist" damgasının vurulması onları ve çelişkilerini, daha da önemlisi nasıl ve hangi güçler tarafından yıkılabileceklerini anlamamıza yardımcı olmuyor.

Bahsedilen rejimler ile kemalist diktatörlük arasında paralellik vardır. Bütün bu rejimlerde devlet ve ordu hem ekonomik aktörler olarak hem de politik süreçleri kontrol ederek kapitalist toplumda çok daha fazla ve doğrudan bir rol oynamaktadırlar. Daha önce Cliff'in *aksayan sürekli devrim teorisi*nin bu rejimlerin işleyişi hakkında daha iyi bir açıklama sunduğunu yazmıştım. Rusya'da *devlet kapitalisti* bir rejim kurulmuştu. Bu hem stalinizmin istikrarını hem de nihai olarak krizi ve çöküşünü açıklayabilmektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde devletin Rusya'ya kıyasla ekonomiyi tümüyle kontrol etmediği, ordu subayları ve aydınların liderliğinde yapılan anti-emperyalist mücadeleler sonucu iktidara gelen daha az saf devlet kapitalisti rejimler söz konusudur.

Ulusal burjuvazinin yokluğu

Başkaya, dünya sistemi içinde ulusal hakları için mücadele eden ideal bir "ulusal burjuvazi" resmetmektedir. Kemalist rejimin çizilen bu ideal ulusal burjuvazi olup olmadığına bakmakta ve elbette öyle olmadığını görmektedir:

> *Çoğunlukla "yerel burjuvazi" kavramı yerine "milli burjuvazi" kavramı kullanılır. Aslında bu yanlıştır. Bir burjuvazin yerelliği, onun "milliliği"nin güven-*

cesi olamaz. Milli burjuvazi, çıkarları yabancı (emperyalist) burjuvazilerle çelişen bir burjuvazidir. Burjuvazi (daha genel olarak mülk sahibi sınıfların bir bölümü) yabancı burjuvaziler karşısında kendi sınıfsal çıkarlarını sonuna kadar koruduğu zaman "milli burjuvazi" sayılabilir. Doğal olarak bu durum, ona zorunlu bir tarihsel misyon da yükler. Türkiye'de böyle bir misyonu üstlenecek sınıf ya da sınıflar mevcut değildi. Devlet otoritesine dayanarak Rumlar'dan, Ermenilerden ve bir kısım Lövanten'den boşalan yere dayanan bir ticaret sermayesi bulunuyordu... Bonapartist rejimin işlevi, yeni sömürgecilik döneminde yerel burjuvazi ile emperyalizmin işbirliği ortamının yaratılması olacaktı.[328]

Ne var ki burjuva devriminin görevleri Türkiye'de tamamlanmıştı. 1914'e gelindiğinde İttihat ve Terakki, Osmanlı'nın yarı-sömürge durumuna bir son vermek için çok sayıda adım attı. Tabii ki bunu Almanya gibi emperyalist güçlerle ittifak kurarak gerçekleştirdi. Modern dünyada bütün bağımsız kapitalist devletler böyle davranmak zorundadır. ABD'nin bile müttefiklere ihtiyacı vardır.

Başkaya'nın bonapartizm olarak adlandırdığı düzen aslında ulusal bir egemen sınıftır. Ulusal özel sermayedarların dünyanın geri kalanına karşı mücadele ettiği ideal durumdan farklı bir manzara söz konusudur. 1908 Devrimi ile şekillenmeye başlayan egemen sınıf, devlet ve devlet bürokrasisinde egemen ve belirleyici bir rol oynamaktadır. 20. yüzyılda Cezayir, Tunus, Mısır dahil üçüncü dünyada yaşanan devrimler sonucu kurulan egemen sınıflar benzeri bir yapı göstermektedirler.

Başkaya, resmi ideolojiyi etkin bir şekilde eleştirmektedir. Ancak eleştirisinin bir alternatife ihtiyacı vardır. Başkaya'da düzenin çelişkileri ve onları yıkacak güçlere dair bir ipucu bulamı-

yoruz. Kemalizmi eleştirmek yeterli değildir. Bu ideoloji nasıl aşılacak? Bir alternatif oluşturmak, alternatif fikirlere sahip olmaktan öteye geçmeyi gerektirir. Alternatif fikirlerin politik bir pratiğin parçasına dönüşebileceği yollara ihtiyaç vardır.

Başkaya'nın kitabı 1950'ler, 60'lar ve 70'lerde Türkiye ekonomisini incelerken o dönemin işçi sınıfı mücadelelerine hiç değinmiyor. 15-16 Haziran 1970'te işçiler, kemalist solun "*ulusal ordumuz ile çatışmayın*" tavsiyesini göz ardı etmişlerdi. Asker barikatlarını geçerek Kadıköy Kaymakamlığı'nı yaktılar. İşte kemalizmin pratik bir eleştirisi. Ancak Başkaya, bu olayın kendi kemalizm eleştirisi açısından önemini görmemektedir.

Başkaya Türkiye'deki düzenin sıradan kapitalizm ile farklı olduğunu düşünmektedir. Bu yaklaşım ise sistemin ortadan kaldırılmasını mümkün kılacak çelişkilerini belirleme konusunda bizi silahsız bırakmaktadır. *Duvarları ayakta tutan duvar kağıtları değildir.* Bu Türkiye'de de doğrudur. Resmi ideoloji, solu zayıflatarak direniş yollarını tıkadı. Ancak direnişi kaçınılmaz ve başarısını mümkün kılan sistem dinamikleri ortadan kalkmadı.

Başkaya, resmi ideolojinin efsanelerini başarılı bir şekilde dağıtmaktadır. Ancak bu ideolojinin yıkılabileceğine dair bir umut ışığı yakmamaktadır.

Başkaya'nın Komintern hakkındaki tartışması, Mete Tunçay'ınkine benzemektedir. Bu konuya aşağıda değiniyorum.

Mete Tunçay: Komintern, leninizm ve stalinizm

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecinde Komünist Enternasyonal'le ilişkileri çok tartışma konusu olmuştur.

Mete Tunçay, Komintern'in Stalin'den önce de Rusya'nın dış politika ihtiyaçlarını dünya komünist hareketinin ihtiyaçları önüne koyduğu, Lenin ve Troçki tarafından Mustafa Kemal'e (komünistleri keserken) *fırsatçı* bir şekilde destek verilmesinin

bunu gösterdiğini iddia etmektedir. Tunçay; Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayına atıfta bulunarak şöyle diyor:

> *Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yok edilmeleri karşısında Sovyetler'in ve Komintern'in takındığı tavır dünya solculuğunun gelişme süreci bakımından da çok önemli bir başlangıç olmuştur. Bu olayda "sosyalist anavatan"ın dış politika çıkarlarıyla bir "kardeş parti"nin varlık sorunu çatışmış ve komünistler bir yeğleme yapmak zorunda kalmışlardır. Mustafa Kemal'i tutmayı seçmiş olmaları, sonradan (özellikle troçkistler tarafından) Stalin'e yakıştırılan bir fırsatçılık kalıbının ilk örneğini vermiştir. Oysa bu siyaset kararı alındığı zaman Lenin resmen ve fiilen Sovyet Devleti'nin başında bulunuyordu.*[329]

Halbuki Mete Tunçay daha fazlasını da söyleyebilirdi. Hem Lenin hem Troçki, Türkiye'nin Britanya destekli Yunan işgaline karşı desteklenmesi kararının tamamen arkasındaydılar. Bu politikayı da "*Stalin ve Orjonikidze muhalefetine rağmen*" hayata geçirdiler.[330]

Fikret Başkaya da Mete Tunçay'a benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Başkaya 1919-1923 savaşının anti-emperyalist bir mücadele olmadığını ve Komintern'in Mustafa Kemal'e verdiği desteğin Sovyetler Birliği'nin güvenliği ile ilgili olduğunu iddia etmektedir.[331]

Başkaya, stalinist Komintern'in Çin politikaları ile Mustafa Kemal'e verilen desteği eşdeğer tutmaktadır:

> *Türkiye'de komünistlerin öldürülmesine ses çıkarmayan III. Enternasyonal, İkinci Çin Devrimi'nde ÇKP'yi Koumintang'a katılmaya zorlayarak yüz binlerce devrimcinin ve emekçinin katledilmesinin baş*

sorumlusu olmuştur. "Proletarya hareketinin bağımsız niteliğini koruması" ilkesi bir kenara itilmiştir.[332]

Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti ve Komintern ilişkilerindeki gelişim hem 1919-23 döneminin doğası tartışmaları hem de marksistlerin ulusal kurtuluş savaşlarına yaklaşımları açısından halen bir önem taşımaktadır.

Komintern'in Türkiye ve Çin politikalarını eşdeğer tutan iddia doğru değildir. Troçki, Çin'de 1919 Türkiyesi'ne benzer koşullar söz konusu olduğu zaman benzer Komintern politikaları önerdi. Çin'in Japonya tarafından işgal edilmesi hakkında 1937'de şunları yazıyordu:

Bütün savaşları hiçbir zaman aynı kefeye koymadık, koymuyoruz. Marx ve Engels İrlandalılar'ın Büyük Britanya'ya karşı ve Polonyalılar'ın çarlığa karşı devrimci savaşlarını bu iki milliyetçi savaşta liderlerin çoğunlukla burjuvazinin üyeleri, hatta bazen de feodal aristokrasiden gelmelerine rağmen desteklediler. Abdül-Kerim Fransa'ya karşı ayaklandığında demokratlar ve sosyal demokratlar nefretle "bir barbarın demokrasiye karşı mücadelesi"nden yakındılar. Leon Blum'un partisi de aynı görüşteydi. Ancak bizler - marksistler ve bolşevikler - bu hareketin emperyalizme karşı mücadelesini ilerici bir savaş olarak destekledik. Lenin, emperyalist uluslar ile sömürge ve yarı-sömürge durumunda olan ve insanların büyük çoğunluğunu oluşturan uluslar arasındaki farkı sergilemek için yüzlerce sayfa yazdı. Sömürülen ve sömüren ülkeler arasında bir ayrım yapmaksızın "devrimci yenilgicilik"ten bahsetmek, bolşevizmin berbat bir karikatürünü çıkartıp bu karikatürü emperyalistlerin hizmetine sokmaktır.

Uzakdoğu'da klasik bir örnek söz konusu. Yarı-sömürge Çin, gözlerimizin önünde Japonya tarafından bir sömürgeye dönüştürülmektedir. Japonya'nın mücadelesi emperyalist ve gericidir. Çin'inki ise kurtuluşçu ve ilericidir.

Ya Çang Kay Şek? O, partisi ya da Çin'in egemen sınıfı hakkında hayallere kapılmamalıyız. Marx ve Engels'in İrlanda ve Polonya egemen sınıfları hakkında hiçbir illüzyonu olmadığı gibi. Çang Kay Şek, Çin işçi ve köylülerin celladıdır. Ancak o bugün ve kendisine rağmen Çin'in bağımsızlığı için Japonya'ya karşı mücadeleye itilmektedir. Yarın yine ihanet edebilir. Bu mümkün. Hatta kaçınılmaz. Ancak bugün mücadele ediyor. Sadece korkaklar, hainler veya embesiller bu mücadelenin parçası olmayı ret edebilirler.

...

Peki Çang Kay Şek zaferi garantileyebilir mi? Sanmıyoruz. Ancak o, savaşa başlayan ve bugün yönlendiren kişi. Onun yerini almak için proletarya ve ordu içinde etkin bir pozisyona ulaşmak gerekiyor. Bunu da yapabilmek için havada asılı durmak yerine mücadelenin ortasında konumlanmak gerekiyor. Yabancı işgale karşı askeri mücadelede; zayıflığa, yetersizliğe ve ihanete karşı da politik mücadelede prestij ve etkinlik kazanmalıyız. Önceden belirleyemeyeceğimiz bir anda bu politik muhalefet kendini silahlı mücadeleye dönüştürebilir ve dönüştürmelidir. Bütün savaşlar gibi iç savaş da politik mücadelenin devamından başka bir şey değildir. Ancak politik muhalefeti ne zaman silahlı bir ayaklanmaya dönüştüreceğimizi iyi kestirmemiz gerekir.

1925-27 Çin Devrimi sırasında Komintern politikalarına saldırdık. Neden? Bunun nedenlerini iyi anlamamız gerekiyor.

...

[Çin] Komünist Partisi ve Koumintang arasında askeri bir blok oluşması gerekliliğini hiçbir zaman inkar etmedik. Tam tersine bunu ilk öneren bizdik. Ancak Komünist Parti'nin politik ve örgütsel olarak bağımsızlığını talep ettik. Bunun anlamı, işçi sınıfının emperyalizmin ajanlarına karşı verilen iç savaşta ve yabancı emperyalizme karşı verilen ulusal savaşta askeri mücadelenin ön saflarında yer alırken burjuvaziyi devirmek için politik hazırlık yapmasıdır. Bugünkü savaşta da aynı politikayı savunuyoruz. Yaklaşımımız hiçbir şekilde değişmemiştir.[333]

Troçki bu satırları yazarken Çang Kay Şek'in Çin işçi sınıfının katili olduğu ne laf olsun diye söylemiş bir şey ne de spekülatif bir öngörüde bulunmuştu. Çang Kay Şek 1927 Nisanı'nda binlerce Çin işçisini öldürdü. Marksistlerin egemen bir emperyalist güç ile zayıf uluslar arasındaki savaşlara yaklaşımı, daha zayıf ulusun barbarlığı tarafından belirlenmez. Tutum, işçi sınıfının nesnel çıkarları etrafında şekillenir. Dünya işçi sınıfının nesnel çıkarı ise işçi sınıfını fiziki veya ideolojik olarak silahsızlandırmaksızın emperyalizmi zayıflatmaktır.

Ellen Kay Trimberger: Yukarıdan devrim

Ellen Kay Trimberger'in kitabı marksistler tarafından yaygınca referans olarak kullanılmaktadır. Trimberger ne işçi sınıfı ne de burjuvazi tarafından liderlik edilen üçüncü dünya kurtuluş hareketlerini incelemektedir. Trimberger Türk Devrimi'ni yukarıdan gerçekleştirilen bir burjuva devrimi olan Japon *Meiji Restorasyonu* ile karşılaştırmaktadır. Trimberger, analizinin "önce weberci daha sonra da marksist teori tarafından etkilendiği"ni[334] söyler. Trimberger'in kitabı, açıkça anti-marksist olan Ward ve Rustow'un editörlüğünü yaptığı, Türkiye ve Japonya arasında

paralellik kuran bir makale koleksiyonu projesinin bir parçasıdır:

> *Klasik marksistler, toplumların farklı hızla da olsa tek bir yoldan daha önce belirlenmiş bir hedefe doğru ilerlemekte olduklarını düşünürler. Bu basit fikir, bitiş çizgisine "komünizm" yerine "demokrasi" koyarak daha geçerli bir hale gelmez.*[335]

Hem Trimberger hem de Ward-Rustow koleksiyonunun yazarları, kemalist efsanelerin önemli bir kısmını olduğu gibi kabul etmektedirler. 1908 Devrimi önemsizdir, çünkü "onların [Jön Türkler] kendinden önceki reformcular gibi temel motivasyonları imparatorluğu korumaktı".[336] Daha önce ortaya koyduğumuz veriler ışığında 1908 Devrimi'nin güçlerinden birisi olan Ermeniler için bunu söylemek çok zordur.

Yazarlar, Mustafa Kemal'in halifeliğin ve padişahlığın kaldırılması için "*hedeflerini dikkatlice gizlediği*"ni[337] iddia etmektedirler. Burada sadece Mustafa Kemal'in Nutuk'taki iddialarını tekrarlıyorlar. Halbuki M. Kemal'in değişen koşullara göre yeni politikalar oluşturduğu fikri, onun davranışları ve konuşmaları ile daha uyumludur.

Trimberger'in teorisinin Tony Cliff'in aksayan sürekli devrim teorisi ile yüzeysel bir benzerliği söz konusudur. Ancak Trimberger'in çalışması yüzeyseldir ve Cliff'in somut sınıfsal ve ayrıntılı analizinden yoksundur.

Trimberger'in kitabı tarihsel yanlışlarla doludur. Jön Türkler'in Babıali Darbesi'ni, "[İttihat ve Terakki] 1913'te meclisi kontrol edemediği" için yaptıklarını iddia etmektedir.[338] Aslında İttihat ve Terakki, hükümet tarafından fes edilmiş olan meclisi kontrol edebiliyor, ancak hükümeti kontrol edemiyordu.

Trimberger 1908 Devrimi'ni küçümserken azılı kemalist ta-

rihçi Y. Hikmet Bayur'a başvurur: "*Umutların bu kadar hızlı ve nihai olarak hayal kırıklığına uğratıldığı çok ender anlar vardır*".[339]

Bu hatalar,eğer Trimberger'in bütün tartışmasının üzerinde yükseldiği şeyler olmasaydı o kadar önemli olmazdı. Trimberger 1908'in başarısızlığı için "*çelişkili ve muğlak hedefler*", "*etkin olmayan bir örgütlenme*" ve "*[bürokrasi içinde] bir tabanın olmaması*"nı neden olarak göstermektedir. Bütün bunlar, Fransız ve İngiliz devrimleri için de söylenebilir.

Trimberger'in analizi 1922 sonrası dönem için de aynı sorun nedeniyle sakatlanmaktadır. Sermaye sahiplerinin Rum, Ermeni ve musevi olduğunu belirterek "*Sorun, kurtuluş savaşından sonra Rum nüfusun mübadele edilmesi ve diğer bir çok azınlık işadamının kendi istekleriyle göç etmesiyle çözüldü*" diyor.[340] Etnik temizliği "sorunun çözümü" olarak tarif eden bir marksist, söylediklerinin sonuçlarını düşünmüyor demektir.

Yazar, "*devrimci rejimin hızla bir çok şirketi mülksüzleştirdiği*"ni iddia etmektedir.[341] Halbuki bir çok şirket İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tazminatsız kamulaştırılmıştı. Mustafa Kemal hükümetinin bu sürece katkısı, şirketlere tazminat ödemek şeklinde oldu. Cumhuriyetin ilk on yılında sadece iki şirket kamulaştırılırken 18 yeni yabancı şirkete imtiyaz tanındı. Bu adım, bir önceki hükümetten devralınan imtiyazları iki katına çıkardı. İmtiyazlar ise elektrik, su ve ulaşım şirketlerine tanındı. Ankara ve İstanbul dahil on kent için elektrik üretimi de bunlar arasında bulunuyordu. İstanbul'un elektrik üretimi 1939'a kadar yabancı bir şirketin elinde kaldı.[342]

Trimberger için bir başka merkezi tartışma ise "*terör estirmeden ılımlı muhalefete uygulanan seçici politik baskı*". Yazar, Fransız Devrimi'ndeki ve "*Sovyet terörü*" olarak adlandırdığı 1918-1919 Rusyası'ndaki infazların sayılarını Türkiye'deki 1925 Kürt isyanından sonra "*50'den az*" veya "*40'dan az*" kişi

idam edildiği iddiasıyla karşılaştırır. Halbuki isyanın 37 lideri bir günde idam edildi. İstiklal Mahkemeleri ise faaliyetlerini iki yıl sürdürdü. Resmi rakamlara göre 660 idam gerçekleşti.[343] Buna ilaveten olağanüstü hal bölgelerinde kurulan askeri mahkemelerin (iki yıl faaliyet sürdürdüler) idama mahkum ettiklerinin sayısı bilinmiyor. Ancak çok yüksek olduğu tahmin ediliyor. *Kara Ali* adında bir cellat gazetelere verdiği bir röportajda 1923-31 arasında 2.216 kişiyi idam ettiğini açıklamıştır.[344]

Trimberger, kendi "*yukarıdan hareket*" kriterine daha uygun olan 27 Mayıs 1960 darbesini ise "*faşist darbe*" olarak nitelendirmektedir. Darbe liderlerinden Alpaslan Türkeş'in faşist olduğu doğrudur. Ancak darbenin sonucunda (darbecilerin bunu hedeflememesine rağmen) Türkiye'nin en demokratik anayasasının oluşturulduğu ve Türkiye işçi sınıfı hareketinin yeniden canlanmasına kapının aralandığı da doğrudur. Trimberger, bütün verileri reddederek 27 Mayıs 1960'ın "*hiçbir reform getirmediği*"ni iddia etmektedir.[345] Gerçekte 27 Mayıs iki şey yaptı: Reformları ittiren işçi sınıfı mücadelesine kapıları araladı, grev hakkı kazanıldı, cumhuriyet tarihinde ilk kez sosyalist milletvekilleri meclise girdi, vb. Ama aynı zamanda ordunun Türk toplumundaki rolünü güçlendirdi. Ordunun aynı zamanda kendi başına büyük bir sermayedar olmasının temelleri atıldı. Ordunun ilerici rolü ve 1971, 1980, 1997 askeri müdahalelerinde solu silahsızlandıran illüzyonlar oluşturdu. 27 Mayıs 1960'ın bu iki çelişkili sonucunun hiçbiri faşizm değildir.

Trimberger'in çalışması kemalizmin açıkça kemalizm eleştirisi yapmaya çalışanlar üzerinde bile derin etkileri olduğunun bir göstergesidir. Yazarın sorunu, Türkiye devriminin dinamiklerini kemalist resmi tarihi kabul ederek izah etmeye çalışmasıdır.

Notlar

1. Platon'un *Devlet* kitabından aktaran Gould (1984), s. 19
2. Brummet (2003), s. 393
3. Yerasimos (1975), s. 990
4. Age, s. 950
5. Selanik, Kavalla ve İskeçe işçi sınıfı verileri Quataert ve Zürcher (1995), s. 59-73 ve Veinstein (derleyen), (1995) s.191-210'dan alınmıştır.
6. Smyrne; Situation Commerciale et Economique des pays compris dans la conscription du consulat general de France (Paris 1892)'den alıntı yapan Yerasimos (1975), s. 950
7. Doğan Avcıoğlu'ndan (1969) alıntı yapan Yerasimos (1975), s. 930. Ancak Avcıoğlu'nun kitabında söz konusu bilgi yoktur.
8. Sülker (1968), s. 14
9. Ο Εργατις 22-8-1910'dan aktaran Dangkas ve Apostolidis (1989), s. 26
10. Ökçün(der.) Osmanlı Sanayi 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki (Ankara 1971). Etnik dağılım rakamları bu araştırmanın raporunda basılmamıştır. Bu rakamlar *Türkiye'de Toplumsal Gelişimin 50. Yılı*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (Ankara 1973) 1913-15 raporundan araştırmaya katılanların soy ismine göre tasnif yapılarak oluşturulmuş ve yayınlanmıştır. Gülten Kazgan da aynı rakamlara *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi* (İstanbul 2002), s. 52'de yer vermiştir. Kazgan şu kaynağı göstermiştir: Ravndal, G. B.; *Turkey: A Commercial and Industrial Handbook* (Türkiye: Ticaret ve Sanayi Elkitabı) (Washington ABD 1926), s. 161. Bu rakamların hemen hemen aynısı kemalist tarihçi Yerasimos (1975), s. 929'da da kullanılmaktadır.
11. Quataert (1994), s. 36
12. Tunçay (1991a), s.69, 155, 156
13. Tunaya (1998), s. 397
14. Sencer (1969), s. 68-69. Sencer'in kitabının kendi başına önemli bir tarihi vardır. Kitap, bir doktora tezi olarak İstanbul Üniversitesi Profesör Heyeti tarafından iki kez reddedildi. 27 Aralık 1968'de ikinci kez geri çevrilişini protesto etmek üzere öğrenciler rektörlüğü işgal ettiler, demokratik üniversite talep ederek Edebiyat Fakültesi Dekanı'nın istifası istediler. İşgalin lideri Deniz Gezmiş, işgaldeki rolü nedeniyle üniversiteden atıldı.
15. Age, s. 90
16. Quataert ve Zürcher (1995), s. 20
17. Yerasimos (1975), s. 928
18. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 1800

19. Yukarıdaki gibi. Bu kaynak Ocak 1872 ve Ocak 1873'te iki tersane grevinden bahsetmektedir. Ancak`Osmanlı takvimindeki dönüşümden dolayı oluşan tarih karışıklığı nedeniyle tek grev iki grev gibi görünmektedir.
20. Yerasimos (1975), s. 933
21. Yukarıdaki gibi.
22. Quataert ve Zürcher (1995), s. 72
23. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, s. 1835
24. Tunçay ve Zürcher (1995), s. 165
25. Hanioğlu (2001), s. 131
26. Mardin (2002), s. 284
27. Kansu (1995), s. 67
28. Hanioğlu (2001), s. 91
29. Kars (1997), s. 82
30. Kansu (1995), s. 37
31. Age, s. 46-48
32. Terakki No 11, 5, M. Sabri'den alıntı yapan Kars (1997), s. 34
33. Hanioğlu (2001), s. 114
34. Nusret, Mehmet; *Tarihçe-i Erzurum* (akt.) Kars (1997), s. 35
35. Kansu (1995), s. 75
36. Age, s. 80
37. Age, s. 64
38. Metnin tümü için bkz: Hanioğlu (2001), s. 194-195
39. Age, s. 196
40. Age, s. 205
41. Karabekir (1995), s. 180
42. Kansu (1995), s. 84
43. Age, s. 85
44. Age, s. 90 ve Hanioğlu (2001), s. 266
45. Benaroya (1986), s. 41
46. Glenny (2000), s. 217
47. Kinross (1995), s. 29
48. Kansu (1995), s. 148
49. Callinicos (1989), s. 113
50. Benaroya (1986), s. 42
51. Kazgan (2002), s. 53
52. Güzel (1996), s. 35-47
53. Quataert (1994), s. 22-23
54. Gabriel, Archangelos; *Anadolu Bağdat Şirketi Osmaniyesinin İçyüzü,* s. 186'dan alıntı yapan Sencer (1969), s. 179-180. Sencer yazar adını A. Gavril olarak vermiştir ancak bu kişi kesinlikle sendika başkanı ile aynı kişidir.
55. Quataert (1994), s. 32-33
56. *İştirak* Mart 1910'dan alıntı yapan Quataert (1994), s.36
57. Yasanın bütün metnine yer veren *Takvim-i Vekayi* (27 Eylül 1325) No 11 s. 2-3'ten alıntı yapan Ökçün (1982), s. 2-4
58. Kansu (2000), s.11
59. Hanioğlu (2001), s. 314-315
60. Kansu (2000), s. 27-28
61. Age, s.79-80
62. Age, s. 80
63. Age, s. 85
64. Age, s. 88-99
65. Benaroya (1986), s. 44
66. Kansu (2000), s. 90
67. Age, s. 121
68. Age, s. 123
69. Age, s. 122
70. Age, s. 124
71. Age, s. 93
72. Kutlu (2004)
73. Age
74. Age
75. Age
76. Kansu (2000), s.112
77. Benaroya (1986), s. 45
78. Mango (1999), s. 87
79. Örneğin Lenin (1963), s. 183
80. Kutlu (2004)
81. Age
82. Age
83. Age
84. Kansu (2000), s.47

85. Britanyalı diplomat Shipley'in oluşturduğu listeden alıntı yapan Hanioğlu (2001), s. 114

86. Hanioğlu (2001), s. 115

87. Quataert ve Zürcher (1995), s. 94

88. Hanioğlu, (2001), s. 288

89. Kansu (2000), s. 153-154

90. Age, s. 161-171

91. Age, s. 205

92. *Takvim-i Vekayi* (22 Mayıs 1325) No 231 s. 1-6'dan alıntı yapan Ökçün (1982) s. 38. Eski Türkçe ile yazıldığı için bu ve takip eden bazı alıntıların anlaşılması mümkün olmayan bölümlerini, orijinal metne bağlı kalmaya çalışarak günümüz dilinde anlaşılır hale getirmeye çalıştık.

93. Age, s. 38-39

94. *Progres de Salonique* 20 Haziran 1909'dan alıntı yapan Dangkas ve Apostolidis (1989), s. 46

95. Benaroya (1986), s. 54-55

96. Age, s. 55. Benaroya, İçişleri Bakanı Ferit Paşa'nın sadece yasayı geri çekmek zorunda kalmadığını, istifa da ettiğini iddia etmektedir. Ancak buna dair bir kanıt yoktur, yasa da meclisten geçmiştir.

97. *Tasviri Efkar* 1 Temmuz 1909'dan alıntı yapan Sencer, (1969), s. 213

98. *Takvim-i Vekayi* (22 Mayıs 1325) No 231 s. 1-6'dan alıntı yapan Ökçün (1982), s. 43

99. *Takvim-i Vekayi* (4 Temmuz 1325) No 274 s. 2-15'ten alıntı yapan Ökçün (1982) s. 43. Bu konuşmanın kısaltılmış bir versiyonu (Ermeni milletvekili Zöhrab muhalefetine referanslar silinerek) Hakkı, A. Onur 1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler Yurt ve Dünya Mart 1977 s. 293'te bulunmaktadır. Quataert'de olduğu gibi İngilizce kaynaklar bu kısaltılmış konuşmanın tercümesini kullanmaktadır.

100. *Takvim-i Vekayi* (2 Ağustos 1325) No 302 s. 1'den alıntı yapan Ökçün (1982), s. 133

101. Kordatou (1972), s. 173 ve Anti-Kalakni, İris (1997), s. 27-29

102. Tunçay ve Zürcher (1995), s. 125. Orijinal Rumca metin için Noutsos (1992), s. 425

103. Tunçay (1991a), s. 29-36

104. Age, s. 35

105. Kordatou (1972)

106. Kutlu (2004)

107. Dangkas ve Apostolidis (1989), s. 49-50

108. Age, s. 62

109. Benaroya (1986), s. 57

110. Age, s. 65

111. Fromkin (1991), s. 49

112. Age, s. 59

113. Age, s. 62

114. Age, s. 61

115. Tunaya (2000), s. 293

116. Çoğu tarih kitabının bu yasaya 1927 tarihi ile referans vermesi tarihin kemalizm tarafından ne kadar çarpıtıldığına iyi bir örnektir, çünkü 1927'de yeni bir yasa yapılmamış sadece verili yasa değiştirilmiştir.

117. Ökçün (1997), s. 99-104. Çoğu yazar, yerel malların tercihinde belli bir fiyat farkına izin verildiğini söylemektedir. Yasa taslaklarında fiyat farklılaşması söz konusu iken yasallaşan metin sadece yerel malların "tercih edileceğini" ifade etmektedir.

118. Toprak (1995), s. 87

119. Fromkin (1991), s. 69

120. *Times*, 14 Şubat 1912'den alıntı yapan Kansu (2000), s. 331

121. Zürcher (1993), s. 121

122. Termpener, Ulrich; *Germany and*

the Ottoman Empire (Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu)'dan alıntı yapan Fromkin (1991), s. 212

123. Fromkin (1991), s. 213

124. Age, s. 214-215

125. Horvath (1997), s. 72-77. Bu Macar seyyah katliamdan hemen önce Anadolu'da yaşayan hıristiyan nüfusun oynadığı rol ve içinde bulunduğu koşullar hakkında çok canlı tasvirlerde bulunmaktadır.

126. Anahide ter Minassian; *1876-1923 Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişmesinde Ermeni Topluluğun Rolü*'nden alıntılayan Tunçay ve Zürcher (1999), s. 215

127. France, *Ministere des Affaires Etrageres NS*, vol xiii, Van 8 Kasım 1909'dan alıntı yapan McDowall (1997)

128. Earl Percy; *The Highlands of Asiatic Turkey* (London 1901)'den alıntı yapan McDowall (1997), s. 97-98

129. McDowall (1997), s. 98

130. Horvath (1997), s. 80

131. Fromkin (1991), s. 213

132. Age, s. 383

133. Age, s. 401

134. Age, s. 404

135. Age, s. 387

136. Rosenberg (1987), s. 10-15

137. Age, s. 19

138. Fromkin (1991), s. 419

139. The Times, 19 Nisan 1919, No 42078 s. 10

140. Fromkin (1991), s. 140

141. Age, s. 372

142. George, Lloyd; *War Memories* Vol 6 s. 279-280'den alıntı yapan Fromkin (1991), s. 373.

143. Belediye İstatistikleri İstanbul İli Salnameleri'den alıntı yapan Çavdar (1971), s. 119

144. Keyder (1987), s. 79

145. The Times (London), 29 Mart 1919 s. 19

146. Yukarıdaki gibi

147. Zürcher (1995), s. 8

148. Criss (2004), s. 150

149. Zürcher (1995), s. 129

150. Yerasimos (2000), s. 613-620

151. Criss (2004), s. 156

152. Karabekir (1995), s. 179

153. Rustow; *The Army and The Foundation of the Turkish Republic*'ten alıntı yapan Zürcher (1995), s. 142

154. Zürcher (1995), s. 142

155. Tanör (2002), s. 148

156. Age, s. 138

157. İlhan (2001), s. 522

158. Tanör (2002), s. 150

159. Mango (1999), s. 262

160. Criss (2004), s. 15

161. Lenin (1963) Cilt 26, s. 443

162. Age, s 470

163. Lenin (1963) Cilt 27, s. 95

164. Age, s. 98

165. Lenin (1963) Cilt 30, s. 207-208

166. Lenin (1963) Cilt 31, s. 399

167. Lenin (1963) Cilt 27, s. 588

168. Lenin (1963) Cilt 26, s. 307

169. RSDİP (Bolşevikler) Merkez Komitesi Tutanakları'ndan alıntı yapan Liebman (1975), s. 360

170. Lenin (1963) Cilt 27, s. 65

171. Pearce (1977), s. 76-82

172. Age, s. 54

173. Age, s. 82-83

174. Yerasimos (2000), s. 319

175. Lenin (1963) Cilt 45, s. 483

176. Age, s. 484

177. Yerasimos (2000), s. 338

178. Lenin (1963) Cilt 45, s. 722
179. Yerasimos (2000), s. 450
180. Age, s. 615-619
181. Rakamlar için age, s. 613-620
182. Age, s. 616-617
183. Age, s. 339
184. Başkaya (1991), s. 63
185. Mango (1999), s. 345
186. Aybars (1975), s. 313
187. Karabekir (2000), s. 2229
188. Alıntı yapan Çavdar (1971), s. 195
189. Alıntı yapan Başkaya (1991), s. 61
190. *Nutuk*'tan alıntı yapan Çavdar (1971), s. 196
191. Rakamlar için Mango (1999), s. 311, 316
192. Alıntı yapan Çavdar (1971), s. 196
193. Livieratou (1999), s. 28
194. Leon (1976), s. 113-115
195. Alexatos (1997), s. 134
196. Yukarıdaki gibi
197. Stinas (1985), s. 34
198. Livieratou (1992b), s. 75
199. Pouliopoulos (1979), s. 17-19
200. Livieratou (992a), s. 17
201. Stinas (1985), s. 35
202. Pouliopoulos (1979), s. 20-21
203. Stinas (1985), s. 36
204. Livieratou (1992b), s. 83-84
205. Alexatos (1997), s. 136
206. Livieratou (1992b), s. 81
207. Age, s. 85
208. Age, s. 18
209. Pouliopoulos (1975)
210. Alıntı yapılan kitapta bir dip not olarak geçen paragrafı ana metne ben ekledim.
211. Pouliopoulos (1975), s. 28-29
212. The Times , 4 Eylül 1922, no 43127, s. 8
213. The Times, 5 Eylül 1922, no 43128, s. 10
214. Alıntı yapan Fromkin (1991) s. 549
215. The Times, Eylül 10, 1919, no 42201, s. 9
216. Sencer (1969), s. 245
217. *İkdam*, 6 Temmuz 1919'dan alıntı yapan Tunçay (1991a), s. 39
218. Sencer (1969), s. 246
219. *Alemdar*, 4 Mayıs 1921'den alıntı yapan Sencer (1969) s. 274
220. *Türk İnkılap Enstitüsü Arşivi* 24 Ağustos tarihli el yazması rapordan alıntı yapan Sencer (1969), s. 275. Aynı rapor T. Z. Tunaya ve M. Tunçay tarafından da kullanılmaktadır. Raporu yazan polis ajanının ya Amale Siyaset Cemiyeti'nin güdümlü bir sendika olduğundan haberi yok ya da raporunun önemini artırmak için cemiyeti gerçek bir işçi örgütlenmesi gibi göstermiş.
221. Tunçay (1989), s. 25
222. Güzel (1996), s. 120; Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi (1976), s. 58; Akşin (1998) Cilt I, s. 306-7
223. Şişmanov (1978), s. 63. Şişmanov'un o dönemdeki hemen hemen bütün grevlerin kısmi de olsa kemalist hareketi destekler bir niteliğe sahip olduğu iddiasını doğrulayan başka bir kaynak ile karşılaşmadım.
224. Güzel (1996), s. 120
225. Age, s.121
226. *Fransız Askeri Arşivi*'nden alıntı yapan Tunçay (1989), s. 30
227. Degras (1971), s. 369
228. Age, s. 370
229. Age, s. 380
230. Age, s. 380-381
231. Alıntı yapan Fromkin (1991), s. 555
232. McDowall (1997), s. 180
233. Macfie (1998), s. 235. Aynı rakamlar Poulton (1997), s 88'de alıntısı yapılan Rustow'un "Ata-

turk as an institution builder" (Bir Kurumsal Kurucu Olarak Atatürk) adlı çalışmasında da kullanılmaktadır.

234. Kirişçi ve Winrow (1997), s. 98
235. Ökçün (1997), s. 99
236. Korkut Boratav'dan alıntı yapan Tunçay (1999), s. 190
237. Emre Kongar'dan alıntı yapan Tunçay (1999), s. 190
238. Keyder (1993), s. 77
239. Age, s. 208
240. The Times, 14 Aralık 1926, s. 13
241. The Times, 7 Aralık 1928, s. 16
242. Keyder (1993), s. 142
243. Age, s. 144
244. Mango (1999), s. 410
245. Age, s. 483
246. Tunçay (1999), s. 210
247. Alıntı yapan Tunçay (1999), s. 209
248. Alıntı yapan Tunçay (1999), s. 267
249. İsim listesi için Tunçay (1989), s. 25
250. Ökçün (1997), s. 141
251. *Tehvid-i Efkar*, 4 Ocak 1923'ten alıntı yapan Ökçün (1997), s. 160
252. Yukarıdaki gibi
253. Tunçay (1989), s. 49
254. Alıntı yapan Tunçay (1989), s. 45
255. Age, s. 36
256. *İleri*, 8 Nisan 1923'ten alıntı yapan Tunçay (1989), s. 37-38
257. Sencer (1969), s. 260
258. Age, s. 264
259. Age, s. 262'de sayfa sonu notu.
260. Tunçay (1989), s. 157
261. Yukarıdaki gibi
262. Alıntı yapan Tunçay (1989), s. 155
263. McDowall (1997), s. 4
264. Alıntı yapan McDowall (1997), s. 187
265. Mustafa Kemal'in İstanbul gazetecilerine 16-17 Ocak 1923 tarihinde yaptığı konuşmasından Kemal (1993), s. 105
266. McDowall (1997), s. 192
267. Age, s. 193
268. Age, s. 197
269. Alıntı yapan Tunçay (1999), s. 136
270. Alıntı yapan Başkaya (1991), s. 90
271. *British Foreign Office records* 371/10835 Loraine to Gilliat-Smith Tahran 7 Ekim 1925'ten alıntı yapan McDowall (1997), s. 199
272. McDowall (1997), s. 173
273. Age, s. 199
274. *British Foreign Office records* 371/12255 Clerk to Chamberlain, Ankara 16 Ekim 1925'ten alıntı yapan McDowall (1997), s. 200
275. McDowall (1997), s. 200
276. Nutuk'tan alıntı yapan Mango (1999), s. 277
277. Harman (1998); Harman'ın *Peygamber ve İşçi Sınıfı* makalesi (1998'de kitapçık olarak da basılmıştı) islam ve sosyal hareketler konusunda ayrıntılı bir tartışma kanalı açar. Makaleye *https://marx-21.net/?p=768* adresinden ulaşabilirsiniz.
278. Mango (1999), s. 444-445
279. Erman (1971), s. 106
280. Age, s. 120
281. Age, s. 182
282. Age, s. 189
283. Kutlu (2004)
284. Alıntı yapan Zürcher (1995), s. 222-223
285. Age, s. 238
286. Hanioğlu (1995), s. 4-5
287. 1990'lardan bu yana bu konudaki kaynaklar artmaktadır.
288. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,* s. 1192
289. İnsel (der.) (2001), s. 326-327
290. Brummet (2003), s. 417
291. Bozdoğan ve Kasaba (editör), s. 86

292. Tunçay (1999)
293. Kur'an-ı Kerim sure XVIII
294. Ahmad (1993), s. 60
295. Mango (1999), s. 476
296. The Times, 5 Şubat 1931
297. Yukarıdaki gibi
298. Alıntı yapan McDowall (1997), s. 206
299. Matthews'den alıntı yapan McDowall (1997), s. 208
300. Alıntı yapan McDowall (1997), s. 209
301. *http://library.byu.edu/~rdh/eurodocs/germ/ wanneng.html*
302. *British Foreign Office records* 371/12255 Clerk to Chamberlain Ankara 16 Ekim 1925'ten alıntı yapan McDowall (1997) s. 200
303. F. A. Barutçu'dan alıntı yapan Akar (2000), s. 64
304. Akar (2000), s. 62
305. Age, s. 75
306. Rakamların alıntısını yapan Aktar (2000), s. 225
307. Akar (2000), s. 213
308. İshak Alaton'dan alıntı yapan Akar (2000), s. 243
309. Akar (2000), s. 97
310. Bu bölümdeki değerlendirmelerim genel olarak daha önce yazdığım bir makaleye dayanmaktadır: Uzun,C. (1998), s. 6-7
311. Özdağ (1997), s. 202
312. Bu bölümdeki değerlendirmeler için esas olarak Uzun, T. (1998) s. 8-10'dan yararlanılmıştır.
313. Ünsal (2002), s. 454
314. Marx; *Neue Rheinische Zeitung* No. 169 *http://www.marxists.org/ archive/marx/works/1848/12/15.htm*
315. Callinicos (1989), s. 113
316. Lukacs (1971), s. 61
317. Marx, *Neue Rheinische Zeitung* No. 169 *http://www.marxists.org/archive/marx/*
318. Cliff (2002), s. 99-100
319. Age, s. 104
320. Cliff (1963)
321. Lenin (1963), s. 183
322. Age, s. 252. Vurgu Lenin'e ait.
323. Troçki'nin *The New Turkey* (Yeni Türkiye) makalesi Troçki (1980)'de yeniden basıldı, s. 11
324. Kansu (1991, 1995, 1997, 2000), Hanioğlu (1995, 2001) ve Kars (1997)
325. Cliff (1963)
326. Başkaya (1991), s. 49
327. Age, s. 153
328. Age, s. 207
329. Tunçay (1991a), s.103
330. Carr (1966), s. 469
331. Başkaya (1991), s. 97
332. Age, s. 108-109
333. Troçki (1976), s. 568-570
334. Trimberger (1978), s. vii
335. Ward ve Rustow (1964), s. 5
336. Age, s. 100
337. Trimberger (1978), s. 20; Ward ve Rustow (1964), s. 370
338. Trimberger (1978), s. 88
339. Yukarıdaki gibi
340. Age, s. 27
341. Yukarıdaki gibi
342. Yeni imtiyazların tam listesi için Tunçay (1999), s. 208
343. Tunçay (1999), s. 173
344. Age, s. 305
345. Trimberger (1978), s. 129-133

Kaynakça

Ahmad, Feroz (1993), *The Making of Modern Turkey*

Ahmad, Feroz (1999), *İttihat ve Terakki 1908-1914*, İstanbul

Akar, Rıdvan (2000), *Aşkale Yolcuları*, İstanbul

Akşin, Sina (1998), *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, 2 Cilt, Ankara

Aktar, Ayhan (2000), *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İstanbul

Alexatos, Giorgos N. (1997), *Η Εργατικη Ταξη Στην Ελλαδα* (Yunanistan'da İşçi Sınıfı), Atina

Avcıoğlu, Doğan (1969), *Türkiye'nin Düzeni*, 3 Cilt, Ankara

Avdi-Kalkani, İris (1997), *Μια Αντάρτισσα της Πολης στην Ταραγμενη Αθηνα* (Çalkantılı bir Atina'nın Kadın Bir Militanı), Atina

Aybars, Ergün (1975), *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul

Başkaya, Fikret (1991), *Paradigmanın İflası – Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*, İstanbul

Belge, Murat (derleyen) (1983), *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul

Benaroya, Abraam (1986), *Η Προτη Σταδιοδρομια του Ελληικου Προλεταριατου* (Yunanistan Proletaryası'nın İlk Adımları), Atina

Bozdoğan, Sibel ve Kasaba, Reşat (editör), (1998), *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul

Brummet, Palmira (2003), *İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, İstanbul

Callinicos, Alex (1989) *Bourgeois Revolutions and Historical Materialism*, International Socialism Journal, Haziran 1989, No. 43, Londra

Carr, E. H. (1966), *The Bolshevik Revolution* Vol 3, Londra

Cliff, Tony (1963), *Permanent Revolution*, International Socialism (1. Seri), No 12, Bahar 1963, Londra

Cliff, Tony (2002), *21. Yüzyıla Girerken Marksizm*, İstanbul

Criss, Nur Bilge (2004), *İşgal Altında İstanbul*, İstanbul

Çavdar, Tevfik (1970), *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul

Çavdar, Tevfik (1971), *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzara-I Umumiye*, İstanbul

Çavdar, Tevfik (2001), *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Durum ve Genel Görünüm*, İstanbul

Dangkas, Alekos ve Apostolidis, Akis (1989), *Κεντρο Μαξιστικων Ερευνων Θεσσαλλονικη Η Σοσιαλιστικη Οργανοση `Φεντερασιον` Θεσσαλονικης 1909-1918* (Sosyalist Örgüt 'Federasyon' Selanik 1909-1918)

Degras, Jane (derleyen), (1971), *The Communist International 1919-1943 Documents Vol 1 1919-1922*, Londra

Erman, Azmi Nihat (1971), *İzmir Suikast ve İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul

Fromkin, David (1991), *A Peace to End All Peace - Creating the Modern Middle East 1914-1922*, Londra

Glenny, Misha (2000), *The Balkans 1804-1999*, Londra

Gould, Stephen Jay (1984), *The Mismeasure of Man*, Londra

Güzel, M Şehmus (1996), *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*, İstanbul

Hanioğlu, M Şükrü (1995), *The Young Turks In Opposition*, Oxford

Hanioğlu, M Şükrü (2001), *Preparation for a Revolution, the Young Turks 1902-1908*, Oxford

Harman, Chris (1998), *Peygamber ve İşçi Sınıfı*, İstanbul

Horvath, Bela (1997), *Anadolu 1913*, İstanbul

İlhan, Atila (2001), *Kemalizm Müdafaa-i Hukuk Doktrini*, [**İnsel, Ahmet** (derleyen), (2001), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Kemalizm*, İstanbul içinde]

İnsel, Ahmet (derleyen), (2001), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Kemalizm*, İstanbul

Kansu, Aykut (1991), *The Elusive Transformation*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Massachuset Institute of Technology

Kansu, Aykut (1995), *1908 Devrimi*, İstanbul

Kansu, Aykut (1997), *The Revolution of 1908 in Turkey*, Leiden

Kansu, Aykut (2000), *Politics in Post Revolutionary Turkey 1908-1913* (Devrim Sonrası Türkiye Politikaları), Leiden

Karabekir, Kazım (1995), *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, İstanbul

Karabekir, Kazım (2000), *İstiklal Harbimiz*, 5 Cilt, İstanbul

Kars, H. Zafer (1997), *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*, İstanbul

Kazgan, Gülten (2002), *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul

Kemal, Mustafa (1993), *Eskişehir-İzmit Konuşmaları 1923*, İstanbul

Keyder, Çağlar (1979), *Turkey, Dictatorship and Democracy*, New Left Review, Mayıs-Haziran 1979, No 115, Londra

Keyder, Çağlar (1987), *State and Class in Turkey*, Londra

Keyder, Çağlar (1993), *Dünya Ekonomisinde Türkiye 1923-1929*, İstanbul

Keyder, Çağlar (2001), *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul

Kinross, Patrick (1995), *Ataturk the Rebirth of a Nation*, Londra

Kirişçi, Kemal ve Winrow, Gareth M. (1997), *The Kurdish Question and Turkey An Example of a Trans-state Ethnic Conflict*, Londra

Kitaigorodsky, P. (1925), *The Labour Movement in Turkey in Communist International*, No 17 s. 83-96, Moskova

Kordatou, Gianni (1972), *Ιστορια του Ελληνικου Εργατικου Κινηματος* (Yunanistan İşçi Sınıfı Hareketinin Tarihi), Atina

Kuran-ı Kerim (1993), İstanbul

Kutlu, Sacit (2004), *Didar-ı Hürriyet Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908-1913*, İstanbul

Lenin, V. I. (1963), *Collected Works*, 47 Volumes (Toplu Eserleri 47 Cilt), Moskova

Leon, George B. (1976), *The Greek Socialist Movement and the First World War*, Boulder Colorado

Liebman, Marcel (1975), *Leninism under Lenin*, Londra

Livieratou, Dimitri (1992a), *Pouliopoulos, Pantelis Ενας Διανομενοθς Επαναστατης* (Aydın bir Devrimci), Atina

Livieratou, Dimitri (1992b), *Το Ελληνικο Εργατικο Κινημα 1918-1923* (Yunanistan İşçi Hareketi 1918-1923), Atina

Livieratou, Dimitri (1999), *1919-1922, Σοσιαλισμος Απο το Κατο, Μαρτπτης Απριλης* (Aşağıdan Sosyalizm), Mart-Nisan 1999, Sayı 29

Lockman, Zachary (derleyen) (1994), *Workers and Working Classes in the Middle East*, New York

Lukacs, Georg (1971), *History and Class Consciousness*, Londra

Macfie, A. L. (1998), *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, Londra

Mango, Andrew (1999), *Ataturk*, Londra

Mardin, Şerif (2002), *Jön Türklerin Fikirleri 1895-1908*, İstanbul

Marx, Karl, *Works* (Çalışmalar), Neue Rheinische Zeitung, No 169, marxists.org/archive/marx/works/1848/12/15.htm

McDowall, David (1997), *A Modern History of the Kurds*, Londra

Noutsos, Panayotis (1992), *Η Σοσιαλιστικη Σκεψη Στην Ελλαδα 1975-1974* (Yunanistan'da Sosyalist Düşün), Atina

Onur, Hakkı (1977), *1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler*, Yurt ve Dünya Dergisi, Mart 1977 sayfa 277-295, İstanbul

Ökçün, A. Gündüz (derleyen), (1971), *Osmanlı Sanayi 1913,1915 Yılları Sanayi İstatistiki*, Ankara

Ökçün, A. Gündüz (1968), *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir*, Ankara

Ökçün, A. Gündüz (1982), *Tatil-i Eşgal Kanunu*, 1909 Belgeler – Yorumlar, Ankara

Ökçün, A. Gündüz (1997), *İktisat Tarihi Yazıları*, Ankara

Özdağ, Ümit (1997), *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, İstanbul

Pearce, Brian (derleyen), (1977), *Baku Congress of the Peoples of the East - Stenographic Report*, Londra

Pouliopoulos, Pantelis (Filippos Orfanos takma adıyla), (1975) *Πολεμος Κατα Του Πολεμου – Αποφασεις του Προτου Πανελληνιου Συνεδριου Παλαιων Πολεμιστον και Θυμαων Στρατου* (Savaşa Karşı Savaş - Savaş Gazileri ve Ordu Mağdurları'nın Birinci Tüm Yunanistan Kongresi), Atina

Pouliopoulos, Pantelis (1979), *Κειμενα* (Eserleri), Atina

Poulton, Hugh (1997), *Top Hat Grey Wolf and Crescent*, Londra

Quataert, Donald (1994), *Ottoman Workers and the State 1826-1914* [*Lockman, Zachary* (derleyen) (1994), *Workers and Working Classes in the Middle East*, New York içinde]

Quataert, Donald ve Zürcher Erik J. (1995), *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, Londra

Rosenberg, Chanie (1987), *1919 - Britain on the Brink of Revolution*, Londra

Sampson, Anthony (1988), *The Seven Sisters,* Londra

Sencer, Oya (1969), *Türkiye'de İşçi Sınıfı Doğuş ve Yapısı*, İstanbul

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Belge, Murat (derleyen), (1988), İstanbul

Stinas, A. (1985), *Αναμνησεις* (Anılar), Atina

Sülker, Kemal (1968), *100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri*, İstanbul

Şişmanov, Dimitri (1978), *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi*, İstanbul

Tanör, Bülent (2002), *Türkiye'de Kongre İktidarları*, İstanbul

Toprak, Zafer (1995), *İttihat-Terakki ve Devletçilik*, İstanbul

Trimberger, Ellen Kay (1978), *Revolution From Above - Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt and Peru*, New Jersey

Troçki, Leon (1976), *On China*, New York

Troçki, Leon (1980), *The War Correspondence of Leon Trotsky*, New York

Tunaya, Tarık Zafer (1998), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918,* İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (1999), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 2 Mütareke Dönemi 1918-1922*, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (2000), *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 3 İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (2001), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Cilt 1 Kanun-i Esası ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918*, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (2002a), *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler Cilt 2 Mütareke Cumhuriyet ve Atatürk 1918-1938*, İstanbul

Tunaya, Tarık Zafer (2002b), *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, İstanbul

Tunçay, Mete (1989), *1923 Amele Birliği*, İstanbul

Tunçay, Mete (1991a), *Türkiye'de Sol Akımlar I* (1908-1925), İstanbul 4. basım

Tunçay, Mete (1991b), *Türkiye'de Sol Akımlar I* (1908-1925) Belgeler, İstanbul 4. basım

Tunçay, Mete (1991c), *Türkiye'de Sol Akımlar II* (1925-1936), İstanbul 4. basım

Tunçay, Mete (1999), *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul 3. basım

Tunçay, Mete ve Zürcher, Erik J. (derleyenler) (1995), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, 3. basım, İstanbul

Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi, Tüm İktisatçılar Birliği (1976), Ankara

Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), Ankara

Uzun, Cem (1998), *27 Mayıs 1960 – İlerici bir darbe mi?*, İşçi Demokrasisi, Haziran 1998, Sayı 5

Uzun, Türkan (1998), *Dipten Gelen Dalga - 15-16 Haziran 1970 Direnişi*, İşçi Demokrasisi, Haziran 1998, Sayı 9

Ünsal, Artun (2002), *Türkiye İşçi Partisi (1961-1971)*, İstanbul

Ünüvar, Veysel (1997), *Kurtuluş Savaşında Bolşeviklerle Sekiz Ay 1920-1921*, İstanbul

Veinstein, Gilles (derleyen), (1995), *Θεσσαλονικη 1850-1918* (Selanik 1850-1918), Atina

Ward, Robert E ve Rustow, Dankwart A. (1964), *Political Modernisation in Japan and Turkey*, New Jersey

Yerasimos, Stefanos (1975), *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, 3 Cilt, İstanbul

Yerasimos, Stefanos (2000), *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul

Zürcher, Erik Jan (1993), *Turkey a Modern History*, Londra

Zürcher, Erik Jan (1995), *Milli Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul

Dizin

1789 Fransız Devrimi 7, 18, 22, 66, 254, 255, 256, 281

1905 Rus Devrimi 85, 202, 260, 264, 265
Devrim, Osmanlı muhalefetini etkiliyor 51, 60
Lenin: "1905 bütün Asya'yı etkiledi" 263
Troçki "sürekli devrim" fikrini geliştiriyor 257

Abdullah Cevdet Bey 53, 56

Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-ü Şahsi Cemiyeti
1902'nin "çoğunluk" grubunun örgütü 52
Üç üyesi Erzurum İsyanı'ndan dolayı tutuklanıyor 55

Ahmet Rıza
1902'nin "azınlık" grubu lideri 48

AKP 10, 11, 19, 246

Amele Siyanet Fırkası
1922'de cemiyet oluyor 194, 196, 197, 199
İşçileri bölmek için şirket tarafından kuruluyor 171

Arditti
1 Mayıs 1911 Selanik gösterisinin konuşmacılarından 106
İttihat ve Terakki'nin baskısı saklanmaya zorluyor 109
Tütün İşçileri Sendikası'nın yasaklanmasına karşı protesto 107

Aşkale
Varlık Vergisi'ni ödeyemeyen 700 kişi çalışma kampına gönderiliyor 232

Azadamart (Özgürlük Kavgası)
Taşnaklar'ın yayını 50

Azadi
Koçgiri İsyanı'ndan sonra kuruluyor 205

Bab-ı Ali Darbesi
Balkan Savaşı yenilgisi darbeyi tetikliyor 110
İttihat ve Terakki darbeyle iktidarı yeniden ele geçiriyor 104

Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti Uhuvvetkarısı 69

Bahattin Şakir 50, 51, 52, 90, 131
Bakü Kongresi'nde konuşuyor 146

Balkan Savaşları 24, 41, 42, 110, 159, 247
Osmanlı, önemli sanayi merkezlerini kaybediyor 93

Benaroya, Abraam 96, 108
Anadolu'nun işgaline karşı 154
İttihat ve Terakki onu İstanbul'a sürüyor 109
Selanik Federasyonu'nun kurucu üyesi 104, 105, 106
Selanik grev yasağına karşı 99
Selanik karşı-devrime karşı harekete geçiyor 77, 83
Selanik'te 1908 Devrimi 63, 67
Tutuklanıyor 107
Yine tutuklanıyor 161

Beynelmilel İşçiler İttihadı 44, 172, 197

Callinicos, Alex
Üç farklı burjuva devrimi 255

Can Veren Komitesi
İsyandan sonra Erzurum'u yönetiyor 54

Cavit Bey 61
Asılıyor 94, 214, 215
Britanya ile ittifak peşinde 111

Constantine (Yunanistan Kralı) 153, 156, 160, 168

Cromwell, Oliver 89
"Nereye gideceğini önceden bilmeyenler daha çok yol gider" 66

Çelebi Efendi
"Ermeniler ve müslümanlar kardeştir" 79

Damat Ferit Paşa
Osmanlı'nın son hükümetinin hiçbir ağırlığı yok 133

Demokrat Parti 31, 231
1950 seçimlerini kazanıyor 233
İşçilere grev hakkı vaat ediyor 234
Muğlalı Mustafa hapse atılıyor 225

Derviş Mehmet 225
Menemen'de mehdiliğini ilan ediyor 224

DİSK (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) 238, 239, 240, 241, 242

Dr. Nazım 61, 131

Düyun-u Umumiye 39
İttihat ve Terakki idarenin gelirlerine el koyuyor 117

Enver Paşa 131, 132, 136, 137, 171
Almanya ile ittifak peşinde 111, 112
Bab-ı Ali Darbesi'nden sonra üçlü iktidar 110
Bakü Kongresi'ne katılmaya çalışıyor 146
Dünya savaşına katılma taraftarı 113
Ermeniler'i katlediyor 118
Karşı-devrime karşı mücadele 77
"M. Kemal, Enver'in arkasında sadece bir gölgeydi" 65
Padişahlar geçici, devrim sürekli 86

Ergatis (Irgat) 41, 102, 103, 154
1910'da yayın hayatına başlıyor 101
Editörü göçe zorlanıyor, gazete kapanıyor 107

Erzurum Kongresi 139, 140

Fevzi Paşa
"Biz orduyu değil, milleti giydiriyoruz" 14, 152

Hamidiye Alayları 204
1909 karşı-devrimi sırasında 76
Abdülhamit tarafından 1891'de kuruldu 203

Hınçakyan Partisi (Hınçaklar)
1887'de Cenevre'de kuruldu 49
1922 İstanbul 1 Mayısı'nda 172
İlk Ermeni komünistleri bu partiden çıkıyor 50
Muhalefetin 1907'deki birleşik kongresine katılmıyor 59, 60

Horvath, Bela
Biz Türkler ve hıristiyanlar kardaş gibi yaşıyoruz" 122

Hürriyet ve İtilaf Partisi (Entente Liberale) 96, 108, 109

Hüseyin Hilmi 172, 195
İşgal altındaki İstanbul'da grevler 170
İttihat ve Terakki onu sürgüne gönderiyor 104
Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı ve İştirak gazetesini kuruyor 102

İstanbul Umum Amele Birliği (İUAB) 195, 196
Milliyetçilik, işçi sınıfını bölüyor 194, 200, 202
Rakip sendikalara karşı şiddet 197, 198, 199

İstiklal Mahkemeleri 151, 152
Eski başkanının yolsuzluğu 193
Şey Sait Ayaklanması'ndan sonra yeniden kuruluyor 205, 206

İş Bankası
Türkiye'deki ilk hortumculuk vakası 192, 193

İştirak 43, 70
1910'da kuruluyor 102
İttihat ve Terakki gazeteyi kapatıyor 108

İzmir İktisat Kongresi 194

Kapitülasyon 35, 39, 135
İttihat ve Terakki kapitülasyonları kaldırıyor 25, 90, 111, 112, 115, 117, 118

Kara Kemal 137
Karakol'un liderlerinden 132

Karakol
İttihat ve Terakki işgale karşı direniş için kuruyor 132, 137
M. Kemal, örgütle bağlantıya geçiyor 138

Kazım Karabekir 206
15. Kolordu komutanı 138
İdam edilmesine cesaret edilemiyor 216
İzmir "suikastı"ndan yargılanıyor 212, 213, 214
M. Kemal'i tutuklama emrini yok sayıyor 139

KESK (Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu) 244, 245

Koçgiri İsyanı
1921'de Alevi Kürtleri ayaklanıyor 205

Komintern (Komünist Enternasyonal) 172, 176, 270, 275, 276, 277, 278
Burjuva partileriyle ittifak politikası 206, 258

Lenin, V.I. 127, 171, 257, 269, 275, 276, 277
1908 Devrimi hakkında 264, 265
İşgale karşı Ankara hükümetine silah ve para yardımı 148, 149, 150
Tek ülkede sosyalizm mümkün değil 142, 143, 144, 145
Ulusal mücadeleleri kızıla boyamama 262

Madame Vera 193

Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri 136, 139, 141, 199, 201, 210
"197 şubesinin 164'ü ittihatçı" 140
İttihatçılar dernekleri kuruyor 132

Neos Antropos (Yeni İnsan)
Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın gazetesi 44

Niyazi Bey 86, 89
Karşı-devrimi karşı harekete geçiyor 77
Manastır'da dağa çıkıyor 62

Nutuk 30, 84, 280
M. Kemal Karakol'u ağır bir biçimde eleştiriyor 138
Tarihin yeniden yazımı Nutuk ile başlar 217

Osmanlı Amele Cemiyeti
İttihat ve Terakki'nin desteğiyle 1895'te kuruluyor 45

Osmanlı Sosyalist Fırkası 170

OYAK 237

Pouliopoulos, Pantelis 164
Cephede "Kızıl Muhafız" gazetesini yayınlıyorlar 163
Cephede savaş karşıtlığı 157, 158
Eski Askerler ve Ordu Mağdurları örgütünü kuruyor 164

Refah Partisi
1995 seçimlerini kazanıyor 244
"Bir Dakika Karanlık" ordu tarafından RP'ye yönlendiriliyor 245

Robespierre, Maximilien 89

SHP
1989 ve 91 seçimlerinde başarılı oluyor 243
Barış ve sosyal adalet taleplerine ihanet ediyor 244

Sivas Kongresi 138, 139, 140

Şura-yı Ümmet 50
1902'nin azınlık grubunun gazetesi 49
1909'da matbaası tahrip ediliyor 77

Talat Paşa 60, 61, 98, 131
Almanya safhında savaşa girme taraftarı 113
Bab-ı Ali Darbesi'nden sonra Enver ve Cemal'le üçlü iktidar 110
Enver ile beraber Karakol'u kuruyor 132
Ermeni katliamının baş sorumlularından 118, 119
İttihat Terakki'nin ilk bakanı 95

Taşnak Partisi (Taşnakzutyun) 50, 52, 57, 73, 246
1890'da Tiflis'te kuruluyor 49
Cemiyet'le müttefik 53
İttihat ve Terakki'yle 1907'de ortak kongre 58, 59

Teşkilat-ı Mahsusa 137
1913'ten sonra Enver'in vurucu gücü 110
Ermeni katliamından sonra kayıtları yok ediliyor 119

TİP (Türkiye İşçi Partisi) 74, 242
1965 seçimlerinde 15 sandalye kazanıyor 235

Troçki, Leon 259, 260, 261
1908 Devrimi'ne dair 263, 264, 265, 268
Çarlığın ancak işçiler tarafından yıkılabileceğini düşünüyor 257
"Sürekli devrim" teorisi 258

Türkiye Sosyalist Merkezi 101, 102, 107

Türkiye Umumi Amele Birliği (TUAB) 201, 202
1923'te kuruluyor 200

Türk Kadınlar Birliği 220

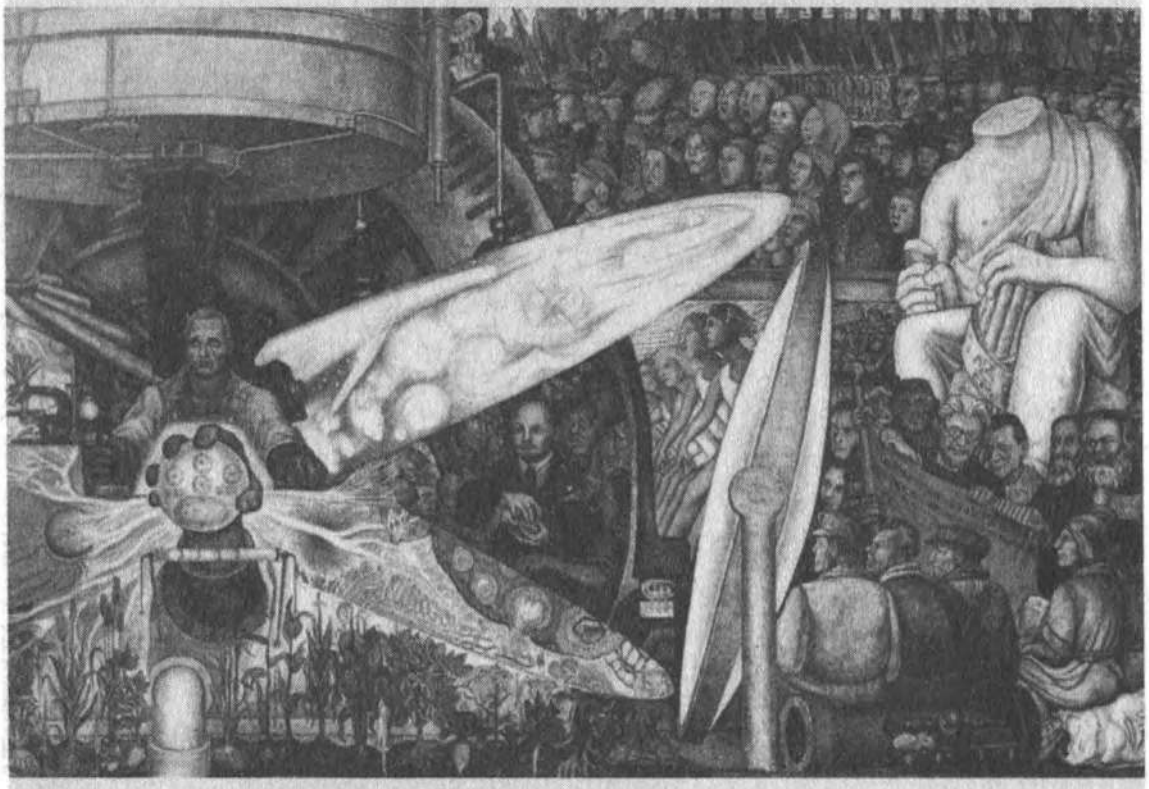
Venizelos, Eleftherios 154, 155, 156, 159, 160
Savaş karşıtı hareket hükümeti düşürüyor 153, 165, 168
Seçimleri kaybediyor 158

VMRO 59
İmparatorluktaki Bütün Uluslara Deklarasyon 64

Marx21 Kitaplığı

Ekim Devrimi

#Umut100Yaşında

marx-21

TROÇKİ

Ekim'e Doğru (1879-1917)

Tony Cliff

MARX-21

2 TROÇKİ

Devrimin Kılıcı (1917-1923)

Tony Cliff

marx-21

3 TROÇKİ

Yükselen Stalinist Bürokrasiye Karşı Mücadele

Tony Cliff

marx-21

TROÇKİ

4. Cilt

Gece Ne Kadar Karanlıksa Yıldızı O Kadar Parlak Olur

TONY CLIFF

CHRIS HARMAN

ZOMBİ KAPİTALİZM

KÜRESEL KRİZ VE MARX'IN YAKLAŞIMI

Marx-21

Marx'ın teorisine bir giriş

Yabancılaşma

Dan Swain

Durakİstanbul

Yalanları açığa çıkaramayan, yaygınca kabul gören fikirlerle çatışsa da, ilk ve öncelikli olarak şoke etse de gerçeği açıklayamayan bir halk ne tiranlıktan ne yoksulluktan ne sömürüden ne de varlığına yönelen tehditlerden kurtulabilir.

Her şey Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmasından çok önce başladı; kitlelerin kendi eylemliliğine dayanan bir devrim yaşandı.

İsyan dalgası 1906'da Erzurum'daydı. Kentin kontrolü neredeyse iki yıl boyunca kent halkının elindeydi. Şehri Ermeniler ve Türkler beraber yönetti...

Toplum etnik ve dini çeşitliliğe sahipti...

1908 Devrimi imparatorluğun her yerine dağılmış Türkler, Rumlar, Ermeniler ve diğer halkların ortak fiiliydi. 26 Temmuz 1908'de 100 bin Türk, Rum, Ermeni, vd. Beyazıt Meydanı'ndan Yıldız Sarayı'na yürüdü. O dönem İstanbul'un nüfusu bir milyondan azdı...

1908 seçimlerinde meclise 6 sosyalist vekil seçildi...

İttihat Terakki iktidarı döneminde kapitülasyonlar tümden kaldırıldı, şeriat mahkemeleri lağvedildi, ilk defa kız lisesi açıldı ve kadınlar İstanbul Darülfünunu'na kabul edilmeye başlandı...

Cumhuriyet dönemine atfedilen neredeyse bütün yenilikler daha önce uygulamaya konuldu/kurumsallaştırıldı...

Anadolu'nun batısı Yunanistan işgali altındayken bile İstanbul'da müslüman ve hıristiyan işçiler birlikte örgütleniyor ve grev yapıyordu...

Bu kitap, kemalist efsaneleri teşhir etme ve bu topraklarda unutturulmaya çalışan aşağıdan, birleşik mücadele geleneğine ışık tutma hedefiyle kaleme alındı.

ISBN : 978-975-8442-19-5

9 789758 442195